INTERNATIONAL CONGRESS OF ISLAMIC ECONOMY, FINANCE AND ETHICS

TAM METİN BİLDİRİLER KİTABI

INTERNATIONAL CONGRESS OF ISLAMIC ECONOMY, FINANCE AND ETHICS

PROCEEDINGS BOOK

November, 3 - 4, 2018 / Istanbul-TURKEY

INTERNATIONAL CONGRESS OF ISLAMIC ECONOMY, FINANCE AND ETHICS
PROCEEDINGS BOOK
November 3-4, 2018 / Istanbul | Turkey

Editors:
Seyfettin ERDOĞAN
Ayfer GEDİKLİ
Durmuş Çağrı YILDIRIM
Assistant Editors:
Hande ÇALIŞKAN
M. Uğur MİRASEDOĞLU
Tuğba KANTARCI
Fatma ERDOĞAN

ULUSLARARASI İSLAM EKONOMİSİ, FİNANS VE ETİK KONGRESİ
TAM METİN BİLDİRİLER KİTABI
3-4 Kasım, 2018 / İstanbul | Türkiye

Editörler:
Seyfettin ERDOĞAN
Ayfer GEDİKLİ
Durmuş Çağrı YILDIRIM
Editör Yardımcıları
Hande ÇALIŞKAN
M. Uğur MİRASEDOĞLU
Tuğba KANTARCI
Fatma ERDOĞAN

Basım Pazıl Reklam, Danışmanlık, Matbaa ve Organizasyon
Yayım Yılı: Kasım, 2018
Dili: Türkçe ve İngilizce | **ISBN:** 978-605-81728-9-0
Bu Kitabın Tüm Hakları Saklıdır.
Bildirilerin her türlü sorumluluğu yazarlarına aittir.
www.isefe.org

BİLİM KURULU / SCIENTIFIC BOARD

Prof. Dr. Seyfettin Erdoğan	İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Prof. Dr. Süleyman Özdemir	Bandırma 17 Eylül Universitesi (Rektör)
Prof. Dr. Erdal Tanas Karagöl	Yıldırım Beyazıd Üniversitesi
Prof. Dr. Halis Yunus Ersöz	İstanbul Üniversitesi (Rektör Yrd)
Prof. Dr. Murat Çizakça	Konya Karatay Üniversitesi
Prof. Dr. Nigar Demircan Çakar	Düzce Üniversitesi, Rektör
Prof. Dr. Yakup Bulut	Mustafa Kemal Üniversitesi
Prof. Dr. Ayhan Gençler	Trakya Üniversitesi İİBF Dekanı
Prof. Dr. Mustafa Paksoy	Kilis Üniversitesi
Prof. Dr. Hamza Ateş	İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Prof. Dr. Doğan Uysal	Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet Tabakoğlu	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet Nohutçu	İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Prof. Dr. Adem Esen	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Alpaslan Açıkgenç	İstanbul Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Adem Korkmaz	Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi (Rektör)
Prof. Dr. Salih Öztürk	Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa Aykaç	Kırklareli Üniversitesi (Rektör)
Prof. Dr. Murat Yülek	İstanbul Ticaret Üniversitesi
Prof. Dr. Muhsin Kar	Yıldırım Beyazıd Üniversitesi
Prof. Dr. Muhittin Kaplan	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Yüce	Uludağ Üniversitesi (Dekan)
Prof. Dr. Mehmet Duman	Artvin Çoruh Üniversitesi (Rektör)
Prof. Dr. Ekrem Erdem	Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Kahraman Çatı	Düzce Üniversitesi
Prof. Dr. İbrahim Güran Yumuşak	Sabahattin Zaim Üniversitesi (Dekan)
Prof. Dr. Hatice Neşe Erim	İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Prof. Dr. Hasan Vergil	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Haluk Alkan	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Feridun Yılmaz	Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. Mahmoud Sabra	Al Azhar University, Filistin
Prof. Dr. Ensar Nişancı	Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi (İİBF Dekanı)
Prof. Dr. Jean-Pierre Allegret	Paris Ouest Nanterre, Fransa
Prof. Dr. Bülent Güloğlu	İstanbul Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Bülent Aybar	Southern New Hampshire University-ABD
Prof. Dr. Bogna Kazmierska Jozwiak	University of Lodz-Polonya
Prof. Dr. Ayşe Buğra	Boğaziçi Üniversitesi
Prof. Dr. Olexandr Pidchosa	Taras Shevchenko University, Ukrayna
Prof. Dr. Ali Kutan	Southern Illinois University
Prof. Dr. Nazıf Mohib Shahrani	Indiana University, ABD
Prof. Dr. Ali Çelikkaya	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet İncekara	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Mahmut Bilen	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet Şatır	Condordia University
Prof. Dr. Abdülmecit Türüt	İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Prof. Dr. David Weir	Northumbria University / Cambridge Scholars
Prof. Dr. Farid Shuaib	International Islamic University of Malaysia
Prof. Dr. Andrzej Bistyga	Katowice School of Economics, Polonya
Prof. Dr. Ethem Cebecioğlu	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Abdulvahap Baydaş	Bingöl Üniversitesi

Prof. Dr. Vahit Göktaş	**Ankara Üniversitesi**
Prof. Dr. Abbas Mirakhor	**The Global University of Islamic Finance, INCEIF**
Prof. Dr. Obiyathulla Ismat Bacha	**The Global University of Islamic Finance, INCEIF**
Prof. Dr. A. Mansur M. Nasih	**INCEIF**
Doç. Dr. Bülend Aydın Ertekin	**Anadolu Üniversitesi**
Doç. Dr. Meriç Subaşı Ertekin	**Anadolu Üniversitesi**
Doç. Dr. Buerhan Saiti	**Istanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi**
Doç. Dr. Hüseyin Seyhanlıoğlu	**Dicle Üniversitesi**
Doç. Dr. Mohamed Eskandar Shah Mohd Rasid	**The Global University of Islamic Finance (INCEIF – Dekan)**
Doç. Dr. Rosmah Mat Isa	**Kebangsaan University, Malezya**
Doç. Dr. Hüseyin Altay	**Mustafa Kemal Üniversitesi**
Doç. Dr. Vedat Cengiz	**Kocaeli Üniversitesi**
Doç. Dr. Mehmet Akif Öncü	**Düzce Üniversitesi**
Doç. Dr. Selman Yılmaz	**İstanbul Üniversitesi**
Doç. Dr. Özlem Durgun	**İstanbul Üniversitesi**
Doç. Dr. İdris Demir	**İstanbul Medeniyet Üniversitesi**
Doç. Dr. İbrahim Turhan	**İzmir Milletvekili**
Doç. Dr. Emrah İsmail Çevik	**Namık Kemal Üniversitesi**
Doç. Dr. Emel İslamoğlu	**Sakarya Üniversitesi**
Doç. Dr. Elif Hobikoğlu	**İstanbul Üniversitesi**
Doç. Dr. Durmuş Çağrı Yıldırım	**Namık Kemal Üniversitesi**
Doç. Dr. Bahar Burtan Doğan	**Dicle Üniversitesi**
Doç. Dr. Ayfer Gedikli	**İstanbul Medeniyet Üniversitesi**
Doç. Dr. İshak Torun	**Bolu İzzet Baysal Üniversitesi**
Doç. Dr. İlhan Eroğlu	**Gaziosmanpaşa Üniversitesi**
Doç. Dr. Başak Tanınmış Yücememiş	**Marmara Üniversitesi**
Doç. Dr. Hatice Karahan	**Medipol Üniversitesi**
Doç. Dr. Burcu Özcan	**Fırat Üniversitesi**
Doç. Dr. Ahmet Faruk Aysan	**Boğaziçi Üniversitesi**
Doç. Dr. Yücel Ayrıçay	**Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi**
Doç. Dr. Levent Çinko	**Marmara Üniversitesi**
Doç. Dr. Selami Özcan	**Yalova Üniversitesi**
Doç. Dr. Osman Şimşek	**Gazi Üniversitesi**
Doç. Dr. Rosham Mat Isa	**University of Kebangsaan, Malezya**
Doç. Dr. Khairul Akmaliah Adam	**University of Kebangsaan, Malaysia**
Doç. Dr. Hakan Sarıbaş	**Bülent Ecevit Üniversitesi**
Doç. Dr. Muzaffer Koç	**Marmara Üniversitesi**
Doç. Dr. Atilla Doğan	**Karadeniz Teknik Üniversitesi**
Doç. Dr. Seyfettin Arslan	**Dicle Üniversitesi**
Doç. Dr. Ruzita Abdul-Rahim	**Kebangsaan University Malezya**
Doç. Dr. Peter Miculas	**University of Constantinus – Nitra, Slovakia**
Doç. Dr. Yener Coşkun	**Sermaye Piyasası Kurumu Başuzman**
Doç. Dr. Ayhan Orhan	**Kocaeli Üniversitesi**
Doç. Dr. Sema Yılmaz Genç	**Kocaeli Üniversitesi**
Dr. Maria Ochwat	**WSB University, Poznan – Polonya**
Dr. Ruslan Nagarev	**Sabahattin Zaim Universtisesi – İstanbul**
Dr. Laura Koba	**Jagiellonian University, Krakow – Polonya**
Dr. Ziyaad Mohamad	**INCEIF – Malezya**
Dr. Levent Coşkun Erkekoğlu	**Marmara Üniversitesi**
Dr. İbrahim Murat Bozkurt	**Marmara Üniversitesi**
Dr. Mohd Iqbal bin Abdul Wahab	**International Islamic University, Malezya**

Dr. Berna Ak Bingül	**Kırklareli Üniversitesi**
Dr. Kaushik Chattopadhyay	**Prof. S.N.H. College, University of Kalyani**
Dr. Yıldız Aksoy	**İstanbul Medeniyet Üniversitesi**
Dr. Murat Tümay	**İstanbul Medeniyet Üniversitesi**
Dr. İsmail Cem Ay	**Gelişim Üniversitesi**
Dr. İbrahim Özgül	**Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi**
Dr. Veli Sırım	**Namık Kemal Üniversitesi**
Dr. Niyazi Gümüş	**Kastamonu Üniversitesi**
Dr. Cengiz Ceylan	**Kırklareli Üniversitesi**
Dr. Abdilahi Ali	**Aberystwyth University / Ingiltere**
Dr. Malik Babar Hussain	**University of Sargodha / Pakistan**
Dr. Zeeshan Atiq	**University of Karachi / Pakistan**
Dr. Büşra Karataşer	**Namık Kemal Üniversitesi**

KONUŞMACILAR	
Prof. Dr. Seyfettin Erdoğan	***ISEFE Organizasyon Heyeti Başkanı, Medeniyet Üniversitesi***
Şekib Avdagiç	***İstanbul Ticaret Odası Başkanı***
Prof. Dr. Nigar Demircan Çakar	***Düzce Üniversitesi Rektörü***
Prof. Dr. Mansur H. Ibrahim	***INCEIF, Malezya***
Prof. Dr. Obiyathulla Ismath Bacha	***INCEIF, Malezya***
Prof. Dr. Nabil Maghrebi	***Wakayama University, Japonya***
Prof. Dr. Zamir Iqbal	***İslam Kalkınma Bankası***
Doç. Prof. Dr. Mohamed Eskandar Shah Mohd Rasid	***INCEIF, Malezya***
Dr. Alaa Alabed	***Islamic International Rating Agency***
Dr. Tarık Akın	***Hazine ve Maliye Bakanlığı***
Dr. Muhammad Amin Ali Qattan	***Kuwait University***

İÇİNDEKİLER

İSLAM VE REFAH: KAÇINILMAZ BİR AKTÖR OLARAK DEVLET 1

PROF. DR. MUSTAFA AYKAÇ 1
DR. İSKENDER GÜMÜŞ 1

THE ROLE OF ISLAMIC FINANCIAL INSTITUTIONS IN ALLEVIATING POVERTY 10

ASSOC. PROF DR MUHAMMAD YUSUF SALEEM 10
MICROFINANCE INSTITUTIONS AS SUBSIDIARIES OF ISLAMIC COMMERCIAL BANKS 17

SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA KAPSAMINDA YEŞİL EKONOMİYE GÜNCEL BİR BAKIŞ 25

DOÇ.DR. SEDA YILDIRIM 25
DOÇ. DR. DURMUŞ ÇAĞRI YILDIRIM 25

TÜRKİYE İNGİLTERE VE MALEZYA İSLAMİ FİNANS YÜKSEKÖĞRETİM PROGRAMLARININ KARŞILAŞTIRILMASI VE TÜRKİYE İÇİN ÖNERİLER 33

YUSUF AKER 33
DOÇ. DR. ALPER KARAVARDAR 33

KİRA SERTİFİKASI VE TÜRKİYE'DEKİ KOBİ'LER İÇİN YENİ BİR FİNANSMAN MODELİ ÖNERİSİ 50

YUSUF AKER 50
DOÇ. DR. ALPER KARAVARDAR 50

İSLAM EKONOMİSİ'NDE KAYDİ VE SANAL PARAYA RETORİK BİR BAKIŞ 65

DOÇ. DR. AYHAN ORHAN 65
DOÇ. DR. SEMA YILMAZ GENÇ 65

İRAN BANKACILIK SİSTEMİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME 71

PROF. DR. SEYFETTİN ERDOĞAN 71
DOÇ. DR. AYFER GEDİKLİ 71

OSMANLI DEVLETİNDE ZEKAT UYGULAMASININ KURUMSAL YAPISINA İLİŞKİN BİR ANALİZ 82

DR. ÖĞR. ÜYESİ VELİ SIRIM 82
FATMA ERDOĞAN 82

TÜRKİYE'DE İNŞAAT SEKTÖRÜ GELİRLERİ İLE KATILIM VE MEVDUAT BANKACILIĞI KONUT KREDİLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİ 92

DR. ÖĞR. ÜYESİ ŞERİF CANBAY 92
DR. ÖĞR. ÜYESİ MUSTAFA KIRCA 92

SUUDİ ARABİSTAN'DA İSLAMİ BANKACILIK 106

PROF. DR. SEYFETTİN ERDOĞAN 106
DOÇ. DR. AYFER GEDİKLİ 106

İKTİSADİ KALKINMAYA YAKLAŞIM AÇISINDAN İBN HALDUN VE ADAM SMİTH 115

YÜKSEK LİSANS ÖĞRENCİSİ, ESRA TURAN 115
PROF. DR. ARİF ÖZAYDIN 115

AN INVESTIGATION ON THE FAMOUS KORAN TRANSLATORS OF THE PAST 166

DR. İLKNUR SAVAŞKAN 166

TÜRKİYE'DE KATILIM BANKACILIĞI'NIN GELİŞİM SÜRECİ 171

PROF. DR. MEHMET YÜCE 171
DR. ÖĞRETİM GÖREVLİSİ FİLİZ ERYILMAZ 171

SOSYAL SORUMLU YATIRIM PERSPEKTİFİNDEN İSLAMİ FİNANS: ELEŞTİRİLER VE ÖNERİLER 180

DR. ÖĞR. ÜYESİ NARMAN KUZUCU 180

KATILIM BANKALARININ ETKİNLİĞİNİN ÖLÇÜLMESİ: TÜRKİYE VE MALEZYA KARŞILAŞTIRMASI 191

PROF. DR. MEHMET AKIF ÖNCÜ 191
DR. İSTEMİ ÇÖMLEKÇİ 191
DOKTORA ÖĞR. YUSUF GEZER 191

İSLAM VE REFAH: KAÇINILMAZ BİR AKTÖR OLARAK DEVLET

Prof. Dr. Mustafa AYKAÇ
Marmara Üniversitesi İktisat Fakültesi

Dr. İskender GÜMÜŞ
Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

ÖZET

Bu çalışmada, İslam toplumunda refahın sağlanmasında devletin rolü incelenmektedir. İslam toplumunda her ferdin kendisiyle ilgili konularda yetki ve sorumluluk sahibi olması, öz disiplin ve özgüvene kavuşması toplumun refah ve mutluluğu için öncelikle aranan bir hedef olmuştur. İslam iktisat nizamının temelinde hürriyetin yer alması, devletin müdahalesinin bulunmadığı şeklinde bir sonuca ulaşılması anlamına gelmez. İslam toplumunda devletin otoritesinin ve kanunların zorlayıcı gücünün kullanılması belirli şartlara bağlanmış ve fakat önemli ölçüde kısıtlanmıştır. Devletin otoritesine getirilen sınırlama ve bu gücün şartlara bağlanması, esas olmakla birlikte bu şartların yerine gelmesi durumunda devlete yüklenen rol ve görev ayrı bir önem arz etmektedir. Devletin iktisadi alanda müdahaleciliği, refahın sağlanması açısından iki hususta ön plana çıkmaktadır. Bunlar, sosyal adalet ve iktisadi hayatın düzenlenmesidir. Bu noktadan hareketle devletin varlık sebebi ve en temel görevi olarak yoksul ve düşkün insanların ihtiyaçlarının esiri haline gelmesine mâni olmak ve temel ihtiyaçların karşılanmasını garanti etmek olduğunu tespit etmek gerekmektedir. Bu çalışmada, İslam iktisadı alanında ilgili literatür esas alınarak teorik bir tartışmanın belirleyici özellikleri ve günümüze dair sonuçlarla ilgili bir inceleme yapılması amaçlanmıştır. İncelemenin çerçevesi ise devletin refahın sağlanmasındaki müdahaleciliğinin sosyal adaletin ve iktisadi hayatın düzenlenmesine yönelik politikaları çerçevesinde tartışılmasıdır. Ferdi hürriyetin esas alındığı bir anlayışa uygun olarak kurulan bir toplumsal yapıda refahın sağlanmasında, fert ve toplum arasındaki dengeyi gözetmek ve sürdürmek, devletin rolü ve sorumluluklarının sınırları açısından önem taşımaktadır. Fert, aile ve toplum ile devlet arasındaki dengelerin kurulması ve sürdürülmesinde olduğu kadar iktisadi alanda ahlaki ilkeleri tesis etmekte de devletin kaçınılmaz bir aktör olarak yer aldığı bir anlayışın gerekli olduğu ileri sürülmektedir.

Anahtar Kelimeler: İslam, Refah, Devlet, Refah Devleti, Toplum

ABSTRACT

This paper handles the role of state in providing welfare according to the Islamic Community. Attribution of power and responsibility to every individual about the matters that concern the individual, and equipping every individual with due self-discipline and self-confidence, has been a primary target in the Islamic Community for providing welfare and felicity to the community. The fact that Islamic economic order is based on liberty, does not imply that there is no state intervention in that order. Exercise of state authority and the compelling power of laws is subject to certain conditions and they are significantly restricted, though. It is the rule to maintain the state authority limited and to set conditions for exercise of the state power, but a separately important role and duty of the state, may arise once those conditions are met. State intervetionism in economic field is important for provision of welfare in two aspect. These are social justice and regulation of the economic life. From this, one can infer that the state's reason of being and the most fundamental duty is to prevent poor and dependent people from being a complete devotee of their needs and to assure provision of their basic necessities. This study aims examininh determinate characteristixs of a theoritical dispite and ita conclusions that concern the present time, taking basis the literature on Islamic economy. A discussion about state's policies for social justice and economic life regulation by interventionism intended to provide welfare, forms the framework of this study. Observing and maintaining the balance between the individuals and the society for providing welfare in a social structure established on an understanding based on individual liberty is important for the limits of the state's role and responsibilities. It is argued that state is an indispensable actor not only in setting and maintaining the balance between individuals, family and society, but also setting the moral principles in economic field.

Keywords: Islam, Welfare, State, Welfare State, Society.

GİRİŞ

İslam toplumlarında iktisadi sistem üzerine geçmişte yapılmış çalışmaların çoğunun, bir ölçüde yakın ilgi gösterilmemesinden dolayı yetersiz kaldığı pek çok çalışmada dile getirilen bir husustur. Her ne kadar son yıllarda İslam iktisadına ilişkin çalışmalara yeniden bir yönelişin olduğu görülse de bu çalışmaların daha çok bankacılık sistemi ve faiz gibi konularda yoğunlaştığını söylemek mümkündür. İslam toplumlarının iktisadi sistem tartışmalarına yönelik bu ilginin belli bazı konularda yoğunlaşması, büyük ölçüde gündelik hayatın ve modern iktisadi yapının sorunlarını çözme çabasından kaynaklandığı söylenebilir. Dolayısıyla, sadece belli başlı konulara odaklanılması, sosyal hayata yönelik meselelerin yeterince ilgi uyandırmadığını ve ortaya konulmadığını göstermektedir. Bu çalışmada, İslam toplumlarında iktisadi sistem üzerine yapılan tartışmalarda çok da fazla incelenmeyen İslam ve refah ilişkisinde devletin rolü incelenmektedir.

Devletin işlevlerine yönelik yapılan teorik çalışmalarda; üzerinde uzlaşılmış bir devlet işlevleri hiyerarşisinin henüz oluşmadığı görülmektedir. Ancak, 19. yüzyıl öncesinin hâkim liberal devlet anlayışına göre, devletin işlevlerinin adaletin sağlanması, bireysel özgürlüğü koruyan güvenliğin tesis edilmesi ve iktisadi koordinasyonun sağlanmasından ibarettir. Devletin işlevlerinin bu üç temel esasa göre sınırlandırılmış olması, devleti diğer alanların tümünden geri çekilmek zorunda bırakmıştır. Bu tip bir devlet anlayışı birçok ülkede çözdüğü sorunlar kadar yeni sorunların doğmasına yol açmıştır. Hatta 20. yüzyılın başlarında bazı ülkelerde devletin etkinliğini yitirmesi, yeni bir krizin doğmasına neden olmuş ve klasik devlet anlayışından bir kopuş meydana gelmiştir. Müdahaleci devlet anlayışının yükselişe geçtiği 20. yüzyılın ortalarından itibaren devletin adalet, güvenlik ve savunma gibi klasik işlevlerinin yanına ekonomik ve sosyal pek çok politikayı içinde barındıran yeni görevler eklenmiştir. 20. yüzyılın sonlarında ise devletin artan rolü pek çok açıdan eleştirilerek devletin ekonomik hayatın içinden çekilmesi gerektiği yüksek sesle dile getirilmeye başlanmış ve birçok ülkede devlet küçülme eğilimine girmiştir. Dolayısıyla, devlete yönelik yapılan tartışmalarda her devirde yandaşları ve karşıtları olan, üzerinde uzun yıllar geçse de canlılığını hiç kaybetmeyen kadim tartışmaların başında devletin işlevlerine ilişkin sorunsallar bulunmaktadır.

Devletin 20. yüzyılda yükselişe geçen müdahaleciliği ile özellikle Batı Avrupa'da temerküz eden refah politikalarının sosyal politika-devlet ilişkisi bağlamında oluşan literatüre önemli ölçüde egemen olduğu bilinmektedir. Ancak, geçmişi yaklaşık bir asırlık bir süre ile sınırlandırılan refah politikalarının insanlık tarihinde marjinal düzeydeki çeşitli uygulamalarından da söz etmek gerekir. Bu açıdan İslam toplumunda devlet ve refah ilişkisinin ortaya konulması, devletin refahın sağlanmasındaki rolünün vurgulanması önem arz etmektedir. İslam iktisadi sisteminin temel ilkeleri ile sosyal politika ve refah hizmetleri şeklindeki uygulamalar dikkate alındığında devletin kaçınılmaz bir aktör olarak sosyal ve ekonomik hayatın içinde yer aldığı görülmektedir. İslam ve refah ilişkisindeki kaçınılmaz olarak ortaya çıkan devletin bu rolünü dikkate almamak kesinlikle haksızlık ve bir ölçüde bir ihmal olacaktır.

İslam Toplumunda Devlet: Meşruiyet, Rıza ve İntizam

En küçük bir boşluk bırakmamak üzere hayatı bütün yönleriyle kuşatan ve ayrıntılı kurallarla tertip eden bir nizamın, devlet şeklinde bir hükmî şahsiyeti öngörmemiş olması düşünülemez. İmam Gazâlî, İslam'a göre teşkilatlanmış bir devletin gerekliliğine gerekçe olarak şu hususlara işaret etmiştir: "Can ve mal güvenliği ile dini emirlerin düzenliliği kendisine itaat edilen bir devlet başkanının varlığı ile mümkün olabilir." Buna, yöneticilerin ölümü dolayısıyla ortaya çıkan karışıklıklar delil olarak gösterilebilir (Gazalî, 1962'den aktaran; Eryarsoy, 1979: 38). İslam'ın hakimiyet kavramı söz konusu olduğunda, devletin İslam'a

göre esas gayesi kısaca, İ'lay-ı kelimetu'llah olarak ifade edilebilir. Bir diğer bakış açısına göre, İslam'da devletin varlık gayesi; "insanları dünyanın darlığından bolluğuna, kullara kulluktan kurtarıp Allah' kul olmaya ulaştırmak" şeklinde özetlenebilir (Ahmet Cevdet Paşa, 1970'den aktaran; Eryarsoy, 1979: 45). Aynı konuda bir kapsamlı bakış açısı geliştiren Mevdudi'ye göre, İslam Devletinin zorunluluğu ve bunun meşruiyeti, onun evrensel düzen düşüncesinin öz yapısından kaynaklanmaktadır. Bu sebepledir ki İslam devletinin en önemli ilkesi evrenin mutlak yaratıcısı olan Allah'ın mutlak hâkimiyetini tanımak ve de en kapsamlı ilahi gerçekliği kabul etmektir. Bu anlayışın bir yansıması olarak evrende bütün varlıkların ve bütün olup-bitenlerin tabi olduğu bir kanunun hüküm sürdüğünü kabul etmek bir zorunluluk halini almaktadır (33/62, 48/23, 35/43). Bu ise Yüce Yaratıcı'nın iradesinden başkası değildir (Adams, 1989: 133). Ve yine Mevdudî, Rab ve İlah kavramlarının çözümlemesinden yola çıkarak birçok sefalet ve belanın temel sebebinin, insanın insana üstün(hâkim) olma eğiliminden kaynaklanmaktadır (Adams, 1989: 137). Kur'anda ortaya konulan bütün evrende Allah'ın egemenliği kavramı göstermektedir ki bu dünyada sınırlı bir güce ve otoriteye sahip olan ve sınırlı bir süre yaşayan ölümlü insanın aksine, Allah'ın Melik (bütün mülkün sahibi) olması, başka egemenliklerin reddedilmesi anlamına gelmektedir. İslam, melik-kral benzeri hükümranlık gücünü üzerine alan veya bu güce sahip olduğunu iddia eden hiçbir insana veya insan grubuna müsaade edilemeyeceğini öngörür. Çünkü Allah kâinatın yalnız yaratıcısı değil, fakat aynı zamanda hükümranı ve yöneticisidir (Afzalur Rahman, 1996: 369). Mutlak ve sınırlandırılamaz hakimiyetin, sadece Allah'a ait olduğu kabul edilince insanlara düşen ise Allah'ın yeryüzündeki halifesi olarak bu hükümleri uygulamaktır (Eryarsoy, 1979: 77).

İnsan dışında tüm tabii ve toplumsal olaylarda olduğu gibi evrendeki canlı cansız tüm varlıklar bu kanuna uymaktadır. Bazı insanlar kendilerinin bağımsız ve kendi başına bir güç oldukları konusunda yanılsamaya kapılıp çok güçlü oldukları zehabına kapılsalar da gerçekte olanların tamamını Allah yönetmektedir. Bu anlamda 'doğal düzen' Allah'ın iradesine teslim olduğu gibi Allah'ın mutlak hâkimiyetine teslim olanlar arasında da bu kanun işlemektedir. Bu gerçeklik insanda zorunluluktan ileri gelmemektedir. Tüm yaratılanlar içinde özgür iradesini kullanan ve yaratıcının iradesine uyup uymamakta seçme yeteneğini kullanma imkânı verilen sadece insandır. Yaratıcı her şey için bir kanun koyduğu gibi, insana yol göstermesi için de bir kanun (şeriat) koymuştur. İnsanın tüm hayatının değerini ve önemini, bu kanuna karşı takındığı tavır belirlemiş olacaktır.

Kapsamlı hedefleri ve özgül kurallarıyla bu kanun, fertlerin hayatında iyiliğin emredilmesinin yanı sıra kötülüğün yasaklanması ve engellenmesinden daha fazlasını ihtiva etmektedir. Allah'ın insanlara yol göstermek için gönderdiği bu kanun fertler için ibadet şekilleri, ahlak kuralları ve şahsi tercihlerinde uyacakları davranış kalıplarına yönelik emirler sunduğu gibi toplumsal hayatın bütün yönleriyle ilgili kuralları da getirmiştir. Kısaca, Allah'ın kanunu hayatın bütün bölümlerini kapsar. Bu açıdan bakılınca Allah'ın insanlığa armağanı olan bu kanun bütüncül bir hayat projesi olarak görmek, onun ayrıntılı ve tutarlı hayat prensiplerinin bir gereğidir. Onda hiçbir şey abartılmadığı gibi hiçbir şey de eksik bırakılmamıştır (Adams, 1989: 134).

İslam Toplumunda Devletin Manevi Hedefleri: İyilik, Barış, Adalet ve İhsan

Kur'an ve sünnete göre İslam devletinin hedefi, bir taraftan Allah'ın hoşnut olduğu erdemleri (ma'ruf) insanlar arasında yerleştirmek, devam ettirmek ve geliştirmektir. Diğer taraftan da O'nun hoşlanmadığı kötülükleri (münker) önlemek ve kökünden sökerek toplum hayatından uzaklaştırmaktır. Böylece insanların refah ve mutluluğuna mâni olan, iyilik yolunda ilerlemesini engelleyen zulüm, sömürü, kargaşa, savaş, haksızlık ve dışlama gibi her türlü kötülüğün, mümkün olan her türlü yol ve yöntemlerle

engellenmesi, bastırılması ve buna yol açan ortamların yok edilmesi görevi ferdi ve ailevi olmaktan daha çok toplumsal görev olarak ortaya çıkmaktadır. Bu toplumsal görevin birinci derecede muhatabı ve sorumlusu ise İslam Devleti'dir. İslam Devleti'nin vatandaşlarından itaat etmelerini istemesi, onların maddi ve manevi mutluluklarını sağlama sorumluluğunu ve görevini üzerine almasına bağlıdır. Vatandaşların maddi alanda refahlarını sağlamak için gerekli olan ekonomik imkanları ve araçları temin etmek ve vatandaşlarına ulaştırmak devletin vazgeçilmez görevlerindendir. Bu görev aynı zamanda devletin vatandaşlarının iktisadi güvenliğini sağlamasını ifade etmektedir. Bu sorumluluğun kaynaklarından biri olarak şu hadis gösterilmektedir: "Dikkat ediniz, hepiniz çobansınız ve hepiniz güttüğünüzden sorumlusunuz. İnsanların başındaki İmam (devlet başkanı) çobandır ve o da güttüğünden sorumludur:" Burada dikkatlerden kaçırılmaması gereken husus, devletin vatandaşlarına karşı görev ve sorumluluğunun ana-babanın çocuklarına karşı sorumluluğu ile aynı seviyede ve nitelikte kabul edilmesidir (Esed, 1995:169).

Madalyonun pozitif yüzü ise İslam Devleti'ne Allah'ın hoşnut olacağı iyilik, adalet, barış, kardeşlik, güven, huzur, fazilet ve iyiliği yaşatma gücünü insanların ve toplumun hayatına yerleştirmeyi, bu erdemleri geliştirmeyi ve teşvik etmeyi görev olarak yüklemektedir. Bu yüce ideallere ulaşma noktasında İslam, fertlerin kendi öz disiplinine, kendi kendini sınırlandırmasına ve inananların kalbindeki Allah'ı hoşnut kılma arzusuna öncelik verir. Allah'ın razı olduğu erdemleri hâkim kılan, kardeşlik, barış ve mutluluğun temellerini atan ve bu yolda istikrar kazanmış bir toplumsal düzenin tesis edilmesi, İslam'ın ferdi düzeyde olduğundan çok toplum ve devlet düzeyinde öngördüğü bir görev ve sorumluluktur. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de; "Onlar ki kendilerini yeryüzünde iktidar sahibi kıldığımızda, namazı dosdoğru kılarlar, zekâtı verirler, ma'rufu emrederler ve münkerden sakındırırlar." (22/41). Bu ayet, ferdin ve ailenin imkân ve gücünün sınırlarını aşıp toplumsal olarak ve devlet düzeyinde ele alınıp yerine getirilebilecek görev ve sorumluluklara işaret etmektedir. Şu ayet ise, adaletin tesis edilmesinin önemi ve bunun toplumsal sorumluluğuna işaret etmektedir: "Andolsun, biz elçilerimizi apaçık delillerle gönderdik ve insanlar adaleti ayakta tutsunlar diye onlarla birlikte Kitab'ı ve Mizan'ı indirdik" (57/25). Bu konuda şu Hadis-i Şerif de İslam Devleti'nin görevini ve önemini teyit etmektedir: "Allah, Kur'an'la yok etmediği şeye devlet vasıtasıyla son verir''. Bunlar göstermektedir ki İslam Devleti'nin esas gayesi toplumun huzur, barış ve refah içinde yaşaması için olduğu kadar adalet ve iyiliğin hâkim kılınması için İslam'ın emirlerinin yerine getirilmesini sağlamaktır. Maruf olarak ifadesini bulan iyilik, erdem ve mutlu hayat tarzının halka kazandırılması ve sevdirilmesine karşılık münker olarak ifade edilen kötülük, haksızlık ve çirkin işlerden insanların uzaklaştırılması da İslam Devleti'nin önemli görevidir. Bu çerçevede Peygamberlerin hedefleri de gerek ferdi düzeyde ve gerekse toplumsal düzeyde adaleti gerçekleştirmektir. Toplumdan her türlü baskı, zulüm ve ifratı kaldırmaya yardımcı olmak, her türlü aşırılık ve baskıdan insanların inanç, kültür ve değerlerini korumak amacı güden bir sosyal düzen kurmayı İslam hedeflemektedir (Esed, 1995: 169-170).

İslam Toplumunda Devletin Maddi Hedefleri: Toplumsal Refah ve Faydanın Tesisi

İslam, Müslümanların ruhi değerlerinin birinci derecede önemli ve hayati olduğunu kabul etmekle birlikte insan hayatının maddi yönünün de bu ruhi değerlerden ayrı veya uzak olmadığını kabul etmektedir. İdeal İslam toplumun oluşturulmasında hayatın sadece ruhi ve ahlaki yönüyle değil, aynı zamanda maddi ve pratik yönüyle de ele alınmasını ve düzenlenmesini öngörür. İslam toplumunda insanların maddi ihtiyaçlarının karşılanması ve geçim için gereken hizmetlere ve araçlara erişimin mümkün hale getirilmesi, vazgeçilmez bir devlet görevidir. Bu anlayıştan hareketle denilebilir ki devletin tam anlamıyla İslam Devleti olabilmesi için en azından erkek veya kadın olsun herkesin asgari geçim seviyesinde faydalanabileceği

toplumsal bir düzeni kurması ve sürdürmesi gerekir. Bu asgari geçim seviyesinin her ferde garanti edilmesi insanın yüceltilmesinin, gerçek hürriyete kavuşturulmasının ve ruhi olarak geliştirilmesinin ön şartı kabul edilmektedir (Esed, 1995: 170).

İslam Devleti, yapısı ve işleyişi bakımından üç özelliği ile diğer devlet düzenleriyle farkını ortaya koymaktadır. Birincisi, İslam Devleti'nim kurum ve kuralları hiçbir insan veya insanlar topluluğu tarafından düzenlenemez, değiştirilemez ve yönlendirilemez. Bu düzenin temel esasları her şeyin halıkı ve hâkimi olan Allah tarafından konulur. İkincisi ise, İslam'ın ve dolayısıyla İslam Devleti'nin nihai gayesi ferdi ve toplumsal olarak refah ve mutluluğudur. Üçüncüsü, İslam Devleti totaliter ve komünist devletlerde olduğu gibi şahsi özgürlük ve hakları baskı altına alma ve yok etme yoluna gitmeyip aksine bu hak ve özgürlüklerin teminat altına alır (Afzalur Rahman, 1996: 376). Bu özelliklerden hareketle İslam Devleti'nin baskıcı ve totaliter devlet yapısı ile özgürlükçü ve kapitalist devlet yapısı arasında nasıl bir yer işgal ettiğine bakmak ve böylece ekonomik ve sosyal konularda nasıl bir konumda olacağını değerlendirmek gerekir. İslam Devleti sınırsız ferdi hak ve özgürlükler adına sömürü ve sefalete yol açan serbest piyasaya etmediği gibi devletin düzenleyici ve piyasa başarısızlıklarını düzeltici ve toplumun genel yararına müdahale eden devlet rolünden vazgeçmeye izin vermez. Diğer taraftan her alandaki gelişmenin itici gücü olan ferdi girişim ve özgürlüğü baskı altına alan ve herkesin emek ve kabiliyetini merkezi bir kararla eşitleyip asgari düzeyde dondurulmuş bir ücrete mahkûm eden baskıcı ve totaliter bir devlet düzeni de İslam Devleti'nin temel niteliği ile uyuşmaz. İslam Devleti, toplumsal faydayı ve refahı göz ardı etmeksizin ferdi özgürlükleri tanıyan ve ferdin geliştirici gücünü harekete geçirmeyi benimsemenin yanı sıra toplumsal fayda uğruna adil kanunlar çıkararak gerektiğinde ferdi özgürlükleri sınırlamaktan ve piyasaya müdahale etmekten geri durmayan bir anlayışı kendisi için esas almıştır. Bu ise ferdi özgürlükler ve piyasa serbestliği ile toplumsal fayda ve devlet gücü arasında bir dengenin sağlandığının bir işareti olarak kabul edilir.

Kardavi, İslam Devleti'nin sosyal koruma ve toplum refahı konusundaki görevlerini üç başlık altında toplamaktadır (Kardavi, 1989:156):

Birincisi, İslam Devletinin malı ve geliri az olanlara özen göstermesi, gelir elde etmeleri ve kendi ayakları üzerinde durmaları için fertlere fırsat vermesi vaciptir. Gerçekten bu görev, fertlerin ayrı ayrı ve tüm toplumun çok yönlü olarak desteklenmesi, geliştirilmesi, huzur ve refaha kavuşturulması gayesine yönelik olarak en kapsamlı ve açık şekilde İslam Devletini sorumlu tutmaktadır. İkicisi ise, gelir elde etme imkânı bulamaz, geçimini temin etmekte zora düşen olursa kişinin kendisi ve çocuklarının devlet hazinesinden hakkını istemek ve bu konuda sorumlu olan devlet yetkilisinden talep etme hakkına İslam Devleti'nin himayesinde yaşayan her insanın hakkı kabul edilmektedir. Üçüncü ve son olarak ise İslam Devleti'nin izleyeceği doğru siyaset insanlar için iş imkanlarını geliştirmek ve gücü yeten fakirlere iş imkânı sunmaktır. Küçük mülk ve zanaat sahiplerinin desteklemek ve gelirlerini arttırıcı tedbirler almak, bu kesimlerin kendi gayretleriyle geçimini sağlaması ve başkasından yardım istemekten kurtarılmaları İslam Devleti için öncelikli bir görevdir.

İslam Toplumunda Refahın Tesisi: Ferdî Refah, Sosyal Dayanışma ve Devlet

İslam Devleti'nin vatandaşlarının refah ve mutluğunu sağlarken riayet edeceği ilkeler üç başlık altında toplanabilir. Birincisi, İslam Devleti aşırı servet ve zenginlik ile toplumun ve insanlığın alçaltılmasına ve rencide edilmesine yol açan fakirliğin birlikte var olmasına ve devam etmesine asla müsaade etmez. İkinci olarak toplumdaki her ferde şerefli ve yeterli bir hayat sürmesi için gerekli tüm imkanları sunmak ve bunun için her türlü çareye baş vurmak devletin asli görevidir. Üçüncü olarak da

toplumdaki tüm vatandaşların bu imkanlara kavuşturulması ve sunulan hizmetlere eşit olarak erişebilmesini sağlamak da devletin görevidir. Aksi takdirde toplumda belirli kişiler veya kesimler, toplumun büyük kitlesinin aleyhine lüks ve tatlı bir hayatın sefasını sürer. Bir diğer ifadeyle, belirli kişiler veya zümrelerin lüks hayatını sürdürmesi için toplumun büyük kitlesi dışlanmış ve çaresizlik içinde bırakılmış olur (Esed, 1995: 171). Bu genel prensiplerden çıkarılan sonuçlara bakılırsa toplumun fertleri arasında iktisadi adaleti sağlamak ve her vatandaşın kendisine yetecek seviyede yiyecek ve giyecek ihtiyaçlarının karşılanması, sağlık hizmetine erişme imkanına sahip olması ve uygun barınma imkânı sunulması İslam Devleti'nin asli görevleri olarak kabul edilmektedir. Bu asli görevlerin yerine getirilmesi söz konusu olduğunda, İslam Devleti'nin anayasasında yer alması gereken temel haklar şu şekilde sıralanmaktadır:

Birincisi, kişi çalışabilecek güce sahipse ve herhangi bir rahatsızlık olmadığı sürece bir işte çalışması ve geçimini sağlaması kendisine düşen bir görevdir.

İkincisi, Kişinin kendi geçimini sağlayacak uygun bir işte çalışabilmesi için gerekli genel ve mesleki eğitimin sağlanması devletin görevi olarak kabul edilmektedir. Üçüncü olarak kişi hastalandığında ve tedaviye ihtiyacı olduğunda ücretsiz olarak tedavi imkânı sunmak da devletin görevi olarak tespit edilmelidir. Dördüncüsü ise hastalık, yaşlılık, engelli olmak, dul veya yetim kalmak ve iradesi dışında kalan bir sebeple gelir kazanacak ve geçimini temin edecek olmayanların yeterli yiyecek, giyecek, barınma ve sağlık ihtiyaçlarının karşılanması da devletin asli görevi olarak anayasada yer almalıdır (Esed, 1995: 174). Sosyal adaletin gerçekleştirilmesinde, fakirlerin ve ihtiyaç sahiplerinin korunup gözetilmesinde öncelik kişilerin kendi çalışmaları ve gayretleri birinci sırada yer alırken bunun yetersiz kalması durumunda zekât ve yakınların nafaka (karşılıksız yardım) sorumluluğu devreye girmektedir. Bunların yetersiz kalması durumunda ise İslam Devletinin bütün yoksulların ve yardıma ihtiyacı olanların ihtiyaçlarını gidermeyi üzerine alması gerekli görülmektedir. Bu görev devlet için son derece önemli ve vazgeçilmez bir nitelik taşımaktadır. O kadar ki şayet devlet bu konudaki görevini yerine getirmezse, fakir ve ihtiyaç sahibinin devlet aleyhine dava açması imkân dahilindedir. Devletin imkanları bu konuda yetersiz kaldığında ise, fakirlerin ve ihtiyaç sahiplerinin ihtiyaçlarını karşılamak için Müslüman zenginlere devlet zekâttan başka vergi yüklemesi farz-ı kifaye olarak kabul edilmiştir. Devletin, fakirlerin ve ihtiyaç sahiplerinin zorunlu ihtiyaçlarını temin etme sorumluluğundan Müslüman olmayan vatandaşların da istifade etmesi öngörülmüştür (Tabakoğlu, 2013: 268).

Bu konuda bir başka görüş ise toplum neye muhtaç ise onu temin etmesinin İslam Devleti'nin asli görevi olarak kabul etmektedir. Buna göre toplumda herkesin ihtiyaçları devlet başkanı tarafından bilinecek ve âmme (kamu) imkanları bu yolda kullanılacaktır. Bu görüş İslam'ın iktisat anlayışını, "ümmetin ihtiyaçlarını karşılayan bir iktisat" şeklinde nitelemektedir (Havva, ty: 421).

İslam Devleti'nin sosyal koruma ve refah sağlama görevini izah etmek noktasında İbn Hazm'ın ifadeleri de önemlidir: "Her beldenin zenginlerinin o beldenin fakirlerine bakmaları farzdır. Zekât fakirlere yetmediği takdirde Sultan (Devlet Başkanı) zenginleri zorlar. Fakirlerin gerekli olan nafakaları (geçim imkanları), kışlık ve yazlık elbiseleri temin edilir. Yağmur, güneş ve zararlı şeylerden korunmaları için kendilerine ev bulunur" (Havva, ty: 420).

Devletin bu görevi yerine getirme zorunluluğunun derecesini belirtmek bakımından şu ifade dikkat çekicidir: "İslam topraklarında temel ihtiyaçları karşılanmayan bir insanın varlığı caiz değildir" (Havva, ty: 420). İslam'ın sosyal adalet ve yardımlaşma konusundaki yaklaşımının temelinde iki ana unsur yatmaktadır. Bunlardan biri kişiler, gruplar, toplumlar, nesiller ve evrendeki tüm güçler arasında birlik (tevhid) sağlama dinidir. Bu ilke, ibadet ile muamelat, akide ile şeriat, ruhiyat ile maddiyat, dünya ile ahiret ve yeryüzü ile gökyüzü arasında birliği ifade etmektedir. Bu birlik, insan ve toplum hayatının bütün yönlerini ve esaslarını kapsayan, hayatın maddi ve ruhi güçlerini bir arada tutan, insanların arzu ve eğilimlerini birleştiren, kâinat ve hayat ile insan arasında mükemmel bir uyum ve ahenk oluşturduklarını öğreten Allah'ın yoludur. İslam, tüm varlığı Allah'a boyun eğdirme ve böylece evrende adaleti tesis etmenin adıdır.

Burada belirtilen birlik (tevhid) ilkesi, başka bir bakış açısıyla İslam'ın dayandığı denge fikri olarak değerlendirilmiş ve evrenin dengesi, insanın dengesi ve toplumun dengesi şeklinde üç ayaklı bir bütünlüğe

işaret edilmiştir (Tabakoğlu, 2013: 79-95). Bu birlikteliğin ve bütünlüğün bir sonucu olarak ahlak, hukuk ve iktisat birbirlerinden ayrılmaz bir yapı içinde varlık gösterirler.
Üçüncüsü ise kişi ve toplumlar arasında Allah'ın emirleri doğrultusunda yerine getirilecek dayanışma ve yardımlaşmadır. Bunu sosyal adalet olarak ifade etmek mümkündür. Bu açıdan bakıldığında, Gazzalî de cemiyet hayatının düzeni ve bekası için hayati öneme sahip her şeyi ve yapılması gereken her işi farz-ı kifaye olarak kabul etmektedir. Bu görüş çerçevesinde farz-ı kifaye kapsamına, toplum hayatının düzenlenmesi bakımından hayati bir öneme sahip olan sosyal adalet meselelerinin gireceğini ileri sürmek mümkündür (Orman, 2018: 47). Diğer taraftan İslam'ın sosyal adalet meselesiyle en ilgili yönünü de zekât müessesi oluşturmaktadır (Aykaç vd., 2017: 557-558). Zekâtın toplumdaki gelir ve servet adaletsizliklerini yeniden bölüşüm yoluyla düzeltmeye yönelik malî bir ibadet olmasının yanı sıra dezavantajlı sosyal gruplara yönelik olması ve İslam'ın klasik dönem uygulamalarında devlet eliyle toplanılarak dağıtılması bu iddianın gerekçeleri olarak sayılmaktadır (Orman, 2018: 57).
İslam hayatı hem Müslümanlar ve hem de tüm insanlar arasında esasları, özellikleri ve uygulama şekilleri belirlenmiş olan merhamet, sevgi, kardeşlik, yardımlaşma ve dayanışmadan ibaret kabul etmektedir. İslam, bu ilkelere dayalı bir hayatı öngörürken insanın yaratılışında var olan özellikleri (cimrilik, ihtiras, kin, nefret, haset vb) dikkate alır, insanın güçlü ve zayıf yönlerini görmezlikten gelmez. İslam Devleti bir taraftan ferdin güç ve yeteneklerini dikkate alıp kişinin hürriyeti, istek ve arzularına sınır koyup toplumun haklarını garanti altına alırken; diğer taraftan da hayatın yüce hedefleri çerçevesinde hem ferdin ve hem de toplumun kendi içlerinde ve aralarında birbiriyle çatışmasına izin verilmeyen bir düzen kurar. Çünkü İslam'a göre hayat bir yardımlaşma ve dayanışmadan ibarettir (Ahmed, 1974: 175-179).
İslam iktisadının topluma ilişkin hükümleri, sosyal adalet hedefine dayanır. Sosyal adalet ise her ilke ve uygulamanın başı olan kul hakkının temelleri üzerinde yükselir. Kul hakkı toplumda sosyal adalet, dayanışma, yardımlaşma ve güvenliğin gelişip güçlendiği ilham kaynağıdır (Tabakoğlu, 2013: 85-86).
Hz. Ömer (r.a) zamanında gerçekleştirilen bir uygulama ise günümüzde 'temel gelir veya vatandaşlık geliri' olarak ifade edilen kavrama ve sosyal koruma politikasına işaret etmektedir ve dönemi itibariyle çok ileri bir anlayışı yansıtmaktadır. Bu uygulama, Hz. Ömer (r.a)'in kendi döneminde yaşayan tüm fertler için bir maaş tesis etmesiydi ve Müslüman olmayanların da bu maaştan istifade etmeleri öngörülmüştü. Toplumda bir çocuk doğar doğmaz bir maaşa hak kazanır ve yetişkinler de geçinmeleri için lüzumlu olan asgari bir miktarı alırlardı (Hamidullah, 1989: 202-203).

Refahın Sağlanmasında Devlet Neden Kaçınılmaz Bir Aktördür?

İslam Devleti'nin kaçınılmaz olarak "sosyal devlet" veya "refah devleti" olması bir gereklilik olarak kabul edilmektedir. Buna dayanak olarak şu Hadis-i Şerif gösterilebilir: "Mü'minlerin belli işlerine Allah'ın kendisini idareci yaptığı kimse, onların ihtiyaç ve yoksulluklarına kayıtsız kalırsa, Allah da onun ihtiyaç ve yoksulluğuna kayıtsız kalır." Bu sebeple İslam Devleti halkın refahından sorumludur ve bütün toplum kesimlerine barış, adalet refah ve güvenliği götürmek zorundadır. Bu konuda Osmanlı Devleti'nin uygulamasının bu yönde olduğu ve belgelerde sosyal refahın sağlanması (İbadullahın terfih-i ahvallerinin sağlanması) ifadesinin, devletin iktisadi kararlarının temel gerekçesi olduğu bilinmektedir (Tabakoğlu, 2013: 445).

Burada İslam Devleti'nin sosyal ve ekonomik sorunlara yönelik çözümünün anahtarı şu şekilde özetlenebilir: Ne bireyin ve ne de toplumun diğeri için kurban edilmediği yeni bir hayatı geliştirmek ve kurmaktır (Reda, 2018: 80). Bu konuda Muhammed İkbal'in şu sözleri de oldukça anlamlı ve ufuk açıcıdır: "Gerçek bireyselliğin kazanılabileceği mekân, ulus ve cemaattir." İkbal, İslam Devleti'nin iki temel taşı olarak ilahi kaynaklı hukukun üstünlüğü ve mutlak eşitliği görmektedir. En küçük bir aristokrasiyi bile İslam'a aykırı bulan İkbal, eşitlik ilkesini ferde manevi güç kazandıran ilke olarak görmekte ve bu ilkeyi siyasal iktidarın da temeli olarak değerlendirmektedir. (Esposito, 1989: 203). Aslında İslam, fertlerin toplum içinde nasıl güçleneceklerini ve aynı zamanda da toplumu nasıl güçlendireceklerinin yollarını ve bu yöndeki çabaların üstünlüğünü özellikle vurgulamıştır. Şu özlü bir ifade bunun bir yansımasıdır: "Din, bu

nedenle, insanın elini tutar ve onu mutlu bir toplumun inşasına katılmaya yönlendirir" (Reda, 2018: 80). İslam ferdin cemiyetle ve cemiyetin de fertle tamamlanmasını hedef alır. Devlet ise bu tamamlanmayı düzenleyen, birinin diğerine üstün gelmesine veya baskı altına almasına izin vermeyen düzeni kuran otoritedir. Devlet, nihai olarak toplumu Allah'a bağlar (Tabakoğlu, 2013: 269). Bu da İslam toplumlarında devletin önemli bir denge işlevini yerine getirdiğini göstermektedir.

İslam Devleti'nin görevi mülkiyeti ve ferdi hürriyeti dahili ve harici tecavüzlerden korumakla sınırlı olmayıp ailede babanın üstlendiği göreve benzer şekilde devlet başkanı da toplumun tüm fertlerine karşı daha derin ve şümullü olarak sorumludur. Bu görevler arasında adaleti gerçekleştirmek, iyiliği emretmek, kötülükten sakındırmak ve toplumun huzur ve refahını temin etmektir. Ayrıca toplumda fazla malı olan zenginler varken zayıf ve güçsüzlerin aç kalması, temel giyecek, yitecek ve barınma imkanlarından mahrum kalması ne adaletle ve ne de iyilikle açıklanabilir (Kardavi, 1989: 154). Bundan dolayı İslam'da devletin refahı taahhüd eden bir aktör konumunda olduğunu söylemek mümkündür (Chapra, 1998: 151).

SONUÇ

İslam toplumunda refahın sağlanmasında devletin kaçınılmaz bir aktör olduğuna ilişkin yapılan tartışma göstermiştir ki, İslam devleti esas olarak bir refah devletidir ve iktisadi ve sosyal alanda İslam'ın belirlediği amaçların gerçekleşmesi için maddi ve manevi birçok işlevi bünyesinde barındırmaktadır. Genel olarak insan ve toplum hayatında "felah"ı gerçekleştirmek İslam'ın hedef ve gayesi olarak değerlendirilmektedir. Bu ise insanların hem manevi ve hem de maddi olarak Allah'ın dışında hiçbir güç ve iktidarın önünde eğilmemesi ve rencide olmamasını içermektedir. Maddi ihtiyaçlarını karşılamakta zorluğa düşenlerin, ihtiyaçlarının esiri haline gelmemesi ve başkalarına muhtaç olmaması için alınacak tedbirler ise İslam Devleti'nin sorumluluğunu ifade etmektedir. Devlet bu işlevleri etkin bir şekilde yerine getirmek için bazı yetkilere sahiptir. Bu yetkiler de İslam'ın getirmiş olduğu nizam içinde çeşitli hükümlerle kontrol altında tutulmaktadır.

Öncelikli olarak devlet, himayesi altında bulunan toplum ve insanları da temsil eder ve ferdî hakların ve toplumsal çıkarların koruyucusudur. Hukuki düzenin inşa edilerek adaletin sağlanması, vatandaşların can ve mal güvenliğinin sağlanması devletin klasik görevleri arasında sayılır. Bunun yanında devlet, ekonomik olarak vatandaşlarının ihtiyaçlarını temin etmek ve kalkınmayı sağlamakla da yükümlüdür. İslam toplumunda devlet, yoksullara daha çok imkân sağlayan, gelir ve servet dağılımını düzenleyen, gelir uçurumunu daraltarak gelir adaletini sağlamayı hedefler. Mali olarak özellikle zekâtın doğrudan doğruya toplumdaki servet ve gelir eşitsizliğini belli sınırlar içinde tutmak ve sosyal adaleti sağlamak gayesine matuf olması dikkat çekicidir. Zekatla ilgili tüm uygulama ve sonuçları ise İslam Devleti'nin kaçınılmaz görevidir. Sosyal refahın sağlanmasında zekâtın dışındaki birçok tedbirin de İslam Devleti'ni bağlayıcı nitelikte olduğu gözden kaçırılmamalıdır. İslam Devleti bütün vatandaşlarının velisi kabul edilmekte ve onların temel ihtiyaçlarının karşılanmasının nihai sorumluluğu onun üzerinde kalmaktadır. Sınırları içinde yaşayan her ferdin temel ihtiyaçlarını temin etmek İslam Devleti'nin görevi kabul edilmekte ve Allah'ın bu emrini yerine getirmeyen bir devletin gerçek bir İslam Devleti olamayacağı ileri sürülmektedir.

İslam toplumunda sosyal refahın sağlanması hususu mutlak bir öneme sahiptir. Öncelikle sosyal refahın sağlanmasında fertlere görev düşmektedir. Fertler öncelikle çalışmak ve kendi refahlarını sağlamaktan sorumludur. Çünkü İslam'ın öğretisinin temeli, Allah'ın rızasını kazanmak için çalışmak ve böylece kendi ihtiyaçlarına karşılamanın dışında başkalarına da yardım etmektir. Fertler kendi refahlarını

sağlamaktan aciz oldukları durumda sosyal yardımlaşma yoluyla fertler arası bir dayanışmayla refah sağlanır. Eğer sosyal dayanışma yoluyla refahın sağlanması da mümkün görünmüyorsa işte bu andan itibaren devlet kaçınılmaz bir aktör olarak refahın sağlanmasından sorumludur. Böylece ferdin öncelikle kendi çalışması ve gücüyle ihtiyaçlarını karşılaması ve mümkünse başkalarına da yardım etme düşüncesinden bir an bile uzak kalmaması hedeflenmiş olmaktadır. Kişinin bu imkândan mahrum olması ve temel ihtiyaçlarını karşılayamaz duruma düşmesi durumunda, toplumsal dayanışmanın tabii bir sonucu olarak gönüllü sosyal yardımlaşma devreye girecektir. Bu noktada öncelik sırasına göre aile, akraba, komşu ve yakın çevrede yaşayanlar arasında yardımlaşma gerçekleşecektir. Bu iki tabakada temel ihtiyaçların karşılanmasında imkansızlıkla veya yetersizlikle karşılaşıldığında İslam Devleti nihai merci ve sorumlu olarak bu görevi yerine getirecek ve insanların refahını temin edecektir.

KAYNAKÇA

Adams, C. J. (1989). "Muhammed İkbal ve İslam Devleti", Güçlenen İslam'ın Yankıları, (ed. J. L. Esposito), İstanbul: Yöneliş Yayınları.

Afzalur Rahman. (1996), Sîret Ansiklopedisi, C.2, İstanbul: İnkılab Yayınları.

Ahmed, H. (1974). Çağdaş İslam Düşünürlerinden Makaleler, Konya: Selam Yayınevi.

Ahmet Cevdet Paşa (1970). Kısas-ı Enbiya, İstanbul: Üçdal Neşriyat.

Askari, H., İkbal, Z. ve Mirakhor, A. (2017). Introduction to Islamic Economics: Theory and Application, Singapore: John Wiley.

Aykaç, M., Koç, M. ve Gümüş, İ. (2017). "Gelir ve Servetin Yeniden Dağılımında Zekâtın Rolü", International Congress of Islamic Economy, Finance and Ethics Proceedings Book, İstanbul.

Chapra, Ö. (1998). "İslami Refah Devleti ve Devletin Ekonomideki Rolü", İslâm İktisadı Araştırmaları-I, İstanbul: Dergâh Yayınları.

Eryarsoy, M. B. (1979). İslam Devlet Yapısı, İstanbul: Düşünce Yayınları.

Esed, M. (1995). İslam'da Yönetim Biçimi, İstanbul: Yöneliş Yayınları.

Esposito, J. L. (1989). "Muhammed İkbal ve İslam Devleti", ed. John L. Esposito, Güçlenen İslamın Yankıları, İstanbul: Yöneliş Yayınları.

Feldman, N. (2008). The Rise and Fall of the Islamic State, Princeton: Princeton University Press.

Gazali. (1962). Al-İktisad Fi'l-İtikad, Ankara: AÜİF Yayınları.

Hamidullah, M. (1989). İslam'a Giriş, Ankara: Nur yayınları.

Harrigan, J. ve El-Said, H. (2009). Economic Liberalisation, Social Capital and Islamic Welfare Provision.

Havva, S. (ty), İslam, C. 2, Ankara: İkbal Yayınları.

Kardavi, Y. (1975). Fakirlik Problemi Karşısında İslam, Ankara: Nur Yayınları.

Kur'an-ı Kerim [Ahzab-62, Fetih-23, Fâtır-43, Hac-41, Hadid-25]

Orman, S. (2018). Gazali, Adalet ve Sosyal Adalet: İstanbul: İktisat Yayınları.

Reda, A. (2018). Prophecy, Piety, and Profits: A Conceptual and Comparative History of Islamic Economic Thought, New York: Palgrave Studies.

Tabakoğlu, A. (2013). İslam İktisadına Giriş, İstanbul: Dergâh Yayınları.

THE ROLE OF ISLAMIC FINANCIAL INSTITUTIONS IN ALLEVIATING POVERTY

Assoc. Prof Dr Muhammad Yusuf Saleem[1]
International Centre for Education in Islamic Finance (INCEIF)

ABSTRACT

Poverty has multiple dimensions and many socio-economic factors are responsible for its continued existence. One of the major challenges faced by the poor and the needy is the lack of access to capital. Existing literature on poverty alleviation suggests that the availability of micro credits can significantly contribute to job creation and poverty alleviation. Although Islamic banks have disbursed a small percentage of their total financing to SMEs, they have yet to come up with any solid program to participate in poverty alleviation efforts. Islamic Micro Finance Institutions (IMFI), on the other hand have to struggle with defaults, market and rate of return risks. Islamic charitable institutions of Zakat and Waqf do not offer funds for investment purposes. The methodology used in this paper is qualitative. Data is collected from both the primary and secondary sources. Primary sources are the annual audited accounts of Islamic banks in Malaysia. The secondary sources constitute journal articles, books and case studies. References are made to financial institutions in Malaysia, Pakistan and Indonesia to highlight their experiences in combating the menace of poverty through different programs. An exploratory analytical method is used to find out how Islamic banks, Islamic microfinance institutions and Zakat and Waqf institutions can make coordinated efforts to alleviate poverty.

Key Words: Poverty, Islamic banks, Microfinance, Zakat, Waqf

[1] The author is grateful to Khazanah Nasional Berhad for providing me with the research grant that facilitated the writing of this research. The author, however takes the sole responsibility for the view expressed in this paper.

INTRODUCTION

Islamic financial institutions should take a more equitable approach by providing access to the less privileged sections of society and improve their financial conditions. They cannot achieve this objective by following conventional banks. They instead need to adopt innovative ways aimed at financial inclusion of SMEs and small entrepreneurs. This paper endeavours to investigate how Islamic Financial Institutions (IFIs) can play a positive role to combat poverty. The paper begins with a brief account of the relevant literature review. It next highlights the role and limitations of Islamic banks in Malaysia to offer SME financing, followed by a discussion on the achievements of Amnah Ikhtiar Malaysia, the leading Islamic Microfinance institution in Malysia. The next section discusses the potential of Islamic institutions like Zakat and Waqf in poverty alleviation. The research calls for greater coordination among Islamic banks, Islamic microfinance institutions and Zakat and Waqf institutions aimed at poverty alleviation. It concludes with findings and recommendations.

Literature Review

The debate by economists on the relationship between financial markets and poverty alleviation is quite extensive. However, most literatures are on financial development and economic growth rather than on the role of financial institutions in poverty alleviation. (Holden & Prokopenko, 2001). It is an established fact that the growth of financial sector does not necessarily translate into poverty alleviationand may even result in growing inequality.

Chapra (1992) sees the lack of access of the poor to finance as the most crucial factor in failing to materialise a broad-based ownership of businesses and industries that he deems is necessary to realize the dream of an egalitarian Islamic society. He argues that although large enterprises can be considered acceptable if they are more efficient and do not lead to concentration of wealth and power, still the adoption of a policy of discouraging them and encouraging SMEs would be more helpful in the realization of the Objectives of *Shariah* (*Maqasid Al-Shari'ah*). He visualises that ownership will increase the poor's sense of independence, dignity and self-respect and transform them to a more useful part of the society.
Muhammad Yunus[2] presented the idea that if the poor could be provided with the means to explore their potential, they could break this vicious cycle of poverty (Yunus, 2003). He argues that poverty is not created by poor but by the institutions and policies that surround them. According to him charity alone cannot reduce poverty and may promotes dependence and kill self-respect. Inspired by these ideas, the Grameen bank was established that was among the first microfinance banks and provided soft loans to the poor women under the principles of group lending and social collateral.

Dhumale and Sapcanin (1999) assert that many elements of microfinance can be considered consistent with the broader goals of Islamic banking in both ideological and practical terms as both of them advocate entrepreneurship and risk sharing and believe that poor should take part in such activities. In this regard, an example is the disbursement of collateral-free loans in some cases by microfinance institutions which is in line with Islamic concepts of Qard Hasan and shows how Islamic banking and microfinance share common aims.

[2]Muhammad Yunus is pioneer of Grameen bank that was established in Bangladesh in 1976 and enjoyed remarkable success in decreasing poverty level.

Ahmed (2002) and Rahman and Rahim (2007)have suggested some modifications in conventional microfinance model to make it Shariah compliant. The sources of funds for conventional microfinance institutions (MFIs) include external funds and saving of clients but Islamic Financial Institutions (IFIs) can use Islamic charitable sources as well. Similarly, MFIs use Interest-Based modes of financing whereas IFIs practice Islamic Financial Instrument. MFIs usually neglect poorest but in Islamic finance, poorest can be included by integrating with microfinance. MFIs disburse cash but an ideal way for IFIs would be to transfer the goods. MFIs also deduct some portion of the funds at inception but IFIs only claim share from the profits. The target group for MFIs are women as it deems them more responsible and strives to empower them but Islamic finance considers the whole family to provide financing as it is more practical and Shariah puts no restriction that limits financing only to the women. Islamic finance has religious incentive for the fund receivers in addition to the monetary objectives. This aspect is further highlighted while dealing with default. MFIs put group/centre pressure on borrower and threaten him for the recovery. On the other hand, IFIs take group/centre/spouse guaranteeor make them owners and motivate him to observe Islamic Ethical standards. Finally, the content of social development programs run by IFIs has not only behavioural, ethical, and social development aspects but also includes religious training.

As Fernando (2004) point out that microfinance industry is changing its shape and commercial banks are also assuming a role in this market. The commercial banks are in a better position to disburse microcredit in comparison to NGOs, government owned development banks and reformed state banks by virtue of their better efficiency and extensive network and due to this reason even the large multinational banks are getting themselves involved in microfinance (Weiss & Montgomery, 2005).

Gazi Salah Uddin et all, (2014) argue that the government should require commercial banks to allocate a percentage of loans to the SMEs as this would create more job opportunities to the poor and reduce poverty.

Harper and Arora argue that for the extension of microcredit to the poor, there is no need to build new financial institutions as there are already thousands of banking outlets available which can be utilised to extend microfinancing.

Financial Institutions and Poverty Alleviation

In theory there is an implied positive relationship between financial development and equitable economic growth. Banks mobilize people’s savings and allocate them to productive investments. This should create more jobs for them that would in turn reduce income inequality among them and alleviate poverty. However, the growth of financial system and the resulting economic growth have not contributed to poverty alleviation in many countries.

One of the major causes that is responsible for the current state of poverty and its continuation is the lack of access to financing by Small and Medium Enterprises (SMEs). Banks can play an important role in poverty alleviation primarily through financing small and medium enterprises. However, commercial banks are reluctant to provide financing to the small and medium size enterprises and needy individuals who have entrepreneurial skills.

Banks have largely concentrated on big corporations and businesses that have higher credit worthiness and can afford collateral. These corporations obtain a substantial share of banks’ credit and invest them to make more money. In contrast, lower credit worthiness and the lack of collateral have put

the poor and small businesses at a disadvantage. Therefore, the increase in the number of commercial banks has not resulted in corresponding decrease of poverty.

SMEs involve large segments of the society and comprise people from lower income groups. By refusing to provide funding to small entrepreneurs and SMEs, private financial institutions use people's money to further deepen the division between the rich and the poor. Consequently, the growth of financial system not only has not contributed to poverty alleviation but further widened the gap between the rich and the poor.

From Shari'ah and Maqasid perspective, wealth must be circulated widely and should not be concentrated only among the rich (The Quran, 59:7). Wide circulation of wealth implies providing financing opportunities to SMEs and poor entrepreneurs. This will result in a wider financial inclusion of the poor and create jobs and employment opportunities for them.

It was expected that Islamic banks in Malaysia would offer equity based financing to the poor entrepreneurs and small businesses. However, due to same reasons, these banks like their conventional counterparts are reluctant to provide microfinancing. It is, thus, not surprising that Islamic banks in Malaysia have followed this trend as is obvious from the 2017 annual reports of selected Islamic banks.

Table 1: *SME Financing By Malaysian Islamic Banks in 2017*

Gross Financing			
Banks		**2017**	
		SME Financing *(RM in '000)*	**SME Financing *(% of Gross Financing)***
1	***MayBank Islamic***	15,290,943	9.35%
2	***CIMB Islamic***	10,706,066	15.68%
3	***Public Islamic Bank***	8,510,962	20.26%
4	***RHB Islamic***	3,085,019	7.18%
5	***Affin Islamic***	2,456,690	15.90%
6	***Bank Islam***	896,444	2.10%
7	***Bank Muamlat***	86,641	0.57%

Source: Annual Audited Accounts of Banks for the year 2017

Table 2*: SME Financing by Malaysian Islamic Banks in 2017*

Total Assets			
Banks		**2017**	
		SME Financing (RM in '000)	**SME Financing (% of Total Assets)**
1	***MayBank Islamic***	15,290,943	7.55%
2	***CIMB Islamic***	10,706,066	10.40%
3	***Public Islamic Bank***	8,510,962	14.90%
4	***RHB Islamic***	3,085,019	5.54%
5	***Affin Islamic***	2,456,690	12.26%
6	***Bank Islam***	896,444	1.55%
7	***Bank Muamlat***	86,641	0.37%

Source: Annual Audited Accounts of Banks for the year 2017

The above table shows that Maybank Islamic has spent the highest amount in Ringgit terms as its exposure is well above RM 15,290 Billion. The second largest bank is CIMB Islamic that has financed SMEs with RM 10,707 Billion followed by Public Islamic Bank. The remaining banks have disbursed relatively lower amount to these sectors.

Figure 1: *SME Financing by Malaysian Islamic Banks in 2017 (RM in '000)*

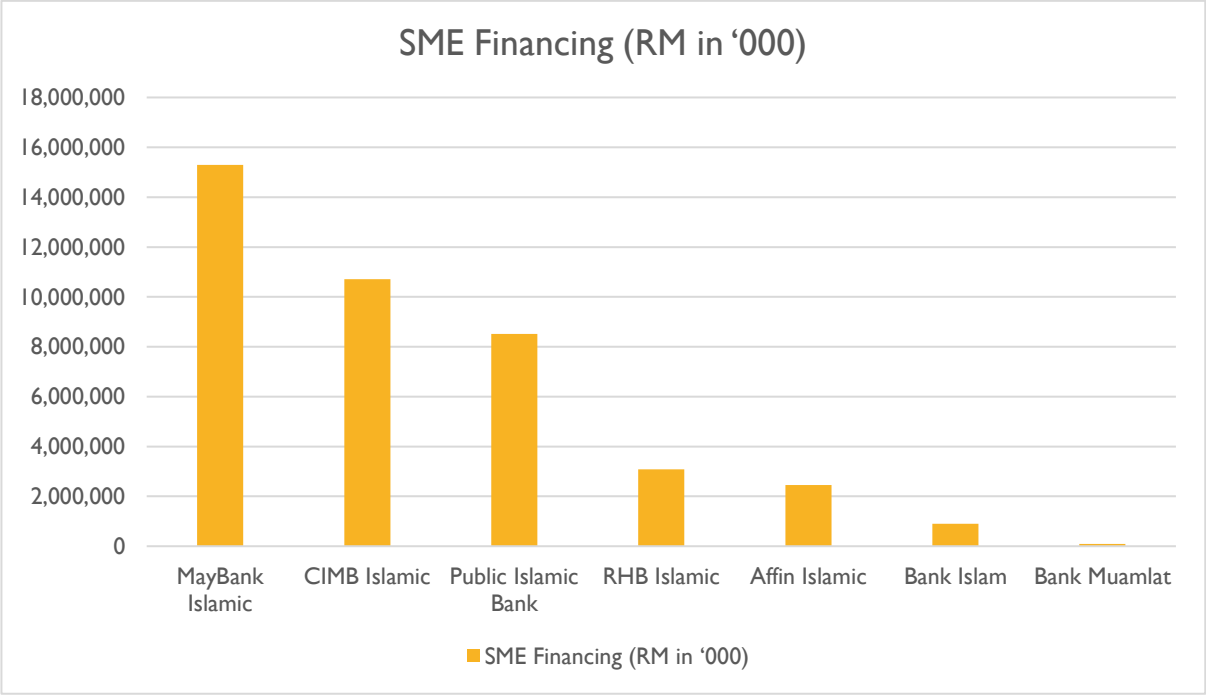

Source: Author's computations based on Audited Financial Statement 2017

Public Islamic Bank has taken the highest exposure on SMEs as compared to its peers that stands at 20.3% followed by Affin Islamic Bank that has disbursed 15.9% of its total financing to SMEs. The share of dedicated Islamic banks is very low as compared to the banks having both conventional and Islamic banking operations. The findings are presented in figure 2 and 3.

Figure 2: *SME Financing by Malaysian Islamic Banks in 2017 (% of Total Assets)*

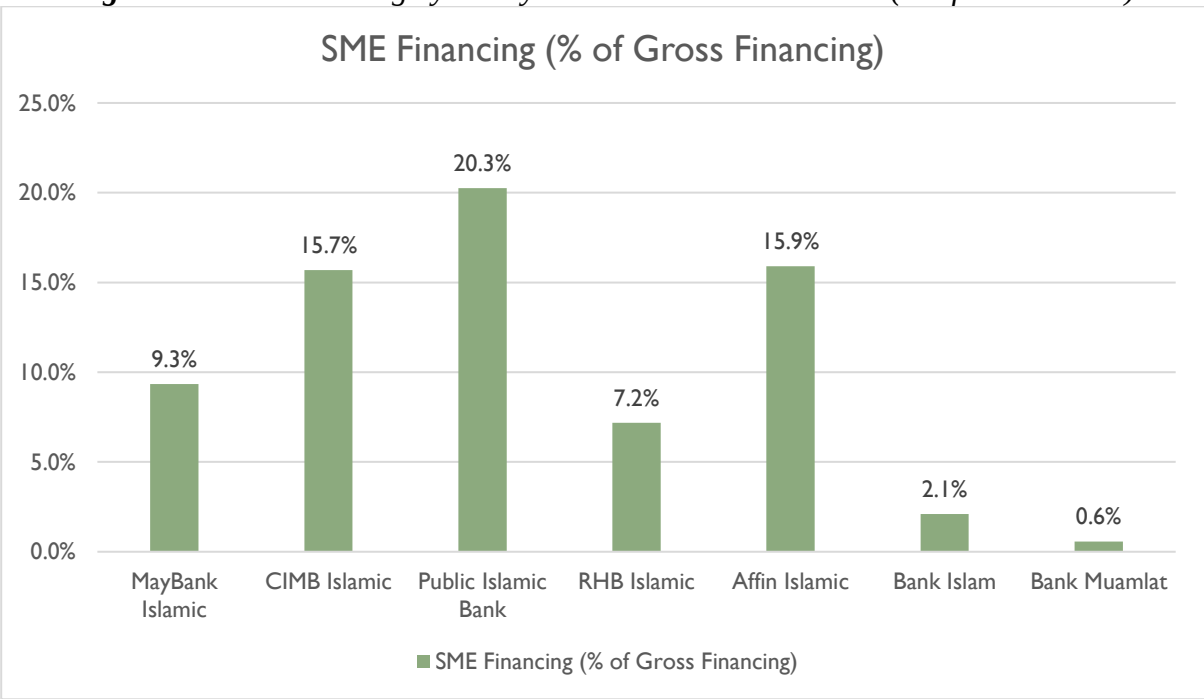

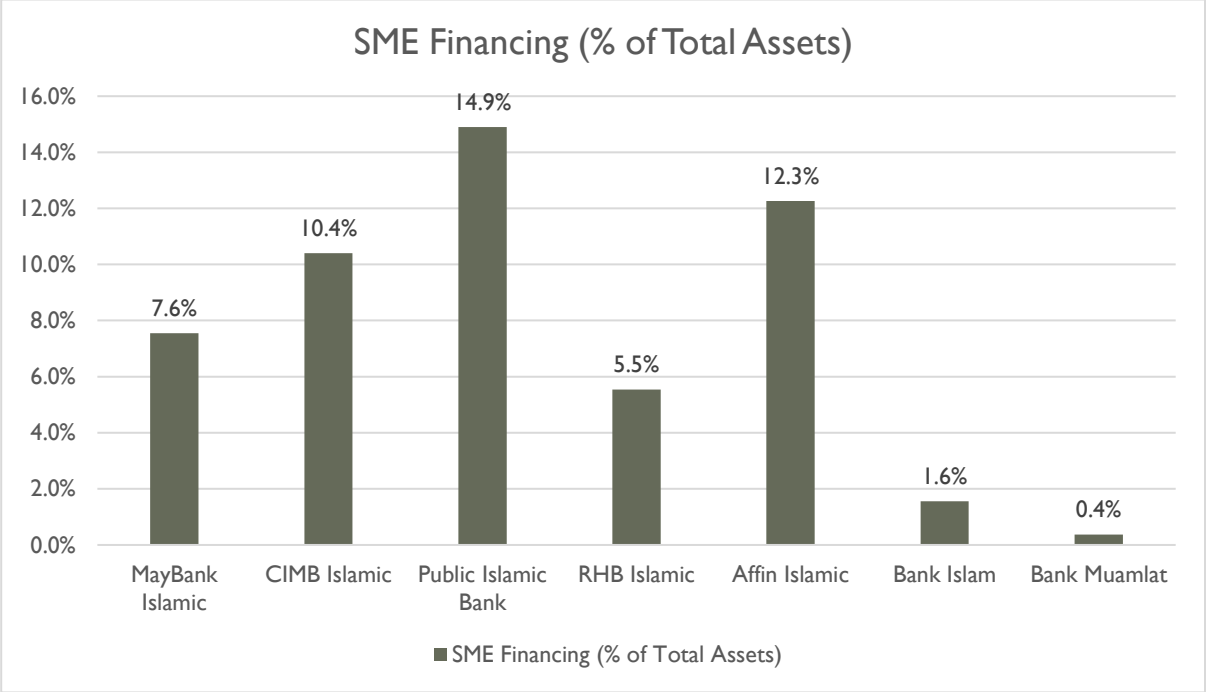

Source: Author's computations based on Audited Financial Statement 2017

Microfinance Institutions and Poverty Alleviation

In contrast to banking institutions, Islamic Microfinance Institutions (IMFI) are more effective in alleviating poverty as they focus on giving small scale loans to SMEs and new entrepreneurs. Islamic Micro-finance has witnessed an unprecedented growth over the past decade accompanied by the growth of Islamic banks. There are many Islamic Microfinance institutions working across the globe that pursue the goal of poverty reduction through providing financing based on Islamic principles. These microfinance programs are focused on the creation of employment opportunities for the poor and the low income earners. They are using sale-based and equity based modes of financing to help the entrepreneurs in starting new businesses or grow their existing enterprises. Their success has proven the fact that Islamic microfinance has a huge potential to alleviate poverty.

Many Islamic Microfinance Institutions (IMIs) run successful programs in countries like Malaysia, Indonesia, Bangladesh, Pakistan and Sudan. Amanah Ikhtiar Malaysia (AIM) was the first MFI in Malaysia that was established in 1987 in Selangor with an objective to disburse loans and other financial services to the poor who otherwise had no access to financial services as they could not offer adequate securities. AIM is complementing government poverty eradication program and receives strong financial support from the government (Zaini Omar, 2010). AIM employs Islamic principles and offers interest free financing. The clients are selected from among those whose average monthly household income was below the poverty line income (Omar, 2010). In case of failure in repayment, no legal action is taken due to the fact that mostly the model of "Qard Hassan" is used (Al-Mamun, Mohiuddin, et al., 2014).

AIM has endeavored to formulate terms and conditions of financing in a way to ensure a system of self-monitoring for appropriate utilization of funds. The participants have to form a five-member group and attend a training program of basic financing and arrange for weekly meetings. They are required to contribute 1% of the financing to the group fund and also give donations out of their income. The repayment has to be made on a weekly basis in addition to financing charges (Al-Mamun, Mohiuddin, et al., 2014).

Samer et al. (2015), in order to assess the impact of AIM on household income of borrowers both in urban and rural areas, conducted a survey of 780 old and new clients in Selangor and Melaka. They found that the old recipients experienced a clear change in household incomes with the passage of time especially in rural areas. This study also highlights the importance of different control variables like access to business training and prior education that have positive impact on the success of this initiative and a subsequent increase in household income of women. Therefore, it is important to provide these women borrowers with nonfinancial services like business development as well as entrepreneurship training before extending loans to ensure the success of their respective businesses.

Another relevant aspect is the creation of job either in shape of self-employment or wage-earning opportunities that is rated among the more effective strategies so as to achieve sustainable poverty alleviation. Al-Mamun, Mohiuddin, et al. (2014) measured the effect of AIM on employment status of low-income clients in rural areas of Peninsular Malaysia. They assert that there are positive effects of AIM's microcredit programs not only on employment status of the involved families but also on the other poor people who are expected to get jobs created by these new entrepreneurs.

In addition to improvement in financial conditions, AIM micro financing also has its positive effects on the development of social capital and women empowerment. It is worth mentioning here that social capital is the only collateral for these loans. Al Mamun (2014) found that this program had improved the trust, interaction and cooperation among the respondents even though they belonged to lower income groups and lacked adequate education and skills. This program, apart from the economic benefits, became a source of an increase in access to information and other productive resources through knowledge sharing and investment in relationships. The authors are of the view that AIM can further increase the awareness and access to gainful information by providing a supportive environment for exchange of ideas and cooperation among the members on a large scale as it is present for more than 20 years and has an outreach to more than 82 % of the poor households in Malaysia. They stress the need to build an expert resource pool of the most successful members across the industries to guide the other members in order to improve the overall effect of social capital on the style of living of women participants not only in Malaysia but all over the world. Similarly, Al-Mamun, Wahab, Mazumder, and Su (2014) assessed the impact of participation in AIM microcredit program on the empowerment among the women measured through their role in household decision making, achievement of economic security, gaining control over resources and family decisions, improvement of their ability to go outside to work and enhancement of their level of legal awareness. The study reveals that the participation in this scheme resulted in a positive and significant impact on women's empowerment in urban Peninsular Malaysia. It suggests an increase in the outreach of AIM microfinance by targeting urban low-income women and for the purpose of sustainable development, a supportive regulatory environment is essential.

Should Islamic Commercial Banks provide Microfinance Services?

Harper and Arora argue that banks' entry into microfinance market can benefit the banks and the clients. They can utilize their extensive branch networks, they can maximize their market share, grow and spread risks. Relying on a series of case studies, they conclude that banks can earn good profits while at the same time can serve the people who previously lacked access to financial services. They also argue that it is often quicker, less expensive and more effective for micro-finance services to be provided by commercial banks than by specialist microfinance institutions.

However, SMEs financing is considered riskier. They are small and unsecured. Their management requires continuous monitoring and follow up of defaulters. Banks are also reluctant to offer financing due to the lack of collateral. (Arbab, 2005) Microfinancing also involves the provision of consultancy, training and requires continuous supervision and monitoring of small loans to big number of customers. Providing small credits to SMEs and individual entrepreneurs involve higher operation cost. Government regulations also make it difficult for the banks to offer microcredit products to the SMEs. Commercial banks are therefore reluctant to offer microfinancing or attach stringent conditions on collaterals and impose higher interest rates.

In Pakistan, the Nationalised Commercial Banks (NCBs) in the early 1990s participated in an initiative aimed at poverty alleviation and extended direct credit on concessionary terms to small scale enterprises including financing vehicles and tractors. The target groups were the poor educated youth, farmers and women. (World Bank, 1995; H. Khan, Inamullah, & Shams, 2009)). It was a unique experience as instead of relying on micro finance institutions, it involved commercial banks in the poverty alleviation schemes (Chaudhry, 1995). It was hoped that owing to their decades old presence in the market, large network and access to remote areas, they would not only provide the means of earning to the poor but also increase their profit. However, these programs not only did not contribute to poverty alleviation but the banks also suffered huge losses due to defaults.

One of the main reasons for the failure was poor selection of borrowers due to political connections and pressures. These NCBs also lacked the required skills and expertise to run micro-credit programs where no collaterals were available. Bank officials were not able to observe scrutiny and monitor the projects and borrowers. The borrowers also did not receive training and guidance regarding the purposes of these schemes, prior to the disbursement of the funds.

Microfinance Institutions as Subsidiaries of Islamic Commercial Banks

Islamic banks need a paradigm shift and a different approach in order to contribute to poverty alleviation. Islamic banks, as part of their corporate social responsibility initiatives, may set up their subsidiary micro-finance institutions and fund them. There had been excess liquidity available with many Islamic banks, which they can utilize to set up their microfinance subsidiaries in rural areas and fund them. They can leverage on their existing infrastructure, extensive network of branches, risk management banking and financing expertise. These subsidiary micro-finance institutions will be in a better position to take deposits in a locality and subsequently offer them for microfinancing purposes in the same locality. In this way, Islamic financial institutions (IFIs) can find the investors and entrepreneurs in the same locality and engage them in *Shariah* compliant transactions. These subsidiary microfinance institutions will also be well positioned to organize the poor into groups, provide training and counseling and monitor their businesses in various stages. This will enable Islamic banks to expand their network to remote areas and will also result in a lower cost of fund compare to microfinance institutions. Islamic banks would be able to expand their reach not only for growth in their business but also for the betterment of lesser privileged segments of society.

In Indonesia the government initially launched its rural credit program named BIMAS through Bank Rakayat Indonesia (BRI) (Murai, 1980). The bank was used to disburse loans at subsidized rates for the promotion of agricultural sector. However, the program was not successful and faced huge losses owing to the weak recovery procedures and ineffective credit controls. (Harper & Arora, 2005).

Consequently, BRI converted its existing units into Microfinance institutions (MFIs). Initially, the government provided seed capital to BRI to provide it with liquidity to start the program. However, later on, in order to make the scheme self-sustaining, BRI decided to generate and use the local savings mobilized from the people for the purpose of lending in the same locality.

These units had the mandate to distribute credits to the qualified individuals from all economic sectors instead of limiting it to farmers or fresh graduates. They had a wider outreach and could channel funds to individuals of diversified background and interests. As a result, in the course of few years, this scheme became a huge success and has become a model of a bank that run a successful microfinance program.

The scheme was decentralized and the savings and credit operations were confined solely to the branch level and there was lesser involvement of head office or other intermediaries. The staff who possessed local knowledge of their respective areas successfully convinced people to deposit their savings with BRI and then disbursed and recovered the financings. It was easier for them to identify the capable individuals and evaluate their credit worthiness and offer financial services in a personalized manner. BRI units also excelled in matching the savers with borrowers. This resulted in greater efficiency and the program benefitted both the depositors and the borrowers. (Kumar & SurnameCorbridge, 2002). Which in turn helped it in surviving during Asian financial crisis

BRI subsidizes small loans with the profit from larger loans, which has substantially lowered transaction cost. (Seibel, 2005). The life insurance provided for each borrower also added into the security of the lent money. Defaults were greatly reduced and the recovery pattern remained very smooth. During the financial crisis of 1997/98 and again during 2008, the retail division of BRI remained resilient and the performance even improved (Patten & Johnston, 2001; Seibel & Rachmadi, 2011).

In Philippines the Producers Rural Banking Corporation (Producers Bank) took almost a similar approach. In order to mobilize savings, the bank targeted small customers and made door to door visits. Their success in generating adequate deposits enabled the bank to offer small credit facilities to farmers and small entrepreneurs. They replaced collateral with group lending and social pressure coupled with effective monitoring.(Quinones Jr & Seibel, 2000).

THE ROLE OF ZAKAT AND WAQF IN POVERTY ALLEVIATION

The Quran states that there is a right of the poor through mandatory Zakat and voluntary charities (Sadaqat) in the wealth amassed by the rich. (The Quran, 51:19; 70:24-25). This is to address the inequality that might have resulted from the injustices of the financial system. Through Zakat and charities, a part of the wealth of the rich is transferred to the poor and needy with the ultimate objective to alleviate poverty (Qaradawi,1997, Mohsin, 2013)). These arrangements also have the potential to reduce the concentration of wealth in a few hands and provide for its wider circulation.

While microfinance is poor oriented, Zakah and Waqf are used to redistribute income generated from the wealthy of the society to the poor. However, it is also possible to argue that Zakat money given to the recipients could be used by them for investment purposes.

Awqaf are historically created for religious purpose, education and for the benefit of the poor and the needy. Ibn Battuta also mentioned that the Awqaf of Damascus had innumerable objectives like helping the poor to go for hajj, facilitation of marriages, payment of ransoms to liberate prisoners of war, maintenance of roads and streets and all other types of charitable activities. (Battuta, 2004).

Similarly, foundations could be created solely for microfinance purposes. Akhuwat Foundation (AF) in Pakistan is a leading example. AF is a non-government entity engaged in micro credit for the charitable cause of poverty alleviation by way of providing interest free loans (*Qard Hassan*) to small entrepreneurs.

AF does not seek financial support from national and international agencies and relies mostly on small donations collected locally from a large number of people. AF not only provides loans to the needy entrepreneurs but also give them guidance and training on how to start a small business. AF also follows the best practices and lessons of microfinance programs.

AF conducts its awareness campaigns, loan disbursements and other programs and regular sessions in mosques and even churches in areas where poor people reside. In this way AF not only saves operational costs but also invokes religious values to encourage fund receivers to work hard and settle their installments on time.

AF has set criteria by virtue of which a person having monthly income below a certain threshold can apply for the loan. Individual selection is initially done by the unit managers (loan officers). The applicants are chosen from among those who are living below the poverty line, possess a reliable social capital, not involved in any illegal business activity and possesses entrepreneurial skills (Akhuwat, 2015a).

The concerned officer and the prospect borrower deliberate the business idea and evaluate whether the suggested business can generate adequate cash flows that can help him in meeting the household expenses and repayment of debt. After the idea is found to be feasible the loan is disbursed within three weeks. The loans are secured by individual guarantees. The unit manager visits the clients on regular basis and monitors the progress of their businesses and the improvements in their financial conditions. The repayment has to reach the branch within the deadline else the guarantors are contacted for the repayment after lapse of the grace period.

Akhuwat also has established mutual support fund to pay for the loans in case of death or permanent disability of a borrower. Every borrower has an option to pay 1% of the loan amount as insurance and these

contributions are moved to mutual support fund. In case of death or permanent disability of a borrower, his outstanding loan is paid through this fund and his family also receives an additional support package.

The recovery percentage is 99.91% which in itself is not only a great achievement but also an evidence of the success of the model. (Akhuwat, 2015b). AF also participates in other charitable ventures and a notable example is their participation in rehabilitation efforts for the people affected by floods in 2010 (Deen, 2015).

Coordination among Islamic Commercial Banks, Islamic Microfinance Institutions and Zakat and Waqf Institutions

There is a need for a greater coordination among Islamic banks, Islamic micro-finance institutions and Zakat and Waqf institutions to come up with a comprehensive program to combat poverty. Since Islamic micro-finance programmes are focused on poverty alleviation, there is a need to coordinate their activities with Zakat and Waqf institutions. Zakat and Waqf are charitable institutions and can suitably complement Islamic micro-finance institutions. They can extend small financing to the poor and needy entrepreneurs through these micro-finance institutions. Zakat and other charity (Sadaqat) can also be used to provide financing through qardh Hasan to the poor and needy entrepreneurs. Financial sources from Zakat and awqaf could also be used to pay for the operational cost of Islamic microfinance institutions.

Waqf land could be used to build residential and business complexes for the lesser privileged segments of the society. Waqf could also be created where the beneficiaries could be those micro-finance customers who suffer losses or those who could not pay their instalments due to prolong illness. Cash waqf could also be raised and used to finance the purchase equipment needed by the small enterprises and needy entrepreneurs. Recently, six Islamic banks[3] in Malaysia signed a Waqf Fund Strategic Collaboration Agreement with eight State Islamic Religious Councils to generate positive and sustainable impact to the economy, community and environment. (The Star, 2017).

Similarly, Zakat moneys can be used to provide financing to small enterprises. Identified Zakat recipients could form partnership and jointly invest in an identified project of their choice. An Islamic microfinance institution may provide fund to this project based on Musharakah Mutaniqisah. In this way all the participants will jointly own the enterprise. Joint ownership will minimize the risk of default. Ultimately Zakat recipients could completely own the enterprise and become self-sufficient.

An Islamic micro-finance customer could be a partner or a purchaser. It is important to exercise due diligence in the selection of individuals who must not only have a viable project but must also possess good values and strong determination to succeed. There should be measurable parameters in order to evaluate the customers on these grounds. The staff should be trained to understand the risk and reward associated with their roles as partners and sellers. They should be able to provide close monitoring and better manage the risk of small scale equity and sale based products. Effective monitoring and ensuring adherence to installment payments are critical to any micro-finance program.

A Preferable Shari'ah Compliant Microfinancing Product

[3] They include Affin Islamic Bank Bhd, Bank Islam Malaysia Bhd, Bank Muamalat Malaysia Bhd, Bank Kerjasama Rakyat Malaysia Bhd, Maybank Islamic Bhd and RHB Islamic Bank Bhd.

A Shari'ah compliant microfinance product should be designed in a way that is affordable to low income earners. Dhumale and Sapcanin (1999) have proposed two products that Islamic banks can offer upon the principles of microfinance. The first product is Mudarabah (Diminishing) whereby the Islamic bank and customer enter into a Mudarabah agreement. The bank provides capital to start the business and a profit sharing ratio is decided. At the time of disbursement of profit, the whole amount of profit is not paid to Mudarib and some portion is used to buy a share from the capital. This process continues until the capital is fully owned by Mudarib. Apparently, Mudarabah is riskier as compared to sales based modes and thus there may be a need for enhanced monitoring of the customer's business activities. Islamic banks can also use a Murabaha model through which the bank buys directly from the supplier and sells them on credit to the customer against a marked up price. This model is easier to implement and more in practice in Islamic banking industry.

Islamic Microfinancing institutions can also offer small agricultural financing to farmers through Salam or parallel Salam contracts. In this mode, there are two sales transactions; in the first sale, an IMFI buys a well-defined commodity from a farmer and makes upfront payment to him against delivery on a specified future date and in the second sale the IMFI sells the goods to a trader against upfront payment and deliver the commodity to him at a specified future date. IMFI earns from the difference of both the prices.

A preferable Shariah compliant mode for microfinancing is to enter into a murabahah agreement with a group of customers rather than individuals. The group murabahah will entitle the group to ownership rights in the underlying asset. The group purchasers will jointly own the asset and will be jointly liable for the settlement of debt. The subject of the murabahah financing could be, for instance, small machineries, fishing boat, small ship or a lorry where all the co-owners would work and operate them.

The Quran in Surah al-Kahf refers to a group of poor people who jointly owned a ship. The Quran states: "As for the ship, it belonged to some needy people who toiled upon the sea-and I desired to damage it because [I knew that] behind them was a king who is wont to seize every ship by brute force." (The Quran, 18:79) Although these people were poor (Masakeen) they were not beggars. They individually could not afford to own a ship but collectively managed to own one. They owned and operated the ship to ferry passengers for a fee. They were poor but did not beg others and instead worked and through labour earned their livelihood. They worked very hard for long hours in the sea trying to earn their livelihood in an honourable way. Since they were co-owners they also shared the profit, loss and the associated risk.

The principle that could be abstracted here is that ship generally speaking could refer to any permissible means of livelihood that enable poor to earn. Co-ownership of the poor could be in a ship or lorry, land or any other means of production. Allah (swt) will help and protect those needy persons (masakeen) who try to earn their livelihood in a permissible way.

An issue for discussion is that how these needy persons (masakeen) in the first place were able to own the ship (safeenah). One possible scenario could be that these needy persons jointly contributed to a fund which enabled them to buy the ship and became its co-owners and also joint operators. The other possible scenario could be that these needy persons jointly purchased the ship on credit and agreed to pay by instalments. The joint ownership here resembles what later the Hanafi jurists named as sharikah al-wujuh where two or more persons jointly purchase means of production such as a car, a lorry, or certain machineries and operate them jointly to earn their livelihood.

It is a meritorious act to assist the needy persons to purchase and own a means of production so that they can earn their livelihood and at the same time contribute to the well-being of the society. It is always preferable that instead of giving the poor and the needy from zakat and waqf, they should be enabled to earn their livelihood. The best way to do this is to use Zakat and waqf fund to enable them to own jointly the asset which they use to earn their livelihood. Joint ownership of needy persons over a means of production will attract Allah's blessings and protection.

The needy (masakeen) are those who are eligible to receive a portion of zakat fund. It is possible to argue that zakat money could be used to purchase them assets which they can jointly own and use to earn their livelihood.

The Zakat money given to the recipients could be used by them for investment purposes. Identified zakat recipients could form partnership and jointly invest in an identified project. A Microfinance institution may provide fund to this project based on Musharakah Mutanaqisah principle. In this way all the participants will jointly own the project. Joint ownership will minimize the risk of default. At the end the project could be wholly owned by the Zakat recipients and would have a steady means of income where they can also work.

It is further argued that the best way for the microfinance institutions are to purchase a certain asset and then sell it to a group of needy persons on their joint liability based on a deferred murabahah sale.

Based on this model, presented in the Quran, it is more productive if the owners work in the same project. It will provide incentives to them to work hard and be honest as their hard work will be translated into more income for them.

An Islamic microfinance institution should exercise due diligence to organise the poor in small groups. This will provide the members of the group with the opportunities to meet and know each other and come to a common decision to form a partnership for starting a joint venture. The IMFI next will purchase the required asset needed for running the small enterprise and sell it to the partnership. In this way members of the group would become co-owners of the underlying asset and work together to run the business. This model is superior than the Grameen Bank's group loan where group members would stand as a guarantor. In this model the group members are co-owners and run the business jointly and have the incentive to pay the instalments and completely own the business.

CONCLUSION

Poverty alleviation and equitable distribution of wealth are areas of major concern. Lack of access to funding is a major contributing factor to poverty. Existing literature on poverty alleviation suggests that poverty can be reduced by initiating micro credit programs for financing small and medium size enterprises. However, banks may not be suitable institutions to provide small funds to large number of micro-finance customers and to monitor them. Banks also cannot provide guidance and training on how to start small businesses. Islamic banks need a paradigm shift and a different approach in order to contribute to poverty alleviation. They can leverage on their existing infrastructure, nationwide network of branches, banking and financing experience and risk management skills to set up their subsidiary micro-finance institutions and fund them. There is also a need for increased coordination among Islamic commercial banks, Islamic micro finance institutions and Zakat and Waqf institutions. With greater coordination, better designed

products, effective supervision and monitoring, and risk management techniques they can reduce transactions cost and collectively combat the menace of poverty.

REFERENCES

Ahmad, A. U. F., & Hassan, M. K. (2007). Riba and Islamic banking. *Journal of Islamic Economics, Banking and Finance, 3*(1), 1-33.

Ahmed, H. (2002). Financing microenterprises: An analytical study of Islamic microfinance institutions. *Islamic Economic Studies, 9*(2), 27-64.

Ahmed, H. (2004). *Role of Zakah and Awqaf in poverty alleviation*: Islamic Development Bank, Islamic Research and Training Institute Jeddah.

Akhuwat. (2015a). Akhuwat - Journey of Hope. Retrieved from http://www.akhuwat.org.pk/lending_methodology.asp

Akhuwat. (2015b). Progress Report upto September 30, 2015. Retrieved from http://www.akhuwat.org.pk/progress_report.asp

Al-Harran, S., Sen, A. Y. F., & Masri, S. A. H. (2008). *An Islamic Microfinance Enterprise*: Xlibris Corporation.

Al-Mamun, A., Mohiuddin, M., & Mariapun, S. (2014). Investigating the Effects of Amanah Ikhtiar Malaysia's Microcredit Programmes on Employment in Rural Malaysia. *Journal of Southeast Asian Economies (JSEAE), 31*(3), 471-483.

Al-Mamun, A., Wahab, S. A., Mazumder, M. N. H., & Su, Z. (2014). Empirical investigation on the impact of microcredit on women empowerment in urban Peninsular Malaysia. *The Journal of Developing Areas, 48*(2), 287-306.

Al Mamun, A. (2014). Investigating the Development and Effects of Social Capital through Participation in Group-based Microcredit Programme in Peninsular Malaysia. *Journal of Interdisciplinary Economics, 26*(1-2), 33-59.

Al Mamun, A., & Adaikalam, J. (2011). Empirical Investigation on the Effect of Microfinance Program of Amanah Ikhtiar Malaysia on Quality of Life in Urban Peninsular Malaysia. *European Journal of Economics, Finance and Administrative Sciences, ISSN*, 1450-2275.

Arbab, Amjad Ali. (2005). The Bank of Khyber, Malcolm Harper and Sukhwinder Singh Arora (eds), Small Customers, Big Market, 2005, ITDG Publishing

Battuta, Ibn. (2004). *Travels in Asia and Africa: 1325-1354*: Routledge.

Becker, G. S., & Tomes, N. (1994). Human capital and the rise and fall of families *Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis with Special Reference to Education (3rd Edition)* (pp. 257-298): The University of Chicago Press.

Bradley, S. W., McMullen, J. S., Artz, K., & Simiyu, E. M. (2012). Capital is not enough: Innovation in developing economies. *Journal of Management Studies, 49*(4), 684-717.

Chapra, M. U. (1992). *Islam and the economic challenge*: Islamic foundation Leicester.

Chaudhry, S. A. (1995). Pakistan's Experience in Employment Generation at the Micro and Macro Levels, and Future Directions Shahid Amjad Chaudhry & Masooma Habib. *Lahore Journal of Economics, 2*(1), 42.

Deen, S. (2015). Pakistan 2010 floods. Policy gaps in disaster preparedness and response. *International Journal of Disaster Risk Reduction, 12*, 341-349. doi:http://dx.doi.org/10.1016/j.ijdrr.2015.03.007

Dhumale, R., & Sapcanin, A. (1999). An application of Islamic banking principles to microfinance. *Technical Note, A study bt yhe Regional Bureau for Arab States, UNDP, in cooperation with the Middle East and North Africa Region, World Bank.*

Fernando, N. (2004). *From niche market to mainstream: changing face of the microfinance industry in Asia.* Paper presented at the Asian Development Bank Institute workshop on 'Modalities of Microfinance Delivery in Asia'Manila.

Gopal, P. S., & Malek, N. M. (2015). Breaking away from the cycle of poverty: The case of Malaysian poor. *The Social Science Journal, 52*(1), 34-39.

Harper, M., & Arora, S. S. (2005). *Small customers, big market: commercial banks in microfinance*: The Energy and Resources Institute (TERI).

Hassan, M. K. (2010). *An integrated poverty alleviation model combining zakat, awqaf and micro-finance.* Paper presented at the Seventh International Conference. The Tawhidi Epistemology.

Holden, P., & Prokopenko, V. (2001). Financial development and poverty alleviation: issues and policy implications for developing and transition countries.

Jalil, M. A. (2007). *Perspectives of Global Poverty: Concepts, Causes and Impacts*. Paper presented at the XVI Biennial Conference "Participatory Development: External and Internal Challenges" of The Bangladesh Economic Association (BEA), Bangladesh.

Khan, H., Inamullah, E., & Shams, K. (2009). Population, environment and poverty in Pakistan: linkages and empirical evidence. *Environment, development and sustainability, 11*(2), 375-392.

Laderchi, C. R., Saith, R., & Stewart, F. (2003). Does it matter that we do not agree on the definition of poverty? A comparison of four approaches. *Oxford Development Studies, 31*(3), 243-274.

Levy, S., & Mundial, B. (1991). *Poverty alleviation in Mexico* (Vol. 679): Country Department II, Latin America and the Caribbean Regional Office, World Bank.

Mohsin, M. I. A. (2013). Potential of Zakat in Eliminating Riba and Eradicating Poverty in Muslim Countries. *European Journal of Business and Management, 5*(11), 114-126.

Montgomery, H. (2006). 8. Serving the poorest of the poor: the poverty impact of the Khushhali Bank's microfinance lending in Pakistan. *Poverty strategies in Asia: a growth plus approach*, 222.

Muhammad, N., & Ali, S. R. (2013). The Role of Zakat in Improving the Economic Status of Beneficiaries in Khyber Pakhtunkhwa. *Journal of Managerial Sciences, 7*(2).

Murai, Y. (1980). The BIMAS program and agricultural labor in Indonesia. *The Developing Economies, 18*(1), 23-44.

Nadzri, F. A. A., Abd, R., & Rahman, M. O. (2012). Zakat and Poverty Alleviation: Roles of Zakat Institutions in Malaysia. *International Journal of Arts and Commerce, 1*(7), 61-72.

Narayan-Parker, D., & Patel, R. (2000). *Voices of the poor: can anyone hear us?* (Vol. 1): World Bank Publications.

Omar, M. Z. (2010). The Role Of Microcredit In Poverty Alleviation In Malaysia-The Case of The Amanah Ikhtiar Malaysia AIM, paper presented at the Eighth International Conference on New Directions in the Humanities, 29 June - 2 July 2010, University of California, Los Angeles, USA

Online, The Star. 2017. "Islamic Banks to Develop Waqf Fund." Business News | The Star Online. The Star Online. September 8, 2017. https://www.thestar.com.my/business/business-news/2017/09/08/islamic-banks-to-develop-waqf-fund/.

Patten, R. H., & Johnston, D. E. (2001). Microfinance success amidst macroeconomic failure: The experience of Bank Rakyat Indonesia during the East Asian crisis. *World Development, 29*(6), 1057-1069.

Qaradawi, Y. (1997). Zakah Role in curing Social and Economic Malaise. *Economics of Zakah: Book of Reading*.

Quinones Jr, B. R., & Seibel, H. D. (2000). Social capital in microfinance: Case studies in the Philippines. *Policy Sciences, 33*(3-4), 421-433.

Rahman, A. R. A., & Rahim, A. (2007). Islamic microfinance: a missing component in Islamic banking. *Kyoto Bulletin of Islamic Area Studies, 1*(2), 38-53.

Samer, S., Majid, I., Rizal, S., Muhamad, M. R., Sarah, H., & Rashid, N. (2015). The Impact of Microfinance on Poverty Reduction: Empirical Evidence from Malaysian Perspective. *Procedia - Social and Behavioral Sciences, 195*, 721-728. doi:10.1016/j.sbspro.2015.06.343

Seibel, H. D., & Rachmadi, A. (2011). *Growth and Resilience of Savings-based Commercial Microfinance Institutions: The Case of the Microbanking Units of Bank Rakyat Indonesia.* Paper presented at the Second European Research Conference on Microfinance.

Seibel, Hans Dieter. (2005). The Micro-banking Division of Bank Rakyat Indonesia: a flagship of rural microfinance in Asiua, in Malcolm Harper and Sukhwinder Singh Arora (eds), Small Customers, Big Market, 2005, ITDG Publishing

Weiss, J., & Montgomery, H. (2005). Great expectations: microfinance and poverty reduction in Asia and Latin America. *Oxford Development Studies, 33*(3-4), 391-416.

Whitehead, A., & Lockwood, M. (1999). *Gender in the World Bank's poverty assessments: Six case studies from sub-Saharan Africa*: United Nations Research Institute for Social Development New York.

WorldBank. (1995). *Pakistan Poverty Assessment*. Retrieved from http://www-wds.worldbank.org/servlet/WDSContentServer/IW3P/IB/1999/04/28/000009265_3961008023932/Rendered/PDF/multi0page.pdf

Worldbank. (2015). Poverty Overview. Retrieved from http://www.worldbank.org/en/topic/poverty/overview

Yunus, M. (2003). *Banker to the poor: the story of the Grameen Bank* (1st ed.). London: Aurum Press Limited.

Yunus, M., Moingeon, B., & Lehmann-Ortega, L. (2010). Building social business models: lessons from the Grameen experience. *Long range planning, 43*(2), 308-325.

SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA KAPSAMINDA YEŞİL EKONOMİYE GÜNCEL BİR BAKIŞ

Doç.Dr. Seda YILDIRIM
Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme
sedayildirim@nku.edu.tr

Doç. Dr. Durmuş Çağrı YILDIRIM
Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat
dcyildirim@nku.edu.tr

ÖZET

Toplumların refahı ve daha iyi hayat standartlarına ulaşabilmek için ekonomik kalkınma ve gelişme ne kadar önemliyse, gelecek nesillerin devamlılığını sağlamak için sınırlı kaynakların verimli kullanılması da o kadar önemlidir. Mevcut ekonomik sistemlerin yarattığı tüketim anlayışı ve kaynakların sınırsız kullanılması gelecek nesillerin hayat standardını tehlikeye atmaktadır. Bu noktada sürdürülebilirlik odaklı üretim ve tüketim anlayışları çerçevesinde dünya yeni bir dönüşüme girmiştir. Bu dönüşüm ülkeleri sürdürülebilir kalkınmaya yöneltmiştir. Sürdürülebilir kalkınma ise ancak yeşil ekonomi anlayışı ile olabilecek bir hedeftir. Yeşil ekonomi anlayışını benimsemiş ülkeler ekonomik gelişmelerini sürdürülebilirlik ilkesine uygun gerçekleştirmeye çalışırlar. Bu çalışma içerisinde yeşil ekonomi anlayışı için sürdürülebilir kalkınma açısından önemini vurgulayan özet bir bakış sunulmaktadır. Amaç doğrultusunda sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşabilmede yeşil ekonominin önemi ve katkısı tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Sürdürülebilir Kalkınma, Sürdürülebilirlik, Yeşil Ekonomi, Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri

ABSTRACT

As important as economic development and development are in order to achieve the welfare and better living standards of societies, the efficient use of resources in the border is so important to ensure the continuity of future generations. The consumption concept created by the existing economic systems and the unlimited use of the resources endanger future generations' living standards. At this point, the world has undergone a new transformation within the framework of sustainability-oriented production and consumption. This transformation led the countries to sustainable development. Sustainable development is only possible with the understanding of green economy. Countries that have adopted green economy concept try to carry out their economic developments in accordance with the sustainability principles. In this study, a brief overview of the importance of green economy for sustainable development is presented. The importance and contribution of the green economy will be discussed in order to achieve sustainable development goals.

Key Words: Sustainable Development, Sustainability, Green Economy, Sustainable Development Goals

INTRODUCTION

The term of sustainability has been shining in every kinds of area in human life. Recently, sustainable development takes part in every countries(Strowbridge,2012) as a main issue because of the truth that the survival is related with sustainable and green civilization in the long term (Meadows et.al.,1972; WCED,1987; Beatley & Manning, 1998; Berke & Conroy,2000; OECD, 2008; Puppim de Olivera,2012 ; Yıldırım et.al.,2017). The need of sustainable development came to the literature by study of Meadows, Meadows and Randers(1972) which was called as "The limits to grow" and determined that there should be balance between economic growth and earth's resources(Meadows et.al.,1972). Essentially, sustainable development was determined as a significant and important issue by United Nations Conference on the Human Environment in 1972(UNEP,1972) and then Brundtland Commission which was known as World Commission on Environment and Development published a report as "Our Common Future" in 1987(WCED,1987). According to WCED's report(1987), development should meet the needs of present with protecting the future ones. In 1992, the term of sustainability from sustainable development came to sustainable economy with United Nations Conference on Sustainable Development by United Nations (Puppim de Olivera, 2012). Green economy aims to economic growth and improve economic life situation as well as reducing environmental harm(UNEP,2011). Understanding the implications of green economy is so crucial for sustainable development that measure is an another crucial topic for determining the degree of being sustainable for economies. Hart(1999) suggested sustainable measure and some sustainability indicators for the world and the links between economy, environment and society were found as so important indicator for sustainable community(Hart,1999). In addition, sustainable development can be successful when economic, social and environmental responsibilities are carried out coordinately(Munasinghe,2002). In general, it can be said that sustainable economy is much more related with environmental responsibilities and economic growth. Although, governments try to keep green economy for sustainable development and they develop new strategies and plans through green economy, the indicators of being green economy can't provide sufficient results for governments. Maybe governments can't understand being green or being green and green economy can't reach to citizens or business practically(Puppim de Olivera,2012).

1. GREEN ECONOMY AND SUSTAINABLE DEVELOPMENT

Sustainable economy which is known as green economy generally, is a vital part of sustainable development that governments have changed their traditional economic plans into green ones since the awareness of sustainability arose. After the formal notice of sustainable development in 1992 by Rio+20, the UN General Assembly keeps having sustainability and in 2012 there were two basic issue as "Green Economy in the Context of Sustainable Development and Poverty Eradication" and "International Framework for Sustainable Development" in Rio de Janeiro(UNEP,2011). This shows that the UN is so consistent to keep sustainability and spread it to the world. Green economy was found as a term at first in "Blueprint for a Green Economy" by David Pearce, Anil Markandya, and Ed Barbie in 1989. Accordingly, it can be said that Pearce et.al.(1989) gave a life to green economy in the literature. Although there were always ideas about green economy, the formal life of green economy began in 2012. So it can be said that sustainable economy is a complex and universal issue that the policy of green economy influences every states and this new term should be introduced so carefully. In fact, there were so many evidences that showing sustainable development is the key of survival in the long term and the need of green economy should be discussed immediately. As seen in table 1, sustainable economy entered the literature almost 40 years ago and probably it was always in human life and economic life as an idea(Chappells and Trentmann,2015). With The Rio Declaration (2012), we see the reality of green economy and after this Rio Conference, the UNEP and other organizations and states carry out the sustainable economy implementation and discuss the policy of sustainable development.

Tablo 1: *A Brief History For Green Economy*

Development levels	**Year**	**Topic**	**By**
Idea of sustainable-green economy	1972	Limits to Grow: A Report for the Club of Rome's Project on the predicament of mankind	Meadows, Meadows, Randers and Behrens III., 1972
Report for environmental economy	1972	Conference on Human Environment	United Nations conference in Stockholm, 1972
Coming soon related with sustainable development	1987	Our common Future	Brundtland Report
Birth as a term	1989	Blueprint for a Green Economy	Pearce, Markandya and Barbier, 1989
Introduction level	1992	The Rio Declaration: Earth Summit and Agenda 21	Rio Conference: UNCED in Rio 1992
Being a policy	2008, 2009, 2010	Policy development	UNEP discuss green economy as a term(2008), UNEP launched Green economy Initiative(2008), Global Green New Deal(2009,April) and UN Climate Change Conference(2009,June), Ministers and Heads of Delegation of the UNEP Global Ministerial Environment Forum(2010)
The life begins formally	2012	Green Economy in the Context of Sustainable Development and Poverty Eradication", and "International Framework for Sustainable Development	United Nations Conference on Sustainable Development Rio +20 (2012)

Sources: by the authors

Pearce (1992) determined that three factors as "constraining human greed, sustainability and decoupling" for sustainable economy. The duty of sustainable economy is not limiting human's needs or welfare (Pearce, 1992). Green economy makes sustainable development with improving human life via providing human needs during reducing environmental risks(UNEP,2011). Green economy includes green production and business activities that providing efficient usage of natural resources and being less harmful for the environment(UNCTAD,2012). As practical approach, green economy has three basic goals for sustainable development such as *"reducing carbon emission and pollution; enhancing energy and resource efficiency; preventing the loss of biodiversity and ecosystem services"*(United Nations,2011:31). In addition, green economy has lots of implementation and policies for sustainable production and consumption that the Rio Declaration published some principles to understand green economy and measure it. In general idea, green economy supports sustainable development with "*promoting inclusiveness, efficiency and decarbonisation*". Green economy includes goals of having sustainable food and agriculture, providing social equality and ending high numbers of unemployment. Also green economy is responsible for providing new innovative technologies and projects to save natural resources and usage of resources efficiently. Lastly, sustainable economy tries to provide sustainable energy (UNDESA,2012). Ocampo(2012) explains macroeconomic dimensions of green economy with four issues. As Ocampo's determination, inter-temporal welfare, environmental protection, sustainable production-consumption and finance of new innovative green technology and implementation are analyzed in the concept of green economy(Ocampo,2012). Green economy is an universal issue that universal organizations should help and

support states to understand and transit into sustainable economy. In this point, five basic organizations as "*the United Nations Environment Programme (UNEP), the International Labour Organization (ILO), the United Nations Development Programme (UNDP), the United Nations Industrial Development Organization (UNIDO) and the United Nations Institute for Training and Research (UNITAR)"* tries to help states to get green economy(UNEP,2016). Nowadays, both of developed and developing countries try to transform their usual economic strategy into green economic strategy. For example, The European Environment Agency(EEA) carries out green economy program as a part of the European Union and EEA helps the EU members to transform green economy with having 33 members today(EEA web,2015). The EPA(Environmental Protection Agency) of United States also tries to protect human health and the environmental life in the US(EPA,2015). AECEN(Asian Environmental Compliance and Enforcement Network) was established in 2005 by 13 Asian countries to promote environmental implementations in Asia with several agencies(Cambodia, India, Indonesia, Japan, Korea, People's Republic of China, Lao PDR, Malaysia, the Maldives, Mongolia, Myanmar, Nepal, Pakistan, Philippines, Singapore, Sri Lanka, Thailand, and Vietnam)(AECEN,2015). Most of developed and developing states have their long-termed green policies and strategies for green economy that they want to reach their goals for almost next 30 or 50 years at the future. But there are lots of challenges to have green economy for countries in the short and mid-term(OECD,2001). According to World Economic and Social Survey 2013, the challenges of sustainable development can be explained in three basic parts as "economic, social and environmental" that these challenges should be analyzed and solved in their own categories(UNEP,2013). Economic and social challenges are related with human life but environmental challenges are not related with human life as much as others that improvements and protection of environmental life is seen so difficult in the long term. In this point, green economy and sustainable consumption should be work together. Because natural resources and mother nature can't be renewable forever to meet unlimited human needs and wants (Yıldırım et.al.,2016).

2. REACHING SUSTAINABLE DEVELOPMENT GOALS VIA GREEN ECONOMY

Green Economy Approach is mostly linked with sustainable development that the success of sustainable development goals almost depends on implementations of green economy. Nowadays, sustainable development goals has become the most important goals for the world. To reach sustainable development goals in the long term, the collaboration of economy side is so important. Because the main elements of sustainable development contains "environmental, social and economic" issues (Emas,2015) and it can be said that sustainable development goals needs the balance between these three issues. When look at 2030 Sustainable Development Goals (SDGs), the importance of green economy can be seen better. Table 2 show the relationship between 2030 SDGs and green economy.

Table 2: *The Relationship between 2030 Sustainable Development Goals and Green Economy*

	2030 SDGs*	The need of Green Economy
1.No Poverty:	People who living less than 1.90 $ in a day, are regarded as poor in anywhere that by 2030, the number of these poor people should be reduced.	The first goal has a direct relation with green economy. Because current economic models which uses conventional economic approaches, are not interested in society's welfare. That's why there are huge gaps between rich and poor people in the world. To provide more equal life standards for everybody, green economy must be implemented in the long term. The success of this goal mostly depends on green economy's adaptation.
2.Zero Hunger:	SDG 2 has two main issues such as hunger and food security. The rate of undernourished and poor nurtured people should be reduced. Also, agricultural biodiversity should be protected and sustained.	Green economy aims to provide welfare for everybody that hunger shouldn't be a problem in the long term.
3.Good Health and Well-Being:	The rate of maternal mortality and newborns death should be reduced. Every kinds of illnesses and deaths from traffic accidents, environmental pollution should be reduced and *AIDS,tuberculosis, malaria and neglected tropical diseases and combat hepatitis* should be ended.	Green economy supports sustainable development that providing good health and well-being life for everybody is important purpose in the long term.
4.Quality Education:	Without gender discrimination, primary and secondary education should be given to every child freely. University education should be more accessible by 2030. Also it is important to learn and adopt culture of sustainable life.	For better life standards, better education should be given to people. With quality education, people can be more qualified. Green economy's approach can success this goal in the long term.
5.Gender Equality:	By 2030, every kinds of discrimination should be ended. Women's employment should be supported and equal opportunities should be given to women. Also every kinds of harassment to women should be ended.	Gender equality is related with most of other 2030 SDGs such as SDG 4 and SDG 8. Green economy's approach can prevent discrimination in every kinds of social or economic life.
6.Clean Water and Sanitation:	Safe, clean and affordable drinking water should be accessible for everybody in the world by 2030. For getting quality and clean water, reduce pollution. Also local governments should take responsibility and improve sanitation management.	Firstly, Green Economy Approach forces businesses to get sustainable production, marketing etc. Because businesses transform their current production technologies into sustainable production systems to save environmental life.
7.Affordable and Clean Energy:	By 2030, renewable energy systems should be expanded.	To reach sustainable development, green energy and its technology should be more expanded. In this context, green economy approach forces governments and businesses to work by alternative and eco-friendly energy sources.
8.Decent Work and Economic Growth:	By 2030, provide full employment and work situation for everybody, protect labour rights. Sustainable economic growth is so important, especially least developed countries should be supported for economic growth. Supporting SMEs(small and medium sized enterprises) is important.	Green Economy Approach aims to balance between economic, social and environment life. So, work for everybody and equal work rights should be provided.
9.Industry, Innovation and Infrastructure:	For economic growth, sustainable regional and transborder infrastructure should be provided. Universal	Transition to green economy needs new technology and innovative production methods that green economy provides SDG 9 more easily.

	information and communication technology should be provided.	
10.Reduced Inequalities:	Every kinds of inequality situations between countries should be reduced.	Green economy tries to reduce inequalities. So, this goal is coherent with green economy's purposes.
11.Sustainable Cities and Communities:	Sustainable urbanization should be expanded. Municipal and other local governments should support sustainable lifestyle and its culture in the city.	When countries keep green economy, the goal of sustainable cities can be realized more easily.
12.Responsible Consumption and Production:	World's population is getting higher year to year and natural resources can't be enough to meet everybody's need If sustainability is ignored. So, sustainable production methods should be expanded and sustainable consumption behavior should be adopted widely.	Sustainable production and sustainable consumption are both related with green economy that this goal has a same approach with green economy's implementations.
13.Climate Action:	The climate change is a serious threat for next generation's sustainability. So, the most important step is to acknowledge the United Nations Framework Convention on Climate Change.	With the help of green economy, countries can struggle with the factors that influencing climate negatively.
14.Life Below Water:	Reducing marine pollution and ending overfishing are important to save waters and coastal ecosystems. Also countries which are small ısland, should be supported economically.	Thinking about sustainability of sea biodiversity will prevent overfishing. Accordingly, green economy approach can reduce profit-drive fishing methods. Universally, developed countries can support small ısland's people.
15.Life on land:	Areas of forests and biodiversity should be protected.	For sustainability, countries should think about ecological life as much as economic life that green economy can provide this goal.
16.Peace, Justice and Strong Institutions:	For sustainable development, non-discriminatory laws and policies should be promoted.	Green economy approach aims to get balance between economy, social welfare and ecological life. So, countries should provide laws and policies to get the balance social welfare and economic life together.
17.Partnerships for the goals:	To reach 2030 sustainable development goals, countries should keep partnerships between each other and help least developed countries to catch them.	After economic barriers disappear, partnerships will increase and countries can help or support each other more easily. Green economy's aim can gather up countries for universal future.
*The information was taken from United Nation's web site (https://www.un.org/sustainabledevelopment/sustainable-development-goals/)		

Sources: by the authors

3. CONCLUSION

The reality of climate change should be accepted by all over the world. Then every kinds of economic, social or politic implementations should be planned according to this reality. In this point, sustainable development approach is the main issue for every economies. Although sustainable development approach is accepted by the most of developed and developing countries, reaching sustainable development point needs long-term strategic planning. These log-term planning includes some sustainable development goals (SDGs) that we can evaluate the degree of sustainable development according to fulfillment of SDGs. Sustainable development can't be thought without sustainable development goals (SDGs) and SDGs can't be succeed without green economy. The term of green economy can't substitute sustainable development but reaching sustainable development is almost based on green economy (United Nations,2011). As a result, we can say that green economy approach supports sustainable development

goals and in the long way of reaching sustainable development point, green economy approach can't be ignored.

REFERENCES

AECEN, (2015). *AECEN Executive Committee Meeting.* 22 September 2015. Charoennakorn Room, Anantara Riverside Bangkok Resort Bangkok, Thailand. Retrieved from https://www.aecen.org/sites/default/files/final_meeting_summary_for_aecen_executive_commmite e_meeting_2015.pdf

Beatley, T., and Manning, K. (1998). The Ecology Of Place: Planning For Environment, Economy And Community. Washington, DC: Island Press

Berke, P. R. and Conroy, M. M. (2000). Are We Planning for Sustainable Development?
An Evaluation of 30 Comprehensive Plans. *Journal of the American Planning Association*
Volume 66, 2000 - Issue 1, 21-33

Chappells, H. and Trentmann, F. (2015). 'Sustainable consumption in history: Ideas, resources and practices.' In Handbook of research on sustainable consumption, edited by Lucia A. Reisch, and John Thøgersen, 51–70. Cheltenham: Edward Elgar.

EEA (European Environment Agency) (2016). *Sustainability transitions: Now for the long term*. Copenhagen. Retrieved from:file:///C:/Users/hp/Downloads/Sustainability%20transitions%20Now%20for%20the%20long %20term.pdf

Emas, R.(2015). Brief for GSDR 2015. The Concept of Sustainable Development: Definition and Defining Principles, Florida International University. https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/5839GSDR%202015_SD_concept_defini ton_rev.pdf

EPA (2015).*FY 2015 EPA Budget in Brief*. United States Environmental Protection Agency. Retrieved from https://www.epa.gov/sites/production/files/2014-03/documents/fy15_bib.pdf

Hart, M. (1999).). *Guide to sustainable community indicators*. North Andover, Mass: Hart Environmental Data.

Meadows, D.H., Meadows, D. L. , Randers, Jorden, Behrens III, W.W. (1972). The limits to grow. A Report For The Club Of Rome's Project On The Predicament Of Mankind. A Potomac Associates Book. NewYork. Digital version. http://www.donellameadows.org/wp-content/userfiles/Limits-to-Growth-digital-scan-version.pdf

Munasinghe, M. (2002). The Sustainomics Trans-disciplinary Meta-framework for making Development more Sustainable: applications to energy issues, International Journal of Sustainable Development, Vol. 4, No.2, pp.6-54. (UNCSD,2012)

Ocampo, J.A.(2012). The Transition to a Green Economy: Benefits, Challenges and Risks from a Sustainable Development Perspective Summary of Background Papers. The Transition to a Green Economy: Benefits, Challenges and Risks from a Sustainable Development Perspective Report by a Panel of Experts, to Second Preparatory Committee Meeting for United Nations Conference on Sustainable Development

OECD,(2001). The DAC Guidelines Strategies for Sustainable Development. International Development. https://www.oecd.org/dac/environment-development/2669958.pdf

OECD (2008). 2008 annual report on sustainable development work in the OECD. https://www.oecd.org/greengrowth/42177377.pdf

Pearce D., Markandya A. and Barbier E B, (1989). Blueprint for a Green Economy (Earthscan, London)

Pearce, D. (1992). Green Economics, *Environmental Values*, 1:1, 3-13.

Puppim de Olivera, J.A. (2012). "Introduction: Framing the debate on the green economy and governance from different angles" in Green Economy And Good Governance For Sustainable Development: Opportunities, Promises And Concerns, ed. J.A. Puppim de Oliveira, United Nations:University Press.

Strowbridge, C. (2012). Sustainable Development in Kenya: Keeping the Culture. http://www.tacoma.uw.edu/sites/default/files/global/documents/travel/2012-kenya-strowbridge-paper.pdf

UNCTAD (United Nations Conference on Trade and Development), (2012). UNCTAD Annual Report 2011. https://unctad.org/en/PublicationsLibrary/_en.pdf

UNDESA (United Nations Division for Sustainable Development (2012). A Guidebook to the Green Economy: Issue 2: exploring green economy principles. https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/743GE%20Guidebook%202%20-%20Principles_final.pdf

UNEP (1972). Report of the United Nations Conference on the Human Environment, Stockholm, 5-16 June 1972. http://www.un-documents.net/aconf48-14r1.pdf.

United Nations, (2011). *The Green Economy: Trade And Sustainable Development Implications.* United Nations Conference on Trade and Development. 8–10 November 2011. Geneva, Switzerland. Retrieved from:https://unctad.org/en/Docs/ditcted2011d5_en.pdf

UNEP,(2016). UNEP Frontiers 2016 Report. Emerging Issues of Environmental Concern. https://environmentlive.unep.org/media/docs/assessments/UNEP_Frontiers_2016_report_emerging_issues_of_environmental_concern.pdf

UNEP, (2013). World Economic and Social Survey 2013, Sustainable Development Challenges, United Nations, New York, 2013, https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/2843WESS2013.pdf

Yıldırım S, Yıldırım D.Ç., Gedikli A. (2016). Sustainable Consumption Trends in the World in the Context of Green Economy and Sustainability. (Eds. Erdoğdu. MM. Arun T, Ahmad IH). Handbook of Research on Green Economic Development Initiatives and Strategies IGI Global. 4:66-84.

Yıldırım, S., Bostancı, S.H. and Erdoğan, S. (2017). Environmental sustainability in local governments: A case of Turkish municipalities. *Journal of Geography and Regional Planning.* Vol.10(12), 330-339.

WCED, (1987). Our Common Future. World Commission on Environment and Development. Oxford University Press, Oxford

https://www.un.org/sustainabledevelopment/sustainable-development-goals/(Accessed:10/09/2018).

TÜRKİYE İNGİLTERE VE MALEZYA İSLAMİ FİNANS YÜKSEKÖĞRETİM PROGRAMLARININ KARŞILAŞTIRILMASI VE TÜRKİYE İÇİN ÖNERİLER

Yusuf Aker
Giresun Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Bölümü
yusuf_aker@yahoo.com

Doç. Dr. Alper Karavardar
Giresun Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü
akaravardar@yahoo.com

ÖZET

Bu çalışmadaki ilk amacımız Asya ve Avrupa'da İslami Finans Merkezi konumunda bulunan Malezya ve İngiltere'nin İslami Finans Yükseköğretim Programlarını incelemektir. Bu programların ülkelerin İslami Finans Merkezi olarak nitelenmesine yaptığı katkılar tespit edilmeye çalışılacaktır. Elde edilen bulgular ile İslami Finans Merkezi olma hedefinde ilerleyen Türkiye'nin İslami Finans Yükseköğretim programları karşılaştırılacaktır. Çalışmadaki ana amacımız, programlar arası yapılacak karşılaştırmalar, elde edilen sonuç ve öneriler ile Türkiye'deki İslami Finans Yükseköğretim Programlarının geliştirilmesine katkı sağlamaktır. Üç bölümden oluşan çalışmamızın ilk bölümünde İslami finans kavramı, tarihçesi ile beraber incelenerek, İslami finansın küresel pazardaki son durumu ele alınacaktır. İkinci bölümde ise İngiltere, Malezya ve Türkiye'deki İslami Finans Yükseköğretim Programları detaylı şekilde analiz edilecektir. Üçüncü ve son bölümde ise karşılaştırmalardan elde edilen sonuçlar analiz edilerek Türkiye'deki İslami finans yükseköğretim programlarının geliştirilmesi için önerilerde bulunulacaktır. Bu eserin ana amaçlarından birisi de Türkiye'deki programa yapacağımız önerilerle, ülkenin İslami Finans Merkezlerinden birisi olma çabalarına katkı sağlamaktır.

Anahtar Kelimeler: İslami Finans, İslami Finans Eğitimi, Faizsiz Finans Eğitimi, İslami Finans Yükseköğretim Programları

COMPARISON OF ISLAMIC FINANCE OF HIGHER EDUCATION PROGRAMS IN TURKEY ENGLAND AND MALAYSIA AND SUGGESTIONS FOR TURKEY

ABSTRACT

Our first objective in this study is to examine Islamic Finance Higher Education Programs of Malaysia and England, which are in the position of Islamic Finance Hub in Asia and Europe. It will try to find out what contributions these programs have made to qualify the countries as the Islamic Finance Center. The findings will be compared to Islamic Finance Higher Education programs of Turkey that wants to be an Islamic Finance Hub. Our main goal in the study, with conclusion and proposals that gained from comparison between programmes is to contribute to the development of Higher Education Programs of Turkey. In the first part of our three-part work, the concept of Islamic finance will be examined together with its history and it will be discussed the latest situation of Islamic finance in the global market. In the second part, the UK, Malaysia and Turkey's Islamic Finance Higher Education Programs will be analyzed in detail. In the third and last section, the results obtained from the comparisons are analyzed and it will make recommendations for the development of Islamic finance higher education programs in Turkey. One of the main aims of this study as well, with the recommendations for programme that will be made for Turkey, to make a contribution to efforts to become one of the Islamic Financial Hub of Turkey.

Key Words: Islamic Finance, Islamic Finance Education, Interest-Free Finance Education, Islamic Finance Higher Education Programs

GİRİŞ

Günümüz dünya nüfusuna baktığımızda her 4 kişiden 1'inin Müslüman olduğu görülmektedir. Yine mevcut araştırmalara baktığımızda toplam faizsiz finans varlıklarının küresel varlıklar içindeki payının yüzde 1 civarlarında olduğu görülmektedir. Müslüman nüfusu ile faizsiz finansal varlıklar arasında oldukça tezat bir durum olduğu görülmektedir. Bu durum günümüz dünyasında finansal piyasalar ve ekonomik ilişkilerin temel dayanağını oluşturan bankacılık sektöründeki faizsiz bankacılığın 60 yıllık bir tarihe sahip yeni gelişen bir sektör olması ile açıklanabilir.

Müslüman ülkelerde faizsiz bankacılık pazarının büyüdüğü görülmektedir. Özellikle bu pazar içerisinde son 20 yıldır hızlı bir büyüme sağlayan kira sertifikaları tüm ülkelerin dikkatini üzerine çekmiştir. Zamanla ülkelerin ihraç etmek için birbirleri ile yarışır hale geldikleri bu ürün, sadece Müslüman çoğunluğun yaşadığı ülkelerde değil, Avrupa, Amerika, Afrika, Güney Asya gibi dünyanın birçok ülkesinde ihraç edilmeye başlanmıştır.

Üç bölümden oluşan çalışmamızın ilk bölümünde İslami finans kavramı, tarihçesi ile beraber incelenerek, İslami finansın küresel pazardaki son durumu ele alınacaktır. İkinci bölümde ise İngiltere, Malezya ve Türkiye'deki İslami Finans Yükseköğretim Programları detaylı şekilde analiz edilecektir. Üçüncü ve son bölümde ise karşılaştırmalardan elde edilen sonuçlar analiz edilerek Türkiye'deki İslami finans yükseköğretim programlarının geliştirilmesi için önerilerde bulunulacaktır. Bu eserin ana amaçlarından birisi de Türkiye'deki programa yapacağımız önerilerle, ülkenin İslami Finans Merkezlerinden birisi olma çabalarına katkı sağlamaktır.

1. İSLAMİ FİNANS VE TARİHÇESİ

1.1. İslami Finans

En basit tanımıyla İslami finans, tüm ticari faaliyetlerin islam (şeriat) öğretilerine göre yapılmasıdır. Konvansiyonel finansta olduğu gibi belli kurallar çerçevesinde borç vererek para kazanma amacıyla hareket edilir. Faizsiz finans alanında faaliyet gösteren yatırımcılar ve kurumlar belli kurallara uymak zorundadırlar. Faizsiz finansta ana kural faize izin verilmemesidir. Aynı zamanda İslam iktisadı geleneksel iktisadın "*sınırsız ihtiyaçların sınırlı kaynaklarla karşılanması*" ilkesine karşı çıkmakta olup israf ve gereksiz harcamalara izin vermemekte, dini olarak caiz olmayan alkol, kumar ve haksız zenginleşme gibi faaliyetlerin ticaretine aracılık edilmesi ve yatırım yapılmasına da müsaade etmemektedir. Kapitalist sistemde ödünç verilen anaparaya faiz tahakkuk ettirilerek kar elde edilebilir. Ancak Aktepe'nin de (2018) belirttiği gibi "*Allahuteâla faiz karşılığı borçlanmayı haram, ticaret yoluyla kar ve finans sağlamayı helal kılmıştır*". Burada karın yapıldığı işin temeli incelenmektedir ve bu temel konvansiyonel sistemdeki gibi para-para ilişkisinden değil, para-mal-para ilişkisinden kaynaklanmalıdır. Günümüzde faizsiz finansın çerçevesi ülkeden ülkeye farklılık göstermektedir. İslami finans düşüncesinin geleneksel finans anlayışından farklılık gösterdiği tek kavram faiz değildir. Spekülasyon, manipülasyon gibi bir dizi kavramın da İslami anlayışı içersinde yer almadığı görülmektedir. Klasik finans anlayışında spekülasyonla para kazanılması yani fiyat tahminlerine dayalı olarak alım satım işlemlerinden kazanç elde edilmesi finansal piyasaların temel güdüsüdür. İslami düşünce ise yasal bir kavram olan spekülasyonu ekonomik bir katma değer yaratmaması, toplumsal eşitsizliği arttırması, risk alınarak kar edilmeye çalışması nedeniyle kısmen veya tamamen kumara benzetmektedir. Bu durum spekülasyonun İslam dininde yasaklanmasının ana nedeni olarak sayılmıştır (Tunç, 2010). Faiz düşüncesi toplumsal ahlaki bir erozyon yarattığı, gelir dağılımında

artan bir bozulmaya neden olduğu gerekçesiyle, Yahudilik, Hristiyanlık ve İslamiyet'te yasaklanmış bir anlayıştır (Uçar, 1993). Benzer şekilde yasa dışı bir kavram olan manipülasyon, yani arz ve talebin serbest bir biçimde karşı karşıya gelmesini engelleyici tutum ve davranışlarla temin edilen suni fiyat hareketlerinden kazanç elde edilmesi işlemi de, İslam dininde hoş karşılanmayan bir davranış olarak görülmektedir.

Konvansiyonel finansman yöntemlerinin yanında faizsiz finans teknikleri, özellikle Ortadoğu ve bazı Uzak Doğu ülkelerinin artan nüfus ve servetleri nedeniyle Müslüman ülkeler arasında oldukça popüler hale gelmiştir. Konvansiyonel finansman araçları, faiz ödemeyi yasaklayan İslami finans tekniklerinin aksine, faiz sistemlerine dayanmaktadır. Dini hassasiyetleri ön planda tutan Müslüman yatırımcılar ve bu niyetle hareket eden çok sayıda finansal kurum, son dönemde İslam hukukuna uygun yeni finansman teknikleri kullanma eğiliminde olmuşlardır. Bu ve benzeri ihtiyaçlar neticesinde, İslam hukukuna uygun finansal ve ticari işlemlerin yürütülmesi amacıyla dünyada 60, Türkiye'de ise 30 yıllık geçmişi olan faizsiz finans kavramı ortaya çıkmıştır.

1.2. Faizsiz Finansın Tarihçesi

Günümüz çağdaş ekonomi dünyasında düşük bir işlem hacmi olan faizsiz finans aslında eskiye dayanmakta, temelini yaklaşık 1400 yıl öncesindeki peygamberimiz Hz. Muhammet (s.a.v.) döneminde tamamlanan Kur'an-ı Kerim'den almaktadır. İslami finans ürünleri Kur'an-ı Kerim'de belirtildiği gibi, helal kabul edilen kaynaklardan gelir edilmesine izin verilen, hayırseverlik, toplumsal ahlaki gelişim ve sosyal sorumluluk ilkelerini benimseyerek oluşturulan ürünler topluluğudur. Orta Çağ'da İslam medeniyetine altın çağını yaşatan Müslümanların, İslami prensiplere dayalı ticari işlemler gerçekleştirdikleri belgelenmiş, 7. yüzyılın ortalarından 13. yüzyıla kadar, Cebelitarık'tan Çin Denizi'ne uzanan ticaret yolları kurdukları görülmüştür (Naveed, 2015). Roma sonrası ekonomik çöküntü içinde olan Avrupa'da, halifelik dönemine ait madeni paralarla ilgili bulguların keşfedilmesi, ilgili dönem Müslümanlarının parasal kudretini göstermektedir. Araştırmalarda Müslüman sikkelerinin hızla yayıldığı, Avrupa, Ortadoğu ve Hindistan ekonomilerine hâkim olduğu görülmüştür. Seçkin bir Belçikalı ekonomi tarihçisi olan Herman Van Der Wee, Avrupa'nın, Roma sonrası bankacılık sistemindeki yeniden toparlanmasını Müslüman sikkesi akışına borçlu olduğunu belirtmiştir (Iqbal vd., 2013).

Osmanlı imparatorluğunun hüküm sürdüğü dönemde (1301-1922) küresel ticaretin büyümesine karşılık İslami finansal ürünler piyasasının yeterli derecede büyüyemediği görülmüştür (Ghazanfar, 2007). 1890'lı yıllarda İslam dünyasında kurulan ilk banka olduğu anlaşılan Barclays Bank, Süveyş Kanalı inşaatı ile ilgili mali işleri yürütmek amacıyla Kahire Şubesini açmıştır. Banka açılır açılmaz ülkedeki İslam Alimleri banka işlemlerini faize dayandığı için eleştirilmeye başlamışlardır. 1950'li yıllara kadar devam eden bu eleştiriler diğer Arap Ülkeleri ve Hindistan'a kadar uzanmıştır (Kettel, 2010).

1930'lu yıllarda çiftçilikle uğraşan Hindistan Müslümanları,[4] bağımsızlık ilan edilme olasılığına karşı çoğunluğunu Hintlilerin sahip olduğu bankaların, borçlarına karşı topraklarına el koyacağı endişesiyle, düşmanlığa ve ayrımcılığa uğrayacaklarını düşünüyorlardı. Bu yüzden kendi aralarında örgütlenerek faizsiz bir fon oluşturmuşlar ve ihtiyaçlarını bu fondan karşılamaya çalışmışlardır (Kuran, 1997). 1950'li yıllara gelindiğinde Pakistan'da tefeciliği yasaklamaya çalışan bir hareket ortaya çıkmış, 1956 yılında da bunu anayasa maddesi haline getirmeye çalışmışlar, ancak başarılı olamamışlardır.

[4] Hindistan Müslümanları 1947 yılında Hindistan'dan ayrılarak Pakistan'ın bağımsızlığını ilan etmişlerdir.

Sonrasında Pakistan'daki Müslüman nüfusun bir bölümü, faizsiz sistemde çalışan bir Pakistan bankasına destek vermeye karar vermişlerdir. Bu banka da mevduat kaybı yaşaması ve eğitimli personel eksikliğinden dolayı başarılı olamamış ve kapanmak zorunda kalmıştır. Bu başarısız girişimden kısa bir süre sonra 1963 yılında Mısır'da Ahmet El-Nagar tarafından yeni bir faizsiz banka kurulmuştur. Nasser Sosyal Bankası adı altında kurulan bu banka, Pakistan'ın ilk faizsiz bankasının karşılaştığı zorlukların benzerleriyle karşılaşmasına rağmen başarılı olan ilk faizsiz bankadır (Iqbal vd., 2013).

1945'te Endonezya, 1963'te ise Cezayir bağımsızlığını kazanmıştır. Bu iki tarih arasında bazı Körfez ülkeleriyle, Pakistan, Malezya gibi çoğunluğunu Müslümanların oluşturduğu ülkelerin de bağımsızlıklarını kazanmasıyla, 1970'li yıllarda İslami bankacılıkta ilk kez uluslararası boyutta işlemler yapılmaya başlanmıştır. Mısır'da kurulan Nasser Sosyal Bankası bir başarı hikayesi olarak görülmüş ve diğer İslam Ülkeleri tarafından imrenilen bir model haline gelmiştir. 1970'li yıllarda Körfez ülkelerinden Suudi Arabistan devlet olarak faizsiz bankacılığı desteklemiş, Dubai'de ise 1975 yılında özel sektöre ait ilk faizsiz banka olan Dubai İslam Bankası kurularak faaliyete başlamıştır. Bu banka için İslam alimlerinden oluşan bir danışma kurulu oluşturulmuş ve banka işleyiş şekli, bu kurul tarafından belirlenmiştir. 1977 yılında Kuveyt'te Kuwait Finance House kurulmuştur. Aynı yıl Sudan'da Faisal Islamic Bank of Sudan ve Faisal Islamic Bank of Egypt kurulmuştur. Bu iki ülke bankasının kurulmasında Suudi Arabistan Prensi Mohammad Bin Faisal önemli bir rol oynadığı için bankalara onun ismi verilmiştir (Naveed, 2015).

1973 yılında Filipinler hükümeti tarafından faizsiz bankacılık ürünleri yanında faizli bankacılık ürünleri de sunan Amanah Bank kuruldu. Malezya'da ise hacı adayları paralarını faizli bankalarda bulundurmaktan çekinmişler ve 1963 yılında "*Pilgrims Savings Corporation*" kurumu adı altında mevduat toplamışlardır. Daha sonra bu kurum topladığı mevduatla İslami usullere uygun yatırımlar yapmaya başlamıştır. Bu organizasyonun başarısı 1983 yılında kurulan Malezya İslam Bankasının temellerini oluşturmuştur (Naveed, 2015). Bugün 70'den fazla ülkede faizsiz bankacılık faaliyetleri yürütülmektedir. Bu ülkelerden İran ve Kuzey Sudan'da[5] sadece faizsiz bankacılık yapılırken, Bangladeş, Mısır, Endonezya, Ürdün, Pakistan, Suudi Arabistan, Malezya, Bahreyn gibi ülkelerde ise faizsiz bankacılığın yanında konvansiyonel bankacılık hizmetleri de verilmektedir (Hassani ve Fah, 2014).

1991 yılında faizsiz finans sektöründeki büyümede genel çerçeveyi belirlemek amacıyla kurullar oluşturulmaya başlanmıştır. İlk standart belirleyici kurum olarak tanımlanabilecek İslami Finansal Kurumlar için Muhasebe ve Denetim Kurumu (The Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial Institutions- AAOIFI[6]) kurulmuştur. Onu tamamlayıcı durumunda olan İslami Finansal Hizmet Kurumu (Islamic Financial Service Board-IFSB) ve Uluslararası İslami Piyasalar (International Islamic Financial Market-IIFM) 2002 yılında kurulmuş olup söz konusu kurumlar şeriat hukuku esaslı uluslararası standartları geliştirmektedirler (Hassan ve Aliyu, 2018).

Dünya nüfusunun yüzde 25'lik kısmı Müslüman olmasına karşılık, faizsiz finans varlıklarının, küresel finans varlıklarının sadece yüzde birini oluşturması bu sektörün büyüme potansiyeli hakkında çarpıcı bir gösterge olarak karşımızda durmaktadır (ThecityUK, 2017).

2016 yılında aktif büyüklüğüne göre Küresel İslami bankacılık pazar payına baktığımızda (şekil 1) İslami bankacılığın hala emekleme aşamasında olduğu görülmektedir. Suudi Arabistan'ın küresel faizsiz bankacılık pazar payı %33 iken, ülke içindeki faizsiz bankacığın pazar payı yüzde 51,2 olarak gerçekleşmiş,

[5] Kuzey Sudan'da faizsiz bankacılık uygulanırken, Güney Sudan'da konvansiyonel bankacılık uygulanmaktadır.
[6] AAIOFI: (http://aaoifi.com/?lang=en, 2018) 1991'de Bahreyn'de kurulan uluslararası İslami finans uygulamalarının standartlaşması için çalışan bir kuruldur. Erişim tarihi: 26.03.2018

yüzde 48.8'lik kısım ise konvansiyonel bankacılık işlemlerinden oluşmuştur. En düşük küresel faizsiz finans pazar payına yüzde 1,4 ile Pakistan'ın sahip olduğu görülmektedir. Ülkemizde ise faizsiz bankacılığın yüzde 5.1 küresel pazar payına karşılık, iç piyasada yüzde 5,5 pazar sahip olduğu görülmektedir.

Şekil 1: *Aktif Büyüklüğüne Göre Küresel Faizsiz Bankacılık Pazar Payı, 2016 (%)*

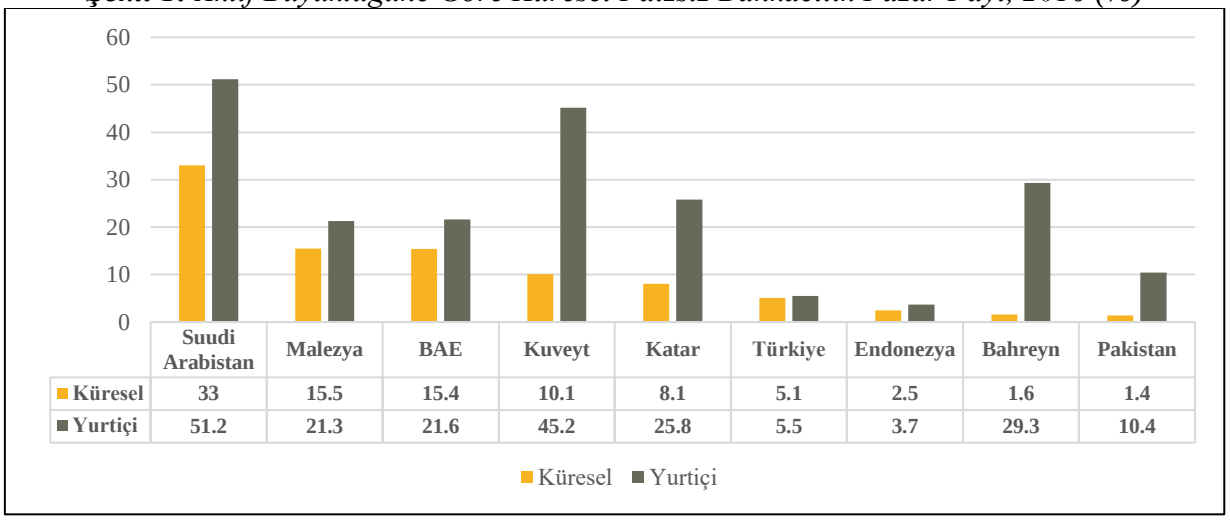

Kaynak: World Islamic Banking Competitiveness Report, 2016.

Thomson Reuters'e (2017) göre faizsiz finanstaki büyüme trendi önümüzdeki yıllarda da devam edecektir. 2016 yılında 2.2 milyar dolar olan faizsiz finans varlıklarının 2022 yılında 3.8 milyar dolara ulaşacağı tahmin edilmektedir. Bu da sektörün yıllık yüzde 9.5 büyüyeceği anlamına gelmektedir. Günümüzde İslami bankalar küresel İslami varlıkların yaklaşık % 80'nini ellerinde tutmaktadırlar (Hussain vd., 2015;Kammer vd.,2015;Aliyu vd.,2017).

2. YÜKSEKÖĞRETİMDE FAİZSİZ FİNANS

Genç Müslüman nüfusun Dünya genç nüfusuna oranının 2020'de yüzde 27'ye, 2030'da ise yüzde 29'a ulaşacağı tahmin edilmektedir. Bu demografik yapı faizsiz finans eğitiminin önündeki en büyük itici güç olarak karşımızda durmaktadır. Yeni bir sektör olması ve küresel eğitim sisteminden çok küçük bir pay almasına karşın, karşımızda muazzam bir İslami finans eğitim pazarı bulunmaktadır. Küresel eğitim harcamalarının yüzde 9'u faizsiz finans alanında yapılan harcamalardan oluştuğu tespit edilmiştir (Thomson Routers, 2016).

Son yıllarda çok sayıda enstitü ve eğitim kurumu tarafından İslam ekonomisi ve faizsiz finans eğitimleri verilmektedir. Örneğin İngiltere'de 2006 yılında 29 üniversite tarafından faizsiz bankacılık alanında yükseköğretim programı yürütülmüştür. Bunları sırasıyla Malezya ve Endonezya'daki programlar takip etmektedir. ICD-Thomson Routers[7] (2017) "*İslami Finans Gelişim Raporu*"nda ülkelere göre faizsiz finans alanında diploma ve sertifika programları bulunan ülkeler listelemiştir. İslami finans merkezi olma

[7] *Thomson Routers,* İngiltere merkezli, finans, vergi, muhasebe ve medya olmak üzere 4 farklı sektörde profesyonellere veri ve bilgi sağlayan bir kuruluştur.

Hedefine sahip Malezya[8], İngiltere[9], Endonezya[10], Birleşik Arap Emirlikleri[11] gibi ülkelerin tablonun üst sıralarında olduğu görülmektedir (bakınız şekil 2).

2.1. İngiltere'de Faizsiz Finans Eğitimi

İngiltere'de faizsiz bankacılık ve finans eğitimlerinin 40 yıllık geçmişi bulunmaktadır. 1976 yılında Kral Abdülaziz Üniversitesi tarafından Suudi Arabistan'da düzenlenen İslam İktisadı Uluslararası Konferansı'nın hemen ardından, Leicester Üniversitesi tarafından yine bu ülkede İslam İktisadi Birimi Araştırma Merkezi kuruldu. Takip eden birkaç yıl içinde ülkede çok sayıda konferans, seminer ve çalıştaylar düzenlenmiştir. 1981'de Leicester'de ilk Uluslararası İslam Ekonomisi Kurumu kuruldu. 1982'de İngiltere'de merkezi İsviçre Cenevre'de bulunan faizsiz finansman prensiplerine göre çalışan *Dar Al-Mal-Al-Islami (DMI)* şirketi kuruldu. 1983 yılında İngiltere'de Birleşik Krallık'ta ikamet eden Müslümanların ihtiyaçlarını karşılamak için DMİ'nin bir yan kuruluşu olarak DMI faizsiz sigortacılık şirketi kuruldu (Belouafi ve Chachi, 2014).

Şekil 2: *Faizsiz Bankacılık Programı Bulunan Üniversiteler*

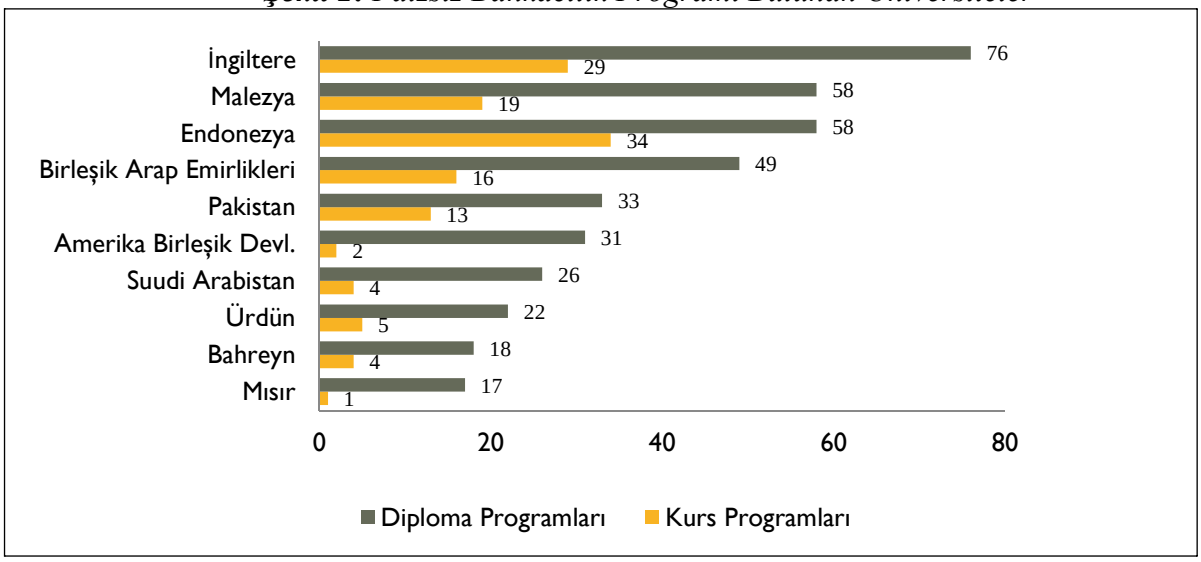

Kaynak: ICD Thomson Reuters

1983'te İngiltere Merkez Bankası faizsiz bankacılık yapan Al-Baraka Bank'ın Birleşik Krallık'ta faaliyette bulunmasına izin verdi. *Loughborough Üniversitesi* 1995 yılında İngiltere İslam Vakfı ile koordineli olarak "*İslami Bankacılık ve Finans Eğitimi*" programını yüksek lisans düzeyinde tanıyan ve benimseyen ilk batı üniversitesi oldu. Aynı yıl, İngiltere İslam Vakfı ile *Loughborough Üniversitesi* tarafından düzenlenen Malezya ve BAE gibi Müslüman ülkelerin Merkez Bankası başkanlarının katılımı ile büyük bir konferans düzenlendi. Bu konferansta İslami bankaların Birleşik Krallık'ta Müslüman nüfusa hizmet etmesine izin verilme olasılıkları tartışılmıştır. 1997'de İngiltere'de faaliyette bulunan Kuveyt Birleşik Krallık Bankası bankacılık işlemlerinin yanında konut kredisi işlemlerine başladı (Belouafi ve Chachi, 2014).

---

[8] *Malezya* 2006 yılında İslami Finans Merkezi olma projesini başlatmıştır. Kaynak SPK, http://www.spk.gov.tr/SiteApps/Yayin/YayinGoster/1021

[9] *İngiltere;* 2003 yılında İngiltere Başbakanı Cameron, Londra'da toplanan 9. Dünya ***İslami*** Ekonomik Forumu'ndaki konuşmasında bu arzusunu dile getirmiştir.

[10] *Endonezya:* Endonezya Cumhurbaşkanı Joko Widodo ülkesinin İslami finansta küresel bir merkez haline gelmesinin bir adımı olması amacıyla Shariah Finansmanı Ulusal Komitesi'ni (KNKS) açtığını belirtmiştir. http://www.finansgundem.com/haber/endonezya-islami-finans-merkezi-olmak-icin-adim-atti/1217602

[11] *BAE:* Kurulan Uluslar arası Dubai Finans Borsası ile İslami finans merkezi olma amacıyla attıkları en önemli adımdır. http://www.etonet.org.tr/uploads/birlesikarapemirlikleri.pdf

2000 yılında İngiltere'den 10 Üniversitenin ev sahipliğinde "*Uluslararası İslam Ekonomisi Konferansı*" gerçekleştirilmiştir. 2002 yılında bir İngiliz akademisyen "*İslami Bankacılık ve Finans*" alanında İslam Kalkınma Bankası ödülüne layık görüldü. Aynı yıl İngiltere İslam Vakfı, Portsmouth Üniversitesi ile işbirliği içinde yüksek lisans seviyesinde İslam ekonomisi, bankacılık ve finans öğretmek için ilk enstitüsünü kurmuştur. 2001 yılında, İngiltere Merkez Bankası ve İngiltere Hazinesi tarafından ülkedeki İslami finansın önündeki engelleri incelemek için hükümet, İpotek Kredileri Konseyi, İngiliz İslam Cemaati ve bazı kurum temsilcilerinden oluşan üst düzey bir çalışma grubu oluşturulmuştur. Yapılan vergisel düzenlemeler ile "*alternatif finansman*" olarak görülen faizsiz bankacılık işlemlerinde, faizsiz yatırımcılar ve kurumların konvansiyonel sektörün sahip olduğu haklara sahip olması, farklı muamele görmemeleri sağlanmaya çalışılmıştır (Belouafi ve Chachi, 2014).

2003 yılında İngiltere İslami finansın vergi ve diğer alanlarında düzenlemeler yaparak mevzuat değişikliği yapan ilk Avrupa Birliği üyesi oldu. Bu yılda yapılan değişiklikler bu pazarın büyümesinde anahtar rol oynamıştır. Faizsiz bankacılık ipoteklerinden çifte vergilendirme kaldırılmış, bireylere olduğu kadar şirketlere de vergi indirimi uygulaması getirilmiştir. Tahvil ihracı için yeniden düzenleme yapılarak, kimileri tarafından faizsiz bono diye de nitelendirilen kira sertifikaları düzenlemesi Londra'yı, ihraçlar için çekici bir pazar haline getirmiştir. Yine aynı yıl "*Mali Uyum Kurulu*" adlı bir komite kurularak yapılan düzenlemeler ve karşılaşılabilecek aksaklıklar izlenmeye çalışılmıştır. Ayrıca iç yatırımı arttırmak ve ekonomiyi güçlendirmek için İngiliz Hükümeti tarafından aynı yıl "*İngiltere İslami Finans Sekreterliği*" kurulmuştur. Bu kurumun görevi faizsiz bankacılığı hem yurtiçinde hem de yurtdışında tanıtarak sektörün ulusal ve uluslararası profilini geliştirmektir (ThecityUK, 2015).

İngiltere'de faizsiz finansın hızlı bir gelişim gösterdiği 2003 yılında HSBC, bünyesinde faizsiz bankacılık bölümü kurulduğunu ve bu alanda konut finansmanı kullandıracağını ilan etmiştir. 2005 yılından beri Londra'da faizsiz finans piyasasının ikincil piyasa işlemleri yapılmaya devam etmektedir. Özellikle 2012 yılında Londra Borsasında 42 kira sertifikasının listelenmesi bu alanda gelinen başarıya bir örnek teşkil etmektedir. Faizsiz finans alanında iyileştirmelere devam eden İngiltere'de 2009 yılında İngiliz Hazinesi yeni bir duyuru yaparak kira sertifikası ihracı üzerindeki bazı işlemlerde vergi indirimine gittiğini açıklamıştır. 2010 yılında yapılan yeni bir düzenleme ile de kira sertifikası ve konvansiyonel bonolar arasındaki uygulama farklarının asgari düzeye indirildiği görülmektedir (Belouafi ve Chachi, 2014).

2013 yılında Dünya İslami Ekonomik Forumu'nun 9. Toplantısı Londra'nın ev sahipliğinde gerçekleştirilmiştir. Bu konferans, Asya ve Orta Doğu dışında yapılan ilk konferans olmuştur. Bu toplantıda, dönemin İngiltere Başbakanı David Cameron, amaçlarının sadece Londra'nın İslami finans merkezi konumunu devam ettirmek olmadığını aynı zamanda hükümetin yakın zamanda 200 milyon sterlin kira sertifikası ihraç edeceğini açıklamıştır (Belouafi ve Chachi, 2014).

Günümüzde kira sertifikası çıkaran ilk batılı ülke olan İngiltere'de 20'nin üzerinde bankada faizsiz bankacılık işlemleri yapılmaktadır. Bu bankalardan 5'i tamamen faizsiz bankacılık yapmaktadır. Batı dünyasındaki en gelişmiş faizsiz finans piyasasına sahip olan İngiltere, Londra Borsası ile kira sertifikası ihraçlarında kilit bir rol oynamaktadır. İngiliz bankaları, kira sertifikası ihraçları ve çeşitliliği ile sorunsuz hizmet sunmakta olup, işlemler, finansal aracılar, varlık yöneticileri, sigorta şirketleri ve 30'un üzerinde uluslararası hukuk, muhasebe ve danışmanlık firması tarafından yürütülmektedir. İngiltere'de açılan diploma ve sertifika programları ile büyüyen küresel faizsiz finans pazarında İngiliz kurumları akademik ve profesyonel personel yetiştirme programlarında ön sırada yer almaktadırlar. Faizsiz bankacılığın

büyümesindeki en önemli itici güç, hükümet tarafından bu konunun çok ciddi bir şekilde ele alınması, destekleyici mali ve vergisel düzenleyici politikalar güdülmesidir (ThecityUK, 2017).

İngiltere'nin faizsiz finans eğitimlerinde bir numaralı merkez olmasına yol açan ana nedenleri özetleyecek olursak;

- İngiltere hükümet ve yetkililerinin İslami finansı destekleyici tavrı ve gerekli tüm yasal ve teşvik edici altyapı çalışmalarını hızla harekete geçirmeleri,
- 17. yüzyıldan beri Londra'nın, finansal yeni fikirlere karşı her zaman açık bir tutum sergilemesi,
- Yasal sistemin esnekliği, güven ve eşitlik yasalarının ülke ekonomisine olan güveni arttırması,
- 2000 yılında yasa ile tüm mali sektörün faaliyetlerini gözeten bir kurumun kurulması sektördeki karmaşayı azaltmış, gerektiğinde hızlı aksiyon alınmasını sağlamıştır.
- İngiltere İslam Vakfının oynadığı etkin rol,
- Körfez ülkeleri ile İngiltere arasındaki yakın ticari ilişkiler ve İngilizcenin uluslar arası finans ve iş dili olması gibi nedenlerdir.

George'ye (2003) göre İngiltere'de faizsiz finans uygulamaları 4 aşamadan oluşmuştur. Birincisi analiz ve anlama, ikincisi, tanım ve ekonomik işlev, üçüncüsü tüm olasılık ve senaryoları etkinleştirme çalışmaları, son olarak uygun mevzuat değişikliklerinin yapılması aşamalarıdır. İngiltere İslami Finans Sekretaryası'na göre (2013) faizsiz finansın en büyük itici gücü siyasi düzenleyici faktör olarak gösterilmiştir. Kurum siyasi otoriteyi, Londra'nın "*Avrupa İslami finans merkezi*" olma niyetiyle hareket ederek dikkatli ve özenli bir çalışma yürüttüğünü belirtmiştir.

İngiltere kira sertifikası ihraç eden ilk batılı ülke olmuştur. 65 adet listelenen kira sertifikası ile Londra Borsa'sı bu sektörde önemli bir rol oynamaktadır. İngiltere'de faizsiz bankacılığın yüzde 17'si kira sertifikalarından, yüzde 73'lük kısmı ise faizsiz ürünlerden oluşmaktadır. Londra'da bulunan 200 adet uluslararası hukuk firmasının 25 tanesinin faizsiz bankacılık alanında da hizmet vermesi, kira sertifikası alanında yapılan anlaşmaların İngiliz kanunlarına göre hazırlanmasına neden olmuştur. ThecityUK (2017) raporunda da belirttiği gibi İngiltere'de İslami finans alanında verilen eğitimleri aşağıdaki şekilde sıralayabiliriz;

İslami Finans eğitimleri çoğunlukla 3 farklı Enstitü kapsamında yürütülmektedir. İngiliz Menkul Kıymetler ve Yatırım Enstitüsü (CISI)[12], İslami finansa giriş eğitimleri veren çok sayıda farklı kurstan oluşan programlardır. İngiliz Yönetim Muhasebesi Enstitüsü (CIMA)[13], farklı seviyedeki (başlangıç-uzmanlık-ileri seviye) İslami finans eğitimlerinin verildiği diploma ve sertifika programlarıdır. İslami Bankacılık ve Sigortacılık Enstitüsü (IIBI)[14], İslami finans alanında verilen lisans, yüksek lisans ve doktora ya da bunların kombinasyonlarında oluşan programlardır. Ayrıca Uluslararası Sermaye Piyasası Kurumu (ICMA)[15] kapsamında da çok sayıda eğitim veren üniversite bulunmaktadır.

Tablo 1'de görüleceği gibi her enstitü farklı alanlarda eğitim vermektedir Örneğin faizsiz sigortacılık (takaful) ile kira sertifikaları sadece CIMA ve IIBI enstitüleri tarafından verilmektedir. Tüm enstitülerde lisansüstü araştırma programları mevcuttur. CSI enstitüleri genellikle kurs ve sertifika programlarında uzmanlaşmışken, CIMA ve IIBI enstitüleri lisans ve lisansüstü eğitimlerde uzmanlaşmışlardır. Ayrıca muhasebecilere yönelik CIMA ve IIBI alanında çok sayıda kurs ve diploma

[12] *CISI:* Chartered Institute for Securities and İnvestment.
[13] *CIMA:* Chartered Institute of Management Accountants.
[14] *IIBI:* Institute of Islamic Banking and İnsurance.
[15] *ICMA*: International Capital Markets Association.

programı da mevcut olup, CISI kapsamında da "Din adamlarının yeterliliklerini geliştirme programı" yürütülmektedir.

Muhasebe ve yönetim ağırlıklı programlar veren CIMA'nın üç aşamadan oluşan programları mevcuttur. Bunlar operasyonel, yönetim ve strateji aşamalarıdır. Organizasyonel aşama, Organizasyonel Eğitim (E1), Yönetim Muhasebesi (P1), Finansal Raporlama ve Vergi (F3) derslerinden oluşur. Yönetim aşaması, Proje ve ilişki yönetimi (E2), İleri Yönetim Muhasebesi (P2) ve İleri Finansal Raporlama derslerinden oluşmaktadır. Strateji aşaması ise Stratejik Yönetim (E3), Risk Yönetimi (P3) ve Finansal Strateji (F3) derslerinden oluşmakta olup, daha çok yüksek lisans alanında uzmanlaşmış enstitü programıdır.

Tablo 1: *İngiltere Faizsiz Finans Programları*

Programlar / Enstitüler	Menkul Kıymetler ve Yatırım Enstitüsü (CISI)	Muhasebe Yönetimi Enstitüsü (CIMA)	İslami Bankacılık ve Sigortacılık Enstitüsü (IIBI)	Uluslararası Sermaye Piyasaları Eğitimi (ICMA)
İslama Giriş - Genel amaçlı kurslar	✓			
Faizsiz Sigortacılık		✓	✓	
Kira Sertifikası		✓	✓	
Lisansüstü Eğitim		✓	✓	✓
Lisansüstü Araştırma Programları	✓	✓	✓	✓
Muhasebeciler için Faizsiz Finans		✓	✓	
İslami Bilim Adam Geliştirme Programı	✓			

Kaynak: ThecityUK, Sept. 2017 Report.

2.2. Malezya'da Faizsiz Finans Eğitimi

Nüfusunun yüzde 55'i Müslüman olan Malezya 2016 yılında küresel kira sertifikası piyasasında yüzde 47'lik pay ile ilk sırada yer almıştır. Ülkenin bu başarıyı nasıl yakaladığı pek çok kesimde merak uyandırmaktadır. Alshabi'ye (2013) göre günümüz İslami finans merkezleri arasında önemli bir yere sahip olan Malezya'nın diğer ülkelerden daha başarılı olmasının altında faizsiz bankacılık eğitimleri ve bu alanda yetişen bilim insanları yatmaktadır.

Alshabi, Malezya'daki faizsiz finansın temelini, birikimlerini faizli finans kurumlarında değerlendirmek istemeyen hacı adayları için 1963 yılında kurulan "*haç sandıkları*" uygulamasının başarılı olmasına bağlamaktadır. Bununla beraber 1960-1980 arasında Ortadoğu Ülkelerinde din eğitimi alan aydınlar, Malezya'ya döndüklerinde siyasi otoriteye İslami eğitimin üniversite düzeyinde verilebilmesi için baskı yapmaya başlamışlardır. Ülkede ilk faizsiz finans lisans programı 1970 yılında Ulusal Malezya Üniversitesi bünyesinde açılmıştır. İlk kez 1983 yılında İslam hukuku ve İslam ekonomisi adlı iki adet fakülte açılmıştır. Kuruluştan 4 yıl sonra 130 mezun veren bu fakültelerin sayısı giderek artmıştır. Bugünkü küresel faizsiz finans pazarında Malezya'yı lider yapan kurumlar, ilk dönem mezun olan 130 kişi ve onları takip eden diğer mezunlar tarafından yönetilmişlerdir. Bu mezunlar faizsiz finansın büyümesi ve küresel bazda gelişmesinde önemli bir rol oynamışlardır.

Malezya'da faizsiz finans alanında mezun olan bilim insanı sayısını artmasıyla yeni ürünler ortaya çıkmaya başlamıştır. İlk kira sertifikası ihracı 1990 yılında bu ülkede yapılmıştır. Malezya'nın faizsiz finansa yaptığı ikinci en büyük katkı, tekafül yani faizsiz sigortacılıktır. İlk tekafül şirketi1985'te kurulmuş, ikinci şirket ise 1994 yılında faaliyetine başlamıştır.

Günümüzde Malezya, İngiltere'den sonra faizsiz finans alanda en fazla diploma ve kurs programı açan ülke konumundadır. Ülke 2016 yılında açılan 58 kurs programı ve 38 lisansüstü program ile Güneydoğu Asya'nın İslami finansın eğitim merkezi konumuna ulaşmıştır. Yine 2016 yılında Malezya Merkez Bankası "*Bank Negara*", İslami finans alanında kalifiye personel yetiştirmek amaçlı faaliyetlerin koordinasyonu için "*Yürütme Komitesi*" kurmakla görevlendirilmiştir. Yürütme Komitesi Uluslararası İslami Finans Eğitim Merkezi, Uluslararası İslam Araştırma Akademisi, İslami Bankacılık ve Finans Enstitüsü, İslami Finans Uzmanları Enstitüsü ve İslami Danışmanlar Derneği tarafından oluşturulmuştur. Malezya faizsiz finans alanında, faizsiz bankacılık, faizsiz finans, denetim, İslami sermaye piyasaları ve İslam hukuku gibi alanlara odaklanan yaklaşık 40 sertifika programı sunmaktadır. Bu alanlara odaklanmak, Malezya'yı alanında önde gelen bir faizsiz finans eğitim merkezi olarak öne çıkarmıştır. Faizsiz finansın hemen hemen her alanında verilen eğitimler ile Malezya'nın uzmanlar yetiştiren bir ülke konumuna gelmesini sağlamıştır (ICD-Thomson Routers, 2017).

Şekil 3: *Küresel Sukuk Pazarı (Ocak-Aralık 2016)*

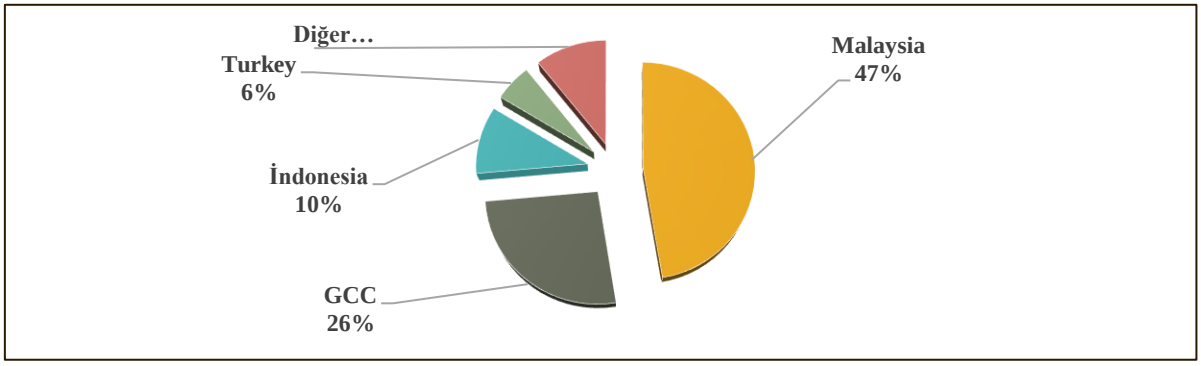

Kaynak: Thomson Routers, MİFC Estimates

Şekil 3'de görüleceği üzere Malezya küresel kira sertifikası pazarında liderliğini 2016 yılında da sürdürmüştür. Bu hacmi uzun dönem elinde bulunduran ülkenin bu başarısındaki sırrı İslami finans alanında yaptığı eğitim çalışmalarından kaynaklanmaktadır. Yetiştirilen bilim insanları ile ülkede devamlı olarak faizsiz bankacılık alanında inovasyonlar yapılmaktadır. Kira sertifikası ve faizsiz sigortacılık işlemlerinin en yüksek hacimde gerçekleştiği Malezya, IIFM[16] (2017) raporundan da anlaşılacağı üzere, uluslararası faizsiz bankacılık ürünlerinin gelişmesinde en fazla katkı sağlayan ülke konumundadır.

2.3. Türkiye'de Faizsiz Finans Eğitimi

1980'li yıllardan itibaren verilmeye başlanan faizsiz finans eğitimleri, ülkemiz için oldukça yenidir. Orhan'ın (2017) yaptığı araştırmada da belirtildiği gibi ülkemizde İslam iktisadı ile ilgili kurulan ilk kuruluş 1992 yılında açılan Marmara Üniversitesi Orta Doğu ve İslam Ülkeleri Araştırma Enstitüsü'dür. Ancak bu kuruluş ekonomik ve politik çalışmalar yürütmüş, doğrudan İslam iktisadı ve finansına dair programlar yürütmediğinden bu alana katkısı olmamıştır. Türkiye'de İslam ekonomisi ve finansı alanında eğitim veren kurumlarla ilgili kaynak bulmak oldukça zordur. ICD-Thomson Router, (2017) Türkiye'de 2016 itibari ile faizsiz finans alanında eğitim veren 9 kurs ile lisansüstü eğitimi veren 2 enstitü bulunduğunu belirtmiştir. Orhan'ın (2017) "*Türkiye'de İslam İktisadı ve Finansı Lisansüstü Programları Müfredatı*" adlı araştırma notundan ve TKBB[17] verilerinden de yararlanarak ülkemizde İslam ekonomisi ve finansı alanında 2'si devlet 3'ü özel olmak üzere 5 üniversitenin lisansüstü eğitim programı olduğu görülmektedir.

[16] IIFM: İnternational Islamic Financial Market (Uluslararası İslami Finans Piyasası)
[17] TKBB: Türkiye Katılım Bankaları Birliği

Tablo 2:*Türkiye'de Faizsiz Finans Lisansüstü Programı Olan Üniversiteler*

Üniversite	**Yüksek Lisans**	**Doktora**	**Bağlı Bulunduğu Birim**
İstanbul Üniversitesi (İÜ)	İslam İktisadı ve Finansı (tezli ve tezsiz, Türkçe)	İslam İktisadı ve Finansı (Türkçe)	Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam İktisadı ve Finansı Anabilim Dalı Başlangıç 2014-2015
İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi (İZÜ)	Uluslararası Finans ve Katılım Bankacılığı (tezli, tezsiz, Türkçe) İslam İktisadı ve Hukuku (tezli, tezsiz, Arapça)	İslam Ekonomisi ve Uluslararası Finans (Türkçe) İslam İktisadı ve Hukuku (Arapça)	Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Ekonomisi ve Finansı Anabilim Dalı Kuruluş Tar. 2012
Sakarya Üniversitesi	İslam Ekonomisi ve Finansı (tezli ve tezsiz, Türkçe)	İslam Ekonomisi ve Finansı (Türkçe)	Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Ekonomisi ve Finansı Anabilim Dalı Kuruluş Tar. 2013
İstanbul Şehir Üniversitesi	Temel İslami Bilimler (tezli, Arapça ve Türkçe) İslami Finans ve Ekonomi (tezli ve tezsiz, İngilizce)	-	Sosyal Bilimler Enstitüsü ve İşletme Enstitüsü Kuruluş Tar. 2017
Marmara Üniversitesi	İslami Bankacılık ve Finans (tezli ve tezsiz, Türkçe)	-	Bankacılık ve Sigortacılık Enstitüsü Kuruluş Tar. 2017

Tablo 2'de görüleceği gibi lisansüstü açılan programlarda Sabahattin Zaim Üniversitesi "*İslam İktisadı ve Hukuku Doktora Programı*" Arapça, İstanbul Şehir Üniversitesi "*Temel İslami Bilimler Yüksek Lisans Programı*" Arapça ve Türkçe, "*İslam Finans ve Ekonomisi Yüksek Lisans Programı*" İngilizce dilinde eğitim vermektedir. Diğer tüm programların dili Türkçedir. Programların farklı isimlerle açılmış olmasının da kavram karmaşasına sebep olma ihtimali mevcuttur. İsimlendirmeler içeriği direkt etkilediğinden bu konuda dikkatli hareket edilmesi gerektiği kanaatindeyiz. Aynı zamanda bazı üniversitelerde de lisans düzeyinde Faizsiz finans bölümleri açılmaya başlanmıştır. İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi'nin İslami finansta Lisans bölümü de mevcuttur (www.izu.edu.tr). Bununla beraber KTO Karatay Üniversitesi 2016-2017 eğitim öğretim döneminde İşletme ve Yönetim Bilimleri Fakültesi kapsamında "*İslam Ekonomisi ve Finans*" lisans programı açmıştır. Bu iki Üniversitedeki Faizsiz finans bölümleri, bu alanda açılan ilk bölümlerdir. Hitit Üniversitesi gibi 9 adet kurumda ise "*Katılım Bankacılığı ve Faizsiz Finans Sertifika Programı*" eğitimleri verilmektedir.

Şekil 4: *Konvansiyonel Ekonomi ve Finans Dersleri*

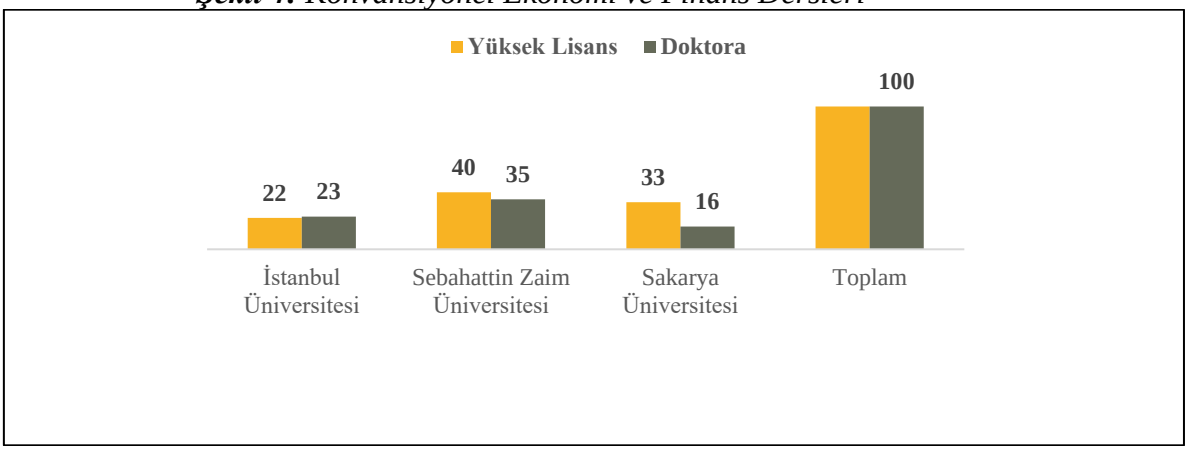

Kaynak: Orhan, İkam Araştırma Notu, Rapor1.

Orhan, çalışmasında faizsiz finans alanında yüksek lisans ve doktora eğitimi veren 3 Üniversiteye ait tüm müfredatı incelemiştir. Şekil 4'de tablolaştırılan analizde de görüleceği gibi 3 Üniversitenin lisansüstü müfredatı incelenerek, konvansiyonel iktisat ve finansla ilgili derslerin diğer derslere oranı araştırılmıştır. Buradan çıkarılacak en önemli sonuç faizsiz finans ile ilgili yeterli kaynağın olmadığı veya bu konuda eğitim verecek yeterli öğretim üyesi bulunmadığıdır. İÜ, yüksek lisansta "*İslami finans ve bankacılık*", doktora programında ise "*fıkıh*" ders grubu ile öne çıkmaktadır. İZÜ, yüksek lisans ve doktora programında "*konvansiyonel iktisat ve finans"* derleri ile öne çıkmaktadır. Sakarya Üniversitesi ise yüksek lisansta "*İslam iktisadı, konvansiyonel ekonomi ve finans*" dersleri ile doktora programında da "*İslami finans ve bankacılık*" derleri ile öne çıkmaktadır.

Hollanda Üniversitelerinden Universiteit Leiden (2017) tarafından yayınlanan "*İslami Çalışmalar*" adı bildiride, üniversitenin İslami finans bölümü mezunlarının yüzde 17'sinin eğitim, yüzde 17'sinin öğretim, yüzde 13'ünün kamu sektörü, yüzde 13'ü kar amacı gütmeyen gönüllü organizayonlar, yüzde 13'ünün ticari işler, yüzde 24'ünün ise muhtelif işlerde çalıştıklarını belirlemiştir. Mezunların sadece yüzde 3'lük kısmının bankacılık sektöründe çalıştığını saptamıştır (Universiteit Leiden, 2017). Bu bilgiler ışığında toplam içindeki ağırlığının az olması koşulu ile faizsiz finans müfredatında konvansiyonel finans ve ekonomi konularına da yer verilmesinin uygun olacağı kanaatindeyiz.

Şekil 5*: Faizsiz Finans Programları (2006)*

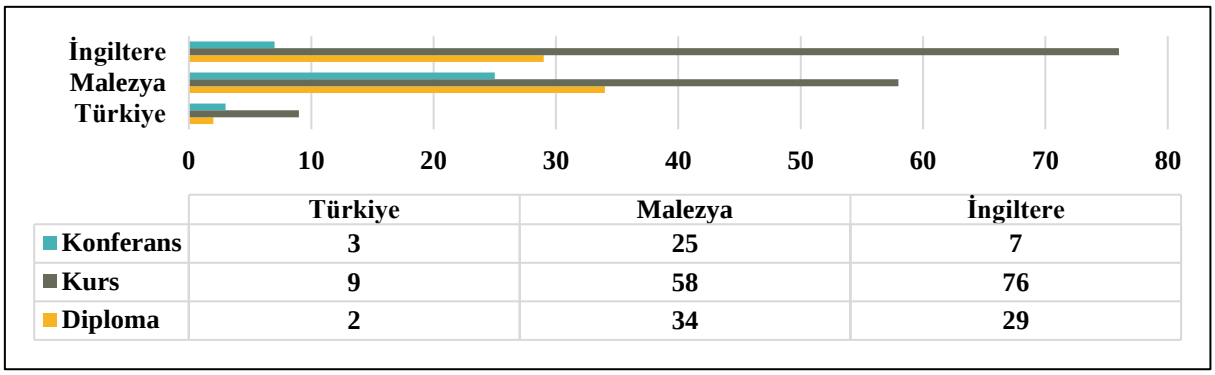

	Türkiye	Malezya	İngiltere
Konferans	3	25	7
Kurs	9	58	76
Diploma	2	34	29

Kaynak: ICD-Thomson Routers 2017

Şekil 5'de 3 ülkenin faizsiz finans alanında diploma, kurs programları ile bu ülkelerde yapılan faizsiz finans konulu konferans sayıları yer almaktadır. İngiltere ve Malezya'nın bu alanda önde

olmasını ana sebebi, faizsiz finans eğitimlerine yaklaşık 40 yıl önce başlamış olmalarıyla açıklanabilir. Ülkemizdeki lisans ve lisansüstü eğitimlerin başlangıcı ise oldukça yenidir. Bir kaç senelik tarihi olmasına karşın Türkiye'deki İslam ekonomisi ve finans bölümlerinde 80 ülkeden 600'ün üzerinde öğrenci ve araştırmacı olduğu ifade edilmektedir (Timeturk, 2018). Bu rakam kısa sürede oldukça iyi bir mesafe alındığını göstergesidir.

Faizsiz finans ve bankacılık alanında (şekil 5) 76 kurs ve 29 lisansüstü programı bulunan İngiltere, bu sektörün eğitim merkezi konumundadır. ThecityUK (2015) verilerine göre ülkede yaklaşık 70 Üniversite'nin İslami finans alanında eğitim verdiği belirtilmektedir. 2017 verilerine göre 109 Üniversitesi bulunan İngiltere'de üniversitelerinin yüzde 64'ünün bu alanda eğitim verdiği anlaşılmaktadır. Ancak İngiltere'nin Avrupa Birliği'nden çıkış yönünde oy kullanmasından dolayı eğitim çevrelerinde, oturum izni ve yerleşim politikalarında meydana gelecek değişikliklerin eğitime olumsuz yansımaların olabileceği yönünde korkular mevcuttur. Yine aynı raporda bu durumun Avrupa faizsiz finans eğitim merkezi olma yolunda Almanya ve Türkiye'ye önemli kazanımlar sağlayabileceği belirtilmektedir (ICD-Thomson Routers, 2017). Bu yüzden ülke olarak alt yapı yatırımlarını ve gerekli düzenlemeleri hızlı bir şekilde hayata geçirerek ortaya çıkan bu fiili durumu avantaja çevirebileceğimiz kanaatindeyiz.

3. SUNUÇLAR VE ÖNERİLER

Dünya üzerindeki nüfusun yaklaşık yüzde 25'inin Müslüman olmasına rağmen faizsiz bankacılık varlıklarının küresel varlıklar içindeki payı sadece yüzde 1'dir. Genç Müslüman nüfusun, dünya genç nüfusuna oranının 2020'de yüzde 27, 2030'da ise yüzde 29'a ulaşması beklenilmektedir. Bu iki bilgi faizsiz bankacılık ve faizsiz finans eğitimindeki potansiyel hakkında çarpıcı bir teşvik olarak karşımızda durmaktadır. Bu potansiyel sadece Müslüman nüfusun ağırlıklı olduğu ülkeleri değil, diğer ülkelerin de dikkatini çekmiştir.

Bu ülkelerden birisi olan İngiltere faizsiz finans eğitimlerine yaklaşık 40 yıl önce başlamıştır. Düzenledikleri kongre ve konferanslarla özellikle Körfez ülkeleri ile iletişime geçmişler ve de bu eğitim sistemini kendi ülkelerine uyarlamışlardır. Bahreyn merkezli AAOFI gibi kurumlarla akreditasyon sağlayarak eğitim programları açmış hatta eğitimde daha da uzmanlaştıktan sonra Din Alimleri için "*İslami Bilim Adamı Geliştirme Programı*" kapsamında onlara da eğitimler düzenlemeye başlamışlardır. Günümüzde İngiltere Londra Metal Borsası, kira sertifikası işlemleri konusunda uzmanlaşmış ve listelenen 65 kira sertifikası ile de işlem merkezi haline gelmiştir. Eğitimde gelişmiş olmanın getirdiği diğer bir avantaj ise İngiltere kira sertifikası ihraç eden ilk batılı devlet olmasıdır. Bu yöntemle ağırlıklı olarak körfez fonlarını ülkesine çekerek kamu maliyesine katkı sağlamıştır. 2016 itibari ile Üniversitelerinin yüzde 64'ünde faizsiz finans ile ilgili kurs ve diploma programlarının olması Londra Metal Borsası ve kira sertifikası pazarındaki gelişmişliğin kendiliğinden ya da bir tesadüften ibaret olmadığını göstermektedir.

Diğer bir eğitim merkezi olan Malezya'nın da faizsiz finans eğitimlerine 40 yıl önce başladığı görülmektedir. 1983 yılında açtıkları "*İslam Hukuku ve İslam Ekonomisi*" adlı 2 fakülte bu alanda ülkenin dönüm noktası olmuştur. Buradan yetişen bilim insanları ülkedeki önemli kurumların başına geçmişler ve faizsiz finansın yükselmesinde kilit rol oynamışlardır. Malezya uzun yıllardır küresel kira sertifikası piyasasında liderliğini sürdürmektedir. Bu alanda en fazla kira sertifikası ihraç eden ve yatırımcı çeken ülke olmayı sürdürürken yeni inovatif ürünlerle dünya kira sertifikası pazarına yön vermeye devam etmektedirler.

Son 30 yıllık süreç içerisinde küresel ölçekte İslami finans sisteminin büyüklüğünün giderek artan bir eğilim izlemesi ülkelerin bu pazardan daha fazla pay almak istemeleri sonucu doğurmuştur. Artan

rekabet, beraberinde ülkelerin ulusal rekabet avantajı yaratacak gayretler içine girmelerine sebep olmuştur. İslam ekonomisi ve İslami bankacılık konularında verilen yüksek eğitim programlarının bu kapsamda iki önemli katkısının olduğu görülmektedir. İlk olarak bu tarz eğitim programlarının artması ulusal düzeyde ihtiyaç duyulan yetişmiş insan gücüne olan talebi karşılamaktadır. Bu programların nitelik ve niceliğinin artması ulusal düzeyde bir farkındalık yaratmakta, ulusal birikimlerin yönlendirilmesinde hükümetlere önemli bir araç vazifesi görmektedir. İkinci olarak eğitim faaliyetlerinin, Türkiye gibi gelişmekte olan ülke ekonomilerinin büyümek için ihtiyaç duydukları yabancı sermayenin ülke ekonomisine kazandırılması hususunda önemli, motive edici bir rol oynadığı görülmektedir.

İngiltere ve Malezya deneyiminden önemli derslerin çıkarabilmesi mümkün olup bu bağlamda her ülkenin günümüz rekabetçi ve karmaşık ortamında kendine özgü nitelik ve koşullara sahip olduğu hatırlanmalıdır. İngiltere ve Malezya deneyimlerinden görülebileceği üzere İslami Finans ve İslami Bankacılık üzerine nitelikli yükseköğrenim programlarının ulusal bir anlayış ile tesis edilmesi Türkiye'nin bir çekim merkezi olmasına katkı yapacağı gibi ulusal bankacılık yapısının ve bu itibarla ulusal iktisadi gelişmenin niteliğini değiştirici yönde önemli bir hamle olarak değerlendirilmelidir. Söz konusu iki ülkenin faizsiz finans pazarında sahip oldukları önemli payının, hukuki, teknik ve eğitim altyapıları ile kuvvetli bir ilişki içinde olduğu açık olup konuya finansal inovasyonlar olarak yaklaştıkları ve bu suretle rekabet üstünlüğü tesis ettikleri görülmektedir. Bu ülkelerde açılan eğitim programlarını, akademik çalışmaların sayıca fazlalığı göze çarpmaktadır. Ayrıca danışma kurullarının ulusal bir yapı üzerine oturtulduğu ve de işlemlerin hukuki altyapısını oluşturan çok sayıda hukuk şirketine sahip oldukları görülmektedir.

Son birkaç yıllık geçmişi olan ülkemiz lisansüstü faizsiz finans ve bankacılık eğitiminde konvansiyonel iktisat ve finans derslerinin önemli bir ağırlığının olduğu görülmektedir. Bunun ana nedeni bu alanda yapılan çalışmaların oldukça yeni olması ve sayıca azlığıdır. Yukardaki iki ülke uygulamasından da görüleceği gibi İslami finans piyasasında başarılı ve merkez bir piyasaya sahip olmak istiyorsak eğitim sistemine gerekli önemi vermemiz gerekmektedir.

Türkiye'deki faizsiz bankacılık eğitimindeki ana noksanlıklar ve diğer muhtelif odak noktaları ise şunlardır;

- Nitelik ve nicelik bakımından yetersiz yükseköğrenim eğitim müfredatı,
- Akademik çalışmaların yetersizliği ve uzman nitelikteki öğretmen eksikliği,
- Yükseköğrenim sisteminde ulusal düzeyde planlama ve koordinasyon eksikliği,
- Ulusal düzeyde araştırma ve eğitime ayrılan kaynakların yetersizliği ve buna bağlı olarak düşük bilimsel araştırma performansı,
- İngilizce, Arapça ve İslam hukuku konularında eğitim müfredatının yetersizliği,
- Eğitim kurumlarının ve eğitim programlarının sayısının artırılması, bunların küresel boyutta etkinliğinin yükseltilmesi hususundaki ihtiyaç,
- Eğitim kurumlarının web sitelerinin konunun küresel boyutu ve ihtiyaçları göz önüne alınarak yeniden kurulmak suretiyle Türkiye'nin küresel bir akademik çevre haline getirilmesi ve uzaktan eğitim konusunda bir alt yapının oluşturulması.

Ülkemiz faizsiz bankacılık sektörü ile faizsiz finans eğitim sektöründe merkez olabilmesi için alınması gereken aksiyonlar aşağıdaki belirtilmiştir;

Koordinasyon Kurulu Kurulması: Sektörün gelişmesinde ana rol üstlenecek olan kuruldur. İngiltere'de 2001 yılında hükümetin görevlendirmesiyle Merkez Bankası öncülüğünde oluşturulan kurul ile faizsiz finans üzerindeki engeller tespit edilerek ortadan kaldırılmaya çalışmıştır. Ülkemizde ise böyle bir kurulun olmaması işlerin çok yavaş ilerlemesine neden olabilecektir. "*TKBB Strateji Belgesi*

2015/2025" raporunda faizsiz bankacılığın önündeki engellerin bir kısmı belirtilmiş ve yapılması gereken çalışmalar planlanmıştır. Ancak BİST[18], SPK[19], TBB[20], BDDK[21], Maliye Bakanlığı, YÖK[22], Hazine Müsteşarlığı, Kalkınma Bakanlığı, Merkez Bankası ve Üniversitelerin ayrı ayrı yapması gereken işlemler sayılmıştır. Bu kadar fazla kurum ile dağınık bir yapıyı tek tek düzenlemek oldukça zordur. Siyasi otoritenin bu alanda istekli olması ve düzenlemeler için tam yetkili bir kurul oluşturması gerekmektedir. İngiliz hükümet ve yetkililerinin İslami finansı destekleyerek yasal ve teşvik edici altyapı çalışmalarını yapması sektörün büyümesinin lokomotifini oluşturmuştur. İngiltere'deki faizsiz finansın büyümesindeki ana etken olarak duran bu örnekten yararlanarak aynı alanda ülkemizde de gerekli siyasi koordinasyon kurullarının oluşturulması gerektiği kanaatindeyiz.

Kongre, Konferans ve Seminerler: İngiltere ve Malezya örneğinden de anlaşıldığı gibi küresel dünya ile etkileşimin, sektörün büyümesine çok önemli bir etkisinin olduğu görülmüştür. Konferanslar ve kongreler önemli kurum ve kurullarla işbirliği süreci ve oluşturulabilecek kurumlar arası akreditasyon çalışmaları için tüm kesimlere fırsatlar sunacaktır.

Öğretim Görevlisi Yetiştirme Programı: Pakistan'ın 1950'li yıllardaki ilk faizsiz bankacılık denemesinin başarısızlıkla sonuçlanmasının ana sebeplerinden birisi de bu alanda yeterli sayıda bilgi birikimine sahip kadrolarının olmamasıdır. Bu şartlar günümüz toplumu içinde geçerlidir. Ülkemiz için temel problem faizsiz finans alanında yetişecek kadroları hazırlayan programların olmamasıdır. Sahip olduğumuz mevcut yapı, din alimlerine günümüz modern finansını anlatarak sonuçlara varmaya çalışmak şeklindedir. Ancak burada iletişimde sorun yaşanma ihtimali fazladır. Malezya'nın bu sektörde büyümesindeki en önemli etken, hem faizsiz finans hem de İslam hukuku ve ekonomisi alanında programlar açarak iki konuda da donanımlı bilim adamları yetiştirmeleri olmuştur. Ülkemizde de bu alanda lisans ve lisansüstü programların arttırılması gerekmektedir. Akademik sahada yapılacak çalışmalar teorik çerçeveyi belirleyecek ve pratiğe dönemsine katkı sağlayacaktır.

Sertifikasyon Programları: Faizsiz finans sektöründeki çalışan kişilerle ilgili, Malezya'da olduğu gibi, sertifika programları düzenlenmesi kalifiye ve bilgili çalışan sayısını arttıracaktır. TKBB raporunda da belirtildiği gibi ülkemizdeki faizsiz bankaların büyürken konvansiyonel bankalardan transferler yapması bir takım sorunlar ortaya çıkarmıştır. Eğer güçlü ve ciddi, merkez bir piyasaya sahip olmak istiyorsak bu alanda çalışan kişilerin niteliklerine uygun belirli sertifikaların zorunlu tutulması gerektiği kanaatindeyiz.

Yulardaki bilgilere ek olarak sektör ile eğitim kurumlarının ilişkisinin kuvvetlendirilmesi, üniversitelerin lisans müfredatlarında da faizsiz finans derslerinin eklenmesi, akademik alanda yapılan çalışmaların teşvik edilmesi gibi birçok ilave madde ekleyebiliriz. Ancak işin özünü dünya tecrübelerinden faydalanarak kaçırmamak gerekir. Bu alandaki çalışmalar yapan ve araştırma konumuz hakkında gerekli donanım ve bilgi birikimine sahip TKBB'ye yasal çerçevede yetki tanınmasını veya TKBB koordinasyonunda faaliyetlerin yürütülmesini önermekteyiz. Tüm bu bilgiler ışığında, ülkemizin faizsiz finans alanında merkez olabilmesi için yapması gereken iki temel şey, yasal düzenleyici ve tam yetkili bir koordinasyon kurulu oluşturulması ve bu alandaki eğitim çalışmalarının teşvik edilerek faizsiz finans eğitimi veren kurum ve bilim insanı sayısını arttırmaktır. Dünya örnekleri bize bu alanla ilgili yeterli göstergeyi sunmakta olup, denenmemiş yollar veya yöntemlerle vakit kaybetmek yerine, denenmiş ve başarılı olmuş örnekleri kendi yapımıza uyarlayıp daha da geliştirerek ülke hedefimize daha kısa sürede ulaşabileceğimiz kanaatindeyiz.

---

[18] *BİST:* Borsa İstanbul
[19] *SPK:* Sermaye Piyasası Kurulu
[20] *TBB:* Türkiye Bankalar Birliği
[21] *BDDK:* Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurulu
[22] *YÖK:* Yüksek Öğretim Kurulu

KAYNAKÇA

Aliyu, S., Hassan, M.K., Mohd Yusof, R., Naiimi, N., (2017). Islamic bankingsustainability: a review of literature and directions for future research. Emerg.Mark. Financ. Trade., 1–31, http://dx.doi.org/10.1080/1540496X.2016.1262761(forthcoming). Erişim Tarihi:30.03.2018.

Aktepe, E.İ., (2018), Vadeli Al Peşin Sat, *Katılım Finans,* sayı 5, Ocak-Şubat, 54-55.

Alhabshi, S.O., (2013). History of Sukuk Development İn Malaysia: Legal And Governance

Perspective, İnternational Centre For Education İn Islamic Finance (INCEIF), Malaysia

Belauafi, A., Chachı, A., Islamic Finance in the United Kingdom: Factors Behind its

Development and Growth, http://www.irti.org/english/research/documents/ies/002.pdf ,12-17, Erişim tarihi: 27.03.2018

George, E., (2003), "Towards Islamic House Financing in the UK", 77.

Ghazanfar, S.M., (2007), Capitalist Traditions in Early Arab-Islamic Civilization,

http://www.muslimheritage.com/article/capitalist-traditions-early-arab-islamic-civilization

Hassan, M. Kabir, Aliyu, Sirajo (2018) A contemporary survey of islamic banking literature, *Journal of Financial Stability,* 34, 12–43

Hassani, A., Fah, C,F., (2014), *A Study of Islamic and Conventional Banks in Malaysia, (*s.73), https://iei.kau.edu.sa/Files/121/Files/153875_27-1-04-Cheng.pdf

Hussain, M., Shahmoradi, A., Turk, R., (2015). An Overview of Islamic Finance (No.WP/15/120). IMF Working Papers, IMF Working Paper Series, Washington, D.C.USA.

Iqbal, Z; Mirakhor, A; Bao, W., Y., ve diğerleri; (2013), *Economic development and Islamic finance (English)*. Directions in development : finance. Washington DC ; World Bank.

IIFM (İnternational Islamic Financial Market), (2017), *Sukuk report,* 6. Baskı.

http://www.iifm.net/system/files/private/en/IIFM%20Sukuk%20Report%20%286th%20Edition%29_2.pdf Erişim Tarihi:30.03.2018.

ICD-Thomson Routers, (2017), *Islamic Finance Development Report*, 72.

İngiltere İslami Finans Sekreteryası, (2013). "*UK, the Leading Centre for Islamic Finance*", The CityUK, October 2013, London.

İZU, İbrahim Zaim Üniversitesi, (2018), http://web2.izu.edu.tr/akademik/fakulteler/isletme_-ve-yonetim-bilimleri-fakultesi/bolumler/islam-ekonomisi-ve-finans , Erişim Tar.27.03.2018

Kammer, A., Norat, M., Pi˜nón, M., Prasad, A., Towe, C., (2015). Islamic Finance:Opportunities, Challenges, and Policy Options (No. SDN/15/05). Islamic finance, IMF Staff Discussion Note, Washington, D.C. USA.

Kettel, B., (2010)., *Frequently Asked Questions in Islamic Finance,* (Chapter 1), https://books.google.com.tr/books?id=QKgF8TPpr9AC&pg=PT31&lpg=PT31&dq=Barclays+Bank+Opens+Cairo+Branch+in+1890s+for+Suez+Canal&source=bl&ots=EKuSFpihKc&sig=b2X_tuwEIR2BZ0YHqWqNHmmdSDQ&hl=tr&sa=X&ved=0ahUKEwiX56PfiuzZAhVLCSwKHUq_Cq4Q6AEIKDAA#v=

onepage&q=Barclays%20Bank%20Opens%20Cairo%20Branch%20in%201890s%20for%20Suez%20Canal&f=false Erişim Tarihi:30.03.2018.

Kuran, T., (1997). The Genesis of Islamic Economics: A Chapter in the Politics of Muslim İdentity.(303) *http://public.econ.duke.edu/~tk43/abstracts/articles/ar_32A.pdf* Erişim Tarihi:30.03.2018.

Leiden University, (2017), Islamic Studies (MA), Leiden. https://www.universiteitleiden.nl/, Erişim tarihi 27.03.2018

Orhan, Z., H., (2017), *Türkiye'de İslam İktisadı ve FinansI Lisansüstü Programları Müfredatı,*http://www.ikam.org.tr/tr/sites/default/files/yayin/pdf/turkiyede-islam-iktisadi-finansi-lisansustu-programlari-mufredati-pdf-ikam_0.pdf Erişim Tarihi:30.03.2018.

Naveed, M., (2015), *A History of Islamic Finance* , https://www.islamicfinance.com/2015/02/an-overview-of-the-history-of-islamic-finance/#Social_Good Erişim Tarihi:30.03.2018.

ThecityUK, (2017), *Global Trendsin Islamic Finance and the UK Market"* http://ethicalfinancehub.org/wp-content/uploads/2017/12/Global-trends-in-Islamic-finance-and-the-UK-market-2017.pdf Erişim Tarihi:30.03.2018.

ThecityUK, (2015), *The UK: Leading Western Centre for Islamic Finance,* https://www.thecityuk.com/assets/2015/Reports-PDF/The-UK-Leading-Western-Centre-for-Islamic-Finance.pdf Erişim Tarihi:30.03.2018.

Thomson Routers, (2017),MİFC Estimates, http://www.mifc.com/index.php?rp=sukuk_report_270317.pdf Erişim Tar. 07.10.2017

Thomson Routers, (2016), *Special Brief: Education*, State of the Global islamic Economy Report.

Timetürk, (2018), *Türkiye'de İslami Finasn Eğitimi,* https://m.timeturk.com/turkiye-de-islami-finans-egitimi/ , Erişim tarihi 27.03.2018

Tunç, H. (2010) Katılım Bankacılığı: Felsefesi, Teorisi ve Türkiye Uygulaması, 8.Basım, 122, İstanbul, Nesil Yayınları.

Uçar, Mustafa (1993) *Türkiye'de – Dünyada Faizsiz Bankacılık ve Hesap Sistemleri*, 1.Basım, İstanbul: FEY Vakfı Yayınları, 24

World Islamic Bank Competitiveness Report, (2016), http://www.ey.com/Publication/vwLUAssets/ey-world-islamic-banking-competitiveness-report-2016/%24FILE/ey-world-islamic-banking-competitiveness-report-2016.pdf Erişim Tarihi:30.03.2018.

www.kap.org.tr

www.tkbb.org.tr

KİRA SERTİFİKASI VE TÜRKİYE'DEKİ KOBİ'LER İÇİN YENİ BİR FİNANSMAN MODELİ ÖNERİSİ

Yusuf Aker
Giresun Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Bölümü
yusuf_aker@yahoo.com

Doç. Dr. Alper Karavardar
Giresun Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü
akaravardar@yahoo.com

ÖZET

Bu çalışmada ülkemizde büyümek veya işlerini geliştirmek isteyen ancak dış kaynağa ihtiyacı olan KOBİ'ler için yatırım finansmanlarını kira sertifikası ihracı ile karşılayabilecekleri yeni ve alternatif bir finansman modeli önerilecektir. Bu model ile KOBİ'lere yönelik yeni bir finansman yöntemi oluşturulması, kaynak çeşitliliğinin sağlanması, konuya yeni ve farklı bir bakış açısı getirilmesi amaçlanmaktadır. Çalışmamızda bir KOBİ'nin yatırımı için ihtiyaç duyduğu finansmanı kira sertifikası ihraçları ile nasıl tedarik edeceği, kira sertifikası ihracında taraflar arasındaki ilişkinin nasıl olacağı, yatırımcı ve fon kullanan arasında riskin nasıl dağıtılacağı gibi sorulara cevap aranılacaktır. Bu konu üzerinde ülkemizde yapılan ilk çalışma olma özelliği taşıyan bu eser ile varlık kiralama şirketleri, bankalar, KOBİ'ler, akademisyenler, kamu, yatırımcılar ve üçüncü kişilere yeni modelin tanıtımı ve uygulanabilirliği üzerine bilgilendirme yapılıp önerilerde bulunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kira Sertifikası, KOBİ, KOBİ'lerde finansman, Sukuk, Varlık Kiralama Şirketi

LEASE CERTİFİCATE AND A NEW FINANCING MODEL PROPOSAL FOR SMES IN TURKEY

ABSTRACT

In this study, a new and alternative financing model will be proposed for SMEs who want to grow or improve their business in our country, but who need external sources, can finance their investments with issuance of lease certificate. With this model, it is aimed to establish a new financing method for SMEs, to provide resource diversity and to bring a new and different perspective to the issue. In our article, we will answer questions such as how to provide financing for a SME's investment through lease certificate issuances, how the relationship between the parties in lease certificate issuance will be, how to distribute the risk between investors and funders. This paper, which is the first work on our subject in this country, will provide information on the introduction and applicability of the new model to asset leasing companies, banks, SMEs, academicians, public, investors and third parties.

Key Words: Lease certificate, SME, Financing for SMEs, Sukuk, Special Purpose Vehicle

GİRİŞ

İslami finansın en önemli ve en popüler ürünlerinden birisi haline gelen kira sertifikaları günümüzde nakdi tasarruflarını faizsiz finans alanında değerlendirmek isteyen tasarruf sahipleri için alternatif bir yatırım aracı olarak ortaya çıkmıştır. Yapısı ve işleyişi açısından diğer ürünlerden farklı olan kira sertifikaları zamanla ana fonksiyonunun dışına çıkmaya başlamış ve ülkemizdeki bankaların klasik fon toplama araçlarından birisi haline gelmiştir. Kira sertifikası ihracı ile Varlık Kiralama Şirketleri (VKŞ) tarafından toplanan mevduat portföyü, yine VKŞ tarafından yönetilmesi amacıyla bankalara devredilmekte, bankalar ise aldıkları bu mevduatı normal bankacılık işlemlerinde diğer bir anlatımla daha önce yaptıkları şekilde müşterilerine kredi olarak kullandırmaktadırlar. Oysa yapısı ve işleyişi açısından diğer ürünlerden farklı olan kira sertifikalarının, klasik finans anlayışının dışında KOBİ yatırımları için alternatif fon tedarik edilebilecek bir enstrüman olma potansiyeli bulunmaktadır.

Bu çalışma ile TÜİK (2016) verilerine göre ülkemizdeki istihdamın dörtte üçünü, ihracat ve toplam ülke cirosunun yarıdan fazlasını oluşturan ancak çalışma alanlarının sınırlı olmasından dolayı riskli görülen, teminat bulmakta sıkıntı yaşayan, büyük firmalara öncelik tanınmasından dolayı bankalar veya diğer finans kurumlarından kredi almada zorluk çeken KOBİ'lere, kira sertifikası ihraçları yöntemiyle alternatif ve yeni bir finansman bulma modeli önerilmesi amaçlanmaktadır. Bu sayede çoğu zaman profesyonel finans yönetimlerine sahip olmayan KOBİ'lere, finansmanda kaynak çeşitliliğinin sağlanması, yeni bir finansman ürün modeli önerilmesi ve konuya farklı bir bakış açısı ile yaklaşılması hedeflenmektedir.

Bu çalışmada bir KOBİ'nin yatırımı için ihtiyaç duyduğu finansmanı kira sertifikası ihraçları ile nasıl tedarik edeceği, kira sertifikası ihracında sertifikanın yatırımcısı, sertifikayı ihraç edecek VKŞ ve kaynak kullanımı yapacak KOBİ arasındaki ilişkinin nasıl olacağı, yatırımcı ve fon kullanan (KOBİ) arasında riskin nasıl dağıtılacağı gibi sorulara cevap aranılacaktır. Bu alanda ülkemizde yapılan ilk çalışma olma özelliği taşıyan bu eser ile sertifika ihraç eden kurumlar olan Varlık Kiralama Şirketleri, bankalar, KOBİ'ler, akademisyenler, kamu, yatırımcılar ve üçüncü kişilere yeni modelin tanıtımı ve uygulanabilirliği üzerine bilgilendirme ve önerilerde bulunulacaktır.

Çalışmanın kısıtları: Dünya üzerinde 40'in üzerinde kira sertifikası çeşidi bulunmakta olup, uygulamada belli bir standardizasyon bulunmamakta ve ülkeden ülkeye farklılıkların olduğu görülmektedir. Bu çalışmada, zaman kısıtından dolayı sadece ülkemizde ihraç edilen kira sertifikaları üzerinde çalışma yapılmış, diğer ülkelerin ilgili kira sertifikası piyasa yapısı inceleme dışı tutulmuştur. Ülkemizde de SPK tarafından yayımlanan tebliğ (2013) ile izin verilen 5 adet kira sertifikası türünden sadece 3'ü piyasada uygulama alanı bulmuştur. Uygulaması olmayan sertifika türleri de modelleme dışı tutulmuştur. Uygulaması olan 3 kira sertifikası türünden biri olan "*yönetim sözleşmesine dayalı kira sertifikaları*" KOBİ finansman yönteminden ziyade daha çok büyük firmalar için uygundur. Bu yüzden bu çalışmada sadece sahipliğe dayalı kira sertifikaları ile alım satıma dayalı kira sertifikaları üzerinde çalışılacaktır.

Çalışma 3 bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, kira sertifikası kavramı gelişim süreci ile birlikte incelenmiş, Türkiye'deki kira sertifikası piyasasının yapısı ve şekillenişi araştırılmıştır. İkinci bölümde KOBİ'lerin tanımı, sınıflandırılması ve finansman yöntemleri üzerinde incelemelerde bulunulmuş, ülkemizde ve dünyada KOBİ'lerin istihdama olan etkisi araştırılmıştır. Üçüncü ve son bölümde ise KOBİ yatırımlarının kira sertifikası ihracı ile nasıl fonlanacağı üzerinde yeni bir model önerisi yapılmıştır. Eser değerlendirme ve öneriler ile sonlandırılmıştır.

İlgili incelemeler; Yurtdışında konu ile ilgili en detaylı çalışma Patel (2015) tarafından yapılmıştır. 2011 yılında KOBİ'ler için hibrit sukuk modelini inceleyen Patel, 2015 yılında ise Fransa'da KOBİ'ler için mudaraba sukuk uygulamaları üzerine çalışma yapmıştır. Kelig (2013) ise Mısır'da "*KOBİ'lerde islami finansın rolü*" üzerine çalışma yapmış ancak konu hakkında genel bilgiler vererek detaya girmemiştir. Camino ve Monray (2015) ise İspanya'daki KOBİ'ler ve islami finans üzerine çalışma yapmış ancak hangi tür ürünlerle KOBİ finansmanı yapılacağı konusunda detaya girmemiştir. Ülkemizdeki son 10 yılda yapılan yayımları incelediğimizde ise sukuk üzerine çok sayıda makale ve araştırma yapıldığı görülmektedir. Ancak yapılan araştırmalarda sukukun tanıtımı, bono ile ilişkisi, sermaye piyasalarındaki işleyişi, muhasebeleştirilmesi, islami finanstaki rolü gibi konular ele alınmıştır. Bu çalışma, ülkemizde KOBİ'lere kira sertifikası yoluyla finansman modeli öneren ilk eser olma özelliği taşımaktadır.

1. KİRA SERTİFİKASI VE PAZARDA ŞEKİLLENİŞİ

1.1. Kira Sertifikası Tanımı

Faizsiz finansman sertifikası olarak da adlandırabileceğimiz, varlık finansmanı için çıkarılan kira sertifikaları, sertifika ihracı ile elde edilen varlık veya yatırımdan sağlanan gelirin kira sertifikası sahiplerine belli dönemlerde ödenmesi esasına dayanmaktadır. Tüm dünyada "*sukuk*" olarak bilinen bu ürün ülkemizde 2010 yılında çıkarılan SPK tebliği ile uygulama alanı bulmuş ve "*kira sertifikası*" olarak adlandırılmıştır. Fon ile alınan varlık veya yapılan yatırımdan elde edilen gelirin kira sertifikası yatırımcılarına, daha önceden belirlenmiş dönemlerde ödeme esasına dayanan bir yatırım aracıdır. Kira sertifikaları bir varlığa sahip olma ve ondan yararlanma hakkını ifade eden menkul kıymetlerdir (Tok, 2015). Tüm dünyada "*sukuk*" olarak anılan kira sertifikaları bu çalışmamızda bazen sukuk bazen de kira sertifikası olarak adlandırılacaktır.

1.2. Kira Sertifikasının Tarihi Gelişim Süreci

Sukuk'tan ilk defa, Hicri[23] 1. yüzyılda dört büyük fıkıh mezhebinin kurucularından biri olan İmam Malik tarafından yazılan "*Muvatta*" adlı eserde bahsedilmiştir. Hicri 7. yüzyılda ise Emeviler tarafından askerleri ve devlet işlerini finanse etmek için sukuk ihraç edilmiştir. Bu sukuk çeşidi sukuk al-badal olarak adlandırılmıştır (Maarifa Academy, 2015).

Pakistan'da ilk faizsiz bankacılık denemelerinin başarısızlıkla sonuçlanmasının ardından Malezya'da 1963'de kurulan Hac Sandığı Fonunun başarılı olmasından alınan cesaretle 1983 yılında Malezya Uluslararası İslam üniversitesi kurulmuştur. Bu üniversite mezun vermeye başladıkça İslami Finans alanında ülkede yeni ürünler ve inovasyonlar ortaya çıkmaya başlamıştır. Modern çağın ilk sukuk ihracı yine Malezya'da yapılmıştır. Bu ihraç 1990 yılında Malezya'da yerli bir şirket için değil, çok uluslu enerji ve petrol şirketi olan Shell için yapılmıştır İlk ihraçtan sonra 10 yıl hiç ihraç yapılmamıştır. İkinci sukuk ihracı ise 2001'de Bahreyn'de yapılmıştır. 2002 yılından itibaren Malezya ve diğer takip eden ülkeler tarafından çok sayıda sukuk ihracı gerçekleştirilmeye başlanmıştır (Alhabshi, 2013).

Endonezya'nın ilk sukuku 2002 yılında gerçekleştirmiştir. Katar 2003, Birleşik Arap Emirlikleri ise 2004 yılında sukuk ihraçlarına başlamıştır. İngiltere ilk sukuk ihracını 2004 yılında gerçekleştirmiş, 2006 yılında ise Amerika Birleşik Devletleri, Almanya ve Brunei'de sukuk ihraçları gerçekleştirilmiştir. Sudan'ın ilk sukuk ihracı 2007 yılında ve son olarak Türkiye'deki ilk sukuk ihracı ise 2010 yılında

[23] Hicri takvim, Hz. Muhammed (sav)'in Mekke'den Medine'ye hicretini başlangıç kabul eden ve ayın dünya çevresinde dolanımını esas alan bir takvim sistemidir.

gerçekleştirilmiştir (Avcu, 2015). İngiltere sukuk ihraç eden ilk batılı ülke olmuştur. Müslüman yatırımcılardan bu yolla borç almaya çalışan İngiltere bu piyasaya erken girerek sektörde lider olmaya çalışmaktadır (www.aljazeera.com).

2011 yılına kadar aratarak devam eden küresel sukuk ihraçları (şekil 1), Standart and Poor's (2017) raporunda da belirtildiği gibi azalan ham petrol ve gaz fiyatlarının etkisi ile bir dönem gerilemiş ancak 2015'den sonra tekrar artış trendine girmiştir. Nisan 2017'de dünyanın en büyük petrol şirketi kabul edilen Saudi Aramco'nun tek seferde yapılan en büyük kira sertifikası ihracı olan 9 milyar dolarlık ihracının da etkisiyle küresel sukuk ihracı 98 milyar dolara ulaşarak yeni bir rekora imza atmıştır (Standart and Poor's, 2018). Suudi Aramco bu ihracı Hibrid sukuk yöntemi ile yapmayı seçmiştir.

İslami finansın son döneminde ortaya çıkan ve belki de bu ürünlerin en önemli ve en popüleri olan sukuk piyasasının (şekil 2) kısa süre içerisinde yüzde 17'lik pazar payını yakalaması, bu ürünün faizsiz finans sektörüne damgasını vurduğunu ve büyüme trendinin artarak devam edeceğini göstermekte olup gelecekteki büyüme potansiyeli hakkında da tarafımıza ipuçları vermektedir.

Şekil 1: *Küresel Kira Sertifikası İhracı (Milyar Dolar)*

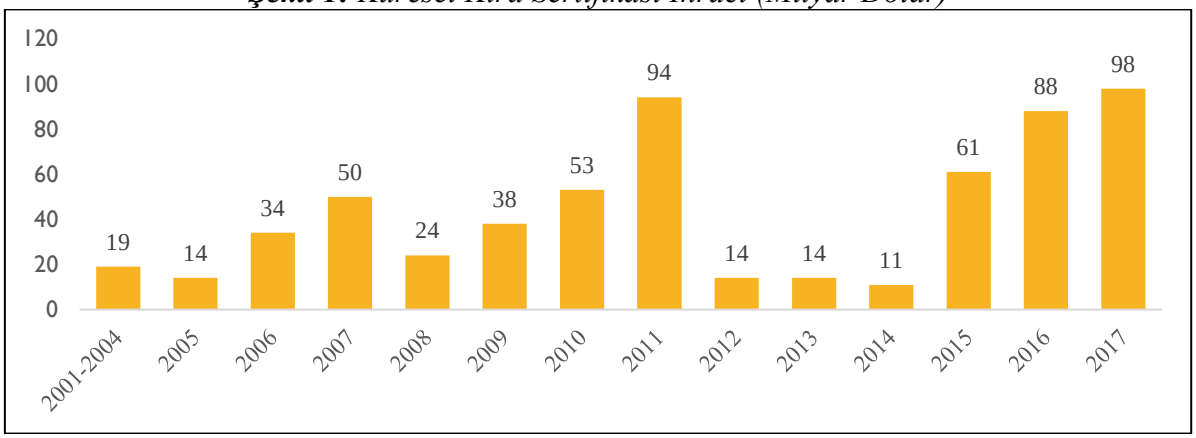

Kaynak: İİMF 6. Sukuk Raporu Dergisi

Devletlere, şirketlere ve finans kurumlarına fon sağlamak amacıyla faizsiz bir enstrüman olarak ortaya çıkan kira sertifikaları, alternatif bir yatırım aracı olarak tüm dünyanın dikkatini üzerine çekmiş, ulusal ve uluslararası sermaye hareketleri piyasasında yeni bir akım oluşturmuştur.

Şekil 2*: Küresel İslami Hizmetler Finans Endüstrisi(2016)*

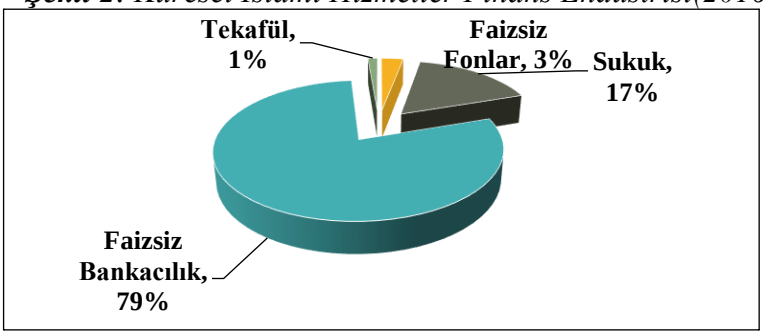

Kaynak: Sectoral Composition of the Global IFSI (2016)

İslami tahvil piyasasındaki hızlı yükseliş, fon yaratma potansiyeli yüksek olan sukuk ürününe karşı tüm dünyadaki ilginin ana nedenini oluşturmaktadır. Devletlerinde sukuk piyasasına girmesi, sukuk piyasasının büyümesinin lokomotifini oluşturmuştur. Özel sektör girişimi ile başlayan bu pazarın zamanla

devletlerin bütçe açıklarını kapatmak için alternatif fon temin ettikleri bir pazar haline geldiği görülmektedir.

Kira sertifikaları genel olarak üç temel kullanım alanına sahiptir. Bunlar proje, varlık ve bilanço endeksli kullanım alanlarıdır. Proje endeksli sukuklarda, yapılması planlanan bir projenin finansmanını sağlaması için sukuk ihraç edilmektedir. Varlık endeksli sukuklarda, firmaların sahip oldukları varlıklardan elde edecekleri kazanç hakkının yatırımcılara satılması ile fon elde edilmektedir. Bilanço endeksli sukuklarda ise, birden fazla projeye fon temin etmek için sukuk ihraç edilmektedir (Aslan, 2012). Sukukların AAOIFI tarafından onaylanmış 14 çeşit uygulaması mevcuttur (Dar Al İstithmar,2006).

1.3. Türkiye'de Kira Sertifikası Piyasası ve Şekillenişi

Kira sertifikaları ülkemizdeki mevzuata, 1 Nisan 2010 tarihinde Sermaye Piyasası Kurulu (SPK) tarafından çıkarılan 43 sayılı tebliğ ile girmişlerdir. İlk tebliğden sonra uygulamada yaşanılan aksaklıklarda dikkate alınarak 7 Haziran 2013 tarihinde, bu tebliği de yürülükten kaldıran 61 nolu ikinci tebliğ ile kira sertifikası piyasası daha geniş bir yasal altyapıya kavuşturulmuştur.

Ülkemizde ilk kira sertifikası ihracı 2010 yılında Kuveyt Türk Katılım Bankası tarafından gerçekleştirilmiştir. İkinci ihraç ise 2012 yılında Hazine Müsteşarlığı tarafından yapılmıştır. Hazine'nin 1,5 milyar TL'lik kira sertifikası ihalesine 8 kat talep gelmesi, ürüne olan talep hakkında çarpıcı bir fikir vermektedir. 10 milyar dolarlık kira sertifikası satabilme olasılığı, bu ürünün halka arzlardan daha cazip bir ürün olduğu algısı uyandırmıştır.

Şekil 3: *Türkiye İslami Hizmetler Finans Endüstrisi(2017)*

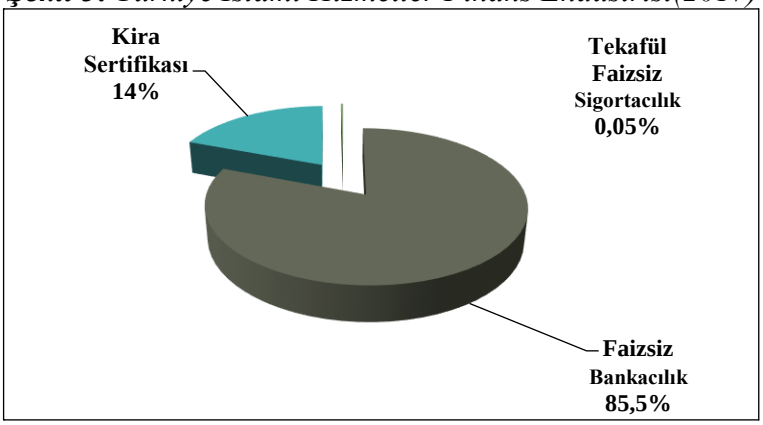

Kaynak: www.tkbb.org.tr, www.kap.org.tr.tr, Aktif Bank kira sertifikası ihraçları dahil edilmemiştir.

Şekil 4'de görüldüğü gibi Devletinde bu alana girmesi ile sektör giderek büyümüş, 2010 yılında 153 milyon dolar ile başlayan ihraçlar, 2017 sonu itibari ile yaklaşık 60 milyar TL'lik hacme ulaşmıştır. İhraçların yarıdan fazlası Hazine Müsteşarlığı tarafından gerçekleştirilmiştir. 7 yıl gibi kısa bir sürede yüzde 14 pazar payına ulaşan kira sertifikaları pazarının şu ana kadar sergilediği performans, gelecek dönemde bu pazarın büyüme trendinin devam edeceğini göstermektedir.

Şekil 4: *Yıllara Göre Ülkemiz Sukuk İhracı (Ağustos 2010-Aralık 2017)*

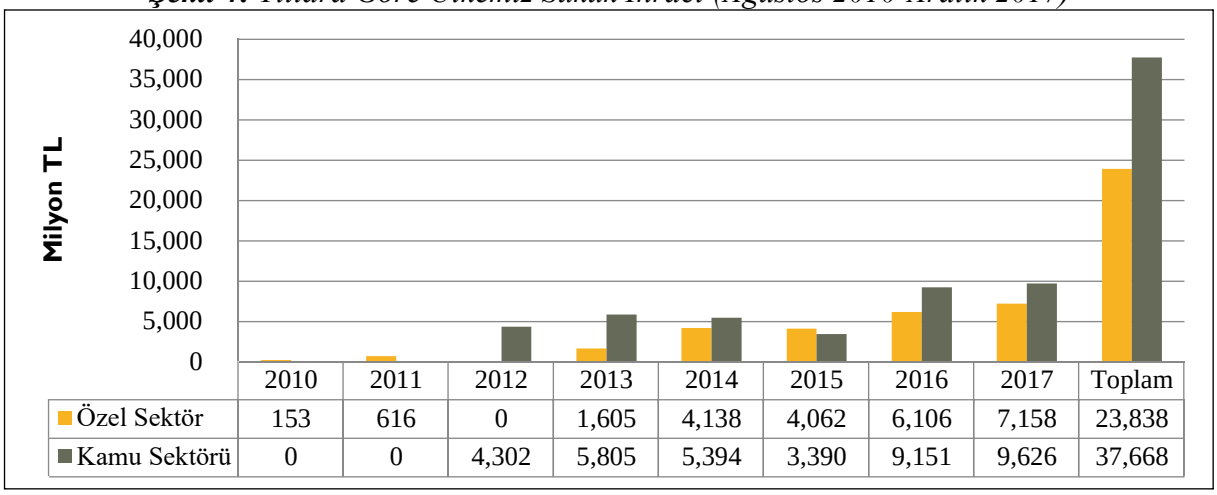

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	Toplam
Özel Sektör	153	616	0	1,605	4,138	4,062	6,106	7,158	23,838
Kamu Sektörü	0	0	4,302	5,805	5,394	3,390	9,151	9,626	37,668

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı, https://www.kap.org.tr/tr/

SPK Tebliğine göre ülkemizde ihraç edilebilecek kira sertifikası çeşitleri sınırlandırılarak belli kurallara bağlandığı için tanımları da ülkemize özgü yapılmaya çalışılmıştır. SPK Kira Sertifikaları Tebliğinde (2013, md.4) kira sertifikası türleri aşağıdaki şekilde belirtilmiştir;

a) Sahipliğe Dayalı Kira Sertifikaları: Kaynak kuruluş veya üçüncü kişilere kiralanmak ya da Varlık Kiralama Şirketi (VKŞ) tarafından yönetilmek amacıyla, VKŞ tarafından kaynak kuruluştan devir alınan varlık ve hakların finansmanını sağlamak için ihraç edilen sertifikalardır.

Dış dünyada İcara sukuk olarak adlandırılan ve aslında bir kira anlaşması olan sertifika türüdür. Kira anlaşması ile söz konusu gayrimenkulün kullanım hakkı kontrat sahibine geçmektedir. Bu sertifika türü, kontratı elinde bulunduran kişiye gayrimenkulün mülkiyet hakkını, kirasını almayı ve sertifikayı kiracının haklarını etkilemeyecek şekilde elden çıkarma (alım-satımını yapma) hakkını tanır. Ayrıca sahipliğe dayalı kira sertifikası malikleri ilgili gayrimenkulün bakım ve işletim maliyetlerini de üstlenmektedirler. Sözleşme süresi bellidir ve kira bedeli anlaşmada belirtilen şekilde, sürenin başlangıcında veya sonunda; aylık ya da yıllık olarak ödenebilir (Rımaz, 2014).

b) Yönetim Sözleşmesine Dayalı Kira Sertifikaları: Kaynak kuruluşa ait varlık ve hakların (sahip olunan leasing sözleşmeleri, murabaha alacakları vs.) vade süresince kiralanması da dahil edilerek VKŞ lehine yönetilmesi neticesinde elde edilen gelirin, kira sözleşmesi hükümleri gereğince VKŞ'ye aktarılması için ihraç edilen kira sertifikalarıdır. Ktportföy'e göre SPK'nın yeni tebliğinde 5 tür kira sertifikası tanımı yapılsa da, yönetim sözleşmesine dayalı kira sertifikası çeşidi olarak neredeyse dünyada uygulana tüm kira sertifikası çeşitlerinin ihraç edilebileceği algısı oluşmuştur. Hazırlanan ihraç evrakları ile SPK önüne gelen farklı kira sertifikası çeşitlerinin onaylanması ile piyasada farklı modellerin oluşabilmesinin önü açılmıştır.

c) Alım Satıma Dayalı Kira Sertifikaları: Ktportföy'e göre bir emtianın VKŞ tarafından anlaşılan kar payı üzerinden fon ihtiyacı olan kaynak kuruluş veya üçüncü bir tarafa vadeli olarak satılması, fon ihtiyacı olanında aldığı bu emtiayı emtia borsalarında peşin fiyat ile satmak suretiyle fon elde edilir. Bu işlemde VKŞ'nin bu emtianın finansmanını sağlamak için çıkardıkları kira sertifikalarına alım-satıma dayalı kira sertifikaları denilmektedir.

d) Ortaklığa Dayalı Kira Sertifikaları: VKŞ'lerin ortak girişimde bulunmak amacıyla ihraç ettiği kira sertifikalarıdır. Riskli bir ürün olduğundan ülkemizde piyasası oluşmamıştır. İki farklı yapı çerçevesinde ihraç edilmektedirler. Bunlardan ilki emek-sermaye ortaklığına dayalı, yani bir tarafın sadece

sermaye diğer tarafın ise emek, bilgi ve tecrübesini ortaya koyarak oluşturdukları ortaklık şeklidir. İkincisi ise kar-zarar ortaklığı yani iki veya daha fazla tarafın bir yatırıma sermaye sağlayarak, yatırım sonucunda elde edilecek kar veya zararın paylaşımı esasına dayanmaktadır. Emek sermaye ortaklığında kar, sözleşmede belirtildiği gibi paylaşılırken, zarar ise sermayedara aittir. Kar zarar ortaklığında ise zarar konulan sermaye oranınca paylaşılmaktadır.

e) Eser Sözleşmesine Dayalı Kira Sertifikaları: VKŞ iş sahibi sıfatıyla bir eseri meydana getirmek için gerekli finansmanı sağlamaya yönelik ihraç ettiği sertifikalardır. Ülkemizde şu ana kadar uygulama alanı olmayan kira sertifika türlerinden birisidir.

1.4. Ülkemiz Sukuk Piyasasının Yapısı ve şekillenişi

Ülkemizde 2010'da ihraç edilmeye başlanan kira sertifikalarının yüzde 67'si kamu tarafından, yüzde 33'ü ise Katılım Bankaları tarafından ihraç edilmiştir (bakınız şekil 5).

Şekil 5: *Türkiye'de Tedavüldeki Kira Sertifikaları (01.01.2018)*

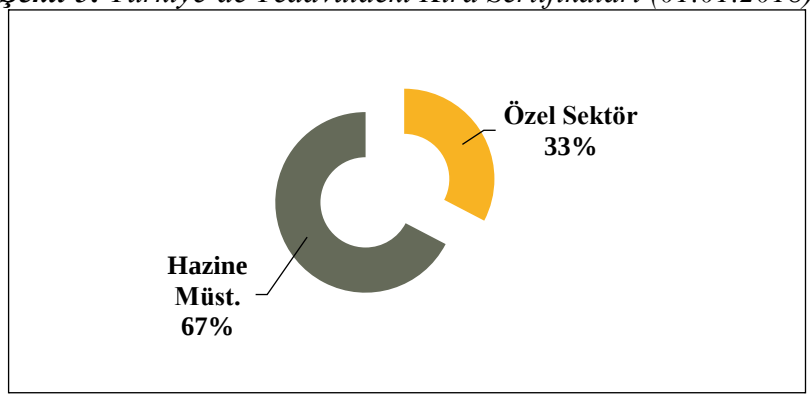

Kaynak: www.kap.org.tr.tr

Kamu tarafından yapılan ihraçların hepsi Hazine Müsteşarlığı tarafından gerçekleştirilmiştir. Özel sektör ihraçlarının büyük çoğunluğu Katılım Bankaları ihraçlarından oluşmaktadır. 2018'de Hazine dışında Kamu kuruluşlarının da kira sertifikası ihraç etmesi beklenmektedir.

Tablo 3: *Katılım Bankaları İhraç Türüne Göre Kira Sertifikaları (Ağu.2010-Ara.2017)*

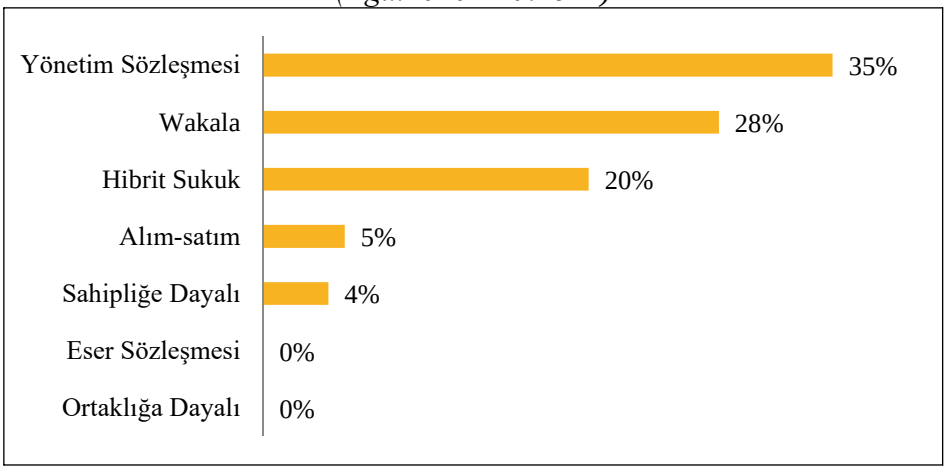

Kaynak: www.kap.org.tr.tr

En çok yönetim sözleşmesi türünde kira sertifikasının ihraç edildiği görülmektedir. Her hangi bir varlık satışı gerektirmeyen ve kaynak kuruluş ile Varlık Kiralama Şirketi arasında yapılan sözleşmeye göre ihraç edilen sertifikalar olduğu için diğerlerine oranla daha çok tercih edilmiştir. Yine yönetim sözleşmesinin bir türevi olan Wakala[24] ve hibrit[25] kira sertifikalarının ise en fazla ihraç edilen diğer sertifika türleri olduğu görülmektedir. Alım-satım ve sahipliğe dayalı sertifikaların ise hem ihraç masraflarının fazlalığı hem de operasyonel süreçlerinin uzun olması nedeniyle tüm ihraçlar içindeki payı sadece yüzde 9'da kalmıştır. Riskli yapılarından dolayı eser sözleşmesi ve ortaklığa dayalı yapıda herhangi bir kira sertifikası ihraç edilmediği görülmektedir.

Kira sertifikalarının ihraç yerine göre dağılımına baktığımızda yüzde 61 ile daha çok yurtiçi piyasalarda ihraç edildikleri görülecektir. Ancak yurtiçi piyasalarda mevzuat gereği sadece TL cinsinden ihraç yapılabildiğinden, hacmin arttırılabilmesi için yasal düzenlemeler yapılarak diğer para birimleri ile de ihracında önü açılmalıdır.

Şekil 6:*Katılım Bankaları Kira Sertifikası İhraç Dağılımı (Ağu.2010-Ara.2017)*

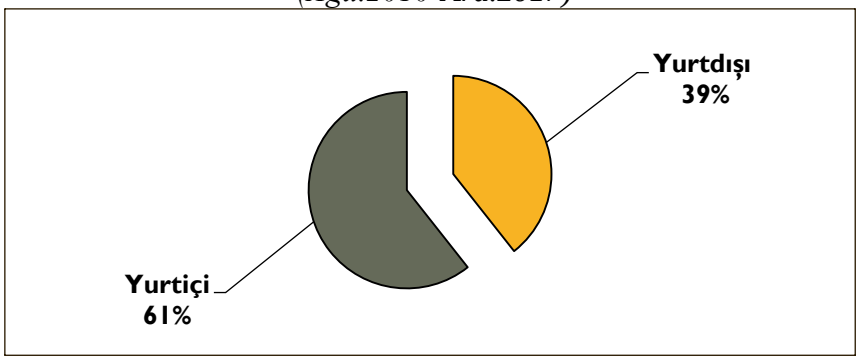

Kaynak: www.kap.gov.tr.tr

Ülkemizde ihraç edilen kira sertifikaları yoğun olarak nitelikli yatırımcılara yapılan ihraçlardan oluşmaktadır. İhraçların yüzde 74 gibi büyük bir oranı nitelikli yatırımcılara[26] yönelik gerçekleştirilen ihraçlardan oluşurken halka arz ve tahsisli ihraçların oranı ise yüzde 10 sevilerinde kalmıştır.

[24] *Wakala:* Acentelik sözleşmesidir ve genellikle uzmanlık ücretini içermektedir.

[25] *Hibrit kira sertifikaları:* iki veya daha fazla kira sertifikasının bir araya gelerek oluşturdukları yapıdır.

[26] *Nitelikli yatırımcı:* SPK Tebliği'ne göre Nitelikli yatırımcı, yatırım fonları, emeklilik yatırım fonları, menkul kıymetler yatırım ortaklıkları, girişim sermayesi yatırım ortaklıkları, gayrimenkul yatırım ortaklıkları, aracı kurumlar, bankalar, sigorta şirketleri, özel finans kurumları, portföy yönetim şirketleri, emekli ve yardım sandıkları, vakıflar, 506 sayılı Sosyal Sigortalar Kanununun geçici 20. maddesi uyarınca kurulmuş olan sandıklar, kamuya yararlı dernekler ile nitelikleri itibariyle bu kurumlara benzer olduğu Kurulca belirlenecek diğer yatırımcılar ve halka arz tarihi itibariyle en az 1 milyon Türk Lirası tutarında Türk ve/veya yabancı para ve sermaye piyasası aracına sahip olan gerçek ve tüzel kişileri ifade etmektedir.

Şekil 7: *Alıcısına Göre Katılım Bankaları Kira Sertifikası İhraç Dağılımı (Ağu.2010-Ara.2017)*

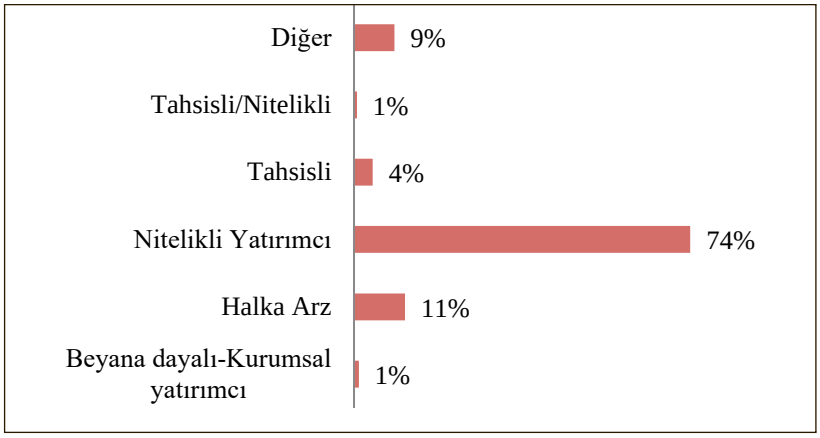

Kaynak: www.kap.org.tr.tr

Şekil 8'de görüldüğü gibi Varlık Kiralama Şirketlerinin yaptığı ihraçlarda fon kullananların yüzde 99'u, ilgili VKŞ'lerin sahibi olan bankalardır. Diğer bir anlatımla ülkemizdeki kira sertifikası pazarı, Varlık Kiralama Şirketi'nin bağlı ortağı olduğu Katılım Bankaları'nın fon kullanıcısı olduğu bir pazar görünümündedir.

Şekil 8*: Kira Sertifikalarının Fon Kullan. Göre Dağılımı (Ağustos 2010-Aralık 2017)*

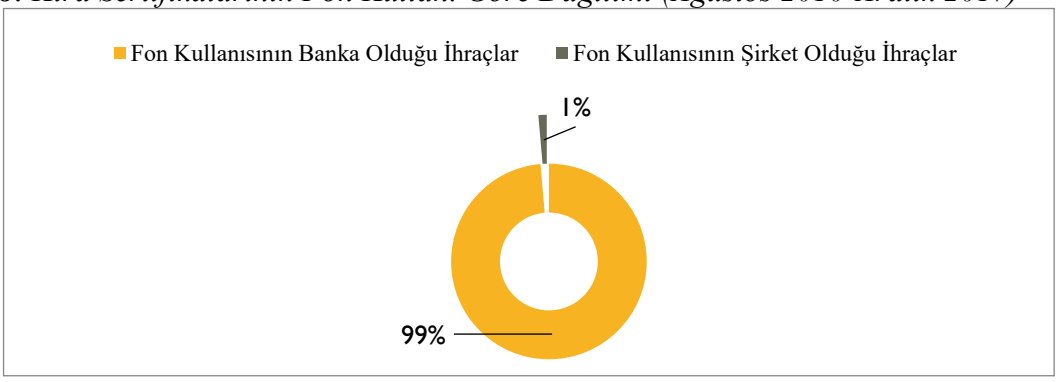

Kaynak: www.kap.org.tr.tr

1.5. Varlık Kiralama Şirketleri

Kira sertifikaları için 2010 ve 2013 yıllarında SPK tarafından çıkarılan "*Kira Sertifikaları Tebliğleri*" ile geniş kapsamlı yasal altyapı oluşturulmuştur. Her iki tebliğde de tüm dünyada sukuk olarak bilinen ürün "*kira sertifikası*" olarak adlandırılmıştır. Tebliğde kira sertifikası ihraç edecek her kurumun VKŞ kurması zorunlu tutulmuştur. Sistem temel olarak, kaynak kuruluşun (örneğin A bankası) VKŞ'ye devrettiği varlıkların bedelini peşin aldığı, ilgili varlık VKŞ'nin mülkiyetinde bulunduğu sürece kaynak kuruluşun VKŞ'ye kira ödediği ve vade sonunda belirlenen bir bedelle kaynak kuruluşun VKŞ'ye devrettiği varlıkları tekrar geri alma ve sertifika sahiplerine hisseleri oranında paralarını geri vererek sertifikaların itfa edilmesi esasına dayanmaktadır. Sertifika sahiplerinin kazancı kaynak kuruluştan gelen kira ödemelerinden oluşmaktadır.

İlgili SPK Tebliği'nin 5. Maddesinde de belirttiği gibi VKŞ'lerin ana sözleşmelerinde yer alabilecek faaliyetleri; kira sertifikası ihraç etmek, kendi namına ve kira sertifikası sahipleri hesabına her türlü varlığı devralıp kiralamak ve kira sonucunda elde edilen geliri kira sertifikası sahiplerine ödemek, kira

sözleşmesinin sonucunda ise başlangıçta anlaşılan koşullarda kiraya konu olan, kiralanan varlığı kaynak kuruluşa devretmek olarak belirtilmiştir.

VKŞ'ler sadece sahibi oldukları bankalar için kira sertifika ihraç etmezler. Yapılan ihraçlarda fon kullanıcılarının yüzde 99'u bankalar olur iken, yüzde 1'i 2 şirkete aittir. 2014 tarihinde Türkiye Finans'ın sahibi olan TF VKŞ tarafından Çetin Civata Sanayi A.Ş. lehine 31,5 milyon tl'lik alım satıma dayalı kira sertifikası ihracı yapılmıştır. 2017 Ekim ayında Vakıf Katılım'ın sahibi olduğu Vakıf Kiralama A.Ş. tarafından Zorlu Enerji A.Ş. için 200 milyon TL'lik kira sertifikası ihracı gerçekleştirmiştir. Bu ihraçlarda tablo 1'de görüldüğü gibi toplam ihraçlar içerisinde sadece yüzde 1'lik bir dilimi oluşturmuştur.

Tablo 1: *Türkiye'de Kira Sertifikası İhraç Eden Finansal Kurumlar (09/2010-12/2017,Bin TL)*

Banka	**Varlık Kiralama Şirketi**	**Kuruluş Tarihi**	**Toplam Sukuk İhracı**
Kuveyt Türk	KT Kira Sertifik.Varlık Kiralama A.Ş.	24.09.2010	11.403.704 ₺
Albaraka Türk	Bereket Varlık Kiralama A.Ş.	14.10.2011	3.085.500 ₺
Türkiye Finans	TF Varlık Kiralama A.Ş.	7.06.2013	6.483.600 ₺
Vakıf Katılım	Katılım Varlık Kiralama A.Ş.	7.06.2013	1.620.000 ₺
Ziraat Katılım	Ziraat Katılım Varlık Kiralama A.Ş.	22.01.2016	1.300.000 ₺
Toplam			**23.892.804 ₺**

Not: Kuveyt Türk Katılım Bankası 24.09.2010 tarihinde KT Turkey Sukuk Limited Şirketini kurarak ihraçlara başladıktan sonra bu şirketi tasfiye ederek KT Kira Sert. Varlık Kiralama A.Ş. ile faaliyetlerine devam etmiştir. Sadece Katılım Bankaları'na ait VKŞ'ler dahil edilmiştir.

2. KOBİLER VE FİNANSMAN YÖNTEMLERİ

2.1 KOBİ'lerin Tanımlanması

Kobi kavramı ülkeler, sektörler, yasalar hatta zaman ve mekana göre farklılıklar gösteren bir kavram olduğu için evrensel bir tanımlama yapılması oldukça zordur. Bu karmaşıklığı aşmak için nicel ve nitel bazı ölçütler kullanılagelmiştir. Tanımlamada kullanılan nicel ölçütlerden bazıları belli bir dönemde çalıştırılan personel sayısı, harcanan enerji miktarı, yapılan satış toplamı, işletmede kullanılan makine teçhizat sayıları, işletme sermayesi miktarıdır. Nitel ölçütler ise işletmenin bulunduğu pazarın büyüklüğü, alabileceği kredi miktarı, sermaye ve emek öğelerinin payları ve yönetimde uzmanlaşma gibi kriterlerdir (Türkoğlu, 2003).

Ülkemizde de farklı kurumlar tarafından yapılan KOBİ tanımlamaları mevcuttur. Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı (KOSGEB), Halk Bankası, Eximbank, Sanayi Bakanlığı, Hazine Müsteşarlığı, Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) gibi KOBİ'lere hizmet veren kurumlar kendi misyonlarına göre tanımlama yapmışlardır.

Resmi Gazete'de (2018) yayımlanan 30458 sayılı yönetmeliğe göre KOBİ'ler 250 kişiden az yıllık çalışanı olan ve yıllık satış hasılatı yüz yirmi beş milyon Türk Lirasını aşmayan, mikro işletme, küçük işletme ve orta büyüklükteki işletme olarak sınıflandırılan ekonomik birimleri veya girişimleri ifade etmektedir. 2012 yılında yayımlanan bir önceki yönetmelikte bu ciro kırk milyon olarak belirtilmişti.

Eximbank (Türkiye İhracat Kredi Bankası) Tanımı: Eximbank KOBİ'ler aşağıdaki gibi sınıflandırmıştır.

Tablo 2: *Eximbank KOBİ Kriterleri*

Kriter	Mikro Ölçekli KOBİ	Küçük Ölçekli KOBİ	Orta Ölçekli KOBİ
Çalışan Personel Sayısı	‹ 10	‹ 50	‹ 250
Yıllık Net Satış Hâsılatı	≤ 3 Milyon TL	≤ 25 Milyon TL	≤ 125 Milyon TL
Yıllık Mali Bilanço Toplamı	≤ 3 Milyon TL	≤ 25 Milyon TL	≤ 125 Milyon TL

Kaynak :TOBB http://www.kobi.org.tr/index.php/tanimi/layout

Avrupa Birliğinde KOBİ tanımı: 1 Ocak 2005'te yürürlüğe giren 2003/361/EC sayılı tüzük çerçevesinde çalışan kişi sayısı, yıllık ciroları veya bilanço büyüklüğü ve son olarak da bağımsızlık kriterlerinden oluşan ölçüleri kapsamaktadır.

Tablo 3: *AB KOBİ Tanımlama Kriterleri*

Kriter	Mikro Ölçekli KOBİ	Küçük Ölçekli KOBİ	Orta Ölçekli KOBİ
Çalışan Personel Sayısı	‹ 10	‹ 50	‹ 250
Yıllık Net Satış Hâsılatı	≤ 2 Milyon Avro	≤ 10 Milyon Avro	≤ 50 Milyon Avro
Yıllık Mali Bilanço Toplamı	≤ 2 Milyon Avro	≤ 5 Milyon Avro	≤ 43 Milyon Avro

Kaynak: TOBB http://www.kobi.org.tr/index.php/tanimi/abde

2.2 Dünyada ve Türkiye'de KOBİ'ler

TÜİK 2014 yılı verilerine göre ülkemizdeki toplam girişimin yüzde 98,8'i KOBİ'ler tarafından gerçekleştirilmiştir (TÜİK, 2016). Aynı zamanda KOBİ'lerin, istihdamın yüzde 73,5'ini, maaş ve ücretlerin yüzde 51,1'ini, toplam cironun yüzde 62'sini ve maddi mallara yönelik brüt yatırımların yüzde 55'ini oluşturduğu görülmektedir. Dünya ile karşılaştırıldığında (tablo 4) ülkeler arasında çok da büyük farkların olmadığı, tüm ülkelerde KOBİ sektörünün toplam girişim ve istihdamda çok önemli bir yeri olduğu görülmektedir.

Tablo 4*: KOBİ Statüsündeki Bazı İşletmelerin % Olarak Oransal Payları (2016)*

	Amerika	Almanya	Hindistan	Japonya	İngiltere	G.Kore	Fransa	İtalya	Türkiye
KOBİ'lerin Toplam Oranı	97,2	99,8	98,6	99,4	96	97,8	99,9	97	98,9
KOBİ'lerde Çalışma Oranı	50,4	64	63,2	81,4	36	61,9	49,4	56	76,7

Kaynak: Şehirli, F. http://acikerisim.selcuk.edu.tr:8080/xmlui/handle/123456789/10905?locale-attribute=en

2.3 KOBİ'lerde Finansman Yöntemleri

İstihdam, ihracat, yatırım ve yaratılan katma değer bakımından ülke ekonomilerine büyük katkıları olan KOBİ'ler, hem dünyada hem de Türkiye'de toplam işletmelerin büyük bir bölümünü oluşturmaktadır. KOBİ'lerin faaliyetlerini genişletebilmesi ve yatırımlarını yapabilmeleri ancak yeteli sermayeye sahip olabilmeleri ile mümkün olabilecektir. KOBİ'lerin finansmana erişim imkanlarının iyileştirilmesi, girişimciliklerinin desteklenmesi, rekabet gücünün arttırılması ve ekonomik gelişimlerinin

sürdürülebilmesi ülke ekonomileri için çok önemli bir konu haline gelmiştir. KOBİ'ler bu hedeflerine ulaşabilmek için öz kaynaklarının yanı sıra ek finansmana da ihtiyaç duymaktadırlar.

KOBİ'lerin belli başlı finansmana araçları, banka kredileri, risk sermayesi, finansal kiralama (leasing), faktoring, kredi garanti fonu ve melek finansmanı (angel financing) olarak sayılabilir (Çevik, 2018). KOBİ'lerin daha çok banka kredileri ile yatırımlarını finanse ettikleri gözlemlenmektedir.

3. KOBİ'LERE FİNANSMAN KAYNAĞI OLARAK KİRA SERTİFİKASI VE ÖNERİLEN MODEL

3.1. KOBİ'lere Kira Sertifikası

Kira sertifikası ihracı ile KOBİ finansmanında üç taraf bulunmaktadır. Bunlar yatırımcılar, KOBİ ve VKŞ'dir. Yatırım yapmak isteyen KOBİ, VKŞ'ye başvurur. VKŞ ile KOBİ arasında sözleşme imzalanır. Bu sözleşmede malın ne olduğu, finansmanın tutarı, hangi vadede ve tutarda KOBİ tarafından geri ödeneceği, VKŞ'nin komisyonu gibi tüm konular karanlık nokta kalmayacak şekilde belirtilir. Sözleşme imzalandıktan sonra VKŞ ihtiyaç duyulan tutar kadar kira sertifikası ihracı için ilana çıkar ve ihraç ilanda belirtilen tarihte gerçekleşir. Elde edilen ihraç geliri ile maddi varlık mülkiyeti VKŞ'de olacak şekilde satın alınır ve KOBİ'ye kiralanır. Geri ödemelerinin yapan ve borcu kalmayan KOBİ vade sonunda maddi varlığın mülkiyetini üzerine alır.

3.2. KOBİ'lere Kira Sertifikası Model Önerisi

Şekil 9. *KOBİ Kira Sertifikası İhraç İşlem Yapısı*

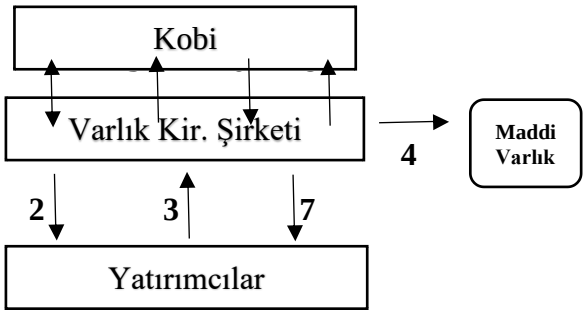

Kobilere yönelik kira sertifikası ihracı aşağıdaki adımlardan oluşmaktadır;

1. KOBİ ile VKŞ arasında bir sözleşme imzalanır.
2. VKŞ sözleşmeye konu maddi varlığı almak için kira sertifikası ihraç eder.
3. Yatırımcılar aldıkları kira sertifikaları bedellerini VKŞ'ye öderler.
4. VKŞ anlaşmaya konu maddi varlığı satın alır.
5. VKŞ mülkiyeti kendi üzerinde olan bu varlığı KOBİ'ye daha önce belirlenen kira bedeli karşılığında teslim eder.
6. KOBİ varlığın anlaşma bedellerini taksitler halinde VKŞ'ye öder.
7. VKŞ, KOBİ'den aldığı kira bedellerini, kar payı ile birlikte yatırımcılara geri öder.
8. Son taksit ve anapara ödemesi yapıldıktan sonra maddi varlığın mülkiyeti KOBİ'ye devredilir.

Sistemin Leasing'ten farkı: Birbirine yapı itibari ile benzeyen bu iki işlemdeki ana fark leansing işleminde maddi varlık piyasada bulunan ve sermaye miktarı sınırlı olan leasing şirketlerince karşılanmaktadır. Maddi varlığın mülkiyeti kira süresi sonuna kadar sadece leasing şirketinin üzerindedir. Kira sertifikasında ise maddi varlığın mülkiyeti yatırımcılar adına VKŞ'nin üzerindedir ve ilgili maddi

varlığın sahibi aslında kira sertifikası sahibi çok sayıda yatırımcıdan oluşmaktadır. Ayrıca kira sertifikası ile ortak girişim, sermayeye ortak olma gibi olanaklar mümkün iken leasing şirketlerinde bu tür esneklikler bulunmamaktadır. Diğer bir önemli konu ise her maddi varlık leasing konusu olamamaktadır. Oysa KOBİ'lerin işi ile ilgili ihtiyacı olan tüm maddi varlıklar kira sertifikasına konu olabilmektedir.

Sistemin Tahvil İhracından Farkı: Şirketler tahvil ile borçlanırken genellikle teminat şirketin kendisidir. Devlet öncelikli alacaklı olduğu için tasfiye işlemlerinde tahvili elinde bulunduran alacaklılara kimi zaman tasfiyeden para düşmemektedir. Ancak kira sertifikasında borç bitene kadar maddi varlığın mülkiyeti VKŞ'de kaldığı için herhangi bir tasfiye durumunda kira sertifikası sahipleri maddi varlığın satışı ile kira sertifikalarının tazmin edilmesini isteyebilirler.

Risk Paylaşımı: Bir SPK ürünü olan kira sertifikaları sahipleri ihraca dayanak maddi varlık üzerinde, payları oranında hak sahibidirler. Kira sertifikaları hiçbir şekilde rehnedilemez, teminat gösterilemez, kamu alacaklarının tahsili amacı da dâhil olmak üzere haczedilemez, iflas masasına dâhil edilemez, ayrıca bunlar hakkında ihtiyati tedbir kararı verilemez. Eğer KOBİ VKŞ'ye karşı yükümlülüklerini yerine getirmezse dayanak varlık ve hak satılarak kira sertifikası sahiplerinin olası zararlarının tazmin olması da dahil yatırımcının menfaatini koruma amaçlı VKŞ tarafından her türlü tedbir alınır (www.ktportfoy.com.tr).

Örnek İşlem: X Nakliyat Ltd. Şti. 10 otobüse sahip olan farklı iller arasında yolcu taşımacılığı yapan bir işletmedir. Firma yeni açılan hatları için ilave 3 otobüse ihtiyaç duymaktadır. Firma alacağı 3 otobüsün finansmanı için VKŞ'ye başvurur. VKŞ ile firma arasında sözleşme imzalanır. Toplam alış bedeli kdv hariç 900.000.TL olan 3 otobüs için VKŞ kira sertifikası ihraç eder. Elde ettiği bedel ile de 3 otobüsü satın alır ve X ltd şti'ye 950.000.TL bedelle 10 yıllığına kiraya verir. Aylık 20.000.TL kira bedeli ve 7.916.TL aylık anapara geri ödemesi (toplam 27.916.TL) için anlaşır. Tüm ödemelerini yapan X firması vade sonunda otobüslerin VKŞ üzerinde bulunan mülkiyetini kendi üzerine aktarır.

4. SONUÇLAR VE ÖNERİLER

Günümüz modern ekonomi hayatının vazgeçilmezi olan bankalar ve diğer fon sağlayıcı kuruluşlar, kredi verme önceliğini daha çok büyük işletmelere sağlamaktadırlar. Sınırlı çalışma alanları olması, yatırımlarının riskli görülmesi ve teminat bulmada zorluk yaşaması gibi sebeplerden dolayı KOBİ'ler, finansmana ulaşma konusunda sıkıntı yaşamaktadır. İşletme sermayesi yeterli olmayan ve dış kaynak bulamayan çok sayıda KOBİ'nin oluşturduğu projeler, fikir aşamasında kalıp uygulama ve yatırım aşamasına geçememektedir. Bankaların asgari risk alarak teminatlı krediler verme eğilimi en çok KOBİ'ler üzerinde olumsuz etki yaratmaktadır. Oysa ülke ekonomileri için çok önemli olan KOBİ'ler, toplam istihdamın nerdeyse dörtte üçünü oluşturmaktadırlar. Günümüz makroekonomik dengeleri açısından ihmal edilemeyecek kadar önemli bir sektör olan KOBİ'lerin finansmana daha kolay erişimini sağlayacak çalışmaların yapılması oldukça önemlidir.

Bu çalışmalardan birisi olma amacıyla hazırlana bu eserde, İslami finansın son dönem en popüler ürünlerinden birisi haline gelen kira sertifikaları, KOBİ'lere yönelik yeni bir finansman yöntemi olarak modellenmiştir. Bu modelle beraber kendiliğinden teminatlı kira sertifikalarıyla KOBİ'ler üzerindeki teminat bulma baskısını ortadan kaldırmış olacaktır. Ayrıca oligopol bir piyasadan borçlanmaya çalışmak yerine geniş bir yatırımcı kesiminin bulunduğu kira sertifikası piyasasından borçlanmaya çalışmak, KOBİ'lerin yatırımları için fon bulma olanaklarını daha da arttıracaktır. Leasing modeline benzeyen ancak leasingden çok daha geniş kapsamlı olan bu model ile tüm KOBİ'lerin daha kolay ve hızlı finansmana

ulaşması sağlanmış olacaktır. Tahvil ile kıyaslandığında, kendiliğinden teminatlı olan kira sertifikaları, rehin edilemez ve haczedilemez yapıda olduklarından çok daha az risklidirler. Bu nedenle model yöntemiyle yatırımcıların KOBİ'lere borç verme eğiliminde artış olacağı kanaatindeyiz. Kira sertifikası yöntemiyle KOBİ finansmanı modelimiz toptan ve perakende ticaret, motorlu kara taşıtları, sabit kıymetler, ulaştırma ve depolama, tarım ve imalat gibi çok geniş alanda kullanılabilecek bir modeldir.

Bu modelin ülkemizde uygulanabilmesi için SPK'nın bu alandaki çerçeveyi belirleyeceği yeni tebliğler çıkarması gerekmektedir. Mevcut uygulamada da tam çerçevenin belirlenemediği görülmekte, SPK kendisine onaya sunulan kira sertifikası ihraç taleplerine göre kararlar vermekte, bu da SPK'nın yeni fikir ve önerilere açık olduğunu göstermektedir. KOBİ, yatırımcı ve VKŞ temsilcilerinin çalıştaylar düzenlenmesi, yeni modeller geliştirmesiyle ortaya çıkacak yeni finansman yapıları KOBİ'lere kaynak çeşitliliği sağlayacaktır. Bu çalışmalarla SPK'ya yeni ürünler ve yeni yapılar önerme olanağıda doğacaktır. Ülkemizde oldukça yeni olan İslami finans ürünlerinin KOBİ'lere uyarlanması üzerine akademik çalışmalar yapılması gerekmektedir. Bu çalışmalarla ortaya çıkabilecek yeni inovatif ürünler, KOBİ segmenti firmalarının yatırım için fonlara daha kolay ulaşmasını sağlayacaktır. Bu sayede KOBİ'lerin ülke ekonomimizde istihdam, büyüme ve refah artışına daha fazla katkı sağlayacağı muhakkaktır.

KAYNAKÇA

Alhabshi, S.O., (2013). History of Sukuk Development İn Malaysia: Legal And Governance Perspective, İnternational Centre For Education İn Islamic Finance (INCEIF), Malaysia

www.aljazeera.com, http://www.aljazeera.com.tr/makale/ingiltere-islami-finansa-goz-dikti Erişim tar. 07.10.2017

Aslan, Hakan (2012), "*Alternatif Bir Yatırım ve Finansman Aracı Olarak Sukuk: Yapısı, İşleyişi Ve Türkiye Piyasası İçin Öneriler*", 63-64, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, İstanbul.

Avcu, E.,C., (2015)., *Katılım Bankacılığı ve Sukuk Modelleri*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, *Yüksek Lisans Tezi*, Isparta, 25-30.

Camino G. ve Monray, R., (2015). "An approach to islamic Finance in Spain." http://www.ojs.unito.it/index.php/EJIF/article/download/800/767 Erişim tarihi: 10.07.2018

Çevik, E., (2018). "*KOBİ'lerin Rekabet Gücünde İnovasyonun Rolü".* İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Ana Bilim dalı (Yüksek Lisans Tezi)

Dar Al İstithmar, 2006, Sukuk, An İtroduction to the Underlying and Structure, https://www.sukuk.com/wp-content/uploads/2014/03/Sukuk-Structures.pdf Erişim tar. 12.12.2017

Kelig, O., (2013). "İslamic Finance and its role in SME development case in point: Egypt" https://www.inderscienceonline.com/doi/abs/10.1504/IJSEI.2013.052770 Erişim tarihi: 10.07.2018

Kira Sertifikaları Tebliği. (2013, 06 07). Resmi Gazete 28670.

www.ktportfoy.com.tr http://www.ktportfoy.com.tr/yatirimci-kilavuzu/sukuk-kira-sertifikalari/kira-sertifikasi-sukuk-cesitleri-nelerdir.33.aspx Erişim tarihi:16.07.2018

Maarifa Academy, (2015), Ocak, 5., *İntroduction to Sukuk: Lesson 1,* https://www.youtube.com/watch?v=ohimum6V34k Erişim Tarihi:30.03.2018.

Patel, A., (2011). "*Hybrid sukuk for SMEs: Financing the real economy throught ethical principles."* https://cenf.univ-paris1.fr/fileadmin/Chaire_CENF/Hybrid_Sukuk_Anass_Patel_abstract_paper.pdf Erişim tarihi: 10.07.2018

Patel, A., (2015). "*Channeling Asset-Managed sukuk towards SMEs financing; a case study for Sukuk Mudaraba (Asset Finance) Applied to a French SME.*" http://www.ojs.unito.it/index.php/EJIF/article/download/800/767 Erişim tarihi: 10.07.2018

Rımaz, M. (2014). *İslami Finansal Araçların Muhasebeleştirilmesi ve Raporlanması.* 55, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi).

SPK (2013), 28670 sayılı tebliğ. http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/06/20130607-14.htm Erişim tarihi: 11.07.2018

Standart and Poor's, (2017), "*Islamic Finance Outlook 2017 Edition*".

Standart and Poor's, (2018), *Global Sukuk Market Outlook: Another Strong Performance In 2018* https://www.spratings.com/documents/20184/86957/Global+Sukuk+Market+Outlook+2018/d1b1aa9b-187f-44c0-8d9c-c1109f5c6890 Erişim Tarihi: 16.03.2018.

Şehirli, F., (2018). "KOBİ'lerde Halkla İlişkiler: Online Halka İlişkiler Faaliyetlerinin İletişim Performansı Açısından Rolü", Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsi, Doktora Tezi, s.29.

TOBB http://www.kobi.org.tr/index.php/tanimi/abde Erişim Tarihi: 10.07.2018

TOBB http://www.kobi.org.tr/index.php/tanimi/layout Erişim Tarihi: 10.07.2018

Tok, A., (2015), *Sukuk Nedir? Sukuk Çeşitleri*,http://www.borsamatik.com.tr/haber-detay/sukuk-nedir-sukuk-cesitleri/61216/, Erişim tarihi 18.03.2018

TÜİK(2016). Haber Bülteni, s.21540 http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=21540 Erişim tarihi: 11.07.2018

Türkoğlu, M., (2003). *"Küçük ve Orta Ölçekli İşletmelerin (KOBİ'lerin) Büyük İşletmelerle Rekabetinde Stratejik İşbirliği Yaklaşımı: Göller Yöresi Uygulaması",* Süleyman Demirel üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü.

İSLAM EKONOMİSİ'NDE KAYDİ VE SANAL PARAYA RETORİK BİR BAKIŞ

Doç. Dr. Ayhan Orhan
Kocaeli Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü
aorhan@kocaeli.edu.tr

Doç. Dr. Sema Yılmaz Genç
Kocaeli Üniversitesi, KMYO, Pazarlama ve Reklamcılık Bölümü
semayilmazgenc@kocaeli.edu.tr

ÖZET

İslam ekonomisinin sanal paraya bakış açısı meşruiyet açısından önemli tartışmaları beraberinde getirmiştir. İktisat literatüründe ödeme araçları konusunda yapılan tanımlamalar daha çok insan hayatını kolaylaştıran yönleri ile ele alınmıştır. Başlangıçta ödeme aracı olarak kullanılan para, sonraları yatırım aracı işlevi ile ön plana çıkmıştır. Yeni keşiflerle ticaretin yaygınlaşması altın ve gümüş para siteminin yerini kâğıt paraya bırakması sürecini hızlandırmıştır. Kağıt para sistemi ile milli para yaklaşımı, tedavüle ve literatüre katılmıştır. Hızla gelişen teknoloji, ulusal para sistemlerinin uluslararası ödeme ve yatırım aracına dönüşümüne neden olmuştur. Başta taşıma güçlüğünün ortadan kaldırılması ve finansal sistemin gelişmesi sonucunda para sistemi kaydi olarak artmaya başlamıştır. Kaydi para yaklaşımının finansal sistemi genişletme özelliği azami güce ulaştığında, piyasaları tekrar süpürebilecek yeni bir güç olarak sanal para üretimi hızlanmıştır. Hızla yükselen sanal para piyasaları piyasalarda tam bir güvenilirlik sağlamamış ve yaygınlaşmamış olmasına rağmen işlem hacmindeki artış dikkat çekmektedir.

Bu çalışmada sanal ve kaydi paraya tek taraflı bir bakış açısıyla İslam ekonomisi açısından bir durum değerlendirmesi yapılacaktır. Çalışmanın asıl gücü konu ile ilgili tarafların konuya motivasyonu ve etkileşimini arttırmaktır. Ancak retorik bakış açısını gerektiren süslü ve alaycı bakış açısı yerine ikna edici ve tartışmaya açık bir çalışma hedeflenmektedir. Çalışmada, sanal ve kaydi para, fıkhen meşruiyet temelinde tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Sanal para, Kaydi para, Fıkıh, Retorik

A RHETORIC VIEW TO ON BANK MONEY AND VIRTUAL MONEY IN ISLAMIC ECONOMY

ABSTRACT

Islamic economy's point of view to the virtual money has brought critical discussion in terms of lawfulness. Definitions about the instruments of payment in economics literature have mostly talked over by its sides that ease the human life. Money that was used as an instrument of payment in beginning started to come into prominence by the function of investment tool. Becoming popular the trade by new discoveries accelerated the process of being used bank note instead of the silver coin. National currency approach with the banknote got into circulation and economics literature. Fast moving technology caused national money systems to turn into the international instrument of payment and investment tools. Money system has started to increase by the end of eliminating carrying difficulty and developing the financial system. Producing the virtual money accelerated as a new power that can sweep the markets again when the bank money approach can expand the financial system at maximum. Even though the rapidly rising virtual money markets have not exactly provided confidence and become popular as of yet, the increase in trading size attracts notice.

This research performed a situation assessment in terms of Islamic economy by a unilateral point of view to the virtual and bank money. Essential power of the research is to increase the interaction and motivation of the related parties for the issue. However, a convincing and disputable study that requires rhetoric feeling is aimed instead of artsy and ironical perspective. Virtual money and bank money were analyzed based upon the lawfulness of fiqh.

Key Words: Virtual money, Bnak money, fiqh, rhetoric

GİRİŞ

Kaynakların kıtlığı ve ihtiyaçlarının sınırsızlığına vurgu yapan iktisat biliminin asıl ilgilenmesi gereken konu, kaynakların oluşumu, paylaşımı, mülkiyet hakkı ve tasarruf hakkının kime ait olduğu olmalıdır. İktisadi karar birimlerinin kaynakları nasıl kullanacağı ve ihtiyaçlarını karşılayıp karşılamayacağı belli değilse, bir bilim olarak iktisattan bahsetmek iddialı bir yaklaşım olacaktır. Bu durumda, iktisat bilimine konu olan mal, sermaye, emek, teknoloji, faiz gibi kavramlar net bir şekilde açıklanmalıdır. Konu edilen teknolojik unsurlar; sanal ve kaydi para, mülkiyet, getiri ve ihtiyaç açısından günümüz iktisadının dönüşümünde ön plana çıkmıştır. Bu bağlamda, çalışmaya konu olan sanal paranın mülkiyeti konusunda günümüzde pek çok görüş tartışmaya açılmıştır.

İKTİSATTA KAYDİ VE SANAL PARA

Farsça, 'parça' anlamına gelen para bir toplum içerisinde ve belirli bir zaman diliminde, o toplumda bulunan kişilerce sürdürülen iktisadi faaliyetlerde ortak değer birimi ve mübadele aracı olarak kabul edilen nesnelerdir. Ancak para iktisadi olaylar üzerinde bir örtü olmaktan ya da ekonomik bir gösterge ve hatta mübadele aracı olmaktan daha fazlasıdır. Para insanoğlunun kullandığı en eski tekniklerden biri olmasına rağmen her çağda yeni olma özelliğini korumuştur. Yeni olması, iktisadi faaliyetlerle beraber insan hayatına getirmiş olduğu akışkanlık ve hızla ilgilidir. Paranın aktığı kanallar karmaşıklaştıkça, insanı kendisinden, adetlerinden, kadim değerlerinden uzaklaştırma gücünü de ortaya çıkarmıştır. Artık insanın kendisi, temsil ettiği işgücü itibariyle ticarete konu bir nesne, bir üretim faktörü, emeğinin karşılığı da satın alınabilir bir nesne haline gelmiştir. Bu süreç para ekonomisinin, bireyi ve toplumu dönüştürücü gücünü göstermektedir, bu gücün adı ise özel mülkiyettir.

Fiziksel herhangi bir işleme gerek kalmaksızın, kayıtlar üzerinde yapılan denkleştirme ve muhasebe işlemleriyle ortaya çıkan satın alama gücüne "Kaydi Para" denilmektedir. Bu şu anlama gelmektedir, günümüzde muhasebe kayıtlarına geçmiş her iktisadi işlemin gerçek hayatta karşılığı olmadığı açıktır. Mübadele, borç ödeme, değer ölçme ve tasarruf fonksiyonlarını yerine getiren her şeye para denir. Kaydi para ise asli paranın yerine geçen paradır. Paranın gelişim sürecine bakıldığında ticareti kolaylaştıran bir nesne olduğu konusunda iktisatçılar ve politikacılar hemfikirdir. Paranın alternatifi olarak sunulan diğer para benzeri araçlar tıpkı para gibi, genellikle kurum ve kuruluşlar tarafından bölgesel nitelikli ticari koşulların kolaylaştırılması amacına yönelik olarak türetilmiştir. Öncelikle bölgesel nitelik taşıyan para benzeri araçlar sonraları genel kabul görerek tüm piyasalara yayılabilmektedir (Ongan,2008).

Kaydi para nitelik olarak, herhangi bir fiziki değer taşımayan ve sadece mali kurumlar tarafından kayıtlar üzerinde oluşturulmaktadır. Kaydi paranın temel niteliği ek satın alma gücü oluşturmasıdır. Diğer bir ifade ile para yerine geçen ve mübadele gücünü arttıran dijital bir olgudur. Kaydi para, kredi kartı limiti ve dijital ekranlar üzerinden transfer edilerek çoğaltılabilmektedir. Para literatürü değerli madenlerden başlayıp, değersiz madenler, değerli kâğıtlar, plastik ve en son dijitale dönüşüm sürecini kapsamaktadır. Özellikle teknolojinin hızlı dönüşümü paranın fiziki anlamda değerini ortadan kaldırmaya başlamıştır. Kaydi parayı ihraç eden bankaların başını çektiği mali kurumlardır.

Literatürde yer alan paranın dolanım hızı kavramı, mübadele sürecinde paraya itibar kazandırma işlemidir. Parayı ihraç eden kamu yada özel otorite paranın itibarının belirlenmesinde belirgin bir rol oynamaktadır. Çünkü hangi çeşit olursa olsun para, tüketim, yatırım ve tasarruf aracıdır. Kısacası paranın itibarı onu ihraç eden kurumun itibari ile doğru orantılıdır. Buradan hareketle kaydi paranın itibarını belirleyen önce onu ihraç eden kurum sonra ulusal yada uluslararası piyasalardır. Kaydi para tedavül

edilemez ancak tedavül edilen para miktarı ile arttırılabilir. Kaydi para olarak ihraç edilen plastik kartlar ve değerli kâğıtlar (Çek, Senet, v.b.) kurumun itibarına göre tedavüle sunulur ve limitleri arttırılıp azaltılabilir.

Paranın en önemli vasıflarından biriside borçlanma aracı olmasıdır. Son dönemlerde artan bağımsız merkez bankacılığı özelinde para basma yetkisiyle ihraç eden kurumun borçlanması arasında direkt ilişki bulunmaktadır. Merkez bankası ihraç ettiği para miktarı kadar borç senedi talep etmektedir Bu durumda paranın asıl işlevi olan mübadele gücü borç senetlerine devredilmektedir. Üretim ve mübadele arasında bir denge unsuru olan para borç ile yeni bir denge kurarak piyasaları etkilemeye başlamıştır. Gelişen teknoloji kurumların kaydi para üretme sürecini de hızlandırmıştır. Bu süreç, karşılıksız ödeme gücünün artmasına ve para transferlerinin hızlanmasına neden olmuştur. Kaydi paranın diğer bir özelliği spekülasyona açık olmasıdır. İktisat literatüründe belirli iktisat akımlarının faiz olgusuyla tüm para ve para benzeri araçların spekülatif anlamda kullanılabileceğine ilişkin görüş bildirmişlerdir.

Kaydi para hakkında olumsuz görüş bildirenlerin temel dayanağı bankaların mevduat toplayarak piyasalara ek satın alma gücü sağlamalarına ilişkindir. Bankaların bu uygulaması güvene dayanmaktadır. Özellikle piyasaların bozulduğu ve aşırı güvensiz iktisadi durumlarda ortaya çıkan likidite eksikliği ekonomik krizlerin temel nedenidir. Kaydi para reel ekonomi ile finans ekonomisi arasındaki bağın çabuk kopmasına sebep olan niteliği ile piyasaların tercih etmediği bir işlemdir. Madeni para yada kağıt para günümüzde neredeyse sanal paraya dönüşmüştür. Bu dönüşümün can alıcı noktası, sanal paraları düzenleyici herhangi bir kurumun oluşturulmamasıdır. Sanal paraların tamamı yaratıcıları tarafından kontrol edilmektedir (Çarkacıoğlu,2016).

Sanal paraların kaydi para olduğuna ilişkin geniş bir konsensüs vardır. Ancak, sanal paraların yaratıcıları bankalar olmadığı için kaydi para statüsü tartışmalıdır. Blockchain teknolojisi sanal paraların genel adıdır ve veri tabanları tarafından kontrol edilir. Farklı olarak teknolojik para dışındaki sanal para grubu temsil ettiği ülkenin para grubuna bağlıdır ve para otoritesince kontrol altında tutulur. Para sistemleri özü itibariyle merkez bankaları tarafından kontrol edilir ve para arzı artışları para politikalarının önemli bir unsurudur. Blockchain teknolojisinin üretmiş olduğu sanal para ise tüzel kişilere aittir. Tüzel kişiler izni olmadan söz konusu sanal paralara herhangi bir otorite tarafından el koyulamaz. Dolaşımdaki teknolojik paranın miktarı ve zamanlaması sistemin kuruluş aşamasında belirlenir (Bozdanoğlu, 2014).

İSLAMİ İKTİSADI AÇISINDAN PARA

İslam iktisadı, teolojik bir içerik taşımaktadır. İslami ekonomik düzen Allah realitesinden kaynaklanmaktadır. Beşeri unsurların etkisi yoktur. İslami ekonomik yaklaşımın temel içeriği, zihinsel düzlemde ortaya çıkmış bir teorik metodoloji niteliği taşımaktadır. Metodoloji, ahlaki yargıları ve değerleri biçimlendiren adalet üzerine kurulmuş bir sistemdir (Ongan,2008). İslam iktisadının temelinde Kuran-ı Kerim ve hadisleri içeren genel ilkeler vardır. Söz konusu ilkeler, miras, mülkiyet, zekât, faiz ve israf üzerine inşa edilmiştir. Devletin iktisadi işlevi temel ilkeleri düzenleyici olmalıdır. İslam iktisadı, geçiş ve ideal olmak üzere iki safhadan oluşmaktadır. Mevcut uygulamaları içeren yaklaşımlar geçiş dönemini temsil ederken, İslam fıkıh'ı ve tasavvufi değerlendirmeler ideal safhayı temsil etmektedir. İdeal safhada kul hakkı, İsrafın önlenmesi, adil gelir dağılımı ve iktisadi bağımsızlık değerlendirilmektedir (Tabakoğlu,2010).

İslam iktisadı diğer sistemlerden farklı olarak ticaret serbestisi ve faiz yasağı üzerine kurulmuştur. Konu, üretim, tüketim ve vergi açısından değerlendirildiğinde, iktisat için üretim ön plana çıkmaktadır. İslam iktisadı, çalışma ve yaşam koşullarına uygun temel bir bilim dalıdır (Eskicioğlu,2010). İslam iktisadı

Kuran-ı Kerim temelli bir teorik yaklaşım içermektedir. Diğer bir ifadeyle İslam iktisadının kurallarını Kuran-ı Kerim belirlemiştir. Temel ilkeler, özel mülkiyetin korunması, borçların ödenmesi, dolandırıcılığın yasaklanması, faizin haram kılınması, ölçümde adalet ve rızkın ticarette aranması gibi hususlardır (Dean Ahmed,1995). İslam iktisadına ilişkin analitik çerçeve(Kutval,2017);

- ✓ Fayda maksimizasyonu yerine dengeli birey
- ✓ İstekler yerine ihtiyaçlar,
- ✓ Rasyonalite yerine akılcılık,
- ✓ Belirsizliğin kabulü,

İslam iktisadında para diğer iktisadi sistemlerde olduğu gibi mübadele aracı olma özelliği taşımaktadır. İktisat tarihi boyunca para bireyler için mübadele ve değer saklama aracı olarak değerlendirilmiştir. Uzun dönemler boyunca gücü temsil eden para eş anlı olarak sömürü aracı olarak da kullanılmıştır. Para ulusal ve uluslararası ticarette fiziki değeri olan bir varlık olarak kabul görmüştür. Teknoloji geliştikçe kaydi ve sanal para mübadele aracı olarak piyasalara hâkim olmuştur.

İslam iktisadında para türüne ilişkin bir ayet bulunmamaktadır. Kuran-ı Kerimde altın ve gümüş bir değer ölçüsü birimi olarak tanımlanmaktadır. İslam'da para yada para sistemine ilişkin bağlayıcı bir tanım bulunmamaktadır. Bağlı olarak parasal kurumların varlığı da tartışmaya açıktır.

İSLAM İKTİSADI'NDA KAYDİ VE SANAL PARA

Kuran-ı Kerimde emanet vermeye ilişkin olarak dört şart belirtilmektedir. Emanet, bırakan, emanet bırakılan (emin), emanet edilen mal ve emanete ilişkin akit. Günümüzde sırasıyla emanet eden mevduat sahibi, emanet alan bankalar ve diğer mali kurumlar, emanet edilen mal para ve bankacılık sözleşmesidir. Kaydi para açısından İslami finans sistemine yönelik çekincelerin başında mevduat hesapları için yapılan karşılıklı sözleşmede olmamasına rağmen mevduatların üçüncü kişilere belirli bir bedel (faiz) karşılığında kullandırılmasıdır. Bu durumda emanet bırakanın rızası olmadan emanet edilen bankalar haksız kazanç elde etmektedirler.

Mevduatlarını sadece saklamak için bırakan müşteriler istemeden de olsa İslami açıdan haram kılınan faize veren olarak, bankalarla birlikte sorumlu olmaktadırlar. Ayrıca bankalara emanetten kendileri ve başkaları adına menfaat elde etmektedirler. İslam bu durumdan mutlaka mevduat sahibinin haberdar edilmesini, mevduat sözleşmesinde söz konusu hususun açıkça belirtilmesini ve/veya mevduata ilişkin işlemlerin sözleşme harici yapılmamasını emreder. Kaydi parayı arttıran en önemli etken bankacılık sisteminden elde edilen ticari kaynakların tekrar sisteme kazandırılmasıdır. Bireyler alım satım yaparken bir yandan bankalardan kredi çekerken diğer taraftan ticarete konu olan malların bedelleri sisteme geri dönmektedir. Döngü sürekli alacak-borç ilişkisinde hareket ederken olmayan kaynaklar borç senetlerine dayalı olarak arttırılmaktadır. Bu şekilde fazladan yaratılan harcama hacmi faize konu olan alternatif yatırım araçlarına talebi arttırmaktadır.

İslam rızkın tamamına yakınının ticarette olduğunu salık vermektedir. Bu sebeple kaydi olarak yaratılan kaynak bireyleri helal ticaretten uzaklaştırmaktadır. Asıl mevduattan alınan borç zamanla olmayan mevduattan alınan borç haline gelmekte ve ticarete haram katmaktadır. Kaydi para üzerinden vergilendirmenin hesaplanamaması sosyal devlet işlevine zarar vermektedir. Devlet elde ettiği vergi gelirleri ile özellikle yoksullara kaynak aktarmaktadır. Kaydi paradan alınmayan vergi yoksulun hakkının gasp edilmesidir. Ya da vergi alınıyorsa da faiz geliri içerdiği için faizi veren olarak haram gelir ortaya

çıkmaktadır. Paranın piyasalarda sadece nesne olarak kalmaması ve tedavüldeki miktarı olduğundan fazla göstermesi kaydi para açısından piyasaların haksız büyümeyle karşı karşıya kalmasına sebep olmaktadır.

İslam sanal paraya da benzer yaklaşımları sergilemektedir. Gerçek bir değeri olmayan sanal para helal kazanç konusunda kuşkular içermektedir. İslam'a göre mübadeleye konu olan paranın asli değeri olmalıdır. Kâğıt para ve benzeri diğer yatırım ve mübadele araçları İslami açıdan değeri olan altın benzeri araçlara bağlı olmalıdır. Merkez bankacılığı kanunu İslam'ın bu şartına bağlı olarak başlarda kâğıt para ve benzeri araçları altına bağlı olarak ihraç etmiştir. Ancak gelişen dünya piyasaları ve artan nüfusun ihtiyaçları, yeterince altın rezervi olmadığı bahanesiyle kâğıt paranın karşılığı olmadan piyasalara dağıtılması sonucunu getirmiştir. Aynı sonuç gelişen teknolojilerin sanal paraya ihtiyacı ortaya çıkartmasını sağlamıştır.

Sanal para her ne kadar dünya piyasalarında yerini aldıysa da İslam fıkhı açısından çekinceler içermektedir. Tıpkı kaydi para gibi olmayandan türetilen teknolojik paralar, toplumsal karışıklıklara neden olduğu için Kuran-ı Kerimin emrettiği toplumsal düzeni bozmaktadır. Ayrıca ticari rekabete haram karıştırmaktadır. Günümüzde sanal parayı en fazla temsil eden kripto paralardır. Gittikçe yaygınlaşan kripto paralar ticarette rekabeti olumsuz etkilemektedir. Kripto paraların cazibesi yaygın kullanım ve zamanla yayılımının artacağı beklentisidir. Kripto paralar hiçbir zaman ölçü birimi olmamıştır ve olması mümkün görünmemektedir. Kripto para sadece haksız kazanç kaynağı niteliği taşımaktadır. Kripto para konusunda İslam açısından ortak görüş kabul edilebilir herhangi bir değere sahip olmaması, devlet otoritesini temsil etmemesi ve devletin gücünü azaltmasına ilişkindir. Kripto para İslami açıdan para statüsü taşımamaktadır. İslam'ın haram kıldığı haksız kazancın bir türü olan para aklama kripto paranın asli unsurudur.

Kripto paranın İslam dinine uygunluğu tartışmasının bir boyutu olan değerli bir madene bağlı olması yaygın kullanımını arttıracak bir sebeptir. Ancak Kuran-ı Kerimde geçen değerli para yaklaşımı herkes tarafından kabul edilebilirliktir. Günümüz kripto paraların bağlı bulunduğu madenler herkes tarafından kabul edilebilir olmadığından para hükmü taşıması caiz olmaz. Kripto paralar güven açısından sorun teşkil etmez ancak, belirsizlik içerdiği için aldatma aracı olması muhtemeldir. Diğer yandan toplumun bir kesimine haksız kazanç sağlamış olması, dolandırıcılığa yatkınlık ve kumar niteliği taşıması toplumsal dengenin bozulmasına nedendir. Ayrıca tıpkı kaydi parada olduğu gibi devletin vergilendirme ilkelerine aykırı bir uygulamadır ve kontrolü güçtür. Kripto paranın toplum ve bireyler için tutarlı yanı çok azdır. Bunların başında gelişen teknolojiye tabi olduğu için ulaşılabilir olması ve bilgi açısından şeffaflık içermesidir. Buda kripto paraların denetime açık olduğu anlamına gelir. Ancak manipülasyona açık olması İslam dininin onay verdiği helal kazanç kriterine uymamaktadır.

Kripto paraların devlet denetimi dışında kalması önemli bir İslami kriterden yoksunluğu içermektedir. Tüzel kişilerin kripto para üzerinde hak sahibi olması toplumsal servet dağılımını olumsuz etkilemektedir. Servet dağılımın en önemli unsuru olan zekat sistemi kripto paralar için söz konusu değildir. Bir diğer tartışma konusu ise miras açısından İslam'a uygun olup olmadığıdır. Kripto paraların şifre içermesi miras konusunu tartışmalı hale getirir. Söz konusu şifreleme kripto paraların mirasa dahil edilmemesinin sebebidir. Ancak şifrenin bilinmesi mirası meşru kılar.

SONUÇ

İslam iktisadının temel kaynağı Kuran-ı Kerim ve onun hükümlerini içeren hadislerdir. İslam ekonomik sisteminin her ne kadar ana akım modellerinin içeriğine uygun olduğu gözükse de tamamıyla benzerlik taşıdığı iddia edilemez. İslam hükümleri ve kuralları, üretim, tüketim, ticaret, tasarruf, yatırım,

vergi gibi konulara açıklık getirmektedir. Ancak kural ve hükümler Kuran-ı Kerim esaslarına uygun olmalıdır. Sistem Kuran-ı Kerim üzerine kuruludur.

Çalışmaya konu olan kaydi, sanal ve kripto paralar İslam iktisadı bağlamında meşruiyet hükümlerine uygun olarak tartışılmalıdır. Kaydi para haksız kazanca konu olduğundan dolayı İslam dinine göre icazet alamamaktadır. Sanal paralar ise, ticari değişim, değer saklama ve para transferi konusunda uygunluk içerse de haksız kazanç içerdiği için İslam dinine uygun değildir. Sanal paraların değerli madenlere bağlı olması İslami açıdan bir değer olmalarına engel değildir. Ancak spekülasyon ve manipülasyon amaçlı kullanımları meşruluklarını zedelemektedir. İllegal ticaretin yolunu açması sanal paraların en önemli ret gerekçesidir. İslam ekonomisinin toplumsal bölüşüm konusundaki görüşleri bellidir. Sanal ve kaydi paralar haksız kazanç sağlamaları ve toplumun belirli bir kesiminin servetini arttırmasına yardımcı olması dolayısıyla fıkhen kullanımları uygun değildir.

KAYNAKÇA

AHMED, Imad-ad-Dean. (1995). İslam ve Avusturyacı İktisadın Ortaçağa Ait Öncüleri, Çeviren: Ünsal Çetin, *Durell Enstitüsü 1995 Güz Konferansı İçin Bir Makale,* USA.

BOZDOĞANOĞLU, B. (2014). Sanal Para Birimi Bitcoin'in Kayıtdışı Ekonomi İle Karapara Faaliyetlerine Etkisi ve Vergilendirilmesi. *Mali Hukuk Dergisi*, 10(111), 3-18.

ÇARKACIOĞLU, A. (2016). Kripto-Para Bitcoin. *Sermaye Piyasası Kurulu Araştırma Dairesi Araştırma Raporu*, http://www. spk. gov. tr/SiteApps/Yayin/YayinGoster/1130, 15, 2017.

ESKİCİOĞLU O. (2010). İslam'da Ekonomik Sistem, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, Sayı 16.

ESKİCİOĞLU, O. (1999). *İslam ve Ekonomi*. Anadolu Yayınları.

KAYA, S. (2017). Kripto Para Birimleri ve Fıkhi Açıdan Değerlendirilmesi, *İslam Ekonomisi ve Finansı Uygulama ve Araştırma Merkezi Araştırma Metni.*

KUTVAL, Y. (2017). İslam İktisadi Düşünce, Ticaret ve Finansman Yöntemlerinin Tarihsel Gelişimi. *Medeniyet ve Toplum Dergisi*, 1(2), 149-162.

ONGAN, N. T. (2008). İslam Ekonomisinde Bölüşüm. *Çalışma ve Toplum*, 4(19), 213-238.

TABAKOĞLU, A. (2010). Bir İlim Olarak İslâm İktisadı. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 16.

VANLIOĞLU, H. 2018. Fiziki Paraya Karşı Kripto Paranın Durumu. *Lalegül Dergisi,* Sayı: 61.

İRAN BANKACILIK SİSTEMİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Prof. Dr. Seyfettin ERDOĞAN
İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, İktisat Bölümü
erserdagm@hotmail.com

Doç. Dr. Ayfer GEDİKLİ
İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, İktisat Bölümü
ayfergedikli@yahoo.com

ÖZET

İran ekonomisi hakkında gerçekçi değerlendirmelerde bulunmak için öncelikle finansal sisteminin yapısı hakkında doğru bilgilere sahip olmak gerekmektedir. Sudan ile birlikte dünyada konvansiyonel bankacılık yerine tamamen İslami bankacılık sisteminin ikame edildiği iki ülkeden birisi İran'dır. Sistemin işleyişinin İslami kurallara uygunluğu konusunda eleştiriler olmasına karşın, küresel İslami bankacılık varlıkları içerisinde en büyük pay bu ülkeye aittir. İran Devrimi ile birlikte yeniden yapılanma sürecinin temel parçalarından birisi olan bankacılık sistemi iktisadi ve sosyal gerekçeler esas alınarak geliştirilen sözleşmeler ile faaliyetlerini sürdürmektedir.

Bu çalışmada, İran'da İslami bankacılık sisteminin genel görünümü değerlendirilmektedir. Çalışma iki başlıktan meydana gelmektedir. Birinci başlık altında İslami bankacılığın tarihi gelişimi, ikinci başlık altında ise, bankacılık sektörünün mevcut durumu ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İran, İslami Bankacılık, İslami Finans.

ABSTRACT

In order to make realistic evaluations, it is necessary to have accurate information about Iranian financial system. Iran and Sudan are the two countries which have full-fledge Islamic banking in their banking systems. Although there are many criticisms about the operation of Islamic system in Iran, this country has the greatest proportion of Islamic banking assets in the global Islamic financial system. Islamic banking in Iran, as one of the mile stones of reorganization of the Iranian society after Iranian Revoultion, continues its operation by the contracts which take their roots from the economic and social factors.

In this study, Islamic banking Iran will be analyzed. The paper is composed of two parts: In the first part, history of Islamic banking in Iran will be explained. In the second part, the current performance of the banking sector in Iran will be handled.

Key Words: Iran, Islamic Banking, Islamic Finance.

GİRİŞ

İran Devrimi ile birlikte birçok alanda olduğu gibi bankacılık alanında da yapısal dönüşüm süreci başlamıştır. Bankacılık sisteminin yeni döneme adapte edilmesi için tedricen ülkenin İslami anlayışına uygun hale getirilmeye çalışılmıştır. Bu çerçevede sistemin millileştirilmesi yönündeki girişimler yasal düzenlemeler ile desteklenmiş ve ilerleyen dönemlerde sosyal ve ekonomik hedeflere ulaşmak için geliştirilen stratejilerin hayata geçirilmesinde bankalara önemli sorumluluklar yüklenmiştir

Önemli sorumluluklar yüklenen bankacılık sisteminde kamu bankalarının yanısıra özel bankalar da faaliyette bulunmaktadır. Bankacılık sistemi ticari devlet bankaları, ihtisaslaşmış devlet bankaları, karzı hasen bankaları ve özel bankalar şeklinde bir yapılanmaya dayanmaktadır.

Faizsiz Bankacılık Kanunu ile yasal çerçevesi belirlenen bankacılık sektörü birtakım sözleşmeler ile iktisadi faaliyetlere destek olmaktadır. Mozareheh (mudaraba), Taksitli Satış uygulaması, Kiralama ve Satınalma, Mozara'ah, Mosaqat, Jo'alah ve Doğrudan Yatırım gibi sözleşmeler bu amaçla uygulanmaktadır. Bu sözleşmelerde faiz uygulamasından sakınıldığı belirtilmektedir.

Bankacılık sektörünü iktisadi faaliyetleri destekleyerek iktisadi gelişme hedeflerine katkı yapma işlevinin yanısıra gelir dağılımında dengenin sağlanması stratejilerine paralel işlevler de üstlenmişlerdir. İran'da bankacılık sektörünün sahip olduğu kaynakların bir bölümü belirli bir gelir çizgisin altında kalan bireylerin desteklenmesi amacıyla kullanılmaktadır.

İktisadi ve sosyal hedeflere uygun işlevler üstlenen bankacılık sektörünün performansı hakkında çok net değerlendirmeler de bulunmak bu ülkedeki finansal sisteme ilişkin verilere ulaşmanın güçlüğü nedeniyle çok kolay değildir. Ancak hemen ifade etmek gerekir ki, bu tespit, İran bankacılık sistemi hakkında bilgi sahibi olmanın mümkün olmadığı anlamına gelmemektedir. İran finansal sistemi ve bankacılık yapısı üzerine yayınlanmış çok sayıda ciddi bilimsel çalışmanın yanısıra, ulusal ve uluslararası kurum ve kuruluşların raporları bulunmaktadır. Söz konusu kaynaklar incelendiğinde ülkenin bankacılık sisteminin genel yapısı ve performansı hakkında bir fikir edinmek mümkündür.

Bu çalışmada, İran'da İslami bankacılık sisteminin genel görünümü değerlendirilmektedir. Çalışma iki başlıktan meydana gelmektedir. Birinci başlık altında İslami bankacılığın tarihi gelişimi; ikinci başlık altında ise, bankacılık sektörünün mevcut durumu ele alınmaktadır.

İRAN'DA İSLAMİ BANKACILIĞIN TARİHİ GELİŞİMİ

İran Devrimi'nden sonra, bankacılık sisteminin İslamileştirilmesi girişimleri başlamış ve bu süreç, üç aşamada gerçekleşmiştir. Birinci aşama, 1979 – 1982 dönemini kapsamaktadır. Birinci aşamada bütün bankalar millileştirilmiş, yeniden yapılandırılmış ve sistemin zayıflıkları ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır. Birleştirilen bankalara kendi faaliyetlerini hükümetin denetim ve gözetimi altında sürdürmelerine izin verilmiştir. 1980 yılında yabancı banka temsilcilikleri kapatılmıştır. Ancak daha sonra bazı yabancı banka ofislerinin kurulmasına, ithalatçılara ve İranlı bankalara danışmanlık yapmak gibi sınırlı faaliyetlerde bulunmak üzere izin verilmiştir. Atılan güçlü adımlara rağmen sistemin tamamen İslamileştirilmesine engel olacak iç ve dış gelişmeler gözlenmiştir. İkinci aşama, 1982 – 1986 dönemini kapsamaktadır. Bu aşamada, 1983 yılında İran Faizsiz Bankacılık Kanunu çıkarılmıştır. Bu Kanun ile, finansal sistemde faizin kaldırıldığı ifade edilmiş, bir yılda mevduatın ve üç yıl içerisinde de bütün bankacılık işlemlerinin İslami bankacılık kanununu ile tutarlı bir hale getirilmesi öngörülmüştür. Faizsiz Bankacılık Kanunu'na göre İslami bankacılık sisteminin amaçları arasında i) Etik ve adaleti önceleyen bir para ve kredi sisteminin tesis

edilmesi, ii) İktisadi büyüme ve iktisadi istikrarın artırılması, iii) Yatırımcılar ile mudiler arasındaki ilişkilerin güçlendirilmesine yönelik kolaylıkların sağlanması ve iv) Paranın değerinin korunması hususları yer almaktadır. Üçüncü aşama 1986 yılında başlamaktadır. Bu dönemde bankacılık sisteminin, kullandığı araçlar ve uygulayacağı politikalar ile İslami devletin tamamlayıcı bir parçası olması hedeflenmiştir. Üçüncü aşamada, petrol fiyatlarının düşmesi ve politik nedenlerle dış kaynakların kesilmesi sonucu bankacılık kesimine daha fazla rol verilmiştir. Yeni dönemde bankacılık sistemi ekonominin yeniden yapılandırılması sürecinde temel bir araç olarak kullanılmıştır (Khan ve Mirakhor, 1990: 358 - 359; Rajaeı-Baghsıyaeı, 2011: 239 - 240; Makiyan, 2003:63).

İran'da ekonominin yeniden yapılandırma sürecinde etkin bir rol alan bankacılık sektörü, devlet bankaları ve özel bankalar şeklinde iki gruba ayrılmaktadır. Bütün özel bankalar, ticari banka şeklinde yapılanmıştır. Buna karşın kamu bankalarının ticari banka ya da ihtisas bankası şeklinde iki türü bulunmaktadır. İhtisas bankaları, konut ya da tarım sektörü gibi ihtisas alanlarında faaliyette bulunmaktadırlar. Örneğin, Bank Keshavarzi sadece tarımsal projelere destek verirken, Bank Maskan ise sadece, konut için finansal hizmet ve kredi sağlamaktadır (Parveen, Zadeh ve MuzakkirSyed, 2015:63). Uygulamaya bakıldığında kamu bankaları kategorisine karzı hasen bankalarını da ilave etmek gerekmektedir. Böylelikle kamu bankalarının üç türden oluştuğunu söylemek mümkündür (ILIA, 2016:8).

İran bankacılık sektöründe faaliyette bulunan bankalar aşağıdaki Tablo 1'de görülmektedir.

Tablo 1: *İran'da Faaliyette Bulunan Bankalar*

KAMU BANKALARI	ÖZEL BANKALAR
Ticari Devlet Bankaları • Bank Sepah • Bank Melli • Post Bank **İhtisaslaşmış Devlet Bankaları** • Export Development Bank of Iran • Bank of Industry & Mine • Bank Keshavarzi • Bank Maskan • Cooperative Development Bank **Karzı Hasen Bankaları** • Bank Qarzol-Hasaneh Mehr Iran • Qarzol-Hasaneh Resalat	• Bank Mellat • Bank Pasargad • Bank Saderat Iran • Bank Tejarat • Bank Parsian • Eghtesad Novin • Sina • Karafarin • Ansar • Ayandeh • Saman • Sarmayeh • Ghavamin • Hekmat Iranian • Middle East • Iranzamin • Tourism Bank • Dey Bank • Refah Bank • Shahr-Bank

Kaynak: (ILIA, 2016:11).

İran Faizsiz Bankacılık Kanunu'na göre, bankacılık sistemi için üç temel görev belirlenmiştir. Birincisi, parasal kaynakların mevduatlara yönlendirilmesi görevidir. Sistemde üç tür hesaptan söz edilmektedir. İ) Karzı Hasen Cari Hesabı (Faizsiz Cari Borç Hesabı), ii) Karzı Hasen Mevduat Hesabı, iii)

Vadeli Yatırım Mevduatı Hesabı. Bu hesaplarda, mevduat sahibinin temsilcisi olan banka, karlı projelere yatırım yapmak suretiyle gelir elde etmeye çalışır. Vadeli Mevduat Hesabı uygulamalarında, bankalar, mevduata para yatırmayı cazip hale getirmek için garanti ettikleri kısmı kar ödemesi olarak ilan ederler. Mudiler paralarını yatırdıktan sonra bankaların fiili olarak daha fazla kar elde etmesi halinde fiilen gerçekleşen kar oranlarını üzerinden kendilerine ödeme yapılması zorunluluğu vardır. İkincisi, parasal kaynakların tahsisi (finansal kolaylıklar) görevidir. Bankacılık sektöründe üç tür sözleşmeden söz edilmektedir. i) Kredi sözleşmeleri: İslami bankacılık sisteminde bulunan tek kredi uygulaması, karzı hasendir. ii) Ortaklık sözleşmeleri: Bu tür sözleşmeler kar zarar paylaşımına göre işlemektedir. Ortaklık sözleşmelerinin, mudaraba, muşaraka, mozaraah ve mosaqat gibi türleri bulunmaktadır. iii)Mübadele sözleşmeleri. Bu sözleşmelerde, karın peşin olarak belirlenmesi uygulaması benimsenmiştir. Ancak uygulamanın faiz olarak değerlendirilmemesi ifade edilmektedir. Teslimat sonrası satış, joaalah, doğrudan yatırım, borç – satınalma, taksitle satış ve kiralama - satın alma bu tür sözleşmelerdendir. Üçüncüsü, para politikası uygulamaları görevidir. Bilindiği gibi, geleneksel bankacılık sisteminin olduğu finansal sistemde faiz oranları ve açık piyasa işlemlerien çok başvurulan temel para politikası araçlarıdır. İslami bankacılık sisteminin geçerli olduğu İran finansal sisteminde geleneksel para politikası araçları yerine sistemin doğası ile tutarlı para politikası araçları kullanılmaktadır. Banka payı için maksimmum ve minimum kar oranlarının sabitlenmesi, değişik yatırım alanlarının ve ortaklıkların dizayn edilmesi ve beklenen minimum kar oranlarının sabitlenmesi, minimum ve maksimum kar marjının sabitlenmesi ve komisyon türleri ve miktarının belirlenmesi gibi araçlara başvurulmaktadır (Rajaeı-Baghsıyaeı, 2011: 240 -241; Anwar, 1992:1090).

İran'da İslami bankacılık sistemi ile tutarlı para politikası araçlarının kullanılması ve çeşitli finansal sözleşmeler ile bireylere ve firmalara kaynak sağlama imkanlarının geliştirilmesi ile birlikte finansal sistemin reel kesimi destekleme işlevi güçlendirilmiştir (Zangeneh, 1989:78). İslami bankaların reel sektörün yanısıra bireysel düzeyde sağladığı kolaylıklardan Mozareheh (mudaraba) ile bankalar bireylerin ve firmaların özel projelerine kaynak sağlamaktadır. Merkez Bankası tarafından minimum bir kar oranının belirlendiği bu sözleşmeler kısa vadeli ticari faaliyetler için kullanılmaktadır. Taksitli Satış uygulaması ile bankalar, hammadde, makine-techizat ve konut gibi enstrümanları satınalma ya da yeniden satma işlemine konu edebilmektedir. Taksitli satış, İran'daki en önemli finansman yöntemidir. Kiralama ve satınalma, bankalara bina, makine ve teçhizat satın alma ve kiralama imkanı sağlayan bir araçtır. Mozara'ah ile bankalar, tarımsal toprakları kiralama sözleşmesi gerçekleştirmektedirler. Bu uygulama ile bir toprak parçası belirli bir zaman diliminde, banka tarafından tarımsal üretim amacıyla çiftçiye tahsis edilerek kar paylaşımı yapılmaktadır. Mosaqat, mozara'ah'a benzemektedir. Ancak bu uygulamada meyve bahçeleri sözleşmeye konu edilmektedir. Mosagat ile bankalar, kar paylaşımı koşuluyla hasat elde edilinceye kadar çiftçiye bir meyve bahçesi tahsis etmektedir. Jo'alah, bir tarafın diğer tarafça sunulan hizmeti belirli bir komisyon ile satın alınmasını sağlayan hizmet sözleşmesidir. Banka duruma ve tüketicinin ihtiyacına göre, hizmet gören ya da hizmet alan işlevi görmektedir. Doğrudan yatırım, bir bankanın iktisadi gelişme ya da sosyal amaçlarla yürüttüğü faaliyetlerdir (Zangeneh, 1989: 74 – 77; Hosseini, Khaledi ve Gray, 2009: 293).

Tablo 2'de iktisadi faaliyetleri desteklemeye yönelik olarak geliştirilen finansal kolaylıklar özetle gösterilmiştir.

Tablo 2: *Farklı İktisadi Faaliyetleri Desteklemeye Yönelik Bankalar Tarafından Geliştirilen Finansal Kolaylıklar*

Farklı İktisadi Faaliyet Türleri	**İslami Bankacılık Sistemi Tarafından Sağlanan Finansal Kolaylıklar**
Verimli İktisadi Faaliyetler - Sanayii - Tarım - Madencilik	- Taksitle Satış - Özel Ortaklık - Resmi Ortaklık - Kiralama Satın Alma - İleride Teslim İşlemleri - Doğrudan Yatırım - Karzı Hasen - Mozara'ah - Mosaqat - Jo'alah - Kredi ile Satış
Ticari Faaliyetler - İthalat - İhracat - Yurtiçi Ticari Faaliyetler	- Mozareheh (Mudaraba) - Özel Ortaklık - Resmi Ortaklık - Jo'alah
Hizmetler	- Özel Ortaklık - Resmi Ortaklık - Kiralama Satınalma - Taksitli Satış - Jo'alah
Konut Sektörüne Yönelik Faaliyetler - İnşaat Faaliyetleri - Bakım ve Onarım Faaliyetler	- Özel Ortaklık - Taksitli Satış - Kiralama Satınalma - Karzı Hasen - Jo'alah - Doğrudan Yatırım
Bireysel Gereksinimleri Karşılamaya Yönelik Faaliyetler	- Karzı Hasen

Kaynak: Zangeneh (1989:80).

Farklı iktisadi faaliyetleri desteklemeye yönelik geliştirilen finansal kolaylıklar, daha öncede ifade edildiği gibi birer İslami sözleşmedir. İran bankacılık sektörü tarafından tercih edilen ve kar zarar paylaşımını esas alan İslami sözleşmeler, ücret temelli ve ücretsiz hizmet sözleşmeleri şeklinde sınıflandırılabilir. Buna göre, özel ve resmi ortaklığı içeren muşaraka, mudaraba, mozara'ah ve mosaqat, kar zarar ortaklık sözleşmelerinden bazılarıdır. Jo'alah ve kredili satış uygulamaları ücret temelli sözleşmelerdir. Ücretsiz hizmet sözleşmeleri, bütün bankalar tarafından benimsenen karzı hasen olarak ifade edilen tek bir ilkeye dayanmaktadır. Karzı hasen sözleşmeleri faizsiz sözleşmelerdir. Bu sözleşmeler ile, kredi veren kişi belirli bir miktar parayı, borç talep eden kişiye temin eder. Borç alan kişi aynı miktar parayı belirli bir süre sonra iade eder (Hosseini, Khaledi ve Gray, 2009: 293).

İran bankacılık sisteminin önemli özelliklerin birisi, Anayasası'nda belirlenen sosyo ekonomik hedefler doğrultusunda kaynaklarının bir bölümünün karzı hasen uygulamasına tahsisinin zorunlu olmasıdır. Düşük gelir guruplarına karzı hasen uygulaması ile sağlanan krediler, düşük maliyetli konutların ve küçük ölçekli tarım işletmelerinin finansmanı, sanayi işbirlikleri için sıkı teminat koşullarının olmaması

sayesinde bankacılık sistemi gelirin yeniden dağıtımında bir araç olarak kullanılmaktadır (Iqbal, 2011:103 -104).

İRANDA İSLAMİ BANKACILIĞIN MEVCUT DURUMU

İslami bankacılık sisteminin küresel ölçekteki ağırlığı sektörün gücünün göstergelerinden birisidir. Bankacılık sisteminin tamamı İslami bankacılık kategorisinde olduğundan küresel ölçekte İslami bankacılık varlıklarının dağılımı dikkate alındığında, Tablo 3'de görüldüğü gibi, %34.4'lük bir ağırlıkla en büyük paya sahip ülke İran'dır.

Tablo 3: *İslami Bankacılık Varlıklarının Küresel Ölçekteki Dağılımı (USD)*

Ülkeler	**Yüzde Pay**
Iran	34.4
Suudi Arabistan	20.4
Birleşik Arap Emirlikleri	9.3
Malezya	9.1
Kuveyt	6.0
Katar	6.0
Türkiye	2.6
Bangladeş	1.9
Endonezya	1.8
Bahreyn	1.7
Sudan	1.6
Pakistan	1.2
Mısır	0.8
Ürdün	0.7
Umman	0.6
Brunei	0.5
Diğerleri	1.4

Kaynak: IFSB, 2018:12.

Küresel ölçekte İslami finansal varlıkların ülkeler düzeyinde dağılımı esas alındığında, İran'ın Suudi Arabistan'dan sonra 434,42Milyon dolar ile ikinci sırada yer aldığı Grafik 1'de görülmektedir. Malezya üçüncü sırada yer almaktadır. Diğer İslam ülkelerinin payı görece düşük düzeylerdedir.

***Grafik-1**: Küresel Ölçekte İslami Finans Varlıkların Ülkelere Göre Dağılımı (Milyon $, 2016)*

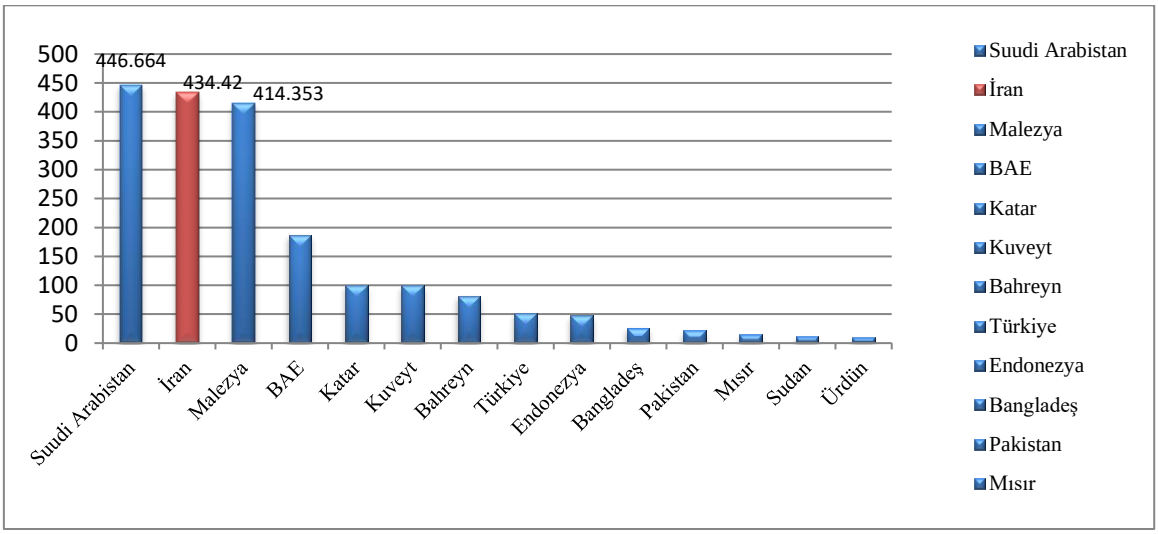

Kaynak: COMCEC, (2017:8)

Küresel İslami bankacılık varlıkları içerisinde İran'ın en büyük paya sahip olmasına karşın, bu konuda yapılan çalışmalarda bazı önemli eleştiriler dile getirilmiş ve sistemin aksayan yönlerine dikkat çekilmiştir:

- İlgili mevzuata göre bankacılık sisteminden tüketim harcamaları için talep edilen krediler faizsiz nitelikte olma zorunluluğu vardır. Ancak tüketim için tahsis edilecek kredilerin sınırlı olduğunu belirtmek gerekir. Dolayısıyla bireysel talepler eldeki kaynaklar ile karşılanamadığında diğer İslami sözleşmelere devreye sokulmaktadır. Söz konusu uygulamalar banka kaynaklarının verimli sektörlerden tüketici sektörüne akması anlamına gelmektedir. Bu yüzden bankacılık sektöründe innovasyon ile uyumlu yeni finansal ürün ve enstrümanların sisteme dahil edilmesi gerekmektedir (Parveen, Zadeh ve MuzakkirSyed, 2015:65).
- İslami bankaların rakibi durumundaki finansal kurumlar ileri teknolojilere dayalı ürünler ve hizmetler sunmaktadır. Rekabetçi ortamın sürmesi için İslami bankaların benzer yönde yatırımlar yapması zorunludur (Haghtalab ve Nodeh, 2012:108).
- Halkın İslami finansal sistemin hizmetleri ve faydaları konusunda eğitilmesi ve bilinçlendirilmesi, İslami bankacılığın etkinliğini ve etkililiğini artıracaktır. Öte yandan İslami bankacılığın sosyal sorumluluk işlevi daha da güçlendirilmelidir. İslami bankaların hayatta kalması sadece finansal performansa bağlı değildir. Sosyal sorumluluk ve kar maksimizasyonu birbiri ile çelişen hedefler değildir. Bilakis etik ve sosyal sorumluluk performansı İslami bankacılığın saygınlığı ve pozitif imajı açısından değerlendirilmesi gereken stratejik araçlardır (Haghtalab ve Nodeh, 2012:109).
- Finansal sistemin zayıflığı devam etmektedir. Bankacılık sisteminde sermaye yeterlilik rasyosu önemli performans göstergelerinden birisidir. 2016 yılında Uluslararası Raporlama Standartları (IFRS)'nın uygulanması ile birlikte bankacılık sisteminin sermaye yeterlilik rasyosu 2012 yılında %8.4 iken, 2015 yılında %5.8'e gerilemiştir. Öte yandan negatif sermaye yeterlilik rasyosuna sahip kamusal bankaların toplam varlıklarının %16'sı nispetinde ilave sermaye gereksinimi ortaya çıkmıştır. Sistemde dikkat çeken başka bir nokta, bazı bankaların mevduatları yüksek oranlar teklif ederek toplamaları nedeniyle fon maliyetlerinin yüksek olması karlılığı sınırlamaktadır (IMF, 2017:10).

- Bankacılık sektörü kırılgan bir görüntü sergilemektedir. Kamunun geciktirilmiş ödemeleri, güdümlü ve yönlendirilmiş krediler, zayıf risk yönetimi uygulamaları, banka bilançolarının bozulmasına ve sermaye pozisyonlarının zayıflamasına yol açmaktadır. Öte yandan bankacılık sisteminde kullanılan banka fonlama modeli dış finansman kaynaklarının tercih edilmemesi esasına dayanmaktadır. Kamu ticari bankaları, kamu ihtisas bankaları ve kısmen de özelleştirilmiş bankalar hükümetin kredi talimatlarını uygulamak üzere büyük ölçüde Merkez Bankası kaynaklarına bağımlıdır (IMF, 2017:12-14).

İslami bankaların performansını ve makro ekonomik etkilerini araştıran çok sayıda çalışma bulunmaktadır.[27] Söz konusu çalışmalardan bazılarının bulguları aşağıda özetlenmiştir.

Salehi ve Khaksarastane (2015), İran'da 2011 – 2013 dönemi için Tahran Borsası'na kayıtlı özel bankaların etkinlik seviyesini incelemişlerdir. Çalışmada verimlilikte büyümeye ilişkin bulgular elde edilmiştir. Elde edilen önemli bir sonuç, verimliliğinde düşüş olan banka, bu duruma yatırım ve bankacılık teknolojisi kullanımının yetersizliği nedeniyle maruz kalmıştır. Çalışmada, bankaların hizmet kalitelerini iyileştiren modern ekipmanlar ile güçlü alt yapı kullanımının önemi ifade edilmiştir. Şubelerin verimlilik büyüme oranının azalmasında etkili olan faktörlerden birisi teknoloji kullanımındaki yetersizliktir.

Mehrzad, Ali ve Sadegh (2015), İran'da 2003 - 2012 dönemi için 18 özel ve kamu bankasının verilerini test ederek bankacılık sisteminin karlılığını etkileyen faktörleri incelemişlerdir. Bulgular, banka özellikleri ve piyasa yapısının bankacılık sisteminin performansı üzerinde etkili olduğunu göstermektedir. Çalışmada elde edilen bazı önemli sonuçlar aşağıdadır:

- Sermaye miktarı banka karlılığı üzerinde pozitif bir etkiye sahiptir. Yeterli miktarda sermayeye sahip olan bankalar, gecikmiş borçlar ya da makro ekonomik parametreleri etkileyen şokların geliştiği dönemlerde güçlü bir mukavemet gösterebilir. Ayrıca sermaye miktarı, bankaların kredi kapasitesini belirleyen en önemli değişkendir.
- Banka büyüklüğü banka karlılığı üzerinde pozitif etkiye sahiptir. Bankanın toplam varlıklarının büyüklüğü karlılığı pozitif ve güçlü bir şekilde etkilemektedir.
- Yoğunlaşma, karlılık üzerinde pozitif bir etkiye sahiptir. Yoğunlaşmada bir azalma olduğunda kredi oranlarında düşüş, buna karşın, faiz oranlarında artış gözlenir. Sonuç olarak karlılıkta azalma meydana gelir. Öte yandan banka sayısındaki artış karlılığı olumsuz yönde değiştirmektedir.
- Bankanın piyasa payı karlılığı pozitif yönde etkilemektedir.

Yazdan ve Hossein (2012), İran ve Endonezya'da İslami bankacılığın gelişimi ile ekonomik büyüme arasındaki kısa ve uzun dönemli ilişkileri araştırmak amacıyla, bu ülkelerin 2000:1 - 2010:4 dönemindeki verilerini test etmişlerdir. Elde edilen sonuçlara göre, İslami finansal gelişme ile iktisadi büyüme arasında uzun ve kısa dönemde çift yönlü güçlü bir ilişki bulunmaktadır. İslami finansal sistemin gelişmesi iktisadi büyüme, sermaye birikimi ve ekonomik refahı pozitif yönde etkilemektedir.

Bankacılık sektörünün performansı ile ilgili değerlendirmelerde, kriz dönemlerindeki görünüm önemli göstergelerden birisidir. Hamdi, vd. (2017), geleneksel bankalar ile İslami bankaları karşılaştırarak, hangi banka sisteminin finansal krizler karşısında daha iyi performans gösterdiğini araştırmışlardır. Çalışmada, MENA bölgesinin İran'ın da aralarında yer aldığı 13 ülkesinde 69 İslami banka ile 88

[27] Literatürde İslami bankaların performansını karşılaştırmalı bir yaklaşımla ele alan çok sayıda araştırma bulunmaktadır. Bu konuda, Alam ve Rizvi (2017)'nin söz konusu araştırmaların bulgularını derlediği çalışmasına bakılabilir.

konvensiyonel bankanın 2003 – 2012 dönemine ilişkin reel verileri kullanılmıştır. Elde edilen bulgulara göre, inceleme döneminde İslami bankalar karlılık ve kapitilizasyon açısından daha iyi bir performans ortaya koymuştur. Bu sonuca göre, subprime ve eurozone krizlerinin yaşandığı dönemde, krizin en önemli reel dinamiklerinden birisi olarak kabul edilen aşırı borçluluk sorunu yaşanmadığından İslami bankalar daha istikrarlı görünüm sergilemişlerdir. İslami bankaların finansal krizler karşısında daha iyi mukavemet göstermeleri, her açıdan güçlü oldukları şeklinde yorumlanmamalıdır. Nitekim çalışmanın bulguları, İslami bankaların daha az etkin, daha az likit olduğunu ve varlıklarının yönetiminde güçlü olmadıklarını göstermektedir.

SONUÇ

İran bankacılık sistemi üzerine yapılan araştırmalara göre, Devrim'den sonra finansal sistemde gerçekleştirilen en önemli reform, bankacılık sektörünün İslamileştirilmesi çabalarıdır. Bu çerçevede bankacılık sistemi millileştirilmiş ve geçerli İslami yoruma uygun olarak faizsiz bankacılık uygulamasına geçişi sağlayan Faizsiz Bankacılık Kanunu çıkarılmıştır. Yeni dönemde üretim faaliyetlerini desteklemek amacıyla finansal sözleşmeler uygulanmaktadır. Öte yandan bankacılık sektörü kaynakları yoksul kesimleri desteklemek amacıyla da kullanılmaktadır.

Ülkede kabul gören İslami yoruma uygun olarak geleneksel bankaların tamamı İslami bankalara dönüştürülmüştür. Sistem İslami bankalardan oluştuğundan küresel İslami bankacılık varlıkları içerisinde en büyük paya sahip olan ülke İran'dır. İlgili literatür göz önüne alındığında İran Bankacılık sistemi ile ilgili değerlendirmeler özetle aşağıdadır:

- Bankacılık sektöründeki millileştirme girişimleri tedirginlik eğilimlerini artırarak sistemden fon çekilmesine yol açmıştır.
- İran'a yönelik ambargo, öncelikle dış ticaretin gerilemesine neden olmaktadır. Ambargonun yanısıra, petrol fiyatlarının düşmesi de ekonomiyi doğrudan etkilemektedir. Ülkenin en önemli gelir kaynağı petrol ve doğalgaz ticaretinden sağlanmaktadır. Petrol fiyatlarının düşmesi gelirin erimesi anlamına gelmektedir. İran'a yönelik yaptırımlar ve petrol fiyatlarının düşmesi makro ekonomik sorunları ve belirsizliği artırarak bankacılık sektörünü olumsuz yönde etkilemektedir.
- İran bankacılık sisteminin yeterince şeffaf olmadığı, ayrıca, küresel finansal sistemle ile güçlü bir entegrasyonun sağlanamadığı eleştirileri yapılmaktadır.

İran'ın yanısıra İslami finansın var olduğu bütün ülkelerde İslami bankacılık ve İslami finansal sistemin gerçek anlamda daha likit ve daha etkin olması için standardizasyon konusunda güçlü adımlar atılmalı ve küresel ölçekte rağbet gören finansal araçların yaygınlaştırılması sağlanmalıdır. İslami finansal ürünler için ikincil finansal piyasaların geliştirilmesine, öte yandan, kısa vadeli yaklaşımlardan kaçınılarak şeffaflık, finansal raporlama ve genel kabul gören İslami muhasebe ilkelerinin yaygınlaşmasına yönelik girişimler güçlü bir şekilde sürdürülmelidir Lone, 2016 :154).

YARARLANILAN KAYNAKLAR

Alam, Nafis and Syed Aun R. Rizvi (2017), "Empirical Research in Islamic Banking: Past, Present, and Future", Islamic Banking: Growth, Stability and Inclusion, Ed. Nafis Alam • Syed Aun R. Rizvi, İçinde, Palgrave Macmillan. 1-14.

Anwar, Muhammad (1992), "Islamic Banking in Iran and Pakistan: A Comparative Study", The Pakistan Development Review, 31 (4), 1089 - 97.

COMCEC (2017), Diversification of Islamic Financial Instruments, COMCEC Coordination Office, October.

Haghtalab, Hamed and Vahideh Hoseini Nodeh (2012), Marketing of Financial Services by Islamic Banking Institutions in Iran", International Conference on Management, Humanity and Economics (ICMHE'2012) August 11-12, Phuket (Thailand), 106-9.

Hamdi, Besma vd. (2017), "The Stability of Islamic and Conventional Banks in the MENA Region Countries During the 2007–2012 Financial Crisis", J. Knowl Econ, https://doi.org/10.1007/s13132-017-0456-2

Hosseini, S. Safdar, Mohammed Khaledi and Richard Gray (2009), "An Analysis of Transaction Costs of Islamic Banks in Rural Iran", Agribusiness, 25 (3) 291 - 13.

IFSB (2018), **Islamic Financial Services Industry STABILITY REPORT, Malezya.**

Iqbal, Munawar (2011), "Islamic Banking: Theory, Practice and Evaluation", Journal of Islamic Business and Management, 1 (1), 95 -126.

ILIA (2016), Banking Industry Iran: Current Status, Opportunities and Threats, http://www.ilia-corporation.com/wp-content/uploads/2016/09/Banking-Industry-Iran-ILIA-Corporation-White-Paper-c.pdf

IMF (2017), Islamıc Republıc of Iran: Country Report, No. 17/62.

Khan, Mohsin S. Ans Abbas Mirakhor, (1990), "Islamic Baking: Experiences in the Islamic Republic of Iran an Pakistan", Economic Development and Cultural Change, 38 (2), 353- 75.

Lone, Fayaz Ahmad (2016), Islamic Banks and Financial Institutions A Study of Their Objectives and Achievements, Palgrave Macmillan.

Makiyan, Seyed-Nezamaddin (2003) "Role of Rate of Return on Loans in the Islamic Banking System of Iran", Managerial Finance, 29 (7), 62-69.

Mehrzad, Ebrahimi, Arshadi, Ali and Salimi, Mohamad Sadegh (2015), "Effective Factors on Bank Profitability in Iran", Sadegh Journal of Money and Economy, 10, (1), 107 - 29.

Parveen, Tamiza, Erisa Langari Zadeh, Ahmed MuzakkirSyed (2015), "Evolution of Islamic Banking in IRAN: Prospects and Problems", Journal of Business and Management, 17 (9), 61-66

Rajaeı-Baghsıyaeı, Mohammad (2011), The Contribution of Islamic Banking to Economic Development (The Case of The Islamic Republic of Iran), A Thesis Submitted in Fulfilment of the Requirements for the Degree of Doctor of Philosophy at the School of Government and International Affairs Durham University.

Salehi, Mahdi and Fatemeh Khaksarastaneh (2015), “Performance Evaluation of Islamic Banking Sector: Iranian View”, International Review of Accounting Banking and Finance,7 (2), 51 - 82.

Yazdan, Gudarzi Farahani and Sadr Seyed Mohammad Hossein (2012), “Analysis of Islamic Bank’s Financing and Economic Growth: Case Study Iran and Indonesia”, Journal of Economic Cooperation and Development, 33 (4), 1-24.

Zangeneh, Hamid (1989), “Islamic Banking: Theory and Practice in Iran”, Comparative Economic Studies, 31 (3), 67 - 84.

OSMANLI DEVLETİNDE ZEKAT UYGULAMASININ KURUMSAL YAPISINA İLİŞKİN BİR ANALİZ

Dr. Öğr. Üyesi Veli Sırım
Namık Kemal Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
vsirim@nku.edu.tr

Fatma Erdoğan
Namık Kemal Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi,
fatima.erdogan88@gmail.com

ÖZET

İslam dininin beş temel farzından biri olan zekat; sosyal, ahlaki ve ekonomik boyutlarıyla da önemli bir uygulama olarak öne çıkmaktadır. Çalışmada, zekat ile ilgili Kuranı Kerim ayetleri ile Hz. Muhammed'in (s.a.s) bazı beyanlarına yer verildikten sonra, Hz. Muhammed (s.a.s) döneminde ortaya konan ve önemli bir gelir kalemi olan zekat müessesesinin söz konusu dönemde ve Hulefâ-yi Râşidîn dönemlerinde nasıl uygulandığı ve kurumsallaştığı incelenmiştir.

Çalışmanın son bölümünde, ekonomisinin temel referansını İslam ekonomisinden alan Osmanlı Devleti'nde zekatın nasıl uygulandığına yönelik hususlar ayrıntılı şekilde değerlendirilmiştir.

Anahtar kelimeler: Zekat, İslam ekonomisi, Osmanlı Devleti

AN ANALYSIS OF THE INSTITUTIONAL STRUCTURE OF ZAKAT IN THE OTTOMAN STATE

ABSTRACT

Zakat, as one of the five main pillars of Islamic religion; social, has moral and economic dimensions. In this sense, after giving some declarations of Muhammad (pbuh), it was examined how the institution of zakat. Zakat is an important income that was established during Muhammad's (pbuh) period, was applied and institutionalized during the period and Hulafa-i Raşidin.

In the last part of the study the way in which the zakat was carried out and how it was applied in the Ottoman Empire which took the basic reference of its economy from the Islamic economy, was investigated.

Keywords: Zakat, Islamic economy, Ottoman State

GİRİŞ

Devletlerin iç ve dış tehditlere karşı kendini koruma, kişilerin ve toplumun huzurunu sağlama, adaleti tesis etme, ekonomik olarak kalkınma gibi görev ve sorumlulukları vardır. Devletler bu görev ve sorumlulukları yerine getirmek içinse halktan çeşitli vergiler tahsil etmektedir. İslam hukuku ile yönetilen devletlere baktığımızda bu amaç için öşür, zekat, cizye vb. vergilerin alındığı görülmektedir.

Bir toplumda yoksullukla mücadele için ne gibi stratejiler geliştirildiğini araştırmak aynı zamanda o toplumun yapısı ve inancı hakkında da bilgi verir. İslam tarihi boyunca Müslüman toplumların yaşadığı ve İslami esaslara göre yönetilen devletleri ve özellikle Osmanlı Devleti topraklarına bakıldığı zaman yardımlaşma olgusunun hep var olduğu görülmektedir. Bu doğrultuda zekat, sadaka, paylaşım ve

dayanışma ilkeleri ve bütün bunları çatısı altında toplayan vakıf gibi kurumlar bu yardımlaşma olgusunun kanıtı niteliğindedir.

İslam, insanlar arasında dayanışmaya önem verip, bu dayanışmayı sürekli kılacak ilkeler ile birlikte dayanışmaya yönelik müesseseler kurulmasına zemin hazırlamıştır. Kuran-ı Kerim yardımlaşma konusunda Allah yolunda harcama yapmak, düşkünlere yardım etmek, iyilikte yarışmak vb. hususlara çokça yer vermektedir. Bu doğrultuda zekat karşımıza en çok çıkan dayanışma örneği olmuştur. Zekat, Peygamber efendimizin yaşadığı dönemde, sahabeler döneminde ve takip eden yüzyıllarda geniş bir uygulama alanına sahip olup; toplumsal, ahlaki ve mali yönleriyle sosyal bir yardım müessesi niteliğinde olmuştur. (Akyüz, 2014: 465-473). ş Zekatın bu özellikleri Hz. Muhammed (s.a.s) ve Hulefâ-i Râşidîn dönemlerinde devlet için önemli bir gelir kaynağı olmuştur (Dumlu, 2010: 94).

İslam'ın ilk dönemlerinde kurumsallaşan zekatın, Osmanlı döneminde daha ziyade ferdi bir ibadet olarak devam ettiği görülmekte ve zekatın, kaynağını İslam dininden alan şer'î vergiler de denilen birtakım vergilerle alındığı görülmektedir. bunun yanı sıra Osmanlı toplumunda vakıf kurumlarının bazı yönleriyle zekat kurumuna benzerliği göze çarpmaktadır.

1. Zekat Kavramı ve İslam'da Zekatın Önemi

Zekat kelimesi artma, övgü, temizlik, bereket anlamlarını içermektedir. İslami terminolojide ise, zengin olan Müslümanların mallarından alınacak olan payın ihtiyaç sahiplerine iletilmesi ve bunu yaparken herhangi bir karşılık beklemeden sadece Allah rızası için yapmak zekat olarak ifade edilmektedir (Gencal, 2016: 2463; Akyüz, 2014: 473). Zekat için 'iktisadi ibadet' de denilmektedir. Zekat aracılığıyla zengin kimselerin fakirlere yardım etmesi dini bir görevdir (Armağan, 2009: 70).

Zekatın kimlere verileceği şu Kur'an ayetiyle belirlenmiştir: "Sadakalar (zekâtlar), Allah'tan bir farz olarak ancak fakirler, düşkünler, zekât toplayan memurlar, kalpleri İslâm'a ısındırılacak olanlarla (özgürlüğüne kavuşturulacak) köleler, borçlular, Allah yolunda cihad edenler ve yolda kalmış yolcular içindir. Allah, hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir." (Tevbe, 9/60)

İslam ekonomisinde her ne kadar vergi gelirleri devlet için ana gelir kaynağı olsa da bu hususta zekatın yeri, payı ve önemi öne çıkmaktadır. Zekat ve diğer vergi gelirleri arasında bazı farklar bulunmaktadır. Zekat hem aynî hem nakdî olarak alınırken, vergiler genelde nakit olarak temin edilir. Zekatı Kuran farz kılmıştır, vergi ise devlet tarafından belirlenir (Ersin ve Yıldırım, 2015: 162-163). Zekat, sermayenin birey ya da gruplarda birikmesini engelleyerek, gelir dağılımındaki adaletli paylaşımı sağlaması bakımından da kıymetli bir araçtır (Özdemir, 2014,s.156).

İslam'da sosyal güvenliğin temellerini oluşturan prensiplere yönelik olarak zekatla ilgili ayet ve hadislerde çok açık bir çerçeve belirlenmiştir. Buradan hareketle Kur'an'da ve Sünnette belli bir konuya defalarca işaret edilmesini, o konunun önemine dair bir işaret olarak kabul etmemizde bir engel yoktur. Bu cihetle Kuran-ı Kerim'in bazı ayetlerini burada zikretmekte fayda olacaktır.

Zekat ile ilgili bazı ayetler:[28]

- Namazı kılın, zekâtı verin. Rükû edenlerle birlikte siz de rükû edin (Bakara: 2/43)
- Namazı kılın, zekâtı verin, önceden kendiniz için yaptığınız her iyiliği Allah'ın katında bulacaksınız. Şüphesiz Allah, yapmakta olduklarınızı noksansız görür (Bakara: 2/110)
- Sadakalar (zekâtlar) Allah'tan bir farz olarak ancak, yoksullara, düşkünlere, (zekât toplayan) memurlara, gönülleri (İslâm'a) ısındırılacak olanlara, (hürriyetlerini satın almaya çalışan)

[28] Diyanet İşleri Başkanlığı, Kuran'ı Kerim Türkçe Mealinden alınmıştır.

kölelere, borçlulara, Allah yolunda çalışıp cihad edenlere, yolcuya mahsustur. Allah pek iyi bilendir, hikmet sahibidir (Tevbe: 9/60).

- O kimseler, namazı kılarlar, zekâtı verirler; onlar ahirete de kesin olarak iman ederler (Lokman: 31/4).

2. Hz. Muhammed (s.a.s) ve Hulefâ-i Râşidîn Dönemi Zekat Uygulaması

Osmanlı Devleti'nde zekatın kurumsal yapısına ilişkin bir analiz yapmak için, Hz. Muhammed (s.a.s) ve Hulefâ-i Râşidîn dönemlerindeki uygulamaları incelemekte fayda vardır.

Fakirlik insanlık tarihi ile birlikte ortaya çıkan sorunlardan birisidir. İslam dini fakirliği toplumsal bir sorun olarak görmüştür. Hz. Muhammed (s.a.s) Allah'ın elçiliği görevi gereğince Kuran-ı Kerim'i insanlara tebliğ etmiş, buna göre yaşamış ve ashabına da bunu göstermiştir. Hz. Muhammed (s.a.s) de fakirlikle mücadele etmek adına çözüm yolları aramıştır. Bu çözüm yollarından biri olan zekat uygulamasının öne çıktığı görülmektedir. Zekatın devamlılığı için kurumsal bir yapıya dönüşmesi şart olmuş ve bu anlamda çalışmalar yapılmıştır. Bunun için; zekata dahil olacak malların çeşidi ve miktarı, nisap miktarı, kimlerin zekattan faydalanacağı, zekatın toplanma zamanı, zekatın devlet eliyle toplanması gibi düzenlilik ilkeleri öne çıkmaktadır (Kılıç, 2017: 49).

Kur'an'da zekat ile ilgili ayetlerin Müslümanlara yönelik olduğu görülmektedir. Zekat Kelime-i Şehadet getirip, Allah'ın varlığını kabul eden, Allaha layık kul olmayı kabul eden Müslümanların yapacağı mali bir ibadettir. Hz. Muhammed (s.a.s) de zekatın İslam'ın şartlarından biri olduğunu, bunun bir ibadet olduğunu ve Müslüman olan zenginlerden alınması gerektiğini hadislerinde ifade etmiştir. Hz. Muhammed (s.a.s) Yemen'e tayin ettiği Muaz b. Cebel'e şöyle söylemiştir: *"Onları önce Allah'tan başka tanrı bulunmadığına ve benim Allah'ın peygamberi olduğumu bilmeye ve tanımaya davet et. Eğer kabul ederlerse her gece ve gündüz üzerlerine beş vakit namazın farz kılındığını öğret. Bunu da kabul ederlerse onlara bildir ki Allah kendilerine mallarından zekâtı farz kılmıştır; bu zekât zenginlerinden alınır ve fakirlerine verilir"* (Buhârî, Zekât: 24/63). Medine İslam Devleti'nin kurulması ile birlikte Hz. Muhammed (s.a.s), zekatların toplandığı zamanı belirleyip, zekatların toplanması için görevliler tayin ederek, bu zekatları kayıt altına aldırmıştır (Yavuz, 2011: 15). Zekat için tayin edilen görevliler zengin dahi olsalar maaşları zekat fonundan karşılanmaktadır (Dalgın, 2004: 63). Hz. Muhammed (s.a.s), zekat toplayan bu görevlilere görevlerini layıkınca yaptıkları takdirde Allah için gazaya çıkmış gibi sevap kazandıklarını, görevlerini kötüye kullananların ise zekat vermeyenler gibi günahkar olacaklarını belirtmiştir (Tirmizî, Zekât, 18-19). Bazen zekat görevlilerinin halktan aldığı değerli mallar geri iade ettirilerek, yerine orta derecede kaliteye sahip olan mal almaları emredilmiştir. Ayrıca bu memurlara sürü sahiplerinin rızası olmadıkça damızlık hayvanların alınmaması gerektiği de emredilmiştir. Bunun yanı sıra hayvan sahibi olan halkın, zekat memurlarına gidip zekat vermeleri yerine, zekat görevlilerinin hayvan sahiplerinin yanına gidip zekat toplaması istenilmiştir. Bu uygulama zekat toplarken hem hayvan sahipleri hem de zekat memurları için bir kolaylık olmaktadır (Duman, 2016: 34-35)

Hz. Muhammed (s.a.s) zekatın kurumsal bir yapı olması için gayret göstermiştir. Zekat mallarının Hz. Muhammed'e (s.a.s) rastgele zamanlarda verilmesi ya da zenginlerin zekatlarını direkt muhtaçlara vermesi hususlarında düzenlemeler yapılmıştır (Kılıç, 2016: 51).

Hz. Muhammed'den (s.a.s) sonra Raşid Halifeler Devri'nde de zekat için tayin edilen görevliler bölge bölge gezerek zekatları toplamışlardır (Gencal, 2016: 2463). Toplanan bu zekatlar devlet hazinesi

için önemli bir miktarı karşılamakla birlikte, gelen bu zekatların dağıtıldığı yerler de şöyle kayda geçmiştir (Dicleli, 1946: 111):

- Düşkün ve fakir kimselere verilen zekatlar.
- Sonradan Müslüman olanlara verilen zekatlar.
- Borcu olanlara verilen zekatlar.
- Özgür bırakılan kölelere verilen zekatlar.
- Yerinden yurdundan uzakta olan yolculara verilen zekatlar.
- Cihatta gazi düşmüş kimselere verilen zekatlar.
- Zekat için tayin edilen görevlilere verilen zekatlar.

Nisab kişilerin zekat verebilecek güçte olduğunu ifade eden bir ölçüdür ve bu ölçüde mala sahip olanların zekat vermeleri farzdır. Hz. Muhammed (s.a.s) zekat nisabını yaşadığı dönemin iktisadi durumuna göre belirlemiştir. O dönemde belirlenen zekat nisapları aşağıdaki gibidir (Duman, 2018: 63; Tabakoğlu, 2004: 21):

- Altın: 20 miskal.
- Gümüş: 200 dirhem.
- Tarım Ürünleri: 5 vesk.
- Koyun: 40-120= 1 koyun, 121-200= 2 koyun, 201-399= 3 koyun, 400= 4 koyun, daha sonra her 100'de= 1 koyun.
- Sığır: Her 30 sığır = 1 tane(iki yaşına basmış dana/düve), 40 sığır = 1 tane (3 yaşına basan dişi sığır).
- Deve: 5 deve = 1 koyun, 10 deve = 2 koyun, 15 deve = 3 koyun, 20 deve = 4 koyun, 25-30 deve = 1 deve (2 yaşında dişi), 36-45 deve = 1 deve (3 yaşında dişi), 46-60 = 1 deve (4 yaşında dişi), 61-75 = 1 deve (5 yaşında dişi), 76-90 = 2 deve (3 yaşında dişi), 91-120 = 2 deve (5 yaşında dişi)

Hülafa-i Raşidîn döneminde de Hz. Muhammed'in (s.a.s) zekat uygulamaları esas alınmıştır. Fakat, bu dönemde siyasi anlamda yaşanan yeni uygulamalar, fetihler sonucu genişleyen topraklar, zekatın toplanma ve dağıtımı ile ilgili bazı yeni uygulamalar zekat kurumunda birtakım değişmeleri de beraberinde getirmiştir (Demircan, 2017:116).

Hz. Muhammed (s.a.s) ile dört halife döneminde nisap derecesine erişen sığır, koyun, deve, tarım ürünleri, altın, gümüş ve ticari malların zekatını devlet toplamıştır (Döndüren, 2017: 263). Hz. Ebubekir, Hz. Muhammed'in (s.a.s) yaptığı gibi zekatı, zekat görevlileri ile toplamayı devam ettirmiştir. Hz. Muhammed'in (s.a.s) zekat ile ilgili talimatnamesine memurlarının da uyması gerektiğini belirtmiştir. Zekatın devletçe tahsili hususunda oldukça hassas olan Hz. Ebubekir, devlete zekat vergisini vermeyenlere karşı savaş açmaya kadar gitmiştir. Hz. Ömer zamanında sınırların genişlemesi zekat gelirlerinin artmasına sebep olmuştur. Hz. Ömer zamanında ganimet ve zekat gelirleri üst düzeye çıkınca, bunların kontrol altında tutulması için bir divan kurulması kararlaştırılmıştır. Divan, gelir giderleri kayıt altına almıştır. Hz. Ömer, Hz. Muhammed (s.a.s) döneminde zekat görevliliği yapmıştır, kendi döneminde de bu görevi devam ettirip zekat görevlilerine zekattan hisse verip, kendisine bir pay almamıştır. Hz. Osman döneminde de benzer uygulamalar devam etmiştir. Hz. Osman zekat olarak verilecek olan malları zahiri ve batını olarak belirlemiştir. Hayvan ve tarım ürünlerini zahiri olarak devlet eliyle toplamış, batini olan gümüş, altın ve ticari mallara sahip olanları ise zekatlarını kendilerinin vermesini istemiştir. Fakat Hz. Ali döneminde siyasal karışıklıkların sürekli gündemde olmasından dolayı zekat konusunda bir yenilik yaşanamamıştır (Boynukalın, 2016: 91-11; Döndüren, 2017: 263).

Vakıfların İslam kültüründe yardımlaşma hususunda önemli bir yere sahip olduğu bilinmektedir. Osmanlı Devleti zekat uygulamaları başlığında da bunu konuya ayrıca değinilecektir. İslam tarihinde bilinen ilk vakıf, Hz. Muhammed (s.a.s) Medine'de yaptırdığı bir mesciddir. Ayrıca Hz. Muhammed (s.a.s) bir su kuyusu satın alarak, burayı halkın hizmetine sunmuştur. Aynı şekilde Hz. Ömer de kendine ait olan bir araziyi yoksullara, düşkünlere, kölelere, yolculara hizmet etmesi için vakfetmiştir (Bilen, 2016: 24).

3. Osmanlı Devletinde Zekat Uygulaması

Hz. Osman'ın zamanında devletin zahiri malları kendisinin topladığını, batıni malların toplanma işini bireylerin kendi vicdanına bıraktığını belirtmiştik. Bu dönemden sonra gelen Müslüman devletler ve Osmanlı Devleti zekat toplama işini tamamen devlet eliyle toplama işini bırakmış ve zekat vermeyi tamamen bireylerin kendi vicdanlarına terk etmiştir. Böylece zekat kurumu artık diğer ibadetler gibi tamamen ferdi bir yükümlülük haline gelmiş, aynı zamanda sosyal yardımlaşma kurumu olarak devam etmiştir. Bu sebeptendir ki Osmanlı Devletinde zekat ile ilgili resmi belgelere rastlanmamaktadır. Fakat yine de bilinmektedir ki İslam ekonomisi, Osmanlı ekonomisinin temel referansını oluşturmaktadır ve zekat dini bir vecibedir. İşte tam da bu sebepten dolayı Osmanlı toplumunda sadaka taşlarının varlığı, zekatın hem devlet hem de toplum adına ne kadar kıymetli bir yere sahip olduğunu, bu ihtiyacın devlet eliyle olmasa da gönüllülük esası çerçevesinde bir şekilde kurumsallaşarak topluma mal olduğunu belirtmek gerekmektedir (Kazıcı, 2016: 37; Tabakoğlu, 2010: 26).

Zekatın daha önce Hz. Muhammed (s.a.s) ve Halifeler döneminde devletin temel bir gelir kaynağı olduğunu belirtmiştik. Hz. Muhammed (s.a.s)zamanında kurumsallaşan zekat müessesesi, Osmanlı devletinin ekonomisi için de aynı önemini devam ettirmiştir (Gencal, 2016: 2463).

İslam tarihinde fakirlik ile mücadele için zekat ve vakıf kurumları ciddi bir rol üstlenmiştir. Osmanlı Devleti de söz konusu bu kurumlarla sosyal ve ekonomik hayatı dengede tutmaya çalışmıştır. Başka bir deyişle hem Medine İslam Devleti'nde hem de Osmanlı Devleti'nde fakirlikle mücadele etmek için vakıf kurumu ve zekat kurumunun önemi öne çıkmaktadır (Bilen, 2016: 23-24). Çünkü söz konusu bu kurumlar zengin ve fakir arasında gelir dağılımını dengeleyerek, toplumsal düzeni sağlamayı hedeflemektedir.

Yukarıda da bahsettiğimiz gibi Kur'an ayetleri ve hadisler insanlar arasında dayanışmayı teşvik edici yönde olmuştur. Vakıflar da bu dayanışmanın sonucu olarak hayır müesseseleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Vakıf müesseseleri Osmanlıda servet dağılımın sağlanması, dengeli bir gelir ve sosyal refahın sağlanması noktasında önemli bir yere sahiptir. (Zaim, 1987: 209). Osmanlı devletinde her ne kadar zekat ile ilgili resmi bir kuruma rastlanmasa da, zekat ile ilgili çalışmaların yönlendiği kurumlardan biri vakıflar olarak karşımıza çıkmaktadır. Aynı niyetle yola çıkan, yani zenginden yoksula aktarılan aynî ve nakdî menkul değer ile yardımlaşmanın gerçekleştiği en önemli kurum olan vakıflar öne çıkmaktadır (Akyol, 2016: 70). Osmanlı devletinde kendini her alanda gösteren vakıflar tek başına bir araştırma konusu olsa da, bu müesseselerin başarıları ve insanların mallarını vakfetmeye iten gücün İslam kültüründen gelen yardımlaşma hususuyla ilgili olduğu muhakkaktır.

Osmanlı devletinde zekatın kurumsallaşması ile ilgili yapılan araştırmalarda vakıflardan başka, bazı vergi türlerinin de öne çıktığı görülmektedir. Osmanlı Devleti'nde vergiler örfî ve şer'î vergiler olarak toplanmaktaydı. Şer'î vergiler kaynağını Kuran-ı Kerim ve Şeriattan aldıkları için bu vergiler halkın ödemek zorunda kaldığı vergilerdir. Osmanlı Devleti'nde şer'i vergilerin toplam gelirler içerisindeki payı önemlidir. Şe'î vergilerin içinde öşür, haraç ve cizyenin yanı sıra zekat da bulunmaktadır. (Mıynat ve Tunçay, 2014: 39-40; Siverekli, 2002: 105).

Osmanlı Devleti zekatı vergi adı altında toplamıştır. Osmanlı Devleti çok uluslu bir devlet olduğundan şer'i vergiler değişik isimlerle zikredilmiştir. Zekat da bu şer'i vergilerden biri olup Osmanlı Devleti'nin kuruluş dönemlerinden itibaren toplanılmıştır. Osmanlı Devleti zekat uygulamasında, zekat olarak verilecek mallar görünen (zahire) ve görünmeyen (batına) olarak belirlenmiştir. Bunlardan görünen malları devlet toplamış görünmeyen malların toplanması ise zekat verecek olanların insiyatifine bırakılmıştır. Zekatın Osmanlı devletinde şer'i bir vergi olarak toplandığını yukarıda belirtmiştik; öşür, gümrük resmi, resm-i ağnam gibi vergi türlerinin zekat değerinde vergiler olduğu belirtilmektedir (Aykanat, 2015: 96). Ayrıca hayvanlardan alınan adet-i ağnam ismi verilen bir zekattan söz etmek de mümkündür, ama adet-i ağnamda ne bir oran ne de bir nisap vardır (Genç, 2017: 255). İslam dininin ilk emirlerinden olan zekat, Osmanlı Devleti'nde devlet tarafından toplanılıp ihtiyaç sahiplerine dağıtılan bir vergi niteliğinde olmuştur. (Akyol, 2010: 70)

Osmanlı Devletinde batıni mallar ile ilgili ne bir vergi ne de zekat toplanılmamıştır, fakat zahiri mallardan çeşitli vergiler toplandığı belirtilmektedir. Söz konusu bu zahiri mallar ise Müslüman olan halkın zaten öşür, haraç ve zekat olarak ödedikleri mallar olduğu ifade edilmektedir. Öşrün, haracın ve zekatın da toplama yetkisinin devlete ait olduğu belirtilmektedir. Osmanlı Devleti'nde zirai ürünlerden gelen gelirler hem bir kira geliri hem de haraç olarak görüldüğü için halk için de şeri bir yükümlülük olarak görülmüştür. Bunun yanı sıra saime hayvanlardan ve ticari mallardan gelen gelir devlet için bir vergi olarak görülürken Müslüman halk için ise zekat olarak görülmüştür. Devletin halktan gelen bu vergileri, zekatın harcanacağı yerlere harcamaya özellikle önem verdiği belirtilmekle birlikte, söz konusu bu malların halk tarafından zekat olarak verilmesi ise devletin ilmiye sınıfına mensup görevlilerince fetva olarak verildiği ifade edilmektedir. Osmanlı Devleti bu gelirler karşılığında bir zekat fonu kurmadığı gibi zekat memurları da görevlendirmemiştir. (Kaya, 2016:337)

3.1.Osmanlı Devleti'nde Zekatın Vakıflar Aracılığıyla Toplanması

Vakıf müesseseleri insanlara ve topluma hizmet edip, onların refah seviyesini ve mutluluğunu sağlayıp ve bunu sürekli kılma gayesi üzerine kurulmuştur. Başka bir deyişle vakıflar insanlar arasında yardımlaşma ve dayanışmayı amaçlayan sosyal kurumlardır (Ertem, 2011: 38). Sosyal güvenliğe dair Hz. Muhammed'in bazı beyanları (Armağan, 2009: 68):

- Müslümanlar birbirlerini sevmede, birbirilerine acımada bir vücudun organları gibidir. Organlardan biri şikâyet ederse, vücudun diğer organları onun acısına iştirak eder ve onun yardımına koşar.
- Ben ve yetimi himaye eden, cennette işte böyle (yanyana) bulunacağız.
- Dul kadın ve fakire yardım için gayret gösteren kişi, Allah yolunda cihad yapan veya bütün gece namaz kılan, gündüzleri de oruç tutan kimse gibidir.

Vakıfların hizmet verdikleri bazı alanlar (Ersoy ve Dikici, 2018: 580):

- Fakirlerin karnını doyurmak
- Yetim kalan çocuklara maddi destek vermek,
- Dul kadınlar ve çocukları için barınacakları yerler kurmak,
- Yoksullara yakacak yardımı yapmak
- Çalışamayacak durumda olanlara yardımda bulunmak,
- Sokak hayvanlarına yiyecek sağlamak ve sokak hayvanlarının bakımlarını üstlenmek
- Mahkumlara ve ailelerine yardımda bulunmak,
- Medreseler, hastaneler, kütüphaneler, camiler, çeşmeler yapmak
- Borçlu kimselerin borçlarını ödemelerine yardımda bulunmak
- Yolda kalmış kimselere yardımda bulunmak

Yukarıda Hz. Muhammed'in (s.a.s) sosyal güvenlik açısından bir iki beyanına yer verdikten sonra, vakıfların hizmet verdikleri bazı alanlara da yer verilmiştir. Buradaki maksat, vakıfların hizmet alanlarının, İslam dinine bağlılık ve Hz. Muhammed'in (s.a.s) sünnetine uygunluk göstermesi olarak öne çıkmasıdır. Yani vakıflar dinin etkisiyle gelişmiştir. Bu yüzden vakıflar toplumun siyasi, sosyal ve ekonomik hayatında etkili kurumlar olmuşlardır. (Zaim, 1987: 209)

Vakıflar yardımlaşma ve ibadet temeli üzerine tesis edilmişlerdir. Bu nedenle vakıfların hayır işi işin kuruldukları rahatlıkla ifade edilebilir. Hayır işi denilince birçok alanda müşkül durumda olan insanlara yardım etmek öne çıkan düşünce olmaktadır. Zengin ile fakir arasında yardımlaşmayı teşvik ettiği için vakıfların bu özelliği, zekatın hikmetleriyle kıyaslanabilmektedir (Armağan, 2009: 77). Bunun yanında vakıfların da hayrı devamlı olan zekat niteliğinde olmasından dolayı zekat ile ortak gayeleri olduğu ifade edilmektedir (Çağatay, 1994: 18). Bunun yanı sıra vakıfların kurulma amaçlarında bireysel fayda yerine toplumsal faydanın öne çıkması zekatın bireysellikten ziyade toplumsal faydayı hedeflemesi ile örtüşmektedir (Deniz, 2016:332).

Osmanlı Devleti'nde sosyal yaşama dair faaliyetlere sahip olan vakıflar, kurumsallaşan ve devamlılık gösteren bir yapı olarak öne çıkmaktadır (Taşkesen, 2017: 62). Osmanlı Devleti'nde vakıfların dini amaçla kurulduğu ifade edilmektedir. Bu amaç Hz. Muhammed'in de hadisinden yola çıkmaktadır. Şöyle ki, Müslüman bir birey dünya hayatında üç şeyi yapmışsa eğer, öldükten sonra da sevap kazanmaya devam edecektir: İnsanlığa yararlı bilgi sağlamak, dini bütün evlada sahip olmak ve sürekliliği olan hayırseverlik. İşte insanları vakıf kurmaya iten gücün bu olduğu ifade edilmektedir (Çizakça, 2016: 23).

İslamiyeti benimseyen yazarlar genel olarak vakıfların kurulmasının başlıca nedenini şöyle ifade etmektedirler: Vakıflar sadaka doğrultusunda kurumsallaşan bir dayanışma müessesi olarak kurulmuşlardır (Akyıldız&Abay, 2017: 147). Vakıf kurumları ile ilgili İslam hukukçuları şu iki görüşe ayrılmışlardır: bunlardan ilki, vakıfların İslam hukuku ile eşzamanlı olarak ortaya çıkması; ikincisi ise, vakıfların İslam hukukuna sonradan dahil olduğu görüşüdür. İlk görüşü destekleyenlerin dayanağı, İslam dininin dayanışmayı tavsiye eden bir din olmasıdır. İkinci görüşü destekleyenler ise hem Kuran-ı Kerimde hem de sünnette vakıf ile ilgili hükümlerin açık bir şekilde yer almamasıdır (Aykanat, 2015: 51).

İncelenen çalışmalarda vakıf kurumuna referans olacak bir Kuran-ı Kerim ayeti bulunmadığı ifade edilmektedir. Bununla beraber vakfa referans olarak gösterilecek bazı kavramların vakıf ile birlikte zikredildiği görülmektedir. Kuran-ı Kerim tarafından vakıfla ilgili direkt bir ilahi söylem olmasa da İslam dinini benimseyenlerce bir ilişkinin söz konusu olduğu söylenmektedir. Çalışmamızda hedeflenen, Osmanlı'da vakıfların zekatın toplanması ve dağıtımına ilişkin yaptıkları aracılık hizmetine dair bir bilgiye ulaşmaktır. Kuran-ı Kerimde vurgulanan yardımlaşma ve iyilik kavramları bizi vakıf kurumları ile ilgili çalışmaları incelemeye sevk etmiştir. Söz konusu bu kavramlar ile vakıflarda zekatın toplanması ve dağıtılması hususlarında bir ilişki kurulmaya çalışılmıştır. Elbette söz konusu bu özelliklerin mutlak olmadığını da belirtilmektedir. Kuran-ı Kerim'de yardımlaşma ve iyilik ile ilgili bazı kavramlar (Şentürk, 2010: 147-157):

- Sâlih Amel
- El-Bâkıyâtü's-Sâlihât
- Hayır
- İhsân
- Birr
- Ma'rûf

- İnfâk
- Zekât Ve Sadaka
- İt'âm
- Karz-ı Hasen
- Tahrîru Rakabe/Fekkü Rakabe

Söz konusu bu kurumlardan özellikle vakıf ve zekat kurumlarının da zamanın değişmesi ile hükümlerin değişmesi kuralını görülmeye çalışılmıştır (Tabakoğlu, 2010:18). Vakıf vb. kurumlar, temeli yardımlaşma, ibadet, sosyal refah olan zekatın yüzyıllara yayılan halkaları olarak yorumlanabilmektedir.

SONUÇ

İslam, toplumsal refahı tüm tabana yaymak için zenginliğin belirli ellerde birikmesine olumlu yaklaşmamıştır. Toplumsal refahı sağlamak için zekatı önemli bir ibadet olarak emretmiştir.

Zekat, İslami bir ibadet olarak kişilerin kendilerini arındırmak ve kişisel ahlaklarını yükseltmenin yanı sıra; ekonomik ve sosyal yönleriyle de dikkate alınması gereken önemli bir müessesedir. Yani zekat kurumu sadece bir ibadet olarak algılanmamalı ekonomik ve sosyal yönleri olan bir ibadet olarak tanımlanmıştır. Zekat servet dağıtımında adaletin düzenleyicisidir, zengin kimselerden alınarak muhtaçlara dağıtılmaktadır. Bunun neticesinde Müslüman toplumlarda iş birliği, empati, kardeşlik, yardımlaşma vb. duygular ortaya çıkmaktadır.

Hz. Muhammed'in (s.a.s) zekat ile ilgili uygulamaları göz önüne alındığında, zekatın tahsil edilişinin ve dağıtımının devletin kontrolünde kamu görevi olarak yapıldığı görülmektedir. Yani Hz. Muhammed (s.a.s) ve Hulefa-i Raşidin dönemlerinde zekat bireysel bir nitelik taşıma yerine, devlet kontrolü altında, devlete bağlı bir kurum olma işlevi görmüştür. Fakat Hz. Muhammed (s.a.s) ve dört halifeden sonra zekatın kurumsal niteliğini aşama aşama kaybettiği görülmektedir.

Osmanlı Devleti'nde zekat müessesine baktığımız zaman, İslam'ın ilk yıllarındakine benzer bir kurumsallaşma süreci göze çarpmamaktadır. Zekat devlet otoritesiyle toplanmak yerine, bireylerin inisiyatifine bırakılmıştır. Konu ile ilgili incelenen kaynaklarda zekata benzer özellikleriyle şeri vergiler karşımıza çıkmaktadır. Zekat ve vergi mukayesesi başlı başına ayrı bir araştırma konusu olduğu için, bu benzerliklere çalışmada yer verilmemiştir. Yine konu ile ilgili incelenen kaynaklarda vakıf kurumları sık sık karşımıza çıkan kurumlardan en önemlisi olmuştur.

İnsan fıtratı gereği iyilik yapmaya ve hayır işlemeye meyillidir. İnsanların doğasında var olan bu hayır işleme duygusu tarih boyunca semavi dinler ve inançlar tarafından desteklenmiştir. Kuran-ı Kerim ve Hz Muhammed'in (s.a.s) sünnetleriyle insanların bu duyguları tıpkı zekatta olduğu gibi pekiştirilmiştir. Böylece bu duygular yeni bir modele dönüşerek vakıf adıyla Osmanlı Devleti'nde müesseseleşmiştir. Her ne kadar zekatın dini bir görev olarak Müslümanların yapmakla mükellef olduğu mali bir ibadet olsa da, vakıf kurumunun kurulmasında ve gelişmesinde amaç edilen birçok konu zekat müessesesiyle bağlantılıdır.

KAYNAKÇA

Akyıldız, Y. & Akay, A. R. (2017). Vakıf Müessesesinin Gelişimi ve Mahiyeti, Yalova Sosyal Bilimler Dergisi, 7 (15), s. 141-157.

Akyüz, İ. (2014), İslam'da Dini Pratiklerin Toplumsal Dayanışmaya Etkisi, *The Journal of Academic Social Science Studies*, 25 (I), s. 461-482.

Armağan, S. (2009). İslâm Dininde Sosyal Güvenliğin Temel Müesseseleri, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, (14), s. 67-84.

Aykanat, M. (2015). *Osmanlı Sosyal Güvenlik Hukukunda Temel Kurumlar (Yayınlanmamış doktora tezi)*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Bilen, M. (2016). Küresel Servet Eşitsizliği: Piyasa veya Devlet Eksenli Çözümde İslam Ekonomisinin Konumu, *Türkiye İslam İktisadı Dergisi*, 3 (1), s.17-35.

Boynukalın, M. (2016). Zekatın Toplanması ve Dağıtımı İlk Kurumsal Tecrübeler (Hulefa-i Raşidin Dönemi) *Tarihte ve Günümüzde Zekât Uygulamaları, İslami İlimler Araştırma Vakfı, Milletlerarası Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi: 22*, s. 91-113.

Certel, H. *Psiko-Sosyal Açıdan Zekat*, s.347-359. http://dergipark.gov.tr/download/article-file/30820

Çağatay, N. (1994). "Vakıf ve Tarihi Gelişimi", *Güncel Konular Üzerine Makaleler, Türk Tarih Kurumu Basımevi*, Ankara, s. 9-13.

Çizakça, M. (2006). Osmanlı Dönemi Vakıflarının Tarihsel ve Ekonomik Boyutları, *Türkiye'de Hayırseverlik: Vatandaşlar, Vakıflar ve Sosyal Adalet*, İstanbul: TÜSEV Yayınları, s. 21-31 .

Dalgın, N. (2004). Zekat Hükümleri, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16 (16), s. 43 – 72.

Demircan, A. (2017). Hulefâ-i Râşidîn Döneminde Zekât Uygulamaları, *Tarihte ve Günümüzde Zekât Uygulamaları, İslâmî İlimler Araştırma Vakfı (İSAV) İstanbul*, s.115-162.

Demirci Akyol, E. (2010) Osmanlı Devleti'nde Yoksulluğu Azaltma Stratejileri ve Bu Stratejilerin Sürekliliği ve Değişimi, *Uluslararası Yoksullukla Mücadele Stratejileri Sempozyumu Deneyimler Ve Yeni Fikirler*, 13 - 15 Ekim 2010 / İstanbul.

Deniz, A. (2016) Vakıf Sistemi ve Osmanlı Yönetiminde Kars Vilayetinde Kurulan Vakıfların Analizi, *SOBİDER*, 3, (6), s. 332-342.

Dicleli, V. (1946). Yoksulluk ve Sosyal Yardım Şekilleri, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 3 (1), s. 108-124.

Döndüren, H. (2017). Tarihte ve Günümüzde Zekât Uygulamaları, *İslâmî İlimler Araştırma Vakfı (İSAV)*, İstanbul, s. 263-268.

Duman, S. (2017). Zekât Ahkâmının Teşrî Süreci, Tarihte ve Günümüzde Zekât Uygulamaları, *İslâmî İlimler Araştırma Vakfı (İSAV)*, İstanbul, s.19-44.

Duman, S. (2018). Hz. Peygamber (s.a.v) ve Hulefâ-i Râşidîn Dönemlerinde Zekât, *Uluslararası İslam Ekonomisi ve Finansı Araştırmaları Dergisi*, 4 (1), s. 56-77.

Dumlu, E. (2010). İslam'ın İlk Dönemlerindeki Uygulamalar Ekseninde Kamusal Bir Gelir Olarak Zekât, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (33), s. 92-116.

Erkal, M. (2013). *TDV İslam Ansiklopedisi*, 44, s. 197-207.

Ersin, İ., &Yıldırım, C. (2015). İslam Ekonomisi Çerçevesinde Necmettin Erbakan'ın Adil Düzen Söylemi, *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15 (1), s. 143-173.

Ersoy, E. F. & Dikici, E. (2018). Osmanlı Döneminde Sosyal Hizmet Faaliyetleri Yapan Bazı Kuruluşlar, *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi*, 53 (2), s. 576-594.

Ertem, A. (2011). Osmanlıdan Günümüze Vakıflar, *Vakıflar Dergisi*, 36, s. 25-65.

Gencal, B. (2016). XIX. Yüzyılda Doğu Türkistan Coğrafyasında İslami Kültürün Zekat Müessesesi Olarak Etkileri, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9 (43), s. 2463-2467.

Güman, O. (2017) Zekât Nisab Değerlerinin Güncellenmesi, *Tarihte ve Günümüzde Zekât Uygulamaları*, İslâmî İlimler Araştırma Vakfı (İSAV): İstanbul, s. 687-710.

Kaya, S. (2017). Osmanlı Döneminde Zekât, Tarihte ve Günümüzde Zekât Uygulamaları, *İslami İlimler Araştırma Vakfı, Milletlerarası Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi: 22*

Kazıcı, Z. (2016). Osmanlı Devletinde Zekat, *Din ve Hayat*, s. 34-37.

Kılıç, Ü. (2016). Hz. Peygamber Döneminde Zekât Uygulaması, *Tarihte ve Günümüzde Zekât Uygulamaları, İslâmî İlimler Araştırma Vakfı, Milletlerarası Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi: 22*, s.45-64.

Mehmet, G. (2017). İktisadî Açıdan Osmanlı'da Zekât Uygulamaları, *Tarihte ve Günümüzde Zekât Uygulamaları*, İslâmî İlimler Araştırma Vakfı (İSAV): İstanbul, s.255-262.

Mıynat, M. & Tunçay, B. (2014). *Osmanlı'dan Cumhuriyete Vergileme Anlayışındaki Değişim*, s. 39-53.

Özdemir, A., (2014). Psiko-Sosyal Etkileri Açısından Kur'ân'a Göre Zekât ve Faiz, *Journal of Islamic Research*, 25(3), s. 147-159.

Siverekli, E.(2012). Osmanlı Devleti'nde Bütçe Uygulamaları, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18, s. 97-122.

Şentürk, M. (2010). Vakıf Kültürünün Kur'an'daki Referansları, *İstem*, 8 (16), s. 143-160.

Tabakoğlu, A. (2004). Nisab, Para ve Gelir Dağılımı, *Zekât Nisabı ve Fitre Miktarının Çağdaş Parasal Değeri*, Kurav Yayınları: Mudanya, s.19-31.

Tabakoğlu, A. (2010). Bir İlim Olarak İslâm İktisadı, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 16, s.11-34

Taşkesen, M. Ö. (2017). Osmanlı Döneminde Sosyal Refah Sistemi Olarak Vakıflar, http://abs.mehmetakif.edu.tr/upload/0992_2086_dosya.pdf, s.57-66

Yavuz, A. (2011). *Hz. Peygamber'in Zekat Memuru Olarak Görevlendirdiği Sahabiler* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Zaim, S. (1987). Vakıfların Milli Ekonomiye Etkileri, *Vakıflar Dergisi*, V. Vakıf Haftası Sayısı, V.G.M. Yayını, s. 209-213.

Tabakoğlu, A. (2010). Bir İlim Olarak İslam İktisadı, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 16, s.11-34.

TÜRKİYE'DE İNŞAAT SEKTÖRÜ GELİRLERİ İLE KATILIM VE MEVDUAT BANKACILIĞI KONUT KREDİLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİ

Dr. Öğr. Üyesi Şerif CANBAY
Düzce Üniversitesi, Akçakoca Bey Siyasal Bilgiler Fakültesi, İktisat Bölümü
serifcanbay@duzce.edu.tr

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa KIRCA
Düzce Üniversitesi, Akçakoca Bey Siyasal Bilgiler Fakültesi, İktisat Bölümü
mustafakirca52@gmail.com

ÖZET

İnşaat sektörü gelirleri gelişmekte olan ülkelerin iktisadi büyümelerinde önemli bir yere sahiptir. Türkiye için de inşaat sektörü gelirlerinin önemi yadsınamaz. Pek çok iktisadi birim konut sahibi olabilmek için yetersiz tasarruflarını desteklemek amacıyla bankaların konut kredilerinden yararlanmaktadırlar. Bu bağlamda hem mevduat bankaları hem de 2000'li yılların ortalarından itibaren katılım bankaları konut kredileri vermektedir. Bu çalışmada 2010Q4-2018Q2 dönemini kapsayan katılım ve mevduat bankacılığı konut kredileri ve inşaat gelirleri arasındaki ilişkiler ARDL sınır testi yardımıyla araştırılmıştır. Yapılan sınır testi sonuçlarına göre değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin olduğu görülmüştür. Mevduat bankacılığı konut kredilerinde meydana gelen %1'lik artış inşaat sektörü gelirlerini yaklaşık %0,38 oranında artırmaktadır. Ancak, katılım bankacılığı konut kredilerinin inşaat gelirleri üzerindeki etkisi anlamsızdır.

Anahtar Kelimeler: İnşaat Sektörü, Katılım Bankacılığı, Mevduat Bankacılığı, ARDL Sınır Testi.

Jel Kodları: C32, G21, O11

RELATIONSHIP BETWEEN PARTICIPATION AND HOUSING LOANS DEPOSITS BANKING WITH REVENUES CONSTRUCTION SECTOR IN TURKEY

ABSTRACT

Construction sector revenues have an important place in the economic growth of developing countries. The undeniable importance of the construction sector revenues for Turkey. Many economic units are benefiting from housing loans of banks to support their insufficient savings in order to become homeowners. In this context, both the deposit banks and the participation banks have been providing housing loans since the mid-2000s. In this study, the relations between participation and deposit banking housing loans and construction revenues covering 2010Q4-2018Q2 were investigated with the help of the ARDL method. According to the results of the method, there was a cointegration relationship between the variables. 1% increase in deposit banking housing loans increases construction sector revenues by about 0.38%. However, the effect of participation banking housing loans on construction revenues is insignificant

Key Words: Construction Sector, Construction Sector, Deposit Banks, ARDL Bound Test

GİRİŞ

İnşaat ve bankacılık sektörü, birçok ülke veya ülke grupları için iktisadi büyüme açısından önemli bir yere sahiptir. Her iki sektörün ekonomilerdeki payı ve önemi giderek artmaktadır. Türkiye için de inşaat ve bankacılık sektörünün önemi yadsınamaz. Örneğin, Türkiye'de 2010-2018 döneminde inşaat sektörü gelirlerinin gayri safi yurt içi hasıla (GSYİH) içindeki payına bakıldığında ortalama %7 olduğu görülmektedir. Bunun yanında inşaat sektörünün istihdam alanı oluşturma gibi diğer iktisadi etkileri bulunmaktadır. Bankacılık sektörünün gelişimine bakıldığında ise Türkiye'de 2010-2018 yılları arasında kullanılan toplam kredilerin yaklaşık %5 oranında arttığı görülmektedir. 2005 yılı ile karşılaştırıldığında artış hızı artmakta ve %16 civarındadır.[29] Ayrıca, çalışmaya konu olan değişkenlere ait veriler de incelendiğinde (Şekil 2) pozitif yönlü bir trende sahip oldukları da görülmektedir. Bunların yanında inşaat sektörü için mevduat ve katılım bankalarından kullanılan konut kredileri hacminin de sürekli arttığı göze çarpmaktadır. Mevduat bankacılığına alternatif olarak sunulan ve daha çok İslami hassasiyetleri göz önüne alarak kurulduğu kabul edilen katılım bankacılığının da önemi hem dünyada hem de Türkiye'de artmaktadır. Bu bankaların ne kadar etkin olduğu veya olmadığı ise birçok ülke için araştırma konusudur.

Bu çalışmada Türkiye için katılım ve mevduat bankacılığı konut kredilerinin inşaat sektörü gelirleri üzerindeki etkisinin araştırılması amaçlanmaktadır. Böylece, Türkiye için katılım ve mevduat bankacılığı konut kredilerinin etkinliği de ortaya çıkmış olacaktır. Bu amaç doğrultusunda ilk olarak konuya ait literatür taraması yapılmış daha sonra ise değişkenlere ait 2010Q4-2018Q2 dönemini kapsayan veriler kullanılarak değişkenler arasındaki ilişkiler zaman serisi analizi yöntemleriyle incelenmiştir. Daha önce yapılan çalışmalarda konut kredileri ile inşaat sektörü arasındaki ilişiklerin incelenmemiş olması, konuya farklı bir bakış açısı getirmektedir.

1. LİTERATÜR

Katılım bankacılığı konut kredilerinin ve mevduat bankacılığı konut kredilerinin inşaat sektörü gelirleri üzerine etkisini incelediğimiz bu çalışmada ilk olarak inşaat sektörünün iktisadi büyüme üzerine etkisini inceleyen çalışmalar incelenmiş, daha sonra ise bankacılık/finansal gelişmişliğin iktisadi büyüme üzerinde etkisini inceleyen çalışmalar incelenmiştir. Yapılan kaynak taramasında konuyla alakalı olarak doğrudan çalışmalara rastlanılmamıştır. Bahsedilen literatürün incelenmesinden sonra konut kredileri, inşaat sektörü gelirleri ve iktisadi büyüme arasında nasıl bir ilişki olabileceğini gösteren bir diyagram ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

1.1.İnşaat Sektörü ve İktisadi Büyüme

İnşaat sektörü ile iktisadi büyüme arasındaki ilişkileri inceleyen birçok çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmalar incelendiğinde farklı ülkeler, dönemler ve yöntemlerle araştırıldığı görülmektedir. Konuyla ilgili çalışmalara örnek olarak ilk Lopez, Ruddock ve Riberio (2002) tarafından yapılan çalışmayı gösterebiliriz. Lopez, Ruddock ve Riberio (2002) Sahra Altı Afrika'daki 15'ten fazla gelişmekte olan ülkeler için 22

[29] İstatistiki bilgiler Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, Elektronik Veri Dağıtım Sistemi'nden alınan verilerle hesaplanmıştır.

yıldan uzun süreyi içeren inşaat yatırımları ile kişi başına düşen gayri safi yurtiçi hasıla (GSYİH) verileri arasındaki ilişkileri incelemiştir. Araştırma sonucunda elde edilen bulgular inşaat katma değerinin GSYİH'ye oranının %4-5 seviyesi altında olması inşaat hacmindeki yaşanabilecek göreceli düşüşün kişi başına düşen GSYİH'da azalan bir büyümeye karşılık geldiği vurgulamışlardır.

Chang ve Nieh (2004), 1979Q1-1999Q4 dönemini kapsayan Tayvan'daki GSYİH, inşaat yatırımları, kamu harcamaları ve özel tüketim harcamaları değişkenlerini kullanarak inşaat faaliyeti ve iktisadi büyüme arasındaki ilişkileri etmişlerdir. Johansen ve Johansen-Juselius eşbütünleşme testi neticesinde inşaat faaliyeti ile iktisadi büyüme arasında eşbütünleşme olduğu bulunmuştur. Vektör Hata Düzeltme Modeli'ne (VECM) dayanan Granger nedensellik test sonuçlarına göre, inşaat sektörü faaliyetlerden hem kısa dönemde hem de uzun dönemde iktisadi büyümeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğunu tespit etmişlerdir.

Khan (2008), Pakistan için 1950-2005 yıllarına ait inşaat sektörü ve GSYİH büyüme oranı verileri yardımıyla regresyon analizi ve Granger nedensellik testi yapmıştır. Elde edilen bulgular neticesinde, inşaat sektöründen GSYIH'ya doğru güçlü ve tek yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Wibowo (2009), Endonezya için inşaat yatırımlarına yönelik yapılan harcamaların ekonomiye etkisini araştırmak için ankete dayalı bir çalışma yapmıştır. Bu anketlerin sonuçları istatistiksel yöntemler kullanılarak analiz edilmiş ve ekonomik girdi-çıktı modellemesinden elde edilen sonuçlarla birleştirilmiştir. Çalışma sonucunda inşaat sektörünün yerel halk üzerinde istihdam meydana getirme özelliği ile ulusal ve yerel ekonomiye çok önemli bir katkı sağladığı tespit edilmiştir.

Mallick ve Mahalik (2010), Hindistan için 1961-2006 yıllarını kapsayan veriler yardımıyla inşaat sektörünün ekonomik büyümeye etkilerini tahmin etmek üzere Vektör Hata Düzeltme Modeli (VECM) ve ARDL yöntemleri ile bir inceleme yürütmüşlerdir. Yapılan testler neticesinde, sermaye stoğu modele dahil edilmesi durumunda inşaat sektörünün iktisadi büyüme üzerinde bir etkisinin olmadığı tespit edilmiştir. Lakin sermaye stoğu modelden çıkarıldığında, inşaat sektörünün reel iktisadi büyüme üzerinde olumlu yönde etkisi olduğu bulgularına ulaşılmıştır.

Choy, Runeson ve Bridge (2011), Malezya'nın 2000Q1-2010Q4 üç aylık verileri ile gayrimenkul yatırımı, inşaat faliyetleri ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkileri incelemişlerdir. Çalışmada Granger nedensellik test sonuçlarına göre tek yönlü olacak biçimde inşaat faaliyetlerinin GSYIH'yı olumlu yönde etkilediği ve GSYIH'nın da gayrimenkul yatırımlarını olumlu yönde etkilediği bulunmuştur.

Kılıç ve Demirbaş (2012), 1980-2007 yıllarını kapsayan dönem için Türkiye'ye ait üçer aylık verilerin yardımıyla kamu kesimine ait bina ve bina dışı inşaat harcamaları ile GSYH büyüme oranı arasında uzun dönemli bir ilişki olup olmadığını tespit etmeye çalışmıştır. Test sonuçlarına göre kamu bina dışı inşaat harcamalarının GSYH'ye oranı ile GSYH büyüme oranı arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığına ulaşılmıştır.

Khan, Liev ve Ghazali (2014), Malezya'nın ekonomik büyümesinde inşaat sektörünün rolünü ve performansını 1991-2010 dönemine ait zaman serileri verileri ile incelemişlerdir. Elde edilen sonuçlara göre Malezya'da inşaat sektörü ve iktisadi büyümesi arasında güçlü bir ilişki olduğu bulgularına ulaşılmış ve inşaat sektörünün ülkenin toplam ekonomisinde, gelir yaratma, sermaye oluşumu ve istihdam yaratımına katkısı bakımından GSYİH'ya ve Malezya'nın sosyo-ekonomik gelişimini destekleyen önemli bir rol oynadığı vurgulanmıştır.

Bolkol (2015) 2005Q1-2013Q4 döneminde Türkiye için inşaat üretimi ile GSYİH arasındaki ilişkiyi Granger nedensellik testi yardımıyla araştırmıştır. Sonuçlara göre inşaat üretimi (yapı ve inşaat dışı) ile GSYİH arasında uzun dönemli bir ilişki bulunmadığı ve kısa vadede GSYİH'den inşaat üretimine doğru nedensellik gösterdiğine dair bulgular tespit edilmiştir.

Mızırak ve Gömleksiz (2017), Türkiye'de 2007-2014 dönemi kapsamında inşaat sektörüne ilişkin yatırımlar ve finansman düzeyi ile uzmanlaşma, yoğunlaşma ve rekabetin bölgesel iktisadi büyümedeki etkilerini Düzey 2 bölgesini kapsayacak biçimde panel veri analizi yardımı ile incelemiştir. Sonuç olarak inşaat sektörüne yönelik finansman ve uzmanlaşma seviyesinin reel iktisadi büyümede önemli belirleyici olduğu vurgulanmış fakat yatırımların pozitif etkisine dair net bir bulguya ulaşılamadığı ifade edilmiştir.

1.2.Bankacılık/Finansal Gelişim ve İktisadi Büyüme

Bankacılık/finansal gelişim ile iktisadi büyüme arasındaki ilişkileri inceleyen birçok çalışma bulunmaktadır. Aşağıda konuyla ilgili daha önce yapılmış çalışmalardan örnekler verilmiştir. Bu çalışmalara ilk olarak Calderon ve Liu'nun (2003) çalışması gösterilebilir. Yazarlar 109 ülke grubu için 1960-1994 dönemi verileri yardımıyla finansal gelişme ve iktisadi büyüme ilişkisine yönelik bir çalışma yürütmüşlerdir. Sonuç olarak finansal gelişme iktisadi büyümede artışa neden olduğu tespit edilmiştir.

Aslan ve Küçükaksoy (2006), Türkiye'de 1970-2004 dönemi yıllık verileri kullanılarak finansal gelişme ile iktisadi büyüme ilişkisi Granger Nedensellik Testi yardımıyla tespit edilmeye çalışılmıştır. Yapılan test sonucunda, finansal gelişme ile iktisadi büyüme arasında bir ilişki olduğu ve ilişkinin yönünün finansal gelişmeden iktisadi büyümeye doğru olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Öztürkler ve Çermikli (2007), 1990-2006 dönemi için banka kredileri ve iktisadi büyüme arasındaki ilişkiyi VAR modeli ve Granger Nedensellik Testi yardımıyla test etmişlerdir. Testler sonucunda, banka kredileri ile iktisadi büyüme arasında çift yönlü ilişki tespit edilmiştir

Ceylan ve Durkaya (2010), Türkiye'de 1998Q1-2008Q4 dönemine ait üçer aylık veriler kullanarak yurtiçi kredi hacmi ile iktisadi büyüme ilişkisini Granger nedensellik testi ve hata düzeltme modeli yardımıyla test etmiştir. Testler sonucunda iktisadi büyümeden kredi hacmine doğru tek yönlü nedensellik ilişkisinin varlığı tespit edilmiştir.

Özcan ve Arı (2011), Türkiye 'de 1998–2009 çeyrek dönem verilerini kullanarak finansal gelişme ile iktisadi büyüme arasındaki ilişkiyi VAR Modeli yardımıyla analiz etmişlerdir. Elde edilen sonuçlar neticesinde iktisadi büyümeden finansal gelişmeye doğru tek yönlü bir ilişki tespit edilmiştir.

Mercan (2013), Türkiye için toplam yurtiçi kredi hacminin iktisadi büyüme üzerindeki etkisini 1992Q1–2011Q3 dönemi üç aylık verileri ile ARDL Sınır Testi kullanılarak incelemiştir. Elde edilen bulgular sonucunda kredi hacminin iktisadi büyüme üzerindeki etkisi uzun dönem için pozitif ve istatistiki olarak anlamlı olarak tespit edilmiştir. Ayrıca nedensellik testinde kredi hacmi ve iktisadi büyüme arasında çift yönlü ilişki tespit edilmiştir.

Özen ve Vurur (2013), Türkiye'de 1998Q1- 2012Q1 dönemine ait üçer aylık veriler kullanılarak mevduat, banka kredileri ve iktisadi büyüme arasındaki ilişki Granger Nedensellik Testi ile araştırılmıştır. Bulgulara göre mevduatlardan hem iktisadi büyümeye hem de kredilere doğru, iktisadi büyümeden ise kredilere doğru bir nedensellik ilişkisinin olduğunu tespit edilmiştir.

Tuna ve Bektaş (2013), Türkiye'de 1998Q1-2012Q4 dönemi verilerini kullanarak kredi hacmi ile iktisadi büyüme arasında Gregory-Hansen eşbütünleşme testi ve Granger Nedensellik Testi kullanılmıştır. Sonuçlar neticesinde değişkenler arasında uzun dönem ilişkisinin bulunmadığı ve iki seri arasında bir nedensellik ilişkisinin olmadığı saptanmıştır.

Tandoğan ve Özyurt (2013), Türkiye'de 1981-2009 dönemi verileri ile bankacılık sektörü ile iktisadi kalkınma ve iktisadi büyüme arasındaki ilişkileri Toda ve Yamamoto Nedensellik test yardımıyla incelemişlerdir. Sonuçlar bankacılık sektöründen iktisadi büyümeye doğru tek yönlü nedenselliğin varlığını ortaya koymuştur.

Tiryaki (2014), Türkiye için 1999-2014 yıllarına ait verilerden hareketle bireysel ve diğer kredi göstergelerinin GSYİH ve cari hesap dengesi arasındaki ilişkinin tespiti maksadıyla VAR modeli ve Granger Nedensellik Testi yapmıştır. Test sonuçlarında bireysel krediler ile GSYİH büyümesi arasında pozitif bir nedensellik tespit edilmiştir.

Göçer, Mercan ve Bölükbaş (2015), Türkiye'de 2000Q1-2012Q4 dönemi verileri ile bankacılık sektörü toplam kredi hacminin, istihdam ve ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini EKK yardımıyla analiz etmiştir. Analiz sonucunda, Türkiye'de kredi hacmindeki artışların istihdamı ve iktisadi büyümeyi pozitif etkilediği tespit edilmiştir.

Turgut ve Ertay (2016), Türkiye için 2003Q1-2013Q4 dönemine ait üçer aylık verileri kullanarak bankacılık sektörü ve büyüme ilişkisinin Granger nedensellik ve Eşbütünleşme modeli ile incelemiş ve bankacılık sektöründen iktisadi büyümeye doğru nedensellik ilişkilerinin olduğunu tespit etmişlerdir.

Pehlivan, Demirlioğlu ve Yurtseven (2017), Türkiye'de 2002Q1-2015Q4 dönemine ait üçer aylık verileri kullanarak bankacılık faaliyetleri ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi eş bütünleşme ve nedensellik testi kullanarak tespit etmeye çalışmıştır. Elde edilen bulgulara göre uzun dönemde banka kredileri ile GSYİH arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunurken, mevduat ile GSYİH arasında herhangi bir nedensellik tespit edilememiştir.

Yüksel ve Adalı (2017), Türkiye'de 2008:Q1-2017:Q1 dönemine ait üçer aylık verileri yardımıyla bireysel ve KOBİ kredileri ile iktisadi büyüme arasındaki ilişkiyi Toda Yamamoto Nedensellik analizi kullanarak test etmiştir. Test sonucunda, bireysel ve KOBİ kredilerinden ekonomik büyümeye doğru bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Çakar, Karakaş ve Güngör (2018), Türkiye'de geleneksel (mevduat) ve katılım bankalarının toplam kredi hacimleriyle iktisadi büyüme arasındaki ilişkileri 2005Q4-2016Q4 dönemi için incelemiştir. Çalışmada Johansen Eşbütünleşme analiz sonucuna göre, kalkınma ve yatırım bankalarının toplam kredi hacimleriyle GSYİH arasında uzun dönemli bir ilişki bulunduğunu ifade etmişlerdir. Daha sonra yapılan Granger Nedensellik testi sonucunda ise kalkınma ve yatırım bankalarının toplam kredi hacimlerinden GSYİH'ye doğru, GSYİH'den katılım bankalarının toplam kredi hacmine doğru ve GSYİH'den T.C. Merkez Bankası'nın toplam kredi hacmine doğru tek yönlü nedensellik ilişkisinin var olduğunu tespit etmişlerdir. Ancak mevduat bankalarının toplam kredi hacimleriyle GSYİH arasında herhangi bir nedensellik ilişkisine rastlanılamadığını vurgulamışlardır.

Bahse konu literatür taraması neticesinde inşaat ve bankacılık sektörünün faaliyetlerinin iktisadi büyümeye önemli etkisi olduğunu tespit eden araştırmacıların yansıra bu iki sektörlerin iktisadi büyüme üzerinde etkisinin olmadığı yönünde farklı görüşlere de rastlamak mümkündür. Ancak çoğunlukla etkisinin

olduğu görülmektedir. Ayrıca iktisadi büyümenin de bu sektörleri etkilediği sonuçlarına ulaşan alışmalar mevcuttur.

Yukarıda değinilen çalışmalara dayanarak, katılım ve mevduat bankacılığı konut kredilerinin ikisinin de Türkiye'nin GSYİH'sında önemli bir paya sahip olan inşaat sektörü gelirlerine olumlu etkisi beklenmektedir. Ayrıca, bankacılık ve inşaat sektörünün iktisadi büyüme üzerinde etkili olması nedeniyle, bu iki sektör arasında bir ilişkinin olup olmadığı sorusu yeni çalışmalara motivasyon kaynağı oluşturmaktadır. Şekil 1'de görülen diyagrama göre, katılım ve mevduat bankacılığı konut kredilerinin inşaat sektörü gelirlerine etkisi beklenmektedir. Ayrıca, literatürde etkisi sıklıkla ortaya konan inşaat sektörü gelirlerinin/faaliyetlerinin de iktisadi büyüme üzerinde etkili olacağı kaçınılmazdır. Bu sebepten dolayı bu çalışma, konuya farklı bir bakış açısı getirmektedir. Böylece daha önce yapılan birçok çalışmadan pek çok noktadan ayrılmaktadır.

Şekil 1: *Konut Kredileri, İnşaat Sektörü Gelirleri ve İktisadi Büyüme Arasındaki İlişkileri Gösteren Diyagram*

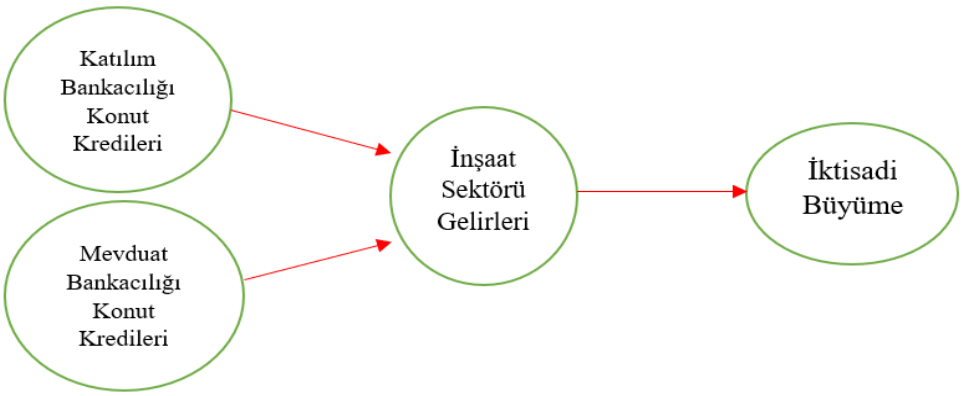

2. VERİ VE MODEL

Katılım ve mevduat bankacılığı konut kredileri ile inşaat sektörü gelirleri (2010=100) arasındaki ilişkileri incelediğimiz bu çalışmada 2010Q4-2018Q2 dönemi kapsayan veriler kullanılmaktadır. Değişkenlere ait veriler Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Elektronik Veri Dağıtım Sistemi'nden alınmıştır. Ayrıca analizlerde değişkenlerin logaritmik dönüşümleri kullanmış ve değişkenlere ait grafikler Şekil 2'de görülmektedir. Grafikler incelendiğinde incelene dönem için değişkenlerin tamamında bir artış eğilimi vardır.

Şekil 2: *Değişkenlere Ait Grafikler*

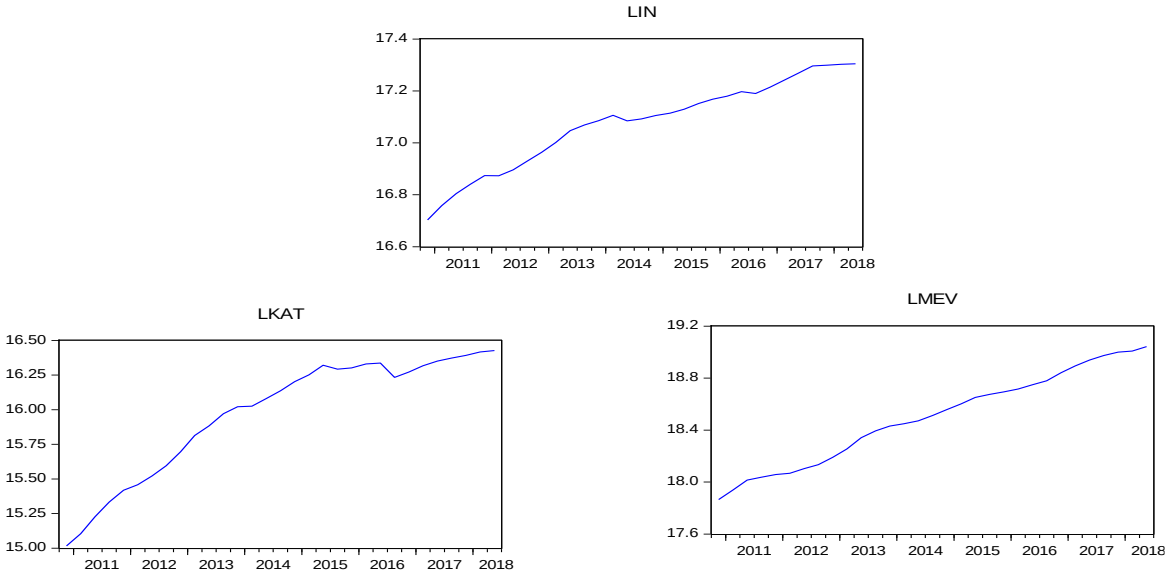

Şekil 3'de ise katılım ve mevduat bankacılığı konut kredilerinin kullanılan toplam konut kredileri içindeki payları görülmektedir. Değişkenlerin aldıkları paylar incelendiğinde 2010Q4-2018Q2 dönemi için toplam konut krediler içindeki mevduat bankacılığı konut kredilerinin aldığı pay ortalama %93 civarındadır. Katılım bankalığının aldığı pay ise ortalama %7'lerdedir.

Şekil 3*: Katılım ve Mevduat Bankacılığı Konut Kredilerinin Toplam Konut Kredileriler İçindeki Payları*

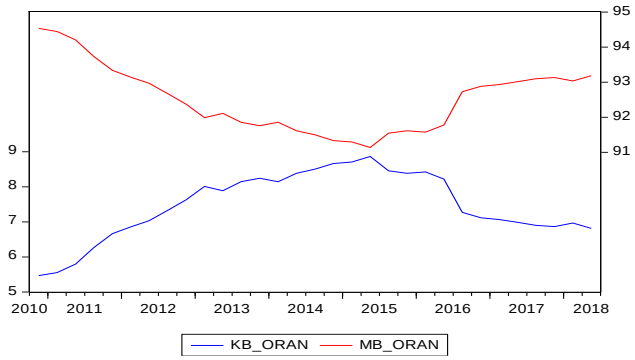

Çalışmada değişkenler arasındaki ilişkileri şu şekilde modellenmiştir:

$$LIN_t = \beta_0 + \beta_1 LKAT_t + \beta_2 LMEV_t + u_t \qquad (1)$$

1 nolu modelde yer alan LIN, inşaat sektörü gelirlerinin mevsimsellikten arındırılmış ve logaritmik dönüştürülmüş halini ifade etmekte ve modelin bağımlı değişkenini temsil etmektedir. LKAT, katılım bankacılığı LMEV ise mevduat bankacılığı konut kredileri değerlerini göstermekte ve modelin bağımsız değişkenleridir. Değişkenlerin sonunda yer alan t indisi ise değişkenlerin bir zaman serisi olduğunu göstermekte ve t=2010Q4, 2011Q1,…,2018Q2 şeklinde ve toplam 31 yıldır. β_0 modelin sabit terim katsayısını, β_1 ve β_2 ise modelin eğim katsayılarını göstermektedir. β_1 LKAT'da meydana gelen %1'lik değişmenin, β_2 ise LMEV'de meydana gelen %1'lik değişmenin LIN üzerinde meydana getireceği değişmeyi ifade etmektedir. u_t ise modelin hata terimidir.

3. YÖNTEM VE BULGULAR

Bu çalışmada değişkenler arasındaki ilişkiler zaman serisi analiz yöntemleri kullanılarak iki aşamada araştırılmıştır. Birinci aşamada değişkenlerin durağanlık düzeyleri Genelleştirilmiş Dickey-Fuller (ADF) birim kök testiyle incelenmiştir. İkinci aşamada ise değişkenler arasında uzun dönemli ilişkilerin varlığı Otoregresif Gecikmesi Dağıtılmış Modeline (ARDL) dayalı Sınır Testi yardımıyla incelenmiştir. Sırasıyla bu testler açıklanmış ve bulgular aşağıda gösterilmiştir.

Zaman serisi analizlerinde değişkenlerin durağanlığının test edilmesi önem arz etmektedir. Çünkü değişkenlerin durağan olmaması bu değişkenlerle yapılacak regresyon analizlerinin sahte regresyon sorununu ortaya çıkarmaktadır. Sahte regresyon demek bir bakıma sahte ilişkiler demektir. Bu durumda regresyon elde edilen tahminlere güvenilemez. Bu sebepten dolayı durağanlığı test eden birçok birim kök testi geliştirilmiştir. Bu çalışmada Said ve Dickey (1984) tarafından geliştirilen ve zaman serisi analizlerinde sıklıkla kullanılan ADF birim kök testi kullanılarak değişkenlerin durağanlık düzeyleri incelenmiştir. Bu testin temeli Dickey ve Fuller (DF) (1979) tarafından geliştirilen birim kök testine dayanmaktadır. ADF testinin DF testinden en önemli farkı test eşitliğine bağımlı değişkenin gecikmelerinin ekleyerek, modelde ortaya çıkabilecek olan otokorelasyon sorununu çözmesidir. Aşağıdaki 2,3 ve 4 nolu modelde sırasıyla sabit ve trendin olmadığı model, sabitli model ve son olarak sabit ve trendin olduğu modelleri göstermektedir. ADF'de bu modeller üzerinden değişkenlerde birim kök olup olmadığı saptanmaktadır.

$$\Delta Y_t = \rho Y_{t-1} + \Delta Y_{t-p} + \varepsilon_t \quad (2)$$
$$\Delta Y_t = \beta_1 + \rho Y_{t-1} + \Delta Y_{t-p} + \varepsilon_t \quad (3)$$
$$\Delta Y_t = \beta_1 + \beta_2 t + \rho Y_{t-1} + \Delta Y_{t-p} + \varepsilon_t \quad (4)$$

Her üç model içinde değişkende birim kökün varlığı şu hipotezler yardımıyla incelenmektedir;

$H_0 : \rho \geq 0$ (Y_t serisi durağan değil, birim köklüdür),
$H_1 : \rho < 0$ (Y_t serisi durağandır, birim köklü değildir).

Bu hipotezler için elde edilen test istatistiği eğer mutlak olarak kritik değerlerden büyük veya olasılık değeri istatistiki anlamlılık düzeylerinden (%1, %5 ve %10 gibi) küçükse H_0 reddedilmektedir. Bu durumda durağanlığı incelenen değişkenin durağan olduğu ve birim köklü olmadığı sonucuna ulaşılmaktadır. Tersi durumda ise serinin durağan olmadığı ve birim köklü olduğu bulgusu elde edilmektedir. Bu ilgili değişkenin farkı alınarak tekrar birim kök testi uygulanmaktadır. Eğer en son hangi farkında durağan oluyorsa o değişkenin o derecede durağan olduğu anlamına gelmektedir. Örneğin değişken 1. farkında durağanda değişkenin I(1) olduğu anlamına gelmektedir.

Tablo 1'de çalışmada kullanılan değişkenlere ait sabitli model ve sabitli-trendli model için ADF birim kök test sonuçları görülmektedir. Şekil 2'deki grafikler incelendiğinde değişkenlerin deterministtik olarak hem sabite hem de trende sahip olduğu görülmektedir. Tablo 1'de görülen sonuçlara göre sabitli model için LIN ve LMEV değişkenlerinin I(1), LKAT değişkeninin ise I(0) olduğu görülmektedir. Sabitli ve trendli model sonuçlarına göre ise LIN ve LKAT değişkenleri I(1) iken, LMEV değişkeni I(0)'dır. Buradan değişkenlerin farklı derecelerde durağan oldukları görülmektedir. Böyle bir durumda değişkenler arasındaki ilişkiler Pesaran, Shin and Smith (2001) tarafından geliştirilen ARDL Sınır testi yardımıyla incelenebilir.

Tablo 1: *ADF Birim Kök Test Sonuçları*

Sabitli Model			Sabitli ve Trendli Model		
Değişken	**Hesaplanan İstatistik**	**Olasılık**	**Değişken**	**Hesaplanan İstatistik**	**Olasılık**
LIN	-2.475	0.132	LIN	-1.866	0.642
ΔLIN	-3.147*	0.035	ΔLIN	-3.946*	0.024
LKAT	-5.019*	0.003	LKAT	-1.434	0.829
ΔLKAT	-	-	ΔLKAT	-4.407	0.008
LMEV	-1.367	0.583	LMEV	-3.415**	0.068
ΔLMEV	-5.243*	0.001	ΔLMEV	-	-

*,** Sırasıyla %5, %10 anlamlılık düzeyinde durağanlığı göstermektedir.

ARDL Sınır testi değişkenler arasındaki uzun dönemleri incelemek amacıyla geliştirilmiş bir yöntemdir. Bu testin birçok eşbütünleşme testine göre en önemli üstünlüğü farklı düzeylerde durağan olan değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkilerin incelenmesine izin vermesidir. Daha açık bir ifadeyle değişkenlerden bir kaçı I(1) kalanları ise I(0) olabilir. Ancak burada bilinmesi gereken en önemli koşullardan birincisi bağımlı değişkenin I(1) olmasıdır ve ikincisi ise değişkenlerden herhangi birinin I(1)'den daha yüksek mertebelerde durağan olmamasıdır.

ARDL modelleri hem bağımlı değişkenlerin hem de bağımsız değişkenlerin gecikmelerinin aynı modelde analize dahil edilmesine izin vermektedir. 5 nolu modelde değişkenlerimizi kullanarak oluşturduğumuz bir ARDL modeline ait eşitlik görülmektedir. Modelde yer alan Θ'lar bağımsız değişkenlerin katsayı matrisini göstermektedir. m,n ve l terimleri ise değişkenlerin alabileceği farklı gecikme sayılarını ifade etmektedir. i ise gecikme sayısını göstermektedir. e_t ise modelin hata terimidir. 5 nolu modeldeki gecikme sayıları çeşitli bilgi kriterleri yardımıyla belirlenmektedir. Bu çalışmada Schwarz Bilgi Kriteri (SIC) yardımıyla belirlenmiştir.

$$LIN_t = \Theta_0 + \sum_{i=1}^{m} \Theta_{1i} LIN_{t-i} + \sum_{i=0}^{n} \Theta_{2i} LKAT_{t-i} + \sum_{i=0}^{l} \Theta_{3i} LMEV_{t-i} + e_t \qquad (5)$$

Yapılan analizler sonucunda ARDL(1,0,1) modelinin uygun model olduğu tespit edilmiştir. Bu modelin uygun model olup olmadığının testide önem arz etmektedir. Bunun için modelde herhangi bir problem olup olmadığını test edebilmek için tanımlayıcı testler yapılmıştır. Tablo 2'de görüldüğü üzere ARDL(1,0,1) modelinde otokorelasyon ve değişen varyans sorunlarının olmadığı, hata terimlerinin normal dağıldığı ve modelin fonksiyonel biçiminde herhangi bir sıkıntının olmadığı ilgili istatistiklerde görülmektedir.

Tablo 2: *ARDL (1,0,1) Model Tahmini*

Değişken	Katsayı	Standart Hata	t-istatistik	Olasılık
LIN(-1)	0.815*	0.099	8.215	0.001
LKBKK	-0.002	0.023	-0.091	0.928
LMBKK	0.415*	0.108	3.829	0.001
LMBKK(-1)	-0.343*	0.116	-2.959	0.006
C	1.876*	0.912	2.056	0.050

Tanımlayıcı İstatistikler		
Test	**Hesaplanan İstatistik**	**Olasılık**

Breusch-Godfrey Otokorelasyon	0.558	0.756
Breusch-Pagan-Godfrey Değişen Varyans	7.281	0.121
Jargue-Bera Normalillik	1.336	0.512
Ramsey RESET	0.594	0.448

*%5 anlamlılık düzeyine göre anlamlılığı ifade etmektedir.

ARDL (1,0,1) modelinden elde edilen katsayıların incelenen dönem içinde istikrarlı olup olmadığının analizi ise CUSUM ve CUSUMQ analizi yardımıyla test edilmiştir. Şekil 4'e bakıldığında ARDL(1,0,1) modeli için incelenen dönemde elde edilen katsayıların istikrarlı olduğu sonucuna varılmaktadır. Çünkü elde edilen CUSUM ve CUSUMQ'ler %5 güven aralıklarının içindedir.

Şekil 4: *Cusum ve Cusumq Sonuçları*

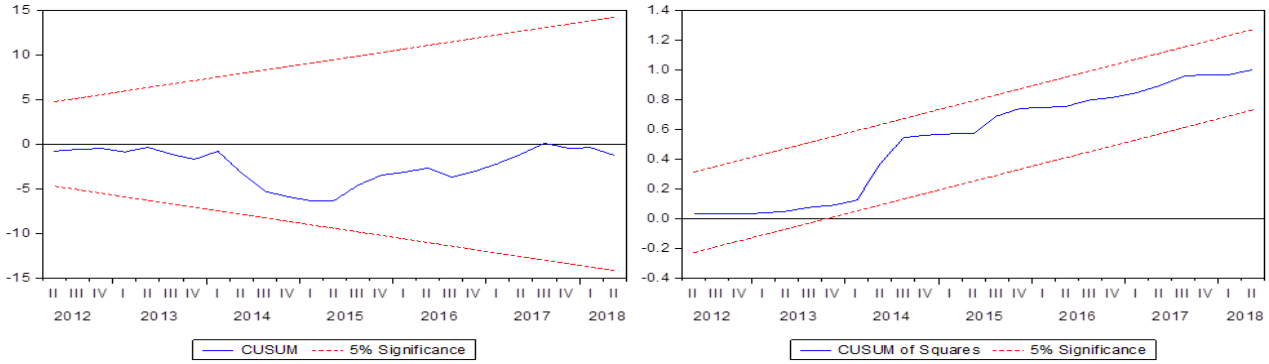

ARDL modelinin belirlenmesinden sonra ise sınır testinde kullanılacak eşitliğin oluşturulmasıdır. 6 nolu eşitlik sınır testinde kullanılan eşitliği göstermektedir. Bu eşitlik kullanılarak değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkiler test edilmektedir.

$$\Delta LIN_t = \theta_0 + \sum_{i=1}^{m} \theta_{1i} \Delta LIN_{t-i} + \sum_{i=0}^{n} \theta_{2i} \Delta LKAT_{t-i} + \sum_{i=0}^{l} \theta_{3i} \Delta LMEV_{t-i} + \theta_4 LIN_{t-i} + \theta_5 LKAT_{t-i} + \theta_6 LMEV_{t-1} + e_{1t} \qquad (6)$$

Değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkilerin test edilebilmesi için ARDL sınır testine ait şu hipotezler kurulmaktadır;

$H_0 : \theta_4 = \theta_5 = \theta_6 = 0$ *(eşbütünleşme yoktur),*
H_1: *En az* $\theta \neq 0$ *(eşbütünleşme vardır).*

Hipotezler Wald F istatistiği yardımıyla test edilmektedir. Yani modelde yer alan $\theta_4 = \theta_5 = \theta_6 = 0$ katsayılarının eşanlı olarak sıfıra eşit olup olmadığını sınayan bir Wald F testi yapılarak sınır testine ait istatistik elde edilmektedir. Hipotezler hakkında karar verebilmek için elde edilen bu istatistik değeri Pesaran, Shin and Smith (2001, s.300) makalesinden alınan alt sınır I(0) ve üst sınır I(1) değerleriyle karşılaştırılmaktadır. Eğer hesaplanan istatistik değeri I(1) kritik değerinden büyükse H_0 reddedilmemekte, değişkenler arasında uzun dönemli ilişkilerin olduğu bulgusuna ulaşılmaktadır.

Tablo 3: *ARDL Sınır Testi Sonuçları*

K	F istatistiği	%5 Kritik Değerler	
		I(0)	I(1)
1	4.30*	3.10	3.87

Tablo 3'de ARDL sınır testi sonuçları görülmektedir. Bu sonuçlara göre elde edilen F istatistik değeri (4.30), I(1) kritik değerinden (3.87) büyük olduğu için H_0 hipotezi reddedilmektedir. Bunun anlamı uzun dönemde LKBKK ile LMBKK, LIN değişkenini etkilemektedir. Bu bulguyu dikkate alarak katılım bankacılığı konut kredilerinin ve mevduat bankacılığı konut kredilerinin uzun dönemde inşaat sektörü gelirleri üzerinde etkisinin olduğu söylenebilir. Sınır testiyle değişkenler arasında ilişkinin tespit edilmesinden sonra analizler bitmemektedir. Bu aşamadan sonra hata düzeltme mekanizmasının çalışıp çalışmadığı, uzun ve kısa dönemde bağımsız değişkenlerin bağımsız değişkenleri ne düzeyde ve ne yönde etkilediği tespit edilmelidir. Ayrıca bağımsız değişkenlerin istatistiki olarak bağımlı değişken üzerinde anlamlı etkisinin olup olmadığı da sınanmalıdır. Hata düzeltme mekanizmasının çalışıp çalışmadığı 7 nolu model yardımıyla test edilmektedir.

$$\Delta LIN_t = \theta_0 + \sum_{i=1}^{m} \theta_{1i} \Delta LIN_{t-i} + \sum_{i=0}^{n} \theta_{2i} \Delta LKAT_{t-i} + \sum_{i=0}^{l} \theta_{3i} \Delta LMEV_{t-i} + \theta_4 ECM_{t-1} + e_{2t} \qquad (7)$$

7 nolu modelde yer alan ECM(-1)'ye ait katsayının 0 ile -1 arasında ve istatistiki olarak anlamlı olması değişkenler arasındaki dengesizliklerin kısa dönemde düzeldiğini göstermektedir. Tablo 4'de hata düzeltme modeli sonuçlar görülmektedir. Ayrıca buradan hem kısa dönemli hem de uzun dönemli katsayıları da görülmektedir. Bu sonuçlara göre ECM(-1) katsayısı 0 ile -1 arasında ve istatistiki olarak anlamlıdır. Bu durum modelde yer alan kısa dönemli sapmaların uzun dönemde dengeye geldiğini göstermektedir.

Ayrıca hem uzun dönemde hem de kısa dönemde LKBKK değişkeninin LIN değişkeni üzerinde anlamlı bir etkisi bulunmamaktadır. Bunun yanında ise LMBKK değişkeninin kısa ve uzun dönem içinde LIN değişkeni üzerindeki etkisi istatistiki olarak anlamlıdır. Kısa ve uzun dönemde de yaklaşık olarak LMBKK değişkeninde meydana gelen %1'lik artış LIN değişkenini yaklaşık %0.38 oranında artırmaktadır. Bunun anlamlı katılım bankacılığı konut kredilerinin inşaat sektörü gelirlerine etki etmediği, ancak mevduat bankacılığı konut kredilerinde meydana gelen değişimlerin inşaat sektörü gelirleri üzerinde etkili olduğudur. Yukarıda da ifade edildiği gibi mevduat bankacılığı konut kredilerinde medyana gelen %1'lik artış inşaat sektör gelirlerini hem kısa dönem hem de uzun dönemde yaklaşık %0.38 oranında artırmaktadır.

Tablo 4: *Kısa Dönem ve Uzun Dönem Katsayıları*

Kısa Dönem Katsayıları ve Hata Düzeltme Modeli				
Değişken	**Katsayı**	**Standart Hata**	**t-istatistik**	**Olasılık**
ΔLKBKK	0.037	0.054	0.683	0.500
ΔLMBKK	0.377*	0.071	5.284	0.001
ECM(-1)	-0.168*	0.048	-3.504	0.001
Uzun Dönem Katsayıları				
Değişken	**Katsayı**	**Standart Hata**	**t-istatistik**	**Olasılık**
LKBKK	-0.011	0.130	-0.088	0.930
LMBKK	0.385*	0.113	3.379	0.002

C	10.151*	0.911	11.131	0.001

*%5 anlamlılık düzeyine göre anlamlılığı ifade etmektedir.

4. SONUÇ

Türkiye'de katılım ve mevduat bankacılığı konut kredilerinin inşaat sektörü gelirleri üzerine etkisini incelediğimiz bu çalışmada yapılan ARDL sınır testi sonuçlarına göre değişkenler arasında uzun dönemli ilişkilerin olduğu tespit edilmiştir. Bunun anlamı uzun dönemde katılım ve mevduat bankacılığı konut kredileri inşaat sektörü gelirlerini etkilemektedir. Ancak bağımsız değişkenlerin teker teker etkilerine bakıldığında sadece mevduat bankacılığı konut kredilerinin inşaat sektörü gelirleri üzerinde etkisinin anlamlı olduğu görülmektedir. Hem kısa dönemde hem de uzun dönemde mevduat bankacılığı konut kredilerinde meydana gelen %1'lik artış inşaat sektörü gelirlerini yaklaşık %0.38 oranında artırmaktadır. Katılım bankacılığı konut kredilerinin ne kısa dönemde ne de uzun dönemde inşaat sektörü gelirlerini etkilememektedir.

Bulgular incelendiğinde katılım bankacılığı konut kredilerinin mevduat bankacılığı konu kredileri gibi etkin olmadığı söylenebilir. Bunun nedenlerine bakıldığında ise katılım bankacılığı konut kredilerinin payının toplam konut kredileri içindeki payının küçük olması, katılım bankacılığına karşı farkındalığının oluşturulamaması gösterilebilir. Bunlarla beraber katılım bankacılığından çekilen konut kredilerinde katlanılan masraflar ile mevduat bankacılığından çekilen konut kredilerinde katlanan masrafların birbirine yakın olması katılım bankacılığına yönelmeyi azaltmaktadır.

Sonuç olarak konut kredilerinin inşaat sektörü gelirleri üzerinde etkisinin önemli olduğu ve mevduat bankacılığından çekilen kredilerin daha etkin olduğu söylenebilir. Yukarıdaki nedenler dikkate alınarak inşaat sektörü gelirleri üzerinde katılım bankacılığı konut kredilerinin etkinliği anlamlı hale getirilebilir.

KAYNAKÇA

Aslan, Ö. ve Küçükaksoy, İ. (2006). Finansal gelişme ve ekonomik büyüme ilişkisi: türkiye ekonomisi üzerine ekonometrik bir uygulama. *Ekonometri ve İstatistik e-Dergisi*, (4), 25-38.

Bolkol, H. K. (2015). Causal relationship between construction production and GDP in Turkey. *International Journal of Research in Business and Social Science (2147-4478), 4*(3), 42-53.

Calderon, C. ve Liu, L. (2003). The direction causality between financial development economic growth. *Journal of Development Economics*, 72(1): 321-334.

Ceylan, S. ve Durkaya, M. (2010). Türkiye'de kredi kullanımı - ekonomik büyüme ilişkisi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 24(2), 21-35.

Chang, T. ve Nieh, C. C. (2004). A note on testing the causal link between construction activity and economic growth in Taiwan. *Journal of Asian Economics*, *15*(3), 591-598.

Choy, C.F., Skitmore, M., Runeson, G. ve Bridge, A., (2011). Property investment, construction and economic growth: The case of Malaysia. *The Asian Conference on Real Estate (ACRE 2011) : Sustainable Growth, Management Challenges, 3-5 October 2011, Thistle Johor Bahru, Malaysia, 1-10, https://eprints.qut.edu.au/48558/2/48558.pdf*, erişim tarihi: 31.10.2018

Çakar, R., Karakaş G. ve Güngör S. (2018), Türkiye'de geleneksel ve katılım bankalarının toplam kredi hacimleriyle ekonomik büyüme arasındaki ilişkisi. *İslam Ekonomisi ve Finansı Dergisi 4(1),* 69-95.

Dickey, D.A. ve Fuller, W.A. (1979). Distribution of The Estimators for Autoregressive Time Series with a Unit Root. *Journal of the American Statistical Association 74*, 427–431

Göçer, İ., Mercan, M. ve Bölükbaş, M. (2015). Bankacılık sektörü kredilerinin istihdam ve ekonomik büyüme üzerindeki etkileri: Türkiye ekonomisi için çoklu yapısal kırılmalı eş bütünleşme analizi. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, *33*(2), 65-84

Khan, R. A., Liew, M. S. ve Ghazali, Z. B. (2014). Malaysian construction sector and Malaysia vision 2020: Developed nation status. *Procedia-Social And Behavioral Sciences,109*, 507-513.

Khan, R.A. (2008). Role of construction sector in economic growth: empirical evidence from Pakistan economy. *First International Conference on Construction In Developing Countries (ICCIDC–I) "Advancing and Integrating Construction Education, Research & Practice" August 4-5*.

Kılıç, R. ve Demirbaş, E. (2012). Türkiye'de kamu inşaat harcamalarının belirleyicileri ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, *3*(2).84-97

Lopez, J., Ruddock, L. ve Ribeiro, F. L. (2002). Investment in construction and economic growth in developing Countries. *Building Research & Information*, *30*(3), 152-159.

Mallick, H. ve Mahalık M. K. (2010). Constructing the Economy: The Role of Construction Sector in India's Growth, *Journal of Real Estate Finance and Economics*, 40(3), 368–384.

Mızırak, Z. ve Gömleksiz, M. (2017), Türkiye'de inşaat sektörü ve bölgesel ekonomik büyüme ilişkisi: Düzey 2 bölgeleri üzerine bir analiz. *Turkish Studies 12(24)*, 121-146

Mercan, M. (2013). Kredi hacmindeki değişimlerin ekonomik büyümeye etkisi: Türkiye ekonomisi için sınır testi yaklaşımı. *Bankacılar Dergisi 84*, 54-71.

Özcan, B. ve Arı, A. (2011). Finansal gelişme ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin ampirik bir analizi: Türkiye Örneği. *Business and Economics Research Journal 2*(1), 121-142.

Özen, E. ve Vurur, N. S. (2013). Türkiye'de mevduat banka kredisi ve ekonomik büyüme ilişkisinin incelenmesi. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15, 117-131

Öztürkler, H. ve Çermikli, A. H. (2007). Türkiye'de bir parasal aktarım kanalı olarak banka kredileri. *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar*, 44(514), 57-68.

Pehlivan, P., Demirlioğlu, L. ve Yurtseven, H. (2017). Türkiye'de bankacılık faaliyetleri ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin analizi. *V. Anadolu International Conference in Economics, May 11-13, 2017, Eskişehir, Turkey, 1-14.* http://2017.econanadolu.com/admin1/dn_content/59063dbac60ac.pdf, erişim tarihi: 31.10.2018

Pesaran, M. H., Shin, Y. ve Smith, R. J. (2001). Bounds testing approaches to the analysis of level relationships. *Journal of Applied Econometrics*(16), 289-326.

Said, S.E. ve Dickey, D. A. (1984). Testing for unit roots in autoregressive-moving average models of unknown order. *Biometrika 71(3)*, 599-607.

Tandoğan, D. ve Özyurt, H. (2013). Bankacılık sektörünün ekonomik büyüme ve sürdürülebilir ekonomik kalkınma üzerine etkisi: Türkiye ekonomisi üzerine nedensellik testleri (1981-2009). *Marmara Üniversitesi İ.İ.B. Dergisi 35(2),* 49-80

Tiryaki, G. (2014). Türkiye'de bireysel kredilerin ekonomik büyüme ve cari açık ile ilişkisi. *Bankacılar Dergisi*, *91*, 55-74.

Tuna, K. ve Bektaş, H. (2013). Kredi hacminin ekonomik büyüme üzerindeki rolünün incelenmesi: Türkiye örneği. *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi, 5(9)*, 139-150.

Turgut, A. ve Ertay, H. İ. (2016). Bankacılık sektörünün ekonomik büyüme üzerindeki etkisi: Türkiye üzerine nedensellik analizi. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, *8*(4), 114-128.

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, Elektronik Veri Dağıtım Sistemi, https://evds2.tcmb.gov.tr/, erişim tarihi: 12.10.2018

Wibowo, Ir. .M. A. (2009). The Contribution of the construction ındustry to the economy of Indonesia: A systemic approach. https://www.irbnet.de/daten/iconda/CIB18138.pdf

Yüksel, S. ve Adalı, Z. (2017). Farklı kredi türleri ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisinin belirlenmesi: Türkiye üzerine bir uygulama. *Politik Ekonomik Kuram, 1(1)*, 1-21.

SUUDİ ARABİSTAN'DA İSLAMİ BANKACILIK

Prof. Dr. Seyfettin ERDOĞAN
İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, İktisat Bölümüs
erserdagm@hotmail.com

Doç. Dr. Ayfer GEDİKLİ
İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, İktisat Bölümüs
ayfergedikli@yahoo.com

ÖZET

Suudi Arabistan, İslami finans ve İslami bankacılık açısından dünyanın önde gelen ülkeleri arasında yer almaktadır. Bu ülkede, finansal sistemde düalist bir yapı söz konusudur. Geleneksel ticari bankaların yanısıra dört İslami banka finansal sitemde yer almaktadır. İslami bankacılık faaliyetleri, sadece, İslami bankalar tarafından yürütülmemekte, geleneksel bankalar da, İslami bankacılık pencereleri kurmaktadır.

Bu çalışmada, Suudi Arabistan'da İslami bankacılık açısından ortaya konan performansın genel görünümü değerlendirilmektedir. Çalışma iki başlıktan meydana gelmektedir. Birinci başlık altında İslami bankacılığın tarihi gelişimi, ikinci başlık altında ise, İslami bankacılığa ilişkin performans, diğer bölge ülkeleri ile mukayeseli olarak ele alınmaktadır.
Anahtar kelimeler: Suudi Arabistan, İslami Bankacılık, İslami Finans

ABSTRACT

Kingdom of Saudi Arabistan is one of the pioneer countries in Islamic finance and banking in the world. There is a dual banking system in Saudi Arabia. There are many conventional banks as well as four Islamic banks in the banking industry. Not only Islamic banks provide with the Islamic banking activities and transactions but also conventional banks give Islamic finance services by opening Islamic finance windows.

In this study, Islamic banking and Islamic finance performance of Saudi Arabia will be evaluated. The study is composed of two basic parts. In the first part, history of Islamic banking in the country will be explained. In the second part of the study, Islamic banking performance of Saudi Arabia will be analyzed by comparing with the other region countries.
Key Words: Saudi Arabia, Islamic Banking, Islamic Finance

GİRİŞ

Suudi Arabistan'da para ve bankacılık sisteminin geçmişi çok fazla eski değildir. 1950'li yılların başlarında dış destek ile kurulan Suudi Arabistan Para Kurulu (Saudi Arabian Monetary Agency: SAMA) bankacılık ve finansal sistemin gelişiminde önemli bir aşamadır. SAMA, modern merkez bankalarının üstlendiği, fiyat istikrarı, döviz kuru istikrarı ve finansal istikrarı sağlamak gibi birçok işlevi yerine getirmek üzere görevlendirilmiştir.

Finansal sistemde SAMA'nın yanısıra özel ticari bankalar ve dört adet İslami banka da faaliyette bulunmaktadır. İslami bankalar ile birlikte, geleneksel bankalar da İslami bankacılık pencereleri açarak İslami bankacılık hizmetleri yerine getirmektedir. Al Rajhi Bank, Alinma Bank, Bank AlBilad ve Bank AlJazira, İslami bankacılık kurallarına göre faaliyette bulunan finansal kurumlardır.

Suudi Arabistan İslami bankacılık açısından küresel ölçekte önde gelen ülkeler arasında gelmektedir. Sahip olduğu İslami bankacılık varlıkları açısından küresel düzeyde en üst sıralarda bulunmaktadır. Suudi Arabistan küresel ölçekte piyasa payı açısından da güçlü bir konuma sahiptir.

Bu çalışmada, Suudi Arabistan'da İslami bankacılık açısından ortaya konan performansın genel görünümü değerlendirilmektedir. Çalışma iki başlıktan meydana gelmektedir. Birinci başlık altında İslami bankacılığın tarihi gelişimi, ikinci başlık altında ise, İslami bankacılığa ilişkin performans ele alınmaktadır.

SUUDİ ARABİSTANDA İSLAMİ BANKACILIĞIN TARİHİ GELİŞİMİ

Suudi Arabistan'da para ve bankacılık sistemi formel anlamda yirminci yüzyılın ortalarında şekillenmiştir. Bu yıllara kadar modern anlamda para ve bankacılık sisteminden söz etmek mümkün değildir. Diğer bir ifade ile, Suudi Arabistan Krallığı kurulduğunda ulusal para sistemi mevcut değildi. Yabancı para birimleri ödeme aracı olarak kullanıyor, aynı zamanda Suudi gümüş paraları da tedavülde bulunuyordu. Böyle bir ortamda, devlet tarafından banknot ihracı olmadığı gibi, bankacılık işlemleri yabancı banka şubeleri tarafından yürütülmekteydi. İlk yabancı banka, 1926 yılında Cidde'de kurulmuştur. Bu kurumun çok kapsamlı faaliyetlerde bulunduğunu söylemek söz konusu değildir. 1952 yılında ABD desteği ile Suudi Arabistan Para Kurulu, (Saudi Arabian Monetary Agency: SAMA), kurulmuş ve İslami kanunlar çerçevesinde merkez bankası olarak hizmet etmek üzere dizayn edilmiştir. SAMA, para politikası açısından en tepe kurum olarak tesis edilmiştir. SAMA, bir merkez bankasının yerine getirmesi gereken görevler konusunda yetkilendirilmiştir. SAMA'nın işlevleri arasında, döviz kuru hareketleri ve sermaye akımları karşısında para politikası araçlarını kullanarak ulusal paranın değerini stabilize etmek görevi yer almaktadır (Lone ve Alshehri, 2015:36-37; Nichita, Kagitci ve Vulpoi 2013:219). SAMA, merkez bankası olarak ulusal para ihraç etmek, fiyat istikrarı ve döviz kuru istikrarı sağlamak, ticari bankaları denetlemek ve gözetlemek, döviz kuru rezervlerini idare etmek, finansal sistemin büyümesini ve istikrarını sağlamak, bankalar arasındaki elektronik finansal sistemi çalıştırmak gibi işlevler yürütmektedir. 1961 yılında, Suudi Riyali konvertibl hale getirilmiştir. İktisadi faaliyet hacmi geliştikçe 1970 ve 1980'li yıllarda SAMA, bankacılık sektörünün gelişmesi ve döviz rezervlerinin yönetimi konusunda adımlar atmıştır (Nichita, Kagitci ve Vulpoi 2013:219).

Finansal sistemi içerisinde en tepede yer alan SAMA ile birlikte çok sayıda ticari banka faaliyette bulunmaktadır. Suudi Arabistan'daki bankalar, The National Commercial Bank (NCB), The Saudi British Bank, Saudi Investment Bank, Alinma bank, Banque Saudi Fransi, Riyad Bank, Samba Financial Group (Samba), Saudi Hollandi Bank, Al Rajhi Bank, Arab National Bank, Bank AlBilad ve Bank AlJazira'dır. Bu bankalar içerisinde AlAhli Bank olarak da bilinen The National Commercial Bank, ilk Suudi Arabistan bankasıdır. NCB, sahip olduğu varlıkları ile Arap dünyasındaki en büyük banka olup dünyada İslami bankacılık ve finansın öncülüğünü yapmış kurumlardan birisidir. Bu banka, Kraliyet Kararnamesi ile ülkenin önde gelen firmaları olan Saleh and Abdulaziz Kaki ve the Salem bin Mahfouz şirketlerinin kollektif bir yapı altında birleşmesi suretiyle tesis edilmiştir. İki firma tarafından kurulan bu yapı, resmi olarak kabul edilen ilk Suudi Bankasıdır. 1979 yılında finansal faaliyetlerini başlatan NCB, aynı zamanda İslami kurallar ile uyumlu birçok finansal hizmetin gelişiminde öncü rol oynamıştır (Lone ve Alshehri, 2015:38).

Suudi Arabistan'da İslami bankalar ile birlikte geleneksel bankalar, özel İslami bankacılık pencereleri ve şubeleri açarak İslami bankacılık faaliyetleri yapmaktadır. Diğer bir ifade ile, Arabistan'da hemen hemen bütün bankalar İslami bankacılık hizmetleri yürütmektedir. Kısacası, bazı bankalar, tamamen İslami bankacılık niteliklerini haizken, bazıları da, İslami bankacılık pencereleri açmakta ya da İslami bankacılık faaliyetleri yerine getirmektedir. Bu ülkede İslami bankacılığın öne çıkması açısından en güzel örnek, Al Rajhi Bank'dır. Al Rajhi, GCC ülkelerindeki İslami bankalar arasında güvenirliği ile öne çıkan kurumlardan birisidir. Al Rajhi Bank'ın yanısıra, Alinma Bank, Bank AlBilad ve Bank AlJazira tamamıyla İslami bankacılık prensiplerine göre çalışan kurumlardır (Lone ve Alshehri, 2015:42).

1950'li yılların ikinci yarısında kurulan Al – Rajhi Bank'dan sonra Suudi Arabistan'da en eski ikinci İslami banka, 1975 yılında kurulan Al -Jazira'dır. Al – Bilad, 2004 yılında ve Al - Inma 2007 yılında kurulmuştur. Al - Rajhi Bank'ın toplam mevduatı, toplam aktifleri ve toplam sermayesi sırasıyla 201,878 milyon SAR, 250,179 milyon SAR ve 37,349 milyon SAR'dır. Al - Bilad finansal hacim açısından en küçük İslami bankadır. Bu Banka'nın toplam mevduatı, toplam aktifleri ve toplam sermayesi, sırasıyla, 26,413 milyon SAR, 33,195 milyon SAR ve 4,874 milyon SAR'dır (Hassan vd., 2018: 102).

Suudi Arabistan'da İslami bankacılık ve finansal aktiviteleri denetleyen ve regüle eden bağımsız Şeriat kurulu bulunmamaktadır. Bu ülkede, SAMA geleneksel ticari bankalar ile birlikte faaliyette bulunan, bankacılık ve finansal aktiviteler icra eden İslami finansal kurumları denetlemekte ve regüle etmektedir (Al-Shamrani, 2014:28).

Özetle, Suudi Arabistan'da ticari bankalarla birlikte İslami bankalarda faaliyette bulunmaktadır. Bu ülkede, yasalar ve regülasyonlar olabildiğince İslami kurallara dayandırılmaya çalışılmasına rağmen, bankacılık sektörünün doğası gereği, önemli ölçüde Batı ülkelerindeki uygulamaya benzer bir model tercih edilmiştir. Öte yandan sağlam bir İslami bankacılık alt yapısını kurmak için ciddi gayretler de göstermiştir. İslam Kalkınma Bankası ve Dar Al-Maal Al İslami Trust, İslam ülkeleri arasında İslami bankacılık modelinin tesis edilmesi için kurulan önemli kuruluşlardır. Hükümet, bu bankaları desteklemekte; ancak, Suudi Arabistan'da ticari bankacılık alanında faaliyette bulunmalarına izin vermemektedir. Bu ülkede lisanslı ticari bankaların isminde İslam kelimesi bulunmaz. Hükümet, bankalara isimlerinin yanına İslami kelimesini kullanmalarına izin vermemektedir. Uygulamanın gerekçesi açıktır. İslam kelimesini kullanan bir banka ile ilgili ortaya çıkacak negatif bir gelişme bütün İslami bankaları etkiler. Örneğin, isminde İslami kelimesi bulunan bir bankanın iflas etmesi halinde diğer İslam ülkelerindeki İslami bankacılık faaliyetlerinin de olumsuz yönde etkilenmesi söz konusu olabilir (AlMasnad, 2016:43-44).

İSLAMİ BANKACILIK VE FİNANSA İLİŞKİN PERFORMANS

Suudi Arabistan'da İslami bankaların performansına ilişkin öne çıkan hususlar aşağıdaki noktalarda özetlenebilir.

- Suudi Arabistan'da finansal sistemde en büyük paya ticari bankalar sahiptir. Grafik 1'de görüldüğü gibi, yatırım fonları, özel kredi kuruluşları, emeklilik fonları ve ticari bankalar arasında finansal sistem içerisindeki oransal ağırlık karşılaşması yapıldığında, ticari bankaların payı %51'dir.

Grafik-1: *Suudi Arabistan Finansal Sistemi*

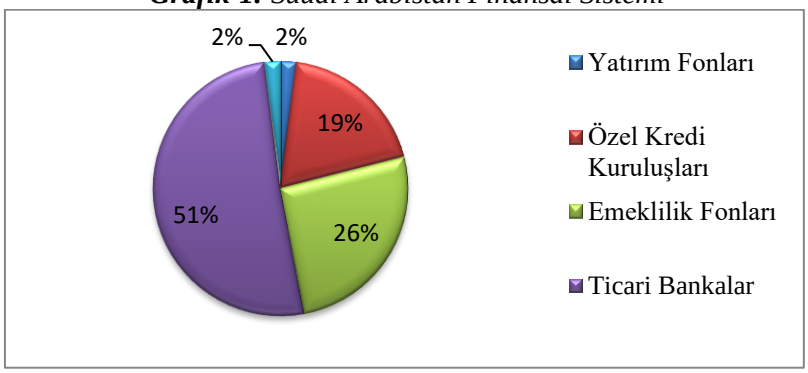

Kaynak: IMF (2017:8)

- Grafik 2'de görüldüğü gibi, Körfez ülkeleri arasında bankacılık varlıkları açısından Suudi Arabistan, en büyük paya sahip ülkede konumundadır. Bu ülkeyi, sırasıyla Birleşik Arap Emirlikleri, Katar, Kuveyt, Bahreyn ve Umman izlemektedir. Suudi Arabistan, sadece, bankacılık varlıkları açısından değil, aynı zamanda İslami bankacılık varlıkları açısından da ilk sıradadır.

Grafik-2: *Körfez Bölgesi Ülkelerinin Bankacılık Varlıklarının Mukayeseli Görünümü (Milyar $) (2016-2017)*

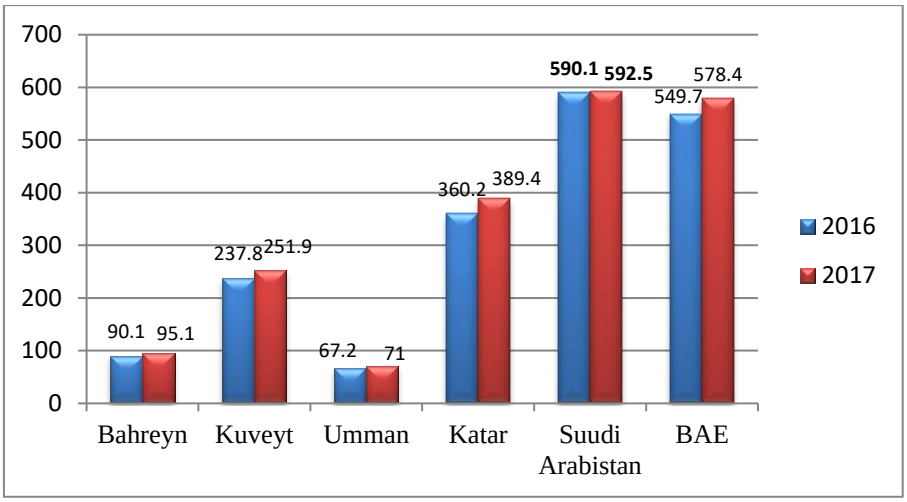

Kaynak: KPMG (2018:11)

- Grafik 3'de görüldüğü gibi, seçili ülkeler (Suudi Arabistan, Malezya, Birleşik Arap Emirlikleri, Kuveyt, Katar, Türkiye, Endonezya, Bahreyn ve Pakistan) dikkate alındığında İslami bankacılık varlıkları açısından Suudi Arabistan'ın payı, %33'ler düzeyindedir. Ülke içerisinde İslami bankacılık ile konvensiyonel bankacılığın payı karşılaştırıldığında, İslami bankacılığın payı, %51, 20 düzeyindedir. Buna göre, Suudi Arabistan, İslami bankacılık açısından hem ülke içinde hem de seçili ülkeler arasında en yüksek paylara sahiptir. Küresel düzeyde karşılaştırma yapıldığında, uluslararası İslami bankacılık varlıkları açısından QISMUT ülkeleri, toplamda %80'lik bir paya sahiptir. Ülke bazında karşılaştırma yapıldığında, sıralama, Suudi Arabistan, Malezya, Birleşik Arap Emirlikler, Kuveyt, Katar ve Türkiye şeklindedir. Türkiye'nin payı, %5.1 düzeyindedir (EY, 2016:12).

Grafik-3: *Suudi Arabistan'ın İslami Bankacılık Payı*

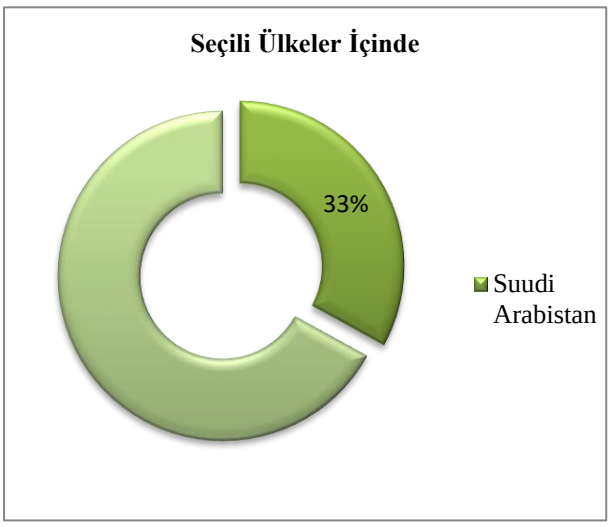

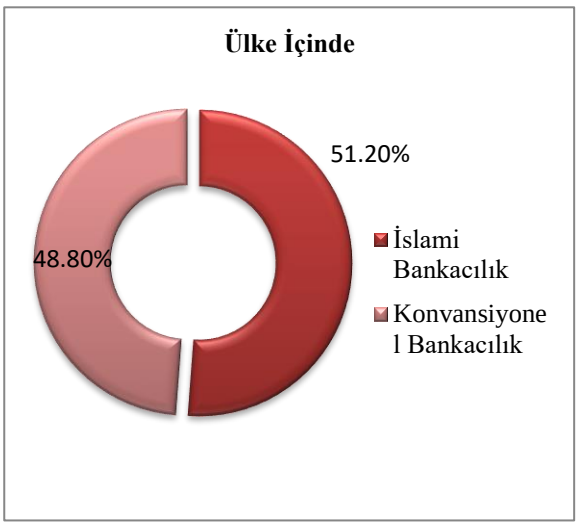

Kaynak: EY, 2016:12.

- Suudi Arabistan'ın İslami banka pazar payı Grafik 4'de görülmektedir. 2011 yılında %5.3 olan pazar payı, izleyen yıllarda gerilemiş ise de, 2014 yılında %2.40 oranını yakalamıştır. Seçili İslam ülkeleri arasında, 2014 yılı itibariyle İslami banka pazar payı açısından en güçlü performansı Suudi Arabistan yakalamıştır. Arabistan'dan sonra Katar %2.2 artış performası ile ikinci sırada yer almıştır.

Grafik-4: *Seçili Ülkelerde* İslami Banka Pazar Payı Değişimi (2010-2014)*

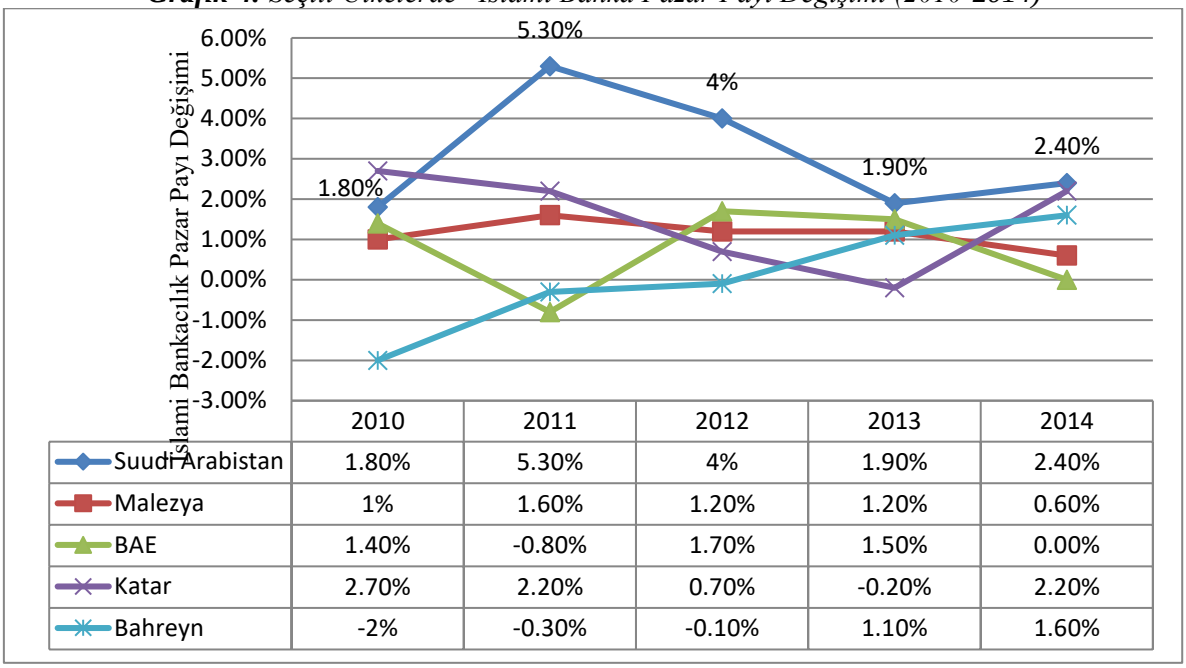

	2010	2011	2012	2013	2014
Suudi Arabistan	1.80%	5.30%	4%	1.90%	2.40%
Malezya	1%	1.60%	1.20%	1.20%	0.60%
BAE	1.40%	-0.80%	1.70%	1.50%	0.00%
Katar	2.70%	2.20%	0.70%	-0.20%	2.20%
Bahreyn	-2%	-0.30%	-0.10%	1.10%	1.60%

*Seçili Ülkeler, Suudi Arabistan, Malezya, Birleşik Arap Emirlikleri, Kuveyt, Katar, Türkiye, Endonezya, Bahreyn ve Pakistan'dır.

Kaynak: EY, 2016:13.

Grafik-5: *Seçili Ülkelerde İslami ve Konvansiyonel Banka Aktiflerinin Büyüme Trendi (2014)*

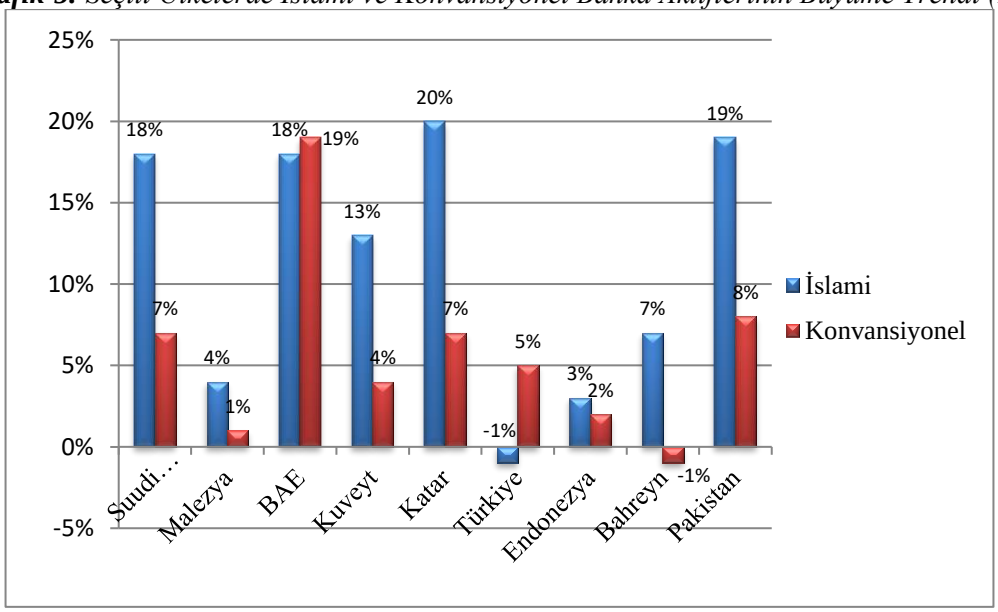

///

Kaynak: EY, 2016:14.

- Grafik 5'de seçili ülkelerde İslami ve konvensiyonel banka aktiflerinin büyüme trendi görülmektedir. Grafik'teki ülkeler arasında Suudi Arabistan, İslami bankaların aktiflerinin büyüme trendi açısından ön sıralarda yer almaktadır.

- Sermaye yeterlilik rasyosu, bankacılık sektöründe temel performans göstergelerdendir. Grafik 6'da Suudi Arabistan'da ticari bankaların sermaye yeterlilik rasyoları görülmektedir. Al Rajhi, diğer bankalara göre, sermaye yeterliliği açısından en üst sırada yer almaktadır.

Grafik-6: *Suudi Arabistan'da Ticari Bankaların Sermaye Yeterlilik Rasyoları (2016-2017)*

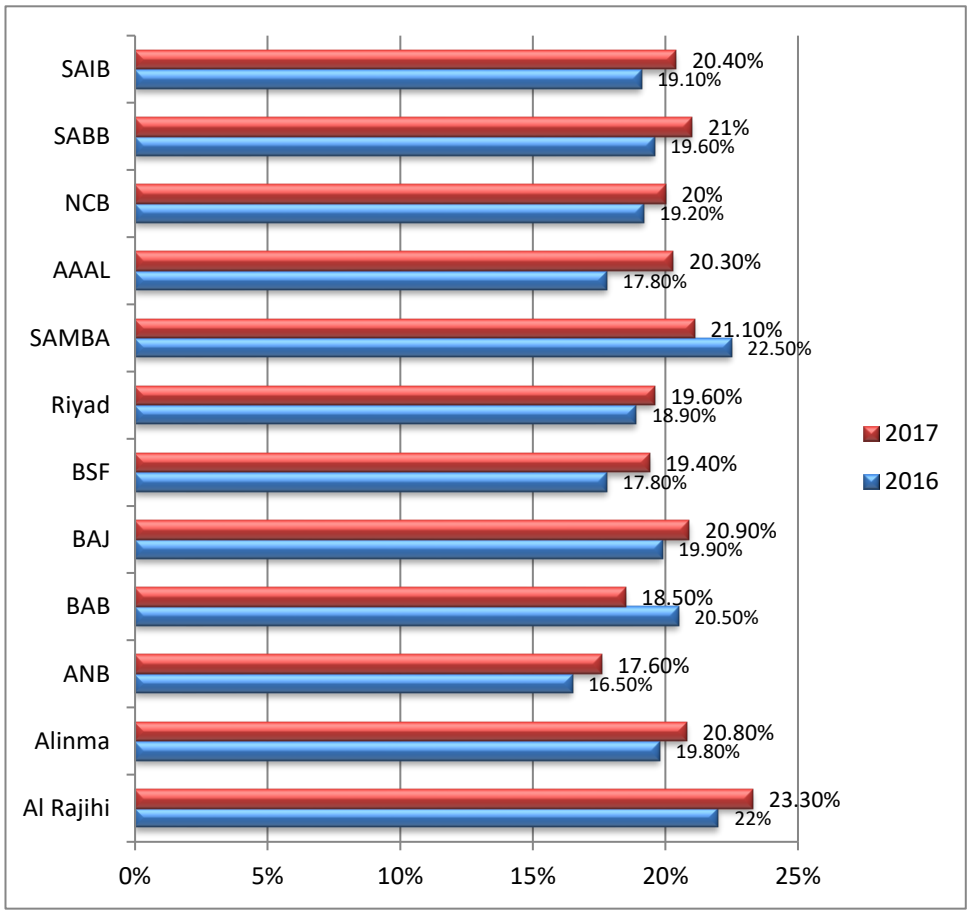

Kaynak: KPMG, 2017:57

- Al Rajhi Bank, sermaye yeterlilik oranının yanısıra, öz sermaye getiri oranları ve aktiflerin getiri oranı açısından da sektör içerisinde öne çıkmaktadır. Grafik 7'de görüldüğü gibi, Al Rajhi, gerek öz sermaye getiri oranı gerekse aktif getiri oranı açısından NCB'den sonra bankacılık sektörü içerisinde en üst sırada yer almaktadır

Grafik 7-: *Suudi Arabistan'da Ticari Bankaların Özsermaye Getiri Oranları ve Aktiflerin Getiri Oranları (2016-2017)*

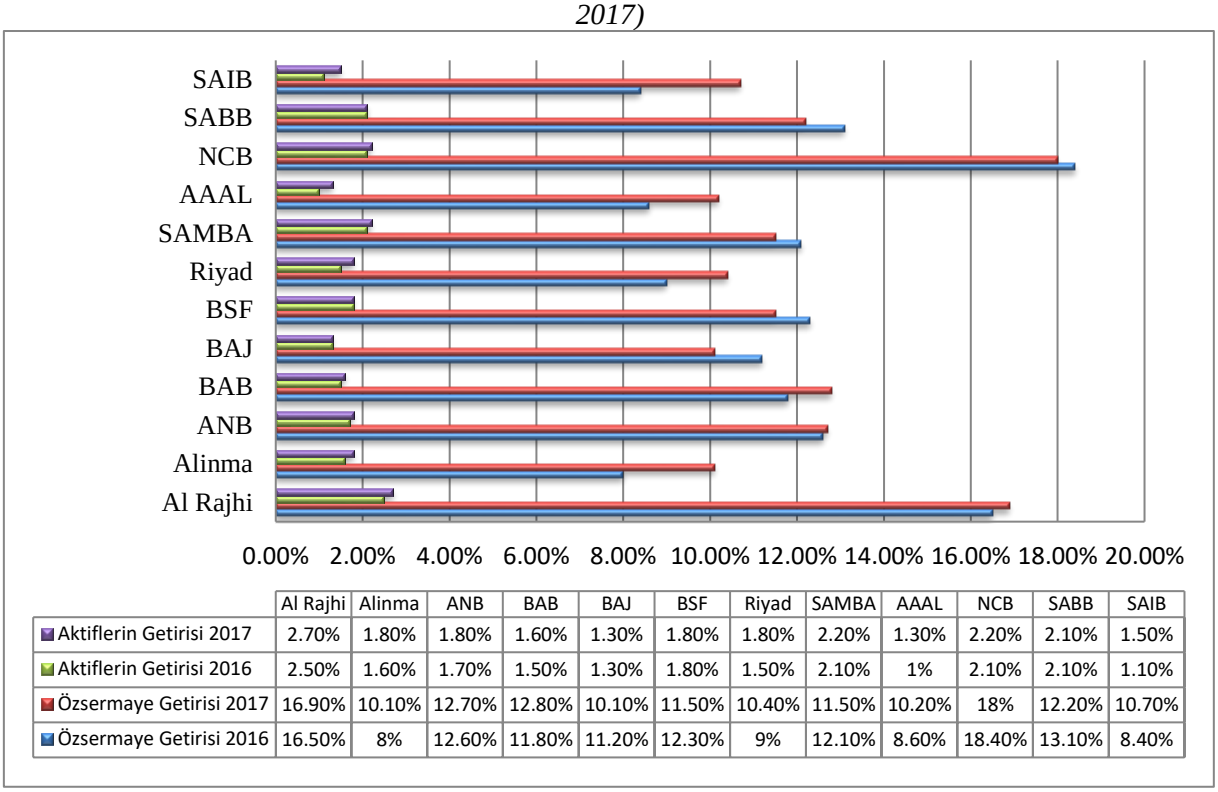

	Al Rajhi	Alinma	ANB	BAB	BAJ	BSF	Riyad	SAMBA	AAAL	NCB	SABB	SAIB
Aktiflerin Getirisi 2017	2.70%	1.80%	1.80%	1.60%	1.30%	1.80%	1.80%	2.20%	1.30%	2.20%	2.10%	1.50%
Aktiflerin Getirisi 2016	2.50%	1.60%	1.70%	1.50%	1.30%	1.80%	1.50%	2.10%	1%	2.10%	2.10%	1.10%
Özsermaye Getirisi 2017	16.90%	10.10%	12.70%	12.80%	10.10%	11.50%	10.40%	11.50%	10.20%	18%	12.20%	10.70%
Özsermaye Getirisi 2016	16.50%	8%	12.60%	11.80%	11.20%	12.30%	9%	12.10%	8.60%	18.40%	13.10%	8.40%

Kaynak: KPMG, 2017:57.

SAIB: Saudi Investment Bank; SABB: Saudi British Bank; NCB: National Commercial Bank; SAMBA: Samba Financial Bank; Riyad: Riyad Bank; BSF: Banque Saudi Fransi; BAJ: Bank Al-Jazira; BAB: Bank Al Bilad; ANB: Arab National Bank; Alinma: Al Inma Bank

İslami bankacılık sisteminin performansını genel finansal sistemin performansından tamamen ayrı tutmak mümkün değildir. Makro ekonomik performansı ve finansal sistemi etkileyen gelişmeler, özelde İslami finansal sistemi de etkilemektedir. Suudi Arabistan'da, petrol fiyatlarındaki düşüş, cari açık ve bütçe açığını artırdığı gibi kamu gelirlerinin erimesine de yol açmaktadır. Petrol fiyatlarındaki oynaklık makro ekonomik göstergelerle birlikte finansal sektördeki kırılganlıkları da artırmaktadır. Düşme eğilimi gösteren istikrarsız petrol fiyatları, sadece kamu kesimini etkilemekte kalmaz. Aynı zamanda şirketlerin ve hane halkının bilançolarını da tahrip etmenin yanısıra bankaların fon bulma imkanlarını azalttığı gibi finansal kuruluşların varlık kalitesini ve karlılığını da olumsuz yönde etkiler. Finansal sistemde risk unsuru olarak petrol fiyatlarının yanısıra jeopolitik riskler ve bölgesel güvenliği bozan gelişmeler de öne çıkmaktadır. Söz konusu risk unsurları, mudilerin bankalardaki mevduatlarını kısmalarına ve bankacılık sisteminin ani likidite daralması sorunu ile karşılaşmasına yol açmaktadır (IMF, 2017:7 ve 10)

Suudi Arabistan'da İslami bankaların performansını araştıran çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Söz konusu çalışmalardan bazılarının bulguları aşağıda özetlenmiştir.

Alghfais, Suudi Arabistan'da İslami bankaların banka düzeyindeki performanslarını ortaya koymak amacıyla İslami bankalar ile geleneksel bankaları karşılaştırmak üzere 1988 – 2016 dönemine ilişkin verileri test etmiştir. Veriler, dördü İslami Banka olmak üzere 12 adet yerli bankadan elde edilmiştir. Çalışmada, risk, karlılık, etkinlik, likidite, kapitilizasyon ve iktisadi büyüme katkı performansları karşılaştırılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre, İslami bankalar, daha yüksek karlılık oranının yanısıra, daha yüksek kapitalizasyon ve daha düşük riske sahiptir. Ayrıca iktisadi büyümeye geleneksel bankalara göre daha fazla katkı yapmaktadır. Buna karşın geleneksel bankalar, daha etkin oldukları gibi, İslami bankalara göre yatırım portföyü çeşitlendirilmesi açısından daha önde gözükmektedir. Söz konusu sonuçlara göre, İslami bankalar kapitilizasyonlarını karlılık oranlarını artırmak için kullanabilirler. Ancak etkinlik açısından geleneksel bankalara göre daha zayıf bir performans göstermektedirler. Bu durum büyük ölçüde İslami bankalar arasında sdandardize edilmiş ürünlerin olmamasından kaynaklanmaktadır. İslami bankaların yatırım portföyünün çeşitlendirilmesi açısından geleneksel bankaların gerisinde kalması, İslami

kurallara uyumluluk açısından sergilenen titizlik ile ilgilidir. İslami kurallar konusunda titiz davranılması halinde her türlü finansal ürünü kolaylıkla kullanmak mümkün değildir. İslami bankaların yatırım portföylerini çeşitlendirmeye yönelik stratejiler geliştirmeleri, operasyonel maliyetlerini kısmaları ve etkinlik düzeylerini artırmaları için finansal teknolojilere yönelik yatırımlarını artırmaları gerekmektedir (Alghfais, 2017:15-16).

Alturki, Suudi Arabistan'da banka özellikleri ve makro ekonomik koşulların banka performansı üzerindeki etkilerini araştırmak amacıyla geleneksel bankalar İslami bankaları karşılaştırmıştır. Çalışmada, 12 adet geleneksel ve İslami bankanın (9 geleneksel banka, 3 İslami banka) 2005 – 2011 dönemine ilişkin verileri test edilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre, düşük maliyetler, yüksek sermaye yeterliliği ve düşük enflasyon oranları Suudi geleneksel bankaların perfomansını pozitif yönde etkilemektedir. Buna karşın İslami bankaların yüksek performans sergilemesi, daha iyi aktif kalitesi, yüksek sermaye yeterliliği, düşük maliyetler ve şube sayısının fazla olmasını gerektirmektedir (Alturki , 2014:32-44).

Hassan, Suudi Arabistan'da faaliyet gösteren İslami bankaların 2008 – 2016 dönemine ilişkin verilerini test etmiştir. Çalışmada, Suudi Arabistan'da faaliyet gösteren dört İslami bankanın performansı, teknik etkinlik, tam teknik etkinlik ve ölçek etkinliği açısından araştırılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre, teknik ve tam teknik etkinlik açısından Al – Rajhi en etkin İslami bankadır. Bu bankayı sırasıyla, bank Al-Jazira, Al-Inma ve Al-Bilad takip etmektedir (Hassan vd., 2018: 99-115).

Zehri ve Mbarek, 2008 yılında yaşanan küresel finans krizi döneminde İslami bankalar ile geleneksel bankaların finansal performansını mukayese etmiştir. Çalışmada, 7 geleneksel banka ile 4 İslami bankanın 2005 – 2014 dönemine ilişkin verileri test edilmiştir. Banka performansının ölçümünde karlılık, etkinlik ve risk hesapları rasyoları kullanılmıştır. Veriler, inceleme kapsamına alınan bankaların finansal raporlarından elde edilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre, İslami finansal sistem geleneksel finansal sisteme göre finansal krizlere karşı daha dirençlidir. İslami bankalar, finansal kriz dönemlerinde ve sonrasında daha karlı ve daha az riskli, buna karşın, daha az etkindir (Zehri ve Mbarek, 2016:1-6).

SONUÇ

Suudi Arabistan'da İslami bankacılığın gelişimi açısından ülkenin ilk bankası olan The National Commercial Bank öncü rol üstlenmiştir. Bu banka Arap dünyası finansal sistemi içerisinde öne çıkan en önemli finansal kurumlardan biridir. NCB'nin yanısıra, diğer birçok konvensiyonel banka da İslami bankacılık penceresi açarak İslami bankacılık faaliyetleri yapmaktadırlar.

İslami bankacılığın gelişimi sadece, geleneksel bankaların bu alandaki katkıları ile sınırlı değildir. GCC ülkeleri arasında saygın bir konumda olan Al Rajhi Bank isimli İslami bankanın kurulması, İslami bankacılığın gelişimi açısından önemli bir aşamayı ifade etmektedir. Al Rajhi Bank ile birlikte Alinma Bank, Bank AlBilad ve Bank AlJazira Suudi Arabistan'da faaliyette bulunan diğer İslami bankalardır.

Suudi Arabistan'da finansal sistem içerisinde önemli bir ağırlığa sahip olan İslami bankacılık sektörü, sadece ülke içerisinde değil, aynı zamanda küresel ölçekte de büyük bir piyasa payına sahiptir. İslami bankacılık açısından küresel ölçekte önde gelen ülkeler arasında Suudi Arabistan, İslami banka aktiflerinin büyüme trendi ve İslami bankacılık varlıkları açısından üst sıralarda yer almaktadır.

Suudi Arabistan'da, finansal kurumların performansı ve finansal sistemin gelişimi açısından hayati öneme sahip faktörlerin başında petrol fiyatlarındaki değişiklikler gelmektedir. Petrol fiyatlarının düşmesi ve oynak bir seyir izlemesi halinde mevduat hacmi, varlık kalitesi ve karlılık gibi değişkenler negatif yönde etkilenir.

KAYNAKÇA

Alghfais, Mohammed (2017), A Comparative Study between İslamic and Conventional Banks-The case of Saudi Arabia: A Binary Logistic Regression Approach, SAMA Working Paper August, WP/17/4.

AlMasnad, Abdulrahman (2016), "Unclaimed Money in Saudi Banks", Submitted to the faculty of Indiana University Maurer School of Law, Bloomington in partial fulfillment of the requirements for the degree: Doctor of Juridical Science (SJD).

Al-Shamrani, Ali Saeed (2014), İslamıc Fınancıal Contractıng Forms ın Saudı Arabıa: Law and Practice , (A thesis submitted for the degree of Doctor of Philosophy), Brunel Law School, Brunel University.

Alturki, Khalid Hamad (2014), "İslamic Banks versus Commercial Banks and Performance: The Context of Saudi Arabia?", Global Journal of Management and Business Research: D Accounting and Auditing, 14 (1), 32-44.

EY (2016), World İslamic Banking Competitiveness Report.

Hassan, Mehboob vd. (2018), "Measuring the Performance of İslamic Banks in Saudi Arabia", Int. Journal of Economics and Management, 12 (1): 99-115.

IMF (2017) Saudi Arabistan Financial System Stability Assessment, IMF Country Report, No. 17/318.

KPMG (2018) GCC Listed Banks Results, Shifting Horizons- Year ended 31 December 2017, April.

Lone Fayaz Ahmad and Salim Alshehri (2015), Growth and Potential of İslamic Banking in GCC: The Saudi Arabia Experience", Journal of İslamic Banking and Finance, 3 (1), 35-43.

Nichita, Mirela, Meral Kagitci, Marcel Vulpoi (2013), "İslamic banking system. The case of the kingdom of Saudi Arabia" Romanian Economic and Business Review, 8, Special issue, 211 – 26.

Zehri, Fatma ve Noura Ben Mubarek (2016), "Banks' Performance in KSA during Financial Distress: A Comparative Study İslamic and Conventional Banks", Arabian J. Bus Manag Review, S1: 009, 1-6.

İKTİSADİ KALKINMAYA YAKLAŞIM AÇISINDAN İBN HALDUN VE ADAM SMİTH

Yüksek Lisans Öğrencisi, Esra TURAN
Gaziantep Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü.
esratran@hotmail.com

Prof. Dr. Arif ÖZAYDIN
Gaziantep Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü.
ozsagır@gantep.edu.tr

ÖZET
Ekonomik kalkınma konusu her ne kadar İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra daha sistematik olarak incelenmeye başlandıysa da, ülkelerin gelişmişlik düzeyleri bu dönemden önce de araştırmalara konu olmuştur. Bu araştırmalar çoğu zaman araştırmacıların ve düşünürlerin farklı bakış açısından kaynaklanmıştır. İbn Haldun ve Adam Smith, birbirinden farklı iki düşünür olarak bilinmektedir. Çalışmamızda her ne kadar birbirinden farklı zamanlarda ve farklı coğrafyalarda yaşamış olan iki düşünürün aslında aralarında çok büyük farklılıkların olmadığı ortaya konmaya çalışılmıştır. Her ikisinin de hem iktisadi hem de ahlaki değerler konusunda, farklı dille ama aynı fikri yaklaşımla nasıl birbirine yaklaştığı bu çalışmada ifade edilmiştir. Aynı zamanda, birbirinden habersiz bir şekilde yazılan Mukaddime ve Ulusların Zenginliği eserlerinin tek amacının da toplum faydasına ulaşmak ve insanlarda farklı bakış açısını yakalamak umuduyla yazıldığına dikkat çekilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kalkınma, İbn Haldun, Adam Smith

IN TERMS OF APPROACH TO ECONOMIC DEVELOPMENT IBNKHALDUN AND ADAM SMITH

ABSTRACT
Although the issue of economic development has begun to be examined more systematically after the Second World War, the level of development of countries has been the subject of research before this period**.** These researchers are often based on a different perspective of researchers and thinkers. Ibn Khaldun and Adam Smith are known as two different thinkers. The two thinkers who have lived in different times and in different geographies in our work have in fact tried to show that there are not very great differences between them. We have tried to express as much as possible in this thesis that we are both different in terms of both economic and moral values but how the same idea approaches each other. At the same time, unaware of each other form of written Muqaddima and reach the Wealth of Nations also works to the benefit of society and the sole purpose is noted that people hoping to catch the articles from different perspectives.

Keywords: Development, Ibn Khaldun, Adam Smith

GİRİŞ

İktisadi kalkınma, ekonomi biliminin en ilgi çekici konularından biridir. Her ne kadar kalkınma ile ilgili ilk sistematik araştırmaların 1940'ların sonlarında başlandığı kabul edilse de, Adam Smith'in ilk kalkınma iktisatçısı, 1776 yılında yayınladığı "Ulusların Zenginliği" adlı eserinin ise kalkınma alanındaki ilk bilimsel inceleme olduğu da ekonomistlerce kabul edilmektedir. İktisadi Kalkınma, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, hem yeni siyasi bağımsızlıklarını kazanan az gelişmiş ülkelerin hem de savaş sonrası ciddi manada bozulan ekonomik yapılarını düzeltmeye çalışan Batı ülkelerinin iktisadi gelişmeyi gerçekleştirme amacıyla ortaya çıkmıştır. Bu dönemde de beklenilenin üzerinde bir ilgi toplamıştır. Bu yeni alanın iktisadi gelişme sorunlarına yaklaşımı ve buna ek olarak iktisadi gelişme için ortaya koyduğu çözüm önerileri ile günümüze kadar oldukça farklı nitelik kazanmıştır.

Ekonomik kalkınma, ülkelerin gelirlerindeki artışlarla beraber sosyal, kültürel ve siyasal algının değişmesi ve alandaki yapısal dönüşümü içermektedir. Bu yüzden, iktisadi kalkınma yalnızca üretimin ve kişi başına düşen milli gelirin arttırılması olarak algılanmamalıdır. Zira kalkınma, az gelişmiş bir ülkede hem ekonomik yapının hem de sosyo-kültürel yapının değiştirilmesi ve geliştirilmesidir. İktisadi kalkınma üretim ve kişi başına gelir yükselişlerine bağlı olarak, yapısal değişiklikleri, teknik ve kurumsal düzenlemeleri üretim yapısındaki değişiklikleri ve sektörler arasındaki kaynak oluşumunu da ifade eder. Bu nedenle iktisadi kalkınma ekonomik yapıyla sınırlı olmayan toplumu sosyolojik, psikolojik ve politik yapısını da içeren kompleks bir aşamadır.

Kalkınma iktisadı kavram olarak modernleşme, sanayileşme, büyüme ve yapısal değişmeyle karıştırılmaktadır. Özellikle ekonomik kalkınma ile ekonomik büyüme birbirlerinin yerine kullanılacak şekilde eş anlamlı olarak tanımlanmaktadır. Yapısal değişme, ekonomik kalkınma ve büyümeyi tanımlamak veya aralarındaki farkı vurgulamak üzere ara bir kavram şeklinde ele alınmaktadır. Yapısal değişme aynı zamanda ekonomik kalkınmayı kapsayacak şekilde tanımlanmaktadır. İktisadi kalkınma kavramı, niteliksel değişmeye işaret etmektedir. Bu durumda iktisadi kalkınma hem daha fazla çıktı hem de teknik ve kurumsal yapıdaki değişmeleri içermektedir. Ekonomik kalkınma iki aşamalı bir süreci ifade etmektedir. Birinci aşama, üretim faktörlerinin yaratılmasıdır. Burada, üretim faktörlerinin meydana gelmesi için ekonomiyi de kapsayan kurumsal/yapısal bir değişimin olması gerekir. İkinci aşama ise üretim faktörlerinin en uygun yapıyı içerisine almaktır. Böylelikle ekonomik kalkınma kavramı, iktisadi nitelikte olan yapılarla birlikte sosyal, siyasal nitelikteki yapılarda da gelişme yönünde bir değişme, hatta yeni yapıların oluşturulmasını içeren süreçlere de işaret etmektedir.

İktisadi kalkınma, ülkeler için daha derin sorunlara işaret etmiştir. Ekonomilerdeki üretim ve tüketim, dış ticaret, sanayi gelişmişlik ile beraber toplumdaki sanat, kültür, eğitim gibi birçok alanına dikkat çeker. Bir ülkenin mevcut ekonomik durumu ve göstergeleri yani büyüme ile ilgili verileri kalkınmanın ilgilendiği konular değildir. Ancak bir ülkenin nüfus sayısı, toplumdaki bebek ölüm oranları, eğitimin yaşı, niteliği, halkın yaşam kalitesi, sağlık alanındaki gelişmeler, kişi başına düşen okul, öğretmen, doktor sayısı, temiz suya ulaşma imkanı, alt yapı yeterliliği, çevre koşulları gibi pek çok konu kalkınmanın konusunu oluşturur. Bu yüzden, kalkınma ülkeler ve ekonomiler için kronik sorun halini almış konulara değinmektedir. Buna göre, iktisadi kalkınma bir yapı değişikliği; yani, bir yapıdan diğer bir yapıya geçiştir. Ancak böyle bir geçiş daha çok kalkınmanın bir göstergesi, bir uyarıcı faktörü olabilir. Kalkınma için yatırım artışı, teknolojik gelişme, verim artışı, reel gelir artışı, eğitim düzeyinin yükselmesi yanında,

düşüncenin, zihniyetin, sosyo-ekonomik yapıların da değişmesi gerekmektedir. Çünkü, kalkınmamış bir ülkenin sorunu sadece üretim faktörlerinin en uygun bir biçimde nasıl bir araya getirileceği değildir. Aynı zamanda üretim faktörlerinin nasıl elde edileceği ve üretimi artırmak için nasıl kullanılacağı da önem taşımaktadır.

Bir ülkenin sahip olduğu yer altı ve yer üstü kaynaklar, jeopolitik konumu, nüfusun sayısı ve niteliği, insanlık tarihindeki yeri, teknolojik olarak gelişmişliği ve ekonomilere kattığı değer, onu gelişmiş ya da az gelişmiş kılmıştır. Ancak bu gelişmişlik durumu, her ne kadar son dönemlerin popüler konusu olmuşsa da bu kavramlar çok daha eski zamanların ilgilendiği konular olmuştur. Ekonomi bilimiyle ilgilenen insanların ortaya koyduğu düşünceler de bu amaca hizmet etmiştir. Bu nedenle ekonomik kalkınma her dönemde dikkat çekici bir konu haline gelmiştir. Bu kadar önemli bir konuyu iki farklı düşünürün fikirleri üzerinden ele almak bu çalışmanın ana konusudur. Bu düşünürlerden İbn Haldun diğeri ise Adam Smith'tir.

İbn Haldun Avrupa'nın Ortaçağ karanlığından çıkmaya başladığı dönemde Batının karanlığının yanında, İslam Dünyasının tüm aydınlığını içinde barındıran tarihi bir şahsiyettir. Hem mensubu olduğu ailenin Arap dünyasında sahip olduğu itibardan dolayı, hem de şahsi olarak edindiği siyasi ve ilmi tecrübesi ile dikkatleri üstüne toplamayı başarmıştır. Fikir sahibi olduğu konularla yaşadığı dönemde adından sıklıkla söz ettirmiştir. Ölümünden sonraki dönemlerde de takdirle anılmış bir âlimdir. Sosyolojiden hukuka, eğitim biliminden tarih konularına, siyasetten ekonomik olaylara kadar daha pek çok konuda söylenecek söze sahip olması onun önemini daha çok artırmıştır.

Adam Smith, iktisat bilimini yeniden şekillendiren, piyasaya kendisinden daha önce hiç kimsenin tanımadığı özgürlüğü tanıyan önemli bir kişiliktir. Devletin varlığını destekleyen ancak, ekonomik durumlar için devlete çok güvenmeyen bir düşünürdür. Bir ülkenin zenginleşebilmesi için kendini her alanda kanıtlaması gerektiğini düşünen, ünü yaşadığı çağ ve coğrafyayı aşmış bir ekonomisttir. Kendisi aynı zamanda bir ahlak filozofudur. Ahlaki kuramının ekonomik görüşlerinin arka planda kalması talihsizliğini yaşamıştır. Ancak ölümünden sonra kendisini destekleyen ve kendisine karşı çıkan gruplar tarafından her dönemde gündemde kalmayı başarmıştır.

Bu çalışmanın amacı, ne Tunuslu İbn Haldun'a yeni bir kimlik bulma arayışıdır ne de Kirkckady'li Adam Smith'i yeni bir oluşuma tabi tutmaktır. Ünleri yaşadığı çağı ve coğrafyayı aşmış bu iki düşünürün toplumun faydasını temel alarak oluşturdukları fikirleri ve kalkınma konusundaki ortak yönlerini ortaya koymaktır.

Çalışma, üç bölüm ve bir sonuçtan oluşmaktadır. Birinci bölümünde İbn Haldun'un ve Adam Smith'in hayatları incelenmiştir. İkinci bölümde her iki düşünürün iktisadi görüşleri ayrı ayrı ele alınmıştır. Üçüncü ve son bölümde de önce kalkınma kavramına kısaca değinilmiştir. Daha sonra İbn Haldun'un ve Adam Smith'in kalkınmaya yaklaşımları ayrı ayrı ele alınmıştır. Sonuç bölümünde ise her iki düşünürün fikirleri kıyaslanmış ve genel bir değerlendirme yapılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

İBN HALDUN VE ADAM SMİTH'İN HAYATLARI VE ESERLERİ

1.1. İBN HALDUN'UN HAYATI VE ESERLERİ

1.1.1. Hayatı

Gerçek adı Abdurrahman olup künyesi Ebu Zeyd, unvanı Veliyyüddin, ünü İbn Haldun olan düşünürün tam ismi Abdurrahman Ebu Zeyd Veliyyüddin İbn Haldun Maliki, Hadrami'dir [30]. Veliyyüddin lakabını Mısır'da kadılık yaptığı sırada dönemin hükümdarı olan Sultan Berkuk tarafından almıştır (Haldun, 2017:16). İbn Haldun birçok devlet ve bilim adamını yetiştiren bir ailenin çocuğu olarak 1332 yılında Tunus'ta doğmuştur (Yıldırım, 2006:3). Babası bir edebiyatçı ve ilim insanıydı. Bu sebeple İbn Haldun'un eğitimine çok önem verdi. Bazı ilimleri bizzat kendisi öğretmiştir. Geri kalan ilimleri ise Tunus'ta olan o dönemin en iyi hocalarından öğrenmesini sağladı (Husri, 2001:72). Eğitimine küçük yaşlarda başlayan İbn Haldun ilk olarak Kur'an-ı ezberleyip sonrasında da hukuk üzerine çalışmalara başlamıştır. Yirmili yaşlara geldiğinde birçok âlimden matematik, mantık, edebiyat, tefsir, gramer, hadisle ilgili dersler alarak eğitimini sürdürmüştür. Bu dönemden sonra babasını kaybeden İbn Haldun birçok devlet idaresine geçmiştir (Yıldırım, 2006:13).

Henüz on sekiz yaşındayken Fas kralının yanında ve en üst yetkiler verilerek görevlendirilmiştir. Ancak yaptığı görevlerle zaman geçtikçe aleyhine olan kişiler de artmış ve kendisine karşı yapılan türlü hileler yüzünden 1357 yılında hapse atılmıştır. Sonrasında yeniden yürütme ve yargı kolunda birçok görev almıştır. 1365 yılında siyasi sebepler yüzünden Endülüs'e yerleşmiş ve burada çok önemli dış ilişkiler ve mevkilerde yer almıştır. Hem dış hem de iç politikada birçok makamda bulunmuş ve bu görevleri başarıyla icra ettikten sonra İbni Seleme Kalesi'ne çekilerek bütün idari işlerden uzak durmuştur. İbn Haldun, kırk üç yaşına kadar sır kâtipliği, sadrazamlık, elçilik, kadılık ve müderrislik gibi birbirinden önemli görevlerde yer alarak çok yoğun bir politik hayat sürdürmüştür (Aydın, 2016:7).

İbn Haldun'un yaşadığı dönemde İslam Dünyasına bakıldığında İslam Medeniyetinin bir gerileme dönemine girdiği görülmektedir. Avrupa'nın ise yeniden inşa edildiği ve güçlenmeye başladığı bir dönemdir. İslam düşünce ve ilim dünyasında görünen en son yıldız İbn Haldun'dur. Ondan sonra birçok kıymetli düşünür ve âlim yaşamıştır. Fakat Doğu dünyasında ondan sonra böyle güçlü âlimler olmayacaktır. İbn Haldun farklı ilimlerde düşünceler geliştirmiş ve yorumlar yapmış, edebiyat ve sanatla ilgilenmiştir. Mukaddime ansiklopedik bir kitap olduğu için, o her türlü bilimle uğraşmış, kültürel sorunların pek çoğunu araştırmış, sosyal ve toplumsal olayları eleştirmiş ve çözümlemiştir (Haldun, 2017:55). On sekizinci yüzyılın yazarlarının çoğu gibi İbn Haldun da yazdığı yazılarda felsefi, sosyolojik, etik ve ekonomik düşünceleri bir araya getirmiştir (Boulakia, 1971:1106).

1.1.2. Eserleri

- Libabu'l Muhassal fi Usuli'd-Din
- Şifau's- Sail li Tehzibi'l- Mesail
- Kitabu'l –İber

Olmak üzere üç kitabı basılmıştır. Ancak diğer eserleri fazla bilinmemekle beraber yedi ciltten oluşan El İber adlı eserinin giriş kısmı niteliğindeki Mukaddime'si en ünlü eseridir. İbn Haldun Mukaddime'de tarihi ve sosyal olayları inceleyerek değişik yöntemler ortaya koyar (Abdula, 2007:4). Bu eserinde insanlık tarihinin ilk hayat biçimlerinden söz eder ve bunu ekonomik değerlerle ortaya koyar. İnsan yaşamını ve bilhassa sosyal hayatı etkilemesi yönünden ekonomik faaliyetler üzerinde durur. İbn Haldun,

[30] Ebu Zeyd künyesi, Arapların geleneğine göre, en büyük erkek çocuğundan dolayı verilmiş olabilir. Çünkü İbn Haldun'un erkek çocuklarının kesin olarak ismi bilinmemektedir (Haldun, 2017, s. 16, çev. notu).

ekonomi ile ahlakın ya da ekonomi ile beşer yapısının biçimlenmesi arasında bir ilişkinin varlığından söz eder (Özkılıç, 2006:9). Bu yüzden bu kitabında tarihte yaşanan değişik olayları neden- sonuç bağlamında anlatmaya çalışır ve dönemin devletiyle ya da hükümetiyle ya da uygarlıkların doğuşu ve gelişmesiyle ilgili faktörleri değerlendirmeye çalışır (Chapra, 2006:208).
Diğer eserleri ise şöyle sıralamak mümkündür (Yıldırım, 1990:19);

- Bürde Kasidesinin Şerhi
- Mantık Risalesi
- Matematiğe Dair Risale
- Şiir ve Kasidelere Dair Risale İbn Hatib'in Fıkıh Usulune Ait Recez'inin Şerhi

1.2. ADAM SMİTH'İN HAYATI VE ESERLERİ

1.2.1 Adam Smith'in Hayatı

Adam Smith, 1723'de İskoçya'nın Kirkcaldy kasabasında doğmuştur. Doğduğu sene gümrük kontrolörü olan babası vefat etmiştir (Çalcalı, 2013:91). Tüm yaşantısını öğrencilik, hocalık ve devlet görevlerinde geçiren Smith'in, bulunduğu konuma göre çok sakin ve durgun bir hayatı olmuştur.
Henüz on dört yaşındayken Glasgow Üniversitesi'ne girmiştir. Daha sonra Oxford Üniversitesi'nde göreve başlamıştır. Üniversitede dönemin en önemli ahlak filozoflarından olan Hutcheson, Adam Smith'in ahlaki duygularının gelişmesinde büyük rol oynamıştır. Daha sonra tanıştığı ve yakın dostu olduğu Hume tarafından ticaretin serbestleştirilmesi görüşlerinden etkilenmiştir (Arslan, 2012:153).
Bundan sonra Glasgow'a yerleşen Smith, Edinburhg'da çeşitli konular üzerine herkese açık konferanslar yapmıştır. 1751 yılında Glasgow Üniversitesi'nin mantık bölümünde öğretim üyesi olarak göreve başlamıştır. Sonraki yılda ahlak felsefesi profesörü olmuştur. Daha sonra aynı üniversitenin dekanı olarak göev yapmıştır. Ancak 1779'da bu görevinden istifa ederek bir devlet yetkilisinin oğluna ders vermek için Paris'e yerleşir. Bu dönemde Fizyokrasinin lideri olan Dr. Quesnay ile karşılaşır. Quesnay'ın pek çok görüşünü desteklememesine rağmen ondan etkilenir. İki yıl sonra ders verdiği çocuğun ölmesi üzerine tekrar İngiltere'ye yerleşir (Savaş, 2000:266). Burada gümrük muhafaza memuru olarak göreve başlar. Hayatı boyunca dış ticaretin serbestleşmesi için çabalayan biri olarak bu görevde bulunması doğrusu ilginçtir (Arslan, 2012:158) Ömrünün sonuna kadar da bu görevde kalır. Hayatı boyunca hiç evlenmemiş ve annesiyle yaşamış olan Smith, 1790 senesinde burada vefat etmiştir (Savaş, 2000:266).

1.2.2. Adam Smith'in Eserleri

Adam Smith, 1759 yılında Ahlaki Duygular Kuramı, 1776 yılında Ulusların Zenginliğinin Doğası ve Sebepleri Üzerine Bir İnceleme1e adlı eserlerini yayınlamıştır (Çalcalı, 2013:90). Bu iki eseri dışında Glasgow'da ders verdiği dönemlerde öğrencilerinin edinmiş olduğu notların toplamı olan iki kitabı daha mevcuttur. Geri kalan yazıları Adam Smith daha vefat etmeden önce yakılması vasiyetini vermiştir. Bu nedenle birçok eseri günümüze kadar ulaşamamıştır. Ancak Astronomi Tarihi adlı eseri yakılmayıp onun ölümünden sonra 1795 yılında yayınlanmıştır (Savaş, 2000:267).

Adam Smith kitaplarında, 1770'lı yılların İngiltere'sini gözlemlemektedir. Çünkü bu dönemdeki İngiltere'de tarımsal devrim yaşanmış, sanayi devrimi ise henüz uyanmaktadır. 1760'lı dönemler boyunca sanayi gelişmesi, teknik olmaktan ziyade daha çok iktisadi durumu göstermektedir. İlerleme, daha çok üretim faktörlerinden ziyade işbölümünden kaynaklanmaktadır (Hamitoğulları, 1982:111).

İKİNCİ BÖLÜM
İBN HALDUN'UN VE ADAM SMİTH'İN İKTİSADİ GÖRÜŞLERİ
2.1 İBN HALDUN'UN İKTİSADİ GÖRÜŞLERİ

Ekonomik konularla alâkalı Batıdaki araştırmalar, 17. yüzyılın ikinci dönemine kadar bilimsel bir çalışma olarak yapılmamıştır. Bu tarihten önceki iktisadi incelemeler, ütopik canlandırmalar, ilmi nasihatler ve hukuki - dini karşılaştırmalar çerçevesinde yapılmıştır. İktisadi olayların, diğer doğa olayları gibi birçok değişmez kanunlara bağlı olduğuna kanaat getirmek, bu kanunları ortaya çıkartıp sistemli bir şekilde kurallaştırmak gibi konular, 17. yüzyılın sonlarında yapılabilmiştir. Ancak İbn Haldun, Batılı araştırmacılardan dört yüzyıl önce bu görüşe sahip olmuştur (Husri, 2001, s. 398).
İbn Haldun, toplumların var olabilmesi için o toplumun ekonomik faaliyetlerde bulunması gerektiğini ifade eder. Toplumlarda meydana gelen farklılıkların yalnızca elde etmek için yöneldikleri ekonomik faaliyetlerden kaynaklanmaktadır. Bu yüzden kişiler bu faaliyetleri gerçekleştirmek ve sürdürebilmek için, birbiriyle iş birliği içinde olmak zorundadırlar (Batseva, 2012:78).

İktisatçılar ekonomik olayları, bir şeye bağlı olmadan ve tek başına ayakta kalabilen olaylar gibi görmüşlerdir. Aynı dönemdeki sosyologlar ise iktisadi olayları toplumsal hayatın oluşumlarından biri gibi yorumlamışlardır. Bu nedenle diğer sosyal olaylar arasındaki karşılıklı etkileri özel olarak araştırmaya başlamışlardır. Böylelikle iktisat 19. yüzyılın son döneminde siyaset sosyolojisi ve iktisat sosyolojisi olarak sistematik bir hale getirilmiştir. Mukaddime'de sistematik hale getirilen iktisadi konular iktisat sosyolojisi ile alakalıdır. Çünkü İbn Haldun, iktisadi olayları bir araştırmacı olarak gözlemler ve diğer sosyal olaylar arasındaki etkileri karşılaştırmalı olarak inceler. İbn Haldun arz ve talep kanunun piyasada ve fiyatlar üzerindeki etkisini önemser. Bu nedenle, talep ile fiyatlar arasında doğru bir orantı olduğunu ifade eder. Ona göre, bir malın talebi arttığında fiyatları da artar ve yine bir malın talebi azaldığında fiyatı da azalır. Ancak İbn Haldun bu iktisadi kanunu soyut bir biçimde belirlemeyip, talepteki artışın sosyal etkilerini de inceler. Böylelikle iktisadi bir konuyu durağan değil dinamik bir şekilde ortaya koyar (Husri, 2001:398-399). Sonuç olarak, Mukaddime esas olarak bir tarih kitabı olmasına rağmen İbn Haldun, bu eserinde, bir üretim teorisi, bir değer teorisi, bir dağıtım teorisi ve onun tarihinin çerçevesini oluşturan uyumlu bir genel ekonomik teoriyle bir araya gelen bir döngü teorisini detaylandırmıştır (Boulakia, 1971: 1106).

İbn Haldun'un ekonomi hakkında dile getirdiği düşünceleri onun öne çıkan fikirlerindendir. Bazı araştırmacılar İbn Haldun'un ekonomi fikirlerini serbest piyasa teorisine yakın olarak değerlendirirken bazı araştırmacılar ise bu fikirlerini daha çok Marksçı zihniyete yakın olarak görmektedir (Haldun, 2017:116). Ancak İbn Haldun'un üretime, devlete, mülke, devletin kuruluşuna ve yıkılışına dair görüşleri, her şeyin değeri olarak emeği görmesi, onu sosyalist yanlısı olan araştırmacılar tarafından kendi zihniyetlerine daha yakın görülmüştür (Candan, 2007:240). İbn Haldun ekonomik oluşumların insanlar ve devletler için çok önemli bir yere sahip olduğunu, medeniyetlerin oluşması ve ilerlemesi aşamasında temel etken olduğunu savunmaktadır. Bu fikirleri onun Karl Marks'ın habercisi gibi algılanmasına neden olmuştur (Bolatlı, 2013:11).

İbn Haldun'un iktisadi yaşamla ilgili fikirleri, siyasi teori ve devletin görevleriyle ilgili aynı çizgidedir. Zaten o, ekonomiyi ve siyaseti birbirinden farklı durumlar gibi ele almaz. İbn Haldun ekonomik durumları iki grupta incelemektedir; birinci grupta hayvancılık, avcılık, ziraat bulunmaktadır. İkinci grupta ise, sanayi ve ticaretin egemen olduğu bir iktisat söz konusudur. Bu gruptaki ekonomiye sahip olan ülkeler gelişmiş bir seviyede olmaktadır. Bu ülke ekonomide geliştiği gibi sanatta da ileri gitmiştir. Kentlerdeki

ekonomik ilerlemenin boyutuna bağlı olarak nüfusun gelişmesi de aynı çizgide yer almaktadır (Wilson, 2003:535).

İbn Haldun, insanı hayvanlardan ayıran en önemli özelliğin insanların iktisadi faaliyette bulunması olarak değerlendirir. İnsanların hayatlarını devam ettirebilmeleri için gıda ve diğer ihtiyaç maddelerine mecbur olduklarını ifade eder. İnsanların bu ihtiyaç duydukları maddeleri hazır bir şekilde değil, belli bir üretimden geçtikten sonra elde edebildiklerini ortaya koyar. Bu durumda İbn Haldun'a göre insanların ihtiyaçlarını karşılamak için üretim yapması ve iktisadi faaliyette bulunması vazgeçemeyeceği en temel zorunluluktur. O insanların iktisattan ayrı bir varlık olarak düşünülemeyeceğini savunmaktadır. İnsanlık tarihinin ve sosyal yapının oluşmasında iktisat faktörünün çok önemli bir rol üstlendiğini ifade etmiştir. Ona göre, insanların ve toplumların bulundukları durumların farklılığı sergilemiş oldukları iktisadi faaliyetlerin farklılığından kaynaklanır. Farklı üretim tarzları ve ekonomik ilişkiler, değişik sosyal yapılarını da oluşturur (Abdula, 2007:8).

İbn Haldun, ekonominin işleyişini, üretimde kullanılan araçların çeşitliliğini, ekonomik üretimlerde uzmanlaşmayı ve dış ticareti, hükümetin rolü ve istikrar politikalarını sistematik olarak analiz eden, çıktıyı ve istihdamı arttırıcı ilk kişidir. Dahası, İbn Haldun, optimum vergilendirme, asgari hükümet hizmetleri, teşvikler, kurumsal çerçeve, hukuk ve düzen, beklentiler, üretim ve değer teorisi sorununu ele almıştır. İbn Haldun, yine ulusların yükselişi ve çöküşünün biyolojik bir yorumunu veren, elindeki ekonomik fazlalığı olan ilk ekonomisttir. Onun tutarlı genel ekonomik teorisi tarihinin çerçevesini oluşturur (Karataş, 2006:277-278).

İbn Haldun'un sosyal teorisinin temel kavramı, ona göre, bir uygarlığın yükselişinin ardındaki belirleyici güç olan asabiyyedir. Bugün asabiyye ekonomik kalkınmaya uygulanabilir: yani, bir liderin, bir insanın elde etmenin güçlü motivasyonu ile gelişime olan bağlılığını bir araya getirdiği şeklinde yorumlanabilir. Kalkınma stratejilerinin son kırk yıldaki başarısı ya da başarısızlığı aslında sermaye, doğal kaynaklar ve (vasıfsız) emek gibi geleneksel ekonomik kategorilerden ziyade, bu iki faktör tarafından belirlenmiştir. İbn Haldun için, asabiyye, akrabalar ve kabileler arasında kendiliğinden ortaya çıkar. Birbirlerini destekleyen kişiler arasındaki ilişkidir. Bu nedenle asabiyye, karşılıklı çıkar söz konusu olduğunda toplum dışındaki müttefiklere de uygulanabilir (Weiss, 1995:30).

İbn Haldun, toplumlarda ve devletlerde meydana gelen çeşitliliğin nedenini ekonomiye bağlamaktadır. Devletlerin birbirine benzememesini geçim yöntemlerinin değişik olmasıyla ilişkilendirir. Geçinmek için izlenen yol ve yöntemler ortaya çıkan mal ve hizmetlerin de farklı olmasına neden olmuştur. Bu farklı mal ve hizmetler bir nevi uluslararası ticaret için de bir öncü niteliğindedir. Çünkü her toplum elde ettiği mallar konusunda ihtisaslaşır ve karşılaştırmalı bir üstünlüğü elde eder. Böylelikle değişik ürünlere olan istekler öteki toplumların da ihtiyacı haline gelir (Bolatlı, 2013:11).

İbn Haldun kişilerin iktisadi çabalarını, toplumların hayat şeklinin esas etkeni olarak göstermektedir. Ancak toplumlar arasında görülen değişiklikler bunların geçim yollarının çeşitliliğindendir. İbn Haldun geçim yollarındaki çeşitliliği sadece iktisadi anlamdaki çeşitlilik olarak görmektedir. Ekonomideki bu çeşitlilikten dolayı toplumu şehir ve köy hayatı olarak sınıflandırmaktadır. Şehir hayatı ile köy hayatı arasındaki bağ, toplumsal kalkınmanın düşük ve yüksek aşaması arasındaki bağdır. Düşük aşama ilkel ve pek az çeşitlenmiş üretim seviyesi ve refah düzeyi düşük olan aşamadır. Toplumların bu aşamadan yüksek aşamaya geçebilmesi için emeğin büyük bir kısmının bir yerde birikmesi, şehirlerde büyük hareketliliğin olması, işbölümünün ve karışıklığının esasına dayalı iktisadi yönünde gerçekleşen bir değişmenin olması gerekir (Aydın, 2016:9).

İbn Haldun, kişilerin ihtiyaçlarını doğal ve yapay olarak iki şekilde gerçekleştiğini dile getirir. Ona göre, göçebe yaşayan insanların ihtiyaçları zorunlu ihtiyaçlarken, şehirde yaşayanların ise ihtiyaçları hem doğal ihtiyaçlardır hem de zamanın koşullarına göre yapay ihtiyaçlar olabilir. Bu sebepten zanaat denilen çeşitli meslekler şehirleşmeyle başlar. Burada gelişir ve devam ettirilir. İnsan ihtiyaçları zorunlu ve lüks olarak ayrıldığı gibi zanaatlar da üç dala ayrılır. İlki beşer hayatı için gerekli olan mesleklerdir. Bunlar; terzilik, kasaplık, marangozluktur. İkincisi refah düzeyi arttıkça insanlarda ihtiyaç haline gelen bilim, sanat ve politika ile ilgili alanlardır. En sondaki zanaat ise askerliktir. Bu zanaatlar gerekliliğe ve zorunluluğa göre sıraya konulur, gelişir ve yayılır. İnsanların elindeki para arttıkça bunlarla eş zamanlı olarak ihtiyaçlar da artar. Bu yüzden gelir düzeyine göre zanaatlarda artar ve gelişir (Özkılıç, 2006:5).

İbn Haldun bireylerin yaşamlarını sürdürebilmeleri için bir arada yaşamak zorunluluğunun olduğunu, sıradan ve ilkel seviyede de olsa ihtiyacı olan malları kendi başına karşılayamayacağını ifade eder. Bundan dolayı başkalarının ortaya koyduğu mal ve hizmetleri satın almak ve başkalarının da ihtiyaç duyduğu şeyleri ortaya koymak zorundadır. Onun iktisadi çabaya böyle önem vermesinin yanında bu çalışmaların Allah'ın emirlerinden olduğunu belirtmekte ve bunu "Rızkınızı arayınız" ayetiyle (Ankebut suresi 29/17) desteklemektedir. Bunun yanında İbn Haldun'a göre insanın yanına verilen her şeyden yararlanabilmesi için ihtiyaç duyduğu kuvvet, kudret, akıl gibi nimetleri insana veren Allah, ziraat ile uğraşan kişiler ve diğer temel iktisadi faaliyetlerle ilgili bilgiyi ve yetenekleri peygamberleri aracılığıyla bildirmiştir. Böylelikle ona göre iktisadi faaliyetler mukaddes bir özellik taşımaktadır. Bu durumda insanı, tarihi ve devletlerin gelişmişlik düzeyini belirleyen etkenleri tam olarak kavrayabilmek için, ekonomi etkenlerini, üretim biçimlerini iyi bir şekilde araştırmak gerekir. Dolayısıyla insanlık tarihini ve toplumsal olayları iktisadi durumlardan arındırarak değerlendirmek olası değildir (Kozak, 1999:15-24).

Ona göre ekonomik koşulların elverişsiz, ticaretin bozuk, üretimin düzensiz, toplumda gelir adaletsizliğinden kaynaklı dengesizliklerin olması ve doğal kaynakların ekonomi faktörleri arasında eşit olmadığı toplumlarda ahlakiliğin olmaması ve zenginliğin sağlanamaması olağanlaşır (Candan, 2007:242). Tüm bunlar neticesinde İbn Haldun ekonomi ile ilgili fikirlerini ortaya koyarken, amacı fıkıh hocaları gibi hukuki ve dini kurallar oluşturmak değildir. Tasavvuf ehli gibi ahlaki kurallar ortaya koymak da değildir. Onun tek amacı, ekonomik olayları gözlemlediği şekilde olduğu gibi açıklamak ve bu olayları ortaya çıkartan nedenleri dile getirmektir. Ancak İbn Haldun tüm iktisadi konular hakkında fikir beyan etmemiştir. Mesela, faiz ve zekât kavramlarına hiç değinmemiştir. Ekonominin sıkıntılı olduğu dönemlerde ortaya çıkan stoklamayı ekonomik bir olay olarak eleştirmemiş meseleye farklı bir şekilde yaklaşmıştır (Haldun, 2017:697).

2.1.1. Emeğin Toplum Hayatı İçindeki Rolü

İbn Haldun birçok alanda çalışmalar yapmıştır. Bu alanların başında da ekonomi bilimi gelmektedir. Ortaya koyduğu görüşler, ondan yaklaşık 400 yıl sonra geliştirilecek fikirlerin çıkış noktasıdır. Birçok fikirleri arasında özellikle emek faktörüne verdiği değer onu ilk ekonomistlerden kılmıştır. Birçok çalışmada da ekonominin kurucusu ya da politik ekonominin öncüsü olarak ele alınmıştır (Hassan, 2012:66).

İbn Haldun, kişilerin yaşamlarında, kendileri için lazım olan besinlere yaradılışından dolayı muhtaç olduğunu ifade eder. Doğada bulunan her şeyin, bireyler için var olduğunu Kuran-ı Kerim'den Casiye Suresi'nin 13. ayetindeki "Allah kendinden bir lütuf olmak üzere göklerde ve yerde olan her şeyi emrinize verdi " ifadesini delil olarak sunar (Aydın, 2016:11). Bu yüzden İbn Haldun, üretimin ana faktörü olarak insan emeğini görmektedir. Ona göre, kâr ve üretim, insan emeğinden elde edilen ana değerdir. İnsan emeği

her bir kâr ve sermaye birikimi için gereklidir. Üretim kaynağı, örneğin bir zanaatın tatbikatı gibi çalışırsa, bu açıktır. Kazancın kaynağı hayvanlar, bitkiler veya madenler olduğunda bile, insan emeği önemli bir faktördür. İnsan emeği olmadan, hiçbir kazanç elde edilmeyecek ve hiçbir yararlı sonuç olmayacaktır. Sonuç olarak, insan kendi ihtiyaçlarını yerine getirmek için üretmelidir ve üretmek için de emek sarf etmelidir (Boulakia, 1971:1107).

İbn Haldun'a göre evvela hayatta kalmak için en temel madde olan besinleri ve öteki zorunlu mallara ulaşabilmesi için kişinin, yaşadığı toplumun diğer bireyleriyle müşterek üretim gerçekleştirmesi yani toplumsal işbirliği yapması kaçınılmazdır. Kişilerin hem hayatlarını devam ettirmeleri için çalışmaları ve gerekli maddelere ulaşmaları elzemdir, hem de bu üretimi ortaya koyması için emek faktörüne de mecburdur (Falay, 1978:26).

İbn Haldun'a göre bir toplumdaki zenginliklerin kaynağı, o toplumdaki insanların çalışıp emek harcayarak elde ettiklerinden ibarettir. Sanayide ham maddelerin işlenerek mamul ve yarı mamul haline getirilmesi için emeğin olması şarttır. Aynı şekilde hayvancılık, tarım, madencilik gibi diğer üretim alanlarında da emeğin varlığı tartışmasızdır. Aslında üretilen her değer doğanın ve bireylerin bir araya gelmesi ile meydana gelir. Buna rağmen birçok kere bu ilişki gözden kaçırılır ve yalnızca bir faktör ön plana çıkartılır. Örneğin, ticarette kazancın tamamının sermaye ile ilişkilendirilmesi emeğin rolünü göz ardı etmektedir. Ayrıca meyve ve sebze üretiminde, bilhassa verimli topraklarda ve fazla emek harcanmadan tarımın gerçekleşmesi emeğin yerini ihmal etmektedir (Kozak, 1999:95-96). İbn Haldun açık bir şekilde ekonomik reaksiyonların başlayabilmesi için emek kavramını mecburi bir faktör olarak görmektedir. İnsanın hayvandan, bitkiden ve doğal kaynaklardan faydalanarak gelir elde etmesi ancak beşeri güç ve emek ile gerçekleşecektir. Örneğin, dokumacılık ya da marangozluk gibi işlerde iplik ve ağaç faktörü ile beraber emek işin içine girerek ürün ortaya çıkar. Kişilerin elde ettiği gelirde emeğin değeri açık ve fazla olduğu için az veya çok miktarda bir pay ayrılır. Çünkü, emeğin tekrar üretmesi için kendini yenilemesi gerekir. İnsan amaçsız bir işi yapmak istemez. Yapacağı her üretimde ve harcayacağı her emekte bir kazanç sağlayacağını bilir (Falay, 1978:26-29).

İbn Haldun kazancın artmasıyla, mevcut emek arzının tekrar artacağını ifade eder. Böylelikle, lüks tüketim, artan kârla uyumlu bir şekilde artmaktadır. El sanatları, lüks ürünler elde etmek için ortaya çıkmaktadır. Onlardan gerçekleşen değer artar ve sonuç olarak kentte kârlar yine çoğalır. Üretim, eski artışına göre daha çok gelişmektedir. Böylece ikinci ve üçüncü artışlar da gerçekleşir. Tüm bu artı emek, yaşamın gerekliliğine hizmet eden gerçek emeğin aksine, lüks ve servete hizmet eder. İbn Haldun, emeğin rolünü katma değer kaynağı olarak vurgulamaktadır. Ona göre, kâr, insan emeğinden elde edilen değerdir (Weiss, 1995:32).

İbn Haldun, çalışmanın ekonomik yönden insanoğlunun devamlılığı için önemi ve zorunluluğuyla; emek vermenin, kendi işini kendisinin yapmasının ahlaki tarafını da ortaya koymaktadır. Ona göre konforlu bir hayata alışanların çoğu, kendilerinin özel iş ve hizmetlerini bile yapamayarak başkalarını kişisel hizmetlerinde kullanmaya başlarlar. Ortaya çıkan bu durum, o hizmetlerde çalışanları etkilediği gibi hizmetçi kullanan kişiler arasında da bir yabancılaşma göstergesidir. Bu doğal olmayan uygulama, hem hizmetleri için başkalarını çalıştıran kişileri tembelliğe sevk eder ve ek maliyet gerektirir. Hem de böyle verimsiz işlerde çalışanları da daha üretken alanlarda çalışmalarını önler. İbn Haldun'a göre bu tarz yaşam biçimi toplumları ekonomik bunalımlara ve yıkımlara sevk edeceği için bu tür uygulamalardan kaçınmak gerekir (Kozak, 1999:98-99).

2.1.2. İbn Haldun'da Gelir ve Servet Dağılımı

Tüm zenginliklerin temel kaynağı üretim ve bunu gerçekleştiren de emektir. İbn Haldun, emeğin yanında ana etken olarak doğadan da söz eder ancak, doğa ve doğal kaynaklar emeğe göre daha arka planda kalmaktadır. Doğadaki kaynakların ihtiyaçları karşılayacak seviyeye getirilmesinde aktif rolü üstlenen emektir. Madem bütün zenginliklerin kaynağı emek ise, peki ya hiç emek verilmeden ya da hiçbir şekilde üretime katılmayan zengin insanların sahip oldukları mallar nasıl açıklanabilir? İbn Haldun'a göre şahsi gelir ve servetler emekle ilgili değildir. Yani gelirlerinin kaynağı emek değildir, emek ile kazanç arasında direkt olarak bir ilişki yoktur. Çünkü, İbn Haldun kazanç ile rızık arasında bir ayrım yapmaktadır. Ona göre insanın emek sarf ederek veya farklı bir şekilde kazandığı gelirden zorunlu ihtiyaçlarını ayırdığı bölüm rızık; zorunlu ihtiyaçtan arta kalan bölüm ise kazançtır. Bu iki terim genel olarak değerlendirildiğinde; kişilerin zorunlu ihtiyaçlarını karşılayacak bir üretim gerçekleştirerek işbölümü ve üretim faktörlerinin daha çok üretimi yapacak derecede olmadığı zamanlar rızık aşamasıdır. Ancak kişilerin zorunlu mallarını karşıladıktan sonra ellerinde kalan bir üretim düzeyini yakaladıkları zaman kazanç elde etmiş olurlar (Kozak, 1999:261-262).

Servetin, adaletin ve gelişmenin olması için, devletin görevlerini yerine getirmesi gerekir. Tüm halkının hayat standardını yükseltmeli ve bunun için tüm kaynakları sağlamalıdır. Servetin büyüklüğü İbn Haldun'a göre altın ya da gümüşün varlığına bağlı değildir. Servet, iktisadi olaylara, piyasanın genişliğine, devletin verdiği teşvikler ya da kredilere bağlıdır. Bu durum da piyasadaki tasarrufa göre değişir. Bir ekonomide ne kadar çok üretim yapılırsa o kadar fazla kazanç elde edilecektir. Çok fazla kazanç elde etmek de büyük yatırımların olması demektir. Yatırımların olması ekonomideki üretim çarkının daha fazla dönmesini sağlayacaktır. Bununla beraber toplumdaki refah seviyesi artacak ve gelirler de yükselecektir (Chapra, 2006:215).

Bu arada, 14. yüzyılda ihtiyaçlar ve lüksler kavramını not etmek ilginçtir: çünkü İbn Haldun, tüm pazarların insanların ihtiyaçlarına hitap ettiğini ifade etmektedir. İbn Haldun, buğday ve arpa gibi gıda maddelerini zorunlu ihtiyaç maddeleri olarak kabul görmüştür; giysiler, mutfak eşyaları, tüm el sanatları, büyük binalar gibi diğer malları da lüks mallar olarak tanımlamıştır (Soofi, 2014:10).

İbn Haldun kazanç döneminin gerçekleşmesini işbölümüne bağlamaktadır. İşbölümünün artışı veya düşük seviyede kalması zorunlu ihtiyacın karşılanıp karşılanmamasını belirler. İşbölümünün çok az ve ilkel olduğu durumlarda üretim de düşük miktarda olur ve yalnızca zorunlu ihtiyaçları karşılayacak seviyede gerçekleşir. Toplumlar zaman ilerledikçe bir arada daha kalabalık işbölümü gerçekleştirirler. Bu duruma üretimde kullanılan aletlerin çeşitlerinin artması eklenince zorunlu ihtiyaçları karşılayacak maldan daha fazlası üretilmeye başlanır. Malların miktarı arttıkça işbölümü ve daha fazla üretim yapma isteği de artacaktır. Böylelikle zenginlik boyutuna ulaşmış ihtiyaç fazlası ürünler, insanların arasında yayılır. Bu toplumdaki yaşayış biçimi ve refah düzeyi diğer kentlerin refah seviyesini aşacaktır (Kozak, 1999:263).

2.1.3. İbn Haldun'a Göre Nüfus

İbn Haldun'a göre kişiler her işbölümü neticesinde harcadığı emekten daha çok üretiyorsa, toplumdaki kişi sayısı fazlalaştıkça üretimin de çoğalacak ve böylelikle hayat kalitesi artacaktır. Bu nedenle üretimi ve nüfusu birbirine paralel iki ekonomik faktör olarak açıklamaktadır. Ona göre üretim nüfustan etkilenir. Zira daha çok nüfus daha çok üretim anlamına gelir. Nüfusu daha fazla artıran nedenler ise doğal nüfus artışı ve nüfus hareketliliğidir. Nüfus artışının olması aynı zamanda bir talep artışına da sebebiyet verecektir. Buna göre üretimde bir artış olacaktır. Aynı zamanda nüfus da üretim tarafından şekillenir.

Çünkü daha çok üretim işgücü piyasasında daha çok talep meydana getirecektir. Bu da daha yüksek ücret ve yüksek ücretlerin fazla olduğu işgücü hareketliliği yani daha çok nüfus anlamına gelir. Nüfus üretimi, üretim de nüfusu artırarak birbirlerini besleyecektir (Falay, 1978:32).

İbn Haldun toplumların şehirde yaşayan kısımları ile kırsalda yaşayan kısımları arasında farklılıklar olduğunu gözlemlemiştir. Bu gözlemlerini kişilerin ihtiyacı olan mallara yönelmesine bağlamıştır. Ona göre bir ekonomi zenginleştikçe şehir hayatının da geliri artacak ve tüketim alışkanlıkları değişecektir. Bu alışkanlıklar zamanla daha lüks ve konforlu mallara yerini bırakacaktır. Bu durum yeni üretim alanlarını geliştirdiği ve bu malların miktarını arttırdığı için işgücüne olan talebi de artıracaktır. Ücretler de aynı durumda artacak ve sonuçta o üretim merkezine doğru bir nüfus hareketliliği yaşanacaktır. Nüfusun şehirlerde birikmesi, emeğin artması ve emeğin uzmanlaşması, toplumların zenginleşmesinin temel şartıdır (Batseva, 2012:79).

Göç almaya başlayan şehirlerde artan üretim ve işgücü arzından dolayı zenginleşme ve refah düzeyinde bir artış yaşanır. Zenginleşen şehirler daha çok üreticiyi kendisine çeker. Ancak İbn Haldun, bu hareketlilik sonucunda iki farklı durumun gerçekleşeceğini ifade eder; zengin şehir daha çok zenginleşecek fakir şehir daha çok fakirleşecektir. Çünkü fakir şehirdeki üreticilerin üretim talebi düşeceği ve işgücü arzı da azalacağı için ekonomide üretim yapma cesareti de azalacaktır. Bu defa onlar da zengin şehirlere göç edeceklerdir. Ayrıca İbn Haldun şehirde yaşanacak bu yoğunluğun neden olacağı olumsuz yönlere de değinir. Ona göre, kalabalıklaşan nüfusla kentteki su imkânları elverişsiz hale gelir, kentte barınılacak yerler yetersiz kalır. Artan nüfustan ötürü üretilen mallar tüketileceği ve daha fazla talepte olunacağı için tarımsal üretimde de bir azalış yaşanır. Öte yandan zenginleşen şehir halkının refahı malların fiyatlarını da yükseltecektir. Ayrıca göç eden nüfus şehir hayatına alışacağı için tarım sektörünün istihdamı azalacak ve ziraat ile uğraşan kişilerin üretimi düşecektir. Tarımsal faaliyetler azaldığı için de artan nüfusun yeteri besine ulaşamama sıkıntısı yaşanacaktır (Falay, 1978:33).

Kentlerin ekonomik olarak ilerlemesiyle nüfusun artışı birbiriyle doğru orantılıdır. Bu kentlerdeki nüfus artışı daha vasıflı bir artış gerçekleştirecek ve inşaat, ticaret, sanat gibi ilimlerde de artış meydana getirecektir. Kentlerin ilerleyememesi ve küçülmesi ise zıt durumu oluşturacaktır. Bu durumda daha vasıflı işgücü daha gelişmiş kentlere göç edecektir (Bolatlı, 2013:24).

İşbölümü, ülkelerin nüfus sayısı ve yoğunluğu ile paralel bir şekilde artmaktadır. Üretimi gerçekleştiren her kişi işbölümü neticesinde, emeğinin fazlasını ortaya çıkartabiliyorsa, o ülkedeki kişilerin sayısı kadar artığında üretim de fazlalaşacak ve hayat kalitesi artacaktır. Kişilerin birbiri ile yaptığı işbölümü ve bu işbölümünün neticesinde ulaşılan uzmanlaşma ile hem üretimde verim artışı gerçekleşmektedir. Hem de ülkenin ihtiyaç fazlası üretimi yapması ile sonuçlanmaktadır. İbn Haldun'a göre kâr ve gelirlerin tamamı veya büyük bir bölümü, emeğin değeridir. Sarf edilen emeğin kıymeti elde edilen gelirle aynıdır. Uygarlığı geliştiren faktör kaliteli emektir. İbn Haldun, üretimin artma düzeyini ve ekonomik büyümeyi nüfusun kentlerde yoğunlaşmasına işaret etmiştir. Fakat o, gelirin artmasını, nüfusun fazlalığıyla ilişkilendirse de bahsettiği niteliksiz değil aksine gayet nitelikli işgücüne katıldığında işbölümünü artıran ve böylelikle yüksek refah düzeyini meydana getiren bir nüfusu kast etmiştir (Aydın, 2016:16).

2.1.4. Üretimde İşbölümü ve Uzmanlaşma

Kişilerin toplum içinde yaşamaları normal ve gerekli bir dönüşümdür. Âlimlerin teriminde bu toplumsallaşmaya şehirleşme denir ki, medeniyetin anlamı da buradan gelir (Haldun, 2017:213). İbn

Haldun, insanın ve tarihinin davranışını anlamak için ekonomi, sosyoloji, siyaset bilimi ve diğer konular ile ilgilenmiştir. Böylelikle işbölümü ve uzmanlaşmanın, ekonomik fazlalığın başlıca kaynağı olduğunu belirtmiştir (Karataş, 2006:279).

İbn Haldun'a göre insanlar iki çeşit geçinme tarzı benimserler: göçebelik ve yerleşiklik. Bu geçim tarzı hem toplumlar için hem insanlar için gereklidir ve bu şekilde sosyal ve ekonomik hayatı biçimlendirebilir. Bu sebeple toplumların birbirinden farklı olmasının sebebi gelir elde etme usullerinin birbirinden farklı olmasıdır. İbn Haldun göçebeliği ilk üretim tarzı olarak değerlendirmiş ve toplumların bu üretim tarzını geçtikten sonra diğer ekonomik faaliyetlerde bulunacaklarını ifade etmiştir. Gelişen ekonomilerin göçebelikten yerleşikliğe doğru olduğunu savunmuştur. Toplumların iktisadi gelişimlerine bakıldığında, İbn Haldun ilkel, Asya tipi, antik, Germen, feodal ve kapitalist sistemi yalnızca göçebe ve yerleşik yaşam olarak ikiye ayırarak incelemiştir (Falay, 1978:20).

İbn Haldun'a göre insanın en büyük görevi üretim yapmaktır (Abdula, 2007:12). İbn Haldun, Adam Smith'ten neredeyse dört yüz yıl önce, işbölümü işçilerinin neden uzmanlaşmayı ve üretkenliklerini artırmayı mümkün kıldığı fikrini ortaya koymuştur. Ona göre, insan, yaşamın tüm gerekliklerini kendi başına elde edemez. Bütün insanlar uygarlıklarında bu amaçla işbirliği yapmalıdır. Fakat bir grup insanın işbirliği ile elde edilen şey, kendilerinden birçok kez daha fazla olan ihtiyacı karşılar. Örneğin, hiç kimse kendi başına yiyecek için ihtiyaç duyduğu buğdayı elde edemez. Ama bir demirci ve bir marangoz da dâhil olmak üzere, altı ya da on kişi, tarlayı sürecek hayvanın sorumluları olurlar. Diğerleri toprağın işlemesi, olgun tahılın hasadı ve diğer tüm tarımsal faaliyetleri, gıda ve besinlerini, bu amaç doğrultusunda ayrı veya toplu olarak almayı planlarlar. Böylece emeği yoluyla belirli bir miktar gıda elde ederler. İşbölümü, emek arzıyla birlikte, kişilerin ihtiyaçlarından daha fazlasını üretmelerini sağlar (Weiss, 1995:31).

Allah Teala insanı, besinsiz yaşayarak yaşamını sürdürebilmesini olanaklı kılmayacak şekilde ve yaradılış gayesi ile besinini bulmayı ve bunu yapabilecek güç ile yaratmıştır. Fakat bir kişinin gücü ihtiyacı olan besini tek başına bulmaya yetmeyecektir. Yaşamını sürdürebilmesi için bu besinlerin en düşük bölümünü dahi tam olarak karşılayamaz. Bu nedenle kendi cinsinden olan insanların güçleri bir arada bulunmalıdır. Çünkü bu şekilde kendi ihtiyacı olan besinleri elde edebileceği gibi beraberindeki diğer kişilerinde ihtiyacı olan besinler üretilir. Yardımlaşarak üretime ortak olanların ihtiyaçtan daha fazlasını karşılayacak yeterli düzeyde üretim gerçekleştirir (Haldun, 2017:213-612).

İbn Haldun emeği üretimin yegâne faktörü olarak görmesine rağmen üretimin gerçekleşmesi için bireysel örgütlenme veya toplumsal işbölümünü zorunlu olduğunu savunur. İşbölümün yapılması ile kişi o üretimde uzmanlaşır ve daha düşük maliyetli ve daha kaliteli mallar ortaya çıkartır (Abdula, 2007:15).

Her yiyecek, bir dizi işlem gerektirir ve her işlem bir takım araç ve emek gerektirir. Bu toplumsal emek organizasyonu, işçilerin daha yüksek bir uzmanlığıyla yapılmalıdır. Sadece basitleştirme ve basit operasyonların tekrarlanması yoluyla, insanlar iyi bir hızda kaliteli mal ve hizmet üretebilme becerisine sahip olurlar: her özel türden bir araç bu konuda sorumlu olacak ve bu konuda yetenekli olan kişilere ihtiyaç duyar. Bir zanaatın çeşitli alt bölümleri, bu zanaatı uygulayan insanların sayısı arttıkça, o zanaat uygulayan grubun kendisi tarafından renklendirilir, zaman geçtikçe profesyonel bir renklendirme birbiri ardına gelir, zanaatkarlar çeşitli zanaatlarında tecrübe kazanırlar ve onların bilgisine sahip olurlar. Uzun süreler ve benzer deneyimlerin tekrarı, zanaat kurmayı ve onları kökten sağlamlaştırmayı sağlar (Boulakia, 1971: 1107).

İbn Haldun, bireylerin sosyal bir canlı olmasının gerçek sebebini olağanüstü bir canlı olmasına değil, öteki varlıklardan, zayıflığına ve noksanlığına bağlamaktadır. Bu zayıflık ve noksanlık, kişileri toplum olmaya ikna etmiştir. Yardımlaşmayla üretim sürecine dâhil olanların ihtiyaçlarını normal miktarından daha fazlasına yetebilecek miktarda ürün ortaya çıkarabilecektir (Aydın, 2016:26). Yardımlaşma gerçekleşince kişilerin ihtiyaç duyduğu besinler gibi onu savunacak silah ve aletler de üretilmiş olacaktır (Haldun, 2017:214).

İşbölümü aslında pazarın genişliğini de belirler. Çünkü işbölümü hem kişi başı çıktıya olumlu yönde etki eder. Hem de dış ticaret imkânlarını genişletir. Bu durumda ürünlerin miktarında bir artış yani bir verim olacaktır. Artan verim ile toplumun yaşam standardı yükselecektir. Toplumda artan zenginlik lüks mal üretiminde bir artışa neden olacaktır. Bu şekilde işbölümü de artacaktır. Artan işbölümü gelirleri de artıracaktır. Dikkat edilmesi gereken husus aslında işbölümü ile pazarın büyüklüğü arasındaki doğru orantıdır (Falay, 1978:25).

İbn Haldun, ekonomik olayların oluşması aşamasındaki uzmanlaşmayı girişimcileri adapte edecek bir faktör olarak değerlendirmektedir. Girişimciler için uzmanlaşma ileriki zamanlarda ortaya koyacakları veya alım satımını gerçekleştirecekleri ürünlere olan itibarları artıracak ve girişimcileri daha çok üretim yapmaya veya alışverişe yönlendirecektir (Genç, 2015:152).

Sonuç olarak, İbn Haldun, emeğin uzmanlaşması şeklindeki bir üretimin toplumsal örgütlenmesini savunur. Sadece uzmanlaşma, yeterli bir geçimin kazanılması için gerekli olan yüksek üretkenliğe izin verir. İş bölümü, üreticiler arasında bir artık ürünün ortaya çıkmasına ve ticaret yapılmasına izin verir (Boulakia, 1971: 1108).

2.1.5. İbn Haldun'a Göre Devletin İktisadi Hayattaki Yeri ve Görevi

İbn Haldun işbölümü, ihtisaslaşma neticesinde oluşan toplumlarda kişileri hem birbirine karşı hem de dışardan gelecek bir saldırıya karşı koruyacak ve savunacak bir güce ihtiyacının olduğunu ifade eder. Bu güç bir devlet olacağı gibi bir kanun koyucu da olabilir. Zira bireyler kendilerini güvende hissetmedikleri zamanda kendi yöntemleriyle kendilerini savunma ihtiyacı duyarlar. Herkesin kendini korumaya çalıştığı ve herkeste bir savunma aracının olduğu bir toplumda huzursuzluklar artacak ve insanlar arasında çatışmalar hızlanacaktır. Bunun önüne geçecek gücün ise devlet olması gerektiği fikrini savunur (Bolatlı, 2013:8).

İbn Haldun'un fikir dünyasında asabiyyet kavramı, toplumların bedevilikten şehirliliğe geçişin ve toplumların devletin varlığının en önemli nedenidir. Bu yüzden İbn Haldun devleti ekonomide bir merkez olarak görmez, ona ekonomide dolaylı olarak görev verir (Genç, 2015:146).

İbn Haldun, devletin iktisadi olaylarda direkt bir şekilde bulunmasını çok uygun görmez. Eğer devlet ekonomiye katılırsa halkına, hem onların ekonomik açıdan fırsatlarını elinden alacağı hem de kârlarını azaltacağı için, büyük zarar verecektir. Devlet ekonomiye zarar vereceği gibi kendisi de vergi gelirlerinden dolayı zarar görecektir. Böylelikle devlet İbn Haldun'a göre ne tam bir serbestiye ne de çok baskı altına alan bir imaja sahiptir. Devlet daha çok kanunları yerine getiren, beşeri ilerleme ve gelişmeyi sağlayan bir aracı hizmettir (Chapra, 2006:214). İbn Haldun daha çok sosyal devlet mantığıyla devletin ekonomiye müdahil olması taraftarıdır. Ona göre, vatandaşlarını zararlı işlerden korumak ve toplumun ortak çıkarlarına yönelik işler yapmalarını sağlamak, üretilen ürünlerin sağlığa zararlı olanlarını tespit etmek, ölçü ve tartıları gözetlemek, çok yüksek fiyat uygulamalarını engellemek, devletin en önemli görevleri arasındadır (Genç, 2015:148).

İbn Haldun'a göre devlet, en temel görevlerinden olan güvenlik, emniyet ve bilhassa ekonominin güven içerisinde gerçekleşmesi için adaleti yerine getirmesi açısından çok önemlidir. İslami görüşün esas kıldığı adalet kavramına İbn Haldun da çok önem vermektedir. Modern ekonomik sistemlere bakıldığında nasıl ki, piyasa ekonomisi için özgürlük, kumanda sistemi için eşitlik ön planda ise, İslami görüşte de adalet ilkesi temeldir. İbn Haldun, ekonomideki zenginliğin ve üretimdeki artışın sebebini adalete isnat eder. Ona göre devlet, ülkeyi bahçeyi koruyan bir duvar gibi korur ve gözetir. Devletin gücü ve itibarı da askerinin gücü kadardır. Ordu, devlet hazinesinden ve gelirinden geçinir. Devlet vergilerle gelir elde eder. Vergiler ise o toplumun tamamen üretkenliğine ve ekonomideki verimliliğine göre gerçekleşir. Bunun gerçekleşebilmesi için de toplumda adaletin olması şarttır. Devlet halka karşı ne kadar adaletli davranırsa, kişilerin haklarına ne kadar saygılı olursa ve yönetimde de ne kadar hoşgörülü olursa ekonomideki üretim artışı, servet birikimi ve refah seviyesi de o kadar artacaktır. Devletin aksi davranması durumunda ise olumsuz şeyler yaşanacaktır. Adaletin ekonomideki durumla doğru orantılı olması yaklaşımı tarih boyunca tüm Doğu ve İslami toplumlarda bulunduğu için; bu fikri sadece İbn Haldun'la özdeşleştirmek doğru olmayacaktır (Kozak, 1999:243-244).

İbn Haldun, devletlerin toplum için gerekli olduğunu ifade eder. Ancak devletin uzun süre yaşaması ve güçlü durması halkına yönelik tavrına bağlıdır. Ona göre, devletin gücü demek halkının gücü demektir. Devlet sahip olduğu güç ile topluma baskıcı ve otoriter davranmak yerine, toplumun mevcut durumunu iyi tahlil edip, aksaklıkları çözmelidir. Bu nedenle onun görevi, kendinden korkan, her şeye itaat eden, bir halk yaratmak yerine; zarar göreceğinden korkmadan ve kendine güvenen bir toplum yetiştirmelidir. Bunun için de topluma karşı yabancılaşmamalıdır. Toplumun her gelişme karşısında bilgi sahibi olması için gerekli ortamları var etmelidir. Böylelikle devlet, kendisine bağlı ve sorumluluk alabilen bir toplum yetiştirecektir (Ülger, 2004:122).

İbn Haldun'a göre devlet hem siyasi açıdan hem de ekonomi açısından en önemli harcama kalemini oluşturur. Bundan dolayı ekonomik yaşamın ve üretiminin gelişmesinde devlet harcamaları teşvikleyici ve yönlendirici bir etkiye sahiptir. Devlet harcamalarının yapıldığı, ücretlerini devletten sağlayan kişilerin talep ettiği malların üretilmesi ile sanayinin de gelişmesi mümkün olabilir. Devlet harcamaları bir sebepten dolayı devletin gelirleri azalır ve buna bağlı olarak harcamaları da düşerse, bu durumdan sadece devlet ve devletin maaş verdiği kişiler etkilenmez, bütün toplum ve üretim dalları da etkilenir. Çünkü bunların harcamaları piyasadaki talebin önemli bir kısmını meydana getirdiğinden oluşabilecek herhangi bir kısıtlama toplam talebi de anında etkileyecek ve piyasada bir durgunluk başlayacaktır. İbn Haldun devletin harcamalarının ekonomideki rolü ile ilgili önemini bir akarsuya benzetir. Ona göre sudan uzaklaştıkça nasıl ki bitkilerin gelişimi yavaşlayıp zamanla bu bitkiler yok olursa, devletin harcamalarının ve teşviğinin olmadığı bir ekonomide de faaliyetler durgunlaşır ve zamanla gerilemeye başlar. Onun bu görüşleri modern ekonomi fikirlerinde yer edinen Keynesyen görüşle örtüşmektedir. Zira Keynes de devletin ekonomide en büyük harcama kalemini oluşturduğu ve bu yüzden gelirlerinin fazla olması kanaatine inanmaktadır (Kozak, 1999:244).

Ancak İbn Haldun devletin ekonomideki görevlerini Keynes kadar geniş tutmaz. Mal ve hizmetlerin fiyatları piyasadaki arz ve talebin karşılıklı etkileşimine göre belirlendiği için, bu ortamın oluşmaması durumunda hem devlet hem de halk zarar görecektir. Devletin direkt bir şekilde piyasaya girip tacir ve girişimcilere rakip olması durumunda piyasadaki eşitlik ve denge durumu değişecektir. Tüm bu görüşlerinden ötürü İbn Haldun'un ekonomik yaşamda devletin bizzat müdahale etmesine karşı bir tavrı olduğu için günümüz liberal görüşle de örtüşmektedir (Aydın, 2016:29).

İbn Haldun'un devletin ekonomik işlere karışmaması yönündeki fikirleri haklı sebeplere dayanmaktadır. Ona göre, eğer devlet ekonomide bir girişimci gibi aktif rol alırsa, bu durum devlet için avantajlı olacak ancak halka zarar verecektir. Çünkü piyasadaki rekabeti etkileyerek bu yöndeki zulmü artıracaktır. Arz ve talepte bir eğilim olacak, ürünlerde yapay bir fiyat artışı olacaktır. Fakat devlete düşen görev içine girdiği ekonomi işlerinden kazanç elde etme amacını taşımamaktır. İbn Haldun'a göre devlet ekonomik faaliyetlere hiç girmemeli ve herhangi bir üretime karışmamalıdır. Devlete düşen tek görev halkın yaşam kalitesini yükseltmek ve bunun için çalışmalar yapmaktır. Yoksa ekonomiye müdahalesi ya da bizzat katılması, toplumdaki üretimi durduracak bu da devlet için mevcut durumunun bozulması demek olacaktır. Ülkenin üretiminde azalışlar yaşanacak ve halkın iş yapamaz durumu artacaktır (Falay, 1978:49-50).

Devletin güçlendiği dönemlerde refah ve tüketim alışkanlıklarının artmasıyla beraber, devletin gelirlerinde de bir azalma meydana gelir. Çünkü devlet elindeki gelirden dolayı daha çok harcamak ister. Ordunun güçlenmesi için onların da harcamalarını artırır. Daha lüks ve konforlu mallara talep eder. Bu durum zaman geçtikçe devletin gelirlerinin azalmasına neden olur. Harcamaların artmasından dolayı devletin hazinesi de erimeye başlar. Vergi hasılatı ve gelirler harcamaların ve maliyetlerin gölgesinde kalır. Bu sebepten devlet daha çok gelire yani vergi hasılatına gereksinim duyar. Bunun önüne geçmek için devlet ya piyasaya fazla vergi miktarı koyacak ve bu vergilerin oranlarını artıracaktır. Ya da devlet adına tüketiciden kaynaklı olarak dolaylı vergi adıyla ticaret ve ziraat ortaya çıkartacaktır. Devlet bu yolu tercih ederek vergi gelirlerini artıracağını düşünmektedir. Aynı zamanda bu işten elde edeceği kârın da fazla olacağına inanmaktadır. Ancak bu devletin yapabileceği en büyük hatalardan olacaktır. Bu yöntem halkı birçok taraftan sıkıntıya sokacaktır. Zamanla yüksek vergilerle karşı karşıya kalan tüccar ve çiftçi bu durumun altından kalkamaz ve ekonomiden çekilme kararı alırlar (Haldun, 2017:542-543).

İbn Haldun ekonomik kalkınmanın istikrarlı bir politik çerçeveye ihtiyaç duyduğunu kabul eder. Bunun için de mevcut siyasi yapının basit olması gerekmektedir. Yani; savunma, diplomasi ve kamu maliyesi gibi birkaç temel işlev üzerinde yoğunlaşmalıdır. Piyasaların denetimini, düzenli finansal işlemlerin yapılmasını ve binaların korunması için binaların denetimini temel görevleri arasında görmelidir. İbn Haldun'a göre, iyi bir yönetici: dini hukukun ve ilahi ibadetin görevlerini yerine getiren, dolandırıcılıktan kaçınan, kurnazlık, aldatma gibi gayri ahlaki özelliklerden uzak olmalıdır. Böylece, halkın güvenini kazanacağını ve onların ekonomilere daha özverili katılacağını ifade eder (Weiss, 1995:31).

İbn Haldun'un devletin ekonomiye yaklaşımından onun sosyal devlet anlayışının olduğunu görebiliriz. Zira ona göre devlet, bütçesinden kendine bakamayacak durumda olanlara, kimsesizlere ve ekonomik durumu kötü olanlara verilmek üzere, bir pay ayırması gerekir. Kamu hizmeti gerçekleştirecek tavırlar sergilemelidir. Tüm bunları yaptığı zaman devletin parasının boşa harcanmayıp topluma faydalı olacağını savunur (Falay, 1978:57).

Özetle, devletin ekonomiye doğrudan iştirak etmesi veya doğal olmayan bir biçimde müdahale etmesi, piyasadaki mevcut arz ve talep dengesini değiştirecek ve halkı zarara koymanın yanında, devletin bu faaliyetlerden elde ettiği vergileri de kaybedeceğinden bizzat kendisi de zarara uğrayacaktır. Bu nedenle İbn Haldun, devletin gelirini artıran yegâne faktörün vergiler olmasını savunmuştur. Vergilerin, devletin devamlılığını oluşturmada çok mühim bir yeri vardır. Vergi gelirlerinin yükselmesi yalnızca, devletin, girişimcilere adil bir şekilde yönelmesi ile olabilir. Neticede halk, ekonomik faaliyetlerde bulunmayı isteyerek ellerindeki gelirleri daha aktif kullanacaktır. Bu şekilde devletin de vergi kazancı fazlalaşmış olacaktır (Aydın, 2016:28).

2.1.5.1. İbn Haldun'un Vergi ile İlgili Görüşleri ile Arz Yönlü İktisadi Ekol ile Arasındaki Benzerlikler ve Laffer Eğrisi

İbn Haldun'a göre devletin mallarını fazlalaştıran ve sermayesini artıran tek faktör vergi gelirleridir. Devletin vergi gelirlerini artırabilmesi için de yapması gereken tek şey vergi mükelleflerine elinden geldiğince adil olmaktır. Böylelikle onları ekonomik faaliyetler için teşvik edecek, isteklerini artıracaktır. Ellerindeki sermayeyi daha çok artırmak için daha fazla çalışacaklardır. Devlet bu yolla vergi gelirlerini artırmış olur (Haldun, 2017:543).

İbn Haldun, hükümet harcamalarının azaltılmasına ve dik vergilendirme uygulanmasına karşı devleti uyarmıştır. Ona göre, hükümet harcamalarının azaltılmasının ekonomideki toplam talebi azaltacak ve sonuçta hükümet vergi gelirlerini azaltacaktır. Aynı şekilde, artan vergi veya özel mülkiyet haklarının ihlali biçimleri, özel sektörün ekonomik faaliyetlerini üretmeye ve azaltmaya yönelik teşviklerini azaltacağı için, devletin bu uygulamadan vazgeçmesini tavsiye etmiştir (Soofi, 2014:12).

İbn Haldun devletlerin ilk dönemlerinde vergi oranlarının düşük, ancak gelirlerinin yüksek olduğunu ifade eder. Kişiler az vergi verirler ama vergilerden elde edilen gelirler çok fazla olur. Devletlerin son dönemlerinde ise tam tersi olarak vergilerin oranları yüksektir fakat vergiden kazanılan gelirler ise azdır. Bu zıtlığın nedeni ise ilk dönemlerde devletin dini kaideler ve kanunlar üzerinde bulunması ya da zorbalık ve geleneklerle hareket etmesidir. Devlet eğer dini kaideleri uyguluyorsa toplaması gereken tahsilatlar bellidir. Bunlar zekât, sadaka, cizye ve haraç olup, alınacak miktarlar da çok az olmaktadır. Çünkü mallardan alınan zekât oranları çok düşüktür. Buğday ve hayvanlardan alınan zekât miktarı da yine çok azdır. Cizye, haraç ve öteki mali düzenlemelerin oranları da pek azdır. Belli oranları geçmeyen sınırlı vergilerdir. Ancak devlet zorbalık ve gelenekler üzerinden hareket ediyorsa, bu durumda da göçebelik tarzında olması gerekir. Yani, cömert ve alçakgönüllü olmayı ve vatandaşların mallarından uzak durmayı, çok az bir şekilde mal toplamaya özen göstermeye çalışır. Bu nedenle tüm mal ve vergilerin alınmasında temel olan vergi oranları az olur. Halktan alınan vergiler düşük olunca halk çalışmaya daha çok istekle yaklaşır, daha fazla iş yapmak ister. Toplanan vergilerin düşük olmasından dolayı oluşan memnuniyet durumu bayındırlığın artmasına vesile olacaktır. Bayındırlık ve gelişmenin artmasından dolayı tahsil edilen verginin gelirleri ve türleri de artar. Sonuç olarak bunların toplam hasılası da çoğalmış olacaktır (Haldun, 2017:539).

Devlet güçlendikçe ilk dönemlerindeki gösterişsiz ve sade hayatından uzaklaşır. Devlet ve halk elde ettikleri gelirler ve sahip oldukları servetten dolayı, daha iyi yaşamak isteyecekleri için tüketimleri hem artacak hem de pahalı hale gelecektir. Bu durumdan dolayı devlet başkanı, çiftçi ve diğer vergiler için belirlenen vergi oranlarını yükseltir. Vergiden elde edilen geliri artırmak için devamlı oranları artırır ve zam yapmaya başlar. Piyasadaki tüm alışverişe ve kentteki girişlere vergiler koyar ve tarifelerini artırır. Tüm bunların sebebi toplumda artan zenginlikten dolayı ihtiyaçların da artması ve buna paralel olarak harcamaların da fazla olmasıdır. Gün geçtikçe halkın üzerindeki vergi yükü de artacaktır. Ancak buna rağmen halk bunu kabul eder. Çünkü bu vergilerin ödenmesi gereken bir zorunluluk olduğunu zanneder. Fakat vergi oranlarında devam eden sürekli artışlar, insanların gelişmeye yaptıkları gönüllü katılımları yok edecektir(Haldun, 2017:539-540).

Ekonomide aktif olarak çalışan insanlar, tahsil edilen vergileri elde ettikleri kazançlarla karşılaştırdıkları zaman vergi oranlarının gelirlerini aştıklarını fark edeceklerdir. Bu nedenle çalışıp

ekonomik gelişmeye katkı sağlamaktan vazgeçeceklerdir. Ekonomiden çekilen bu kişiler devletin vergi hasılatının da azalmasına neden olurlar. Zamanla vergiler arttıkça ondan elde edilen hasılatta azalacak ve faydası etkisiz olacaktır. Zira devletin harcamaları azalmamış aksine artmış bir vaziyettedir. Bu nedenle bir ülkeyi güzel bir hale getirmek için çalışan girişimcilerin üzerindeki vergi oranlarını azaltmak devletin temel görevidir. Girişimci bu sayede daha çok çalışacak ve gelir elde edecektir (Soofi, 2014:13).

İbn Haldun'a göre ekonomik kalkınma için uygun bir vergi sistemi tasarlanması zorunludur. Devlet, yalnızca dini hukuka göre, yani, hayır kurumları, arazi vergisine göre vergi indirmelidir. Vergi oranları için adil olmalıdır ve herkesten gücüne göre vergi alınmalıdır. Bununla birlikte İbn Haldun, nezaket, dürüstlük, alçakgönüllülük ve diğer insanların mülkiyetine saygı gibi erdemlerin, bir hanedanın zengin ve güçlü olarak büyüdükçe, kaybolmaya eğilimli olduğunun farkındadır. Bu nedenle, devletin zamanla kendi gücünü kaybetmemek daha doğrusu mevcut zenginliğini sürdürmek için, daha yüksek vergiler uygulayacağını ifade eder. Ancak bu durumun, ekonomik faaliyetleri gerileteceğini ortaya koymaktadır (Weiss, 1995:32).

Devletin, vatandaşlarını ağrı vergilere tâbi tutmasının psikolojik yönü de bulunmaktadır. Zira İbn Haldun, ağır vergilerle karşı karşıya kalan vatandaşların kendilerini değersiz hissedeceklerini ve bu ağır yük altında ezileceklerini ifade etmektedir. Yüksek kazanç sahibi insanların vergileri daha az ödemek ya da hiç ödememek için türlü hileye ve aldatmacaya başvuracağına değinmektedir. Böylelikle İbn Haldun, ağır vergilerin, insanların sadece gelirini azaltmayacağını, aynı zamanda kişilerin hem devletine olan bağlığını zayıflatacağını hem de vatandaşlık görevini yerine getirmekten kaçınacağını vurgulamaktadır (Ülger, 2004:129-130).

İbn Haldun vergilerle ilgili bu kadar net fikirler ortaya koymasına rağmen vergi yansıması kavramını kullanmamıştır. Sadece vergi - fiyat arasındaki ilişkiden söz etmiştir. Ona göre zorunlu malların fiyatlarına yalnızca kentlerde vergiler eklenir. Daha küçük yerleşim yerlerinde vergiler fiyatlara etki etmez ya da mevcut vergi oranları çok düşük olduğu için fiyatları çok etkilemez. Bu sebeple büyük yerleşim yerlerindeki fiyatlar küçük yerleşim yerlerindeki fiyatlara göre daha yüksektir (Falay, 1978, s. 55-56).

Ancak İbn Haldun vergi oranları ile devletin elde ettiği geliri grafikleştirerek somutlaştırmamıştır. Arthur Laffer, İbn Haldun'un ortaya koyduğu vergi oranları ile vergi hasılatı arasındaki ters orantılı ilişkiyi grafiksel olarak yeniden yorumlayıp gündeme getirmiştir (Karabulut, 2006:370). Bu durumu Arthur Laffer bizzat dile getirmektedir. Vergi hasılatı ile vergi matrahı arasındaki ters yönlü ilişkiyi ilk keşfeden ve vergi oranları konusunda Mukaddime adlı kitabında açıkça söz eden İslam âlimi İbn Haldun olduğunu ifade eder (Laffer, 2004:4).

Arthur Laffer fikirleri ile talep yanlı ekonomi politikasını yani daha çok Keynesyen ekonomi politikasını eleştirmiştir. Bu politika yerine Say Kanunu'ndan yola çıkarak arz yanlı politikayı tavsiye etmiştir. Çünkü Laffer'e göre modern ekonomik problemler aslında, elde edilen üretimin toplam talebi karşılayamamasından kaynaklanmaktadır. Bu nedenle devletin ekonomideki görevi üretimi canlandırmak için üreticiye esneklik oluşturmasıdır. Bunun için de vergi oranlarını indirmesi gerekir (Aktan, 2009:41).

Arz yönlü iktisadi yaklaşımına göre iktisadi dengeyi ve istikrarı gerçekleştirmenin ve imalatın fazlalaştırılmasıyla refah seviyesinin tüm ülkede yaygınlaştırılması hedef olarak belirlenmelidir. Arz yönlü yaklaşımın en büyük teorisi vergi indirimlerini sağlamaktır. Bu sebeple vergi indirimin imalatı artıracağı yönünde güçlü bir savunmaları vardır. Onlara göre üreticiye verilen her destek ekonomiyi biraz daha kalkındıracaktır. Bu destekler arasında üreticilerin üretim yapmalarına engel olacak çevre koruma kuralları

gevşetilmeli, deregülasyon yapılmalıdır. Bunlar karşısında üretim hem artacak hem de daha ucuz hale gelecektir. Bu teorilerden de anlaşılacağı gibi arz yönlü iktisadi yaklaşım teoriden ziyade bir politika olarak uygulanması istenmektedir (Eğilmez, 2016:2). Bu nedenle Laffer eğrisi 1970'lerde gündemde olan ve dikkat çeken bir konu haline gelmiştir. Çünkü o dönemdeki özellikle ABD'deki yüksek vergi oranları kişilerde ekonomiye katılma heveslerini düşürüyor ve ellerindeki kazançları ve servetleri vergilendirilmemeleri için kayıt dışı tutuyordu. Bu nedenle bu eğriyi savunanlara göre eğer devlet düşük vergi uygulaması yaparsa vergiden daha çok gelir elde edecektir. Zira düşük vergilendirmeye tabi olan vatandaşların hem çalışmak için istekleri artacak ve daha fazla kazanç elde edeceklerdir. Hem de kazandıklarını devlete bildirmeye razı olacaklardır (Mitchell, 2011:330).

Arz yönlü teori taraftarları marjinal vergi oranlarını düşürmenin iktisadi büyümeyi ve vergi hasılatında bir artış oluşturacağı yönündeki fikirlerini kuvvetlendirmek için Laffer Eğrisini kanıt olarak sunarlar (Karabulut, 2006:370). Laffer eğrisinin açıklamaya çalıştığı şey, vergi miktarının sıfır olması halinde devlet vergileri toplayamayacak, verginin yüzde yüz olması halinde ise tüm kazancını ve gelirini vergi olarak ödeyecek bireyler üretim yapmaktan vazgeçeceklerdir (Eğilmez, 2016:2).

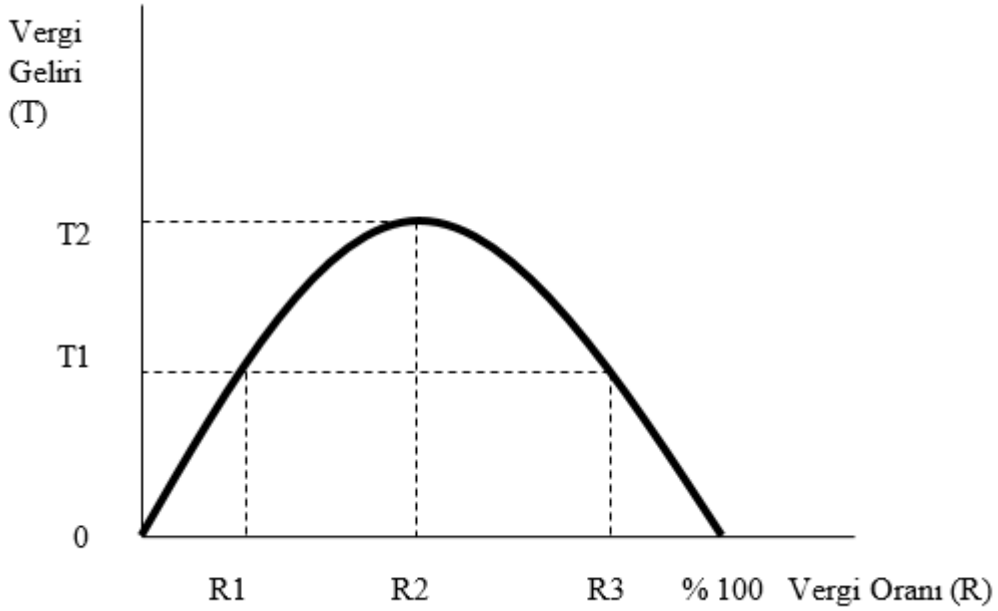

Kaynak: http://www.mahfiegilmez.com/2016/09/arz-yonlu-ekonomi-ve lafferegrisi.html

Laffer eğrisine göre vergi matrahının 0 ile 100 olduğu bölümlerde vergi gelirlerinin de 0 yani hiç olmayacağı görülmektedir. Vergi matrahının ilk değeri sıfır olması kaydıyla R1 kadar yükseleceğini kabul ettiğimizde R1 seviyesindeki vergi geliri T1 noktasındadır. Vergi matrahı R1 seviyesinden R2 seviyesine çıkması halinde vergi geliri de T1 noktasından T2 noktasına yükselecektir. Vergi matrahının R2 seviyesinden R3 seviyesine gelmesiyle vergi geliri tekrar T1 noktasına inmiştir. Bu grafiğe göre vergi matrahının optimum noktası R2'dir. Bu nedenle bu seviyenin altına düşülmesi ya da üstüne çıkılması durumunda vergi gelirleri ve bu gelirlere paralel olarak değişen üretim miktarı için riskli olacaktır. Ayrıca vergi gelirlerinin en çok bu noktada yüksek olduğu görüldüğü için R2 noktası tercih edilmelidir (Bolatlı, 2013:26).

Ancak bu vergi indirimleri kişilerin ekonomiye katılma heveslerini artırıp artırmayacağı önemli bir konudur. Zira bu indirimler sırasında kişiler çalışmaktan çok boş zamanı değerlendirmek de isteyebilirler. Ya da vergi indiriminden sonra kişilerde daha fazla para kaldığı için çalışmayı azaltabilirler. Yatırım yapmak istemeyebilirler ve daha çok boş vakit geçirmek isteyebilirler. Yani vergi indirimleri

beklenildiğinin aksine ters etki de oluşturabilir. Bu nedenle yatırım yapma ve çalışma isteklerinin bu indirimlere verecekleri tepkilerin belirlenmesi çok zor bir durumdur (Doğan, 2002:258-260).

Arz yönlü iktisadın vergilerle ilgili yaklaşımları büyük yankı uyandırmıştır. O dönemde ABD'de Reagan, İngiltere'de Thatcher ve bizim ülkemizde de Turgut Özal tarafından uygulanmaya çalışılmıştır. Ancak bu iktisadi yaklaşımın savunduğu gibi vergi miktarından yapılan indirimler vergi hasılatını artırmamıştır. Özellikle Türkiye'de 1980'lerde iki defa vergi indirimi yapılmasına rağmen vergi hasılatında bir artış yaşatmadığı gibi bu vergi indirimlerin yol açtığı zararı kapatmak on dört sene sürmüştür. Bu yaklaşımın ortaya attığı teori aslında ekonomide birçok zarara yol açmıştır. Bu teori ile beraber bütçe açıkları artmış ve kamu borçlanması da buna paralel olarak artmıştır. Çevre ile ilgili korumaların gevşetilmesi fikri çevrenin daha çok zarar görmesine neden olmuştur. Ayrıca deregülasyona gidilmesi fikri de konulan kuralları etkisiz hale getirmiş ve kazanç elde etmek isteyen kişileri gayri ahlaki yollarla üretimi gerçekleştirmeye sevk etmiştir (Eğilmez, 2016:3).

2.2. ADAM SMİTH'İN İKTİSADİ GÖRÜŞLERİ

Adam Smith esasında bir ahlak profesörüdür. Bu nedenle o, ahlak felsefesinin temelini, kişilerin mutluluğuna ve refahına bağlamaktadır. Bu fikirlerini Ulusların Zenginliği kitabında, insanların menfaatinin hem şahsi hem de toplum zenginliği için gerekli olduğunu savunmuştur (Çalcalı, 2013:93). Adam Smith Sanayi Devrimi'nin başlarında kitabını yayınlarken, Fizyokrasinin doğal yasasını ve tarımla ilgili görüşlerini benimsemiştir. Doğal yasa takip edilirse ülkenin kendi kendine dengede kalarak, milli gelirin yükseleceğine ve bu yükselişin kişiler arasında adil bir şekilde bölüştürüleceğine inanmıştı. Adam Smith'in bu fikirlerini 19. asrın otoriter grubu olan girişimciler, kendi lehlerine kullanacaklardır. Adam Smith'e göre her birey kendi menfaatinin hâkimidir. Böylelikle bunu gözetlemekte hür olmalıdır. Her kişi kendi menfaatini düşünürken farkında olmadan ya da istemeden halkın faydasına da iş yapmış olur. Toplumda meydana gelen bu sistemden ötürü, devletin hiçbir müdahalesine gerek yoktur. (Kazgan, 2000:58-59). Smith'in bu bağlamda toplumsal kuram için üç önemli yaklaşımından bahsedilebilir. Bunların ilki, metodolojik olarak tabii düzen kavramından söz etmesidir. Smith, Fizyokrasinin temelini oluşturan Fransız fikirlerinin rasyonelliğini, İngiliz deneyselciliği ile harmanlamış ve böylelikle felsefe ile toplum kuramını birbirinden ayırmıştır. Smith'in ikinci kuramı, geçim şeklinin temelini oluşturan materyalist yaklaşımını geliştirmesidir. Son kuramı ise, yeni gelişen kapitalist sistemi yaklaşımıyla, toplumu kapitalistler, toprak sahipleri ve ücretliler şeklinde belirlemesidir (Başaran, 2016:222-223).

Adam Smith, toplumlarda doğal düzenin varlığından çok defa söz etmiştir. Bazı araştırmacılara göre Smith bu iddiasıyla, hareket yasasını bulan Newton gibi, iktisadın tabii kanunlarına erişmeyi amaçlamaktadır. Zira Newton'dan etkilenen Adam Smith, ahlak felsefesi ile tabiat bilimlerinin araçlarının birbirine benzediğini ifade etmeye çalışmıştır. Adam Smith'in bu çalışmainin esasını, onunla özdeşleşmiş olan 'görünmez el' modeli meydana getirmektedir. Görünmez el modeline göre; kişiler, menfaatlerinin peşinden koşarken aslında bilincinde olmadan yaşadıkları toplumun da menfaati için çalışmış olurlar. Bu durum ekonomik düzen için geçerli olduğu gibi sosyal ve ahlaki düzen için de söz konusudur. Smith bu fikirlerini yaşadığı döneme göre açıklamıştır. Yani tabii hürriyet ve Fizyokrasiden etkilenerek ortaya koyduğu doğa kanununa göre, bütün insanların kendi menfaatlerini daha çok artırmak için hareket ettiğini ve bu şekilde de toplum düzenini meydana getirdiğini savunur. Bu nedenle hem kendisinin hem de tüm çevresinin geliri yükselecektir. Meydana gelen bu zenginlik, kişisel menfaat ile toplum menfaatinin birbiriyle ne kadar uyumlu olduğunun göstergesidir (Çalcalı, 2013:93-94).

Adam Smith işbölümüne çok değer vermiştir. Ona göre işbölümü zenginliğin ve üretimdeki verimliliğin temel kaynağıdır. Zira işbölümü hem emek sahibinin niteliğini yükseltir hem emeğin sürekli iş değiştirip vakit kaybetmesini önler. Hem de üretimde daha az çalışılacağı için emekten tasarruf edilmesini sağlar. Neticede işbölümüyle beraber üretim miktarında bir fazlalık oluşur. Smith, çağındaki refah artışını işbölümüyle orantılı olduğunu dile getirmiştir. Smith'in ekonomiyle ilgili fikirleri arasında toplum yapısını emekçi sınıf, kapitalist sınıf ve toprak sahipleri olarak ayırması önemlidir. Çünkü Smith, toplam gelirin bölüşümünün bu gruplar arasında, ücret, kâr ve rant olarak gerçekleştiğini söylemektedir (Çalcalı, 2013:94). Ona göre gelir dağılımı, toprak sahipleri, sermaye sahipleri ve iş gücü arasında kendiliğinden bölüştürülecektir. Çünkü piyasanın işleyişi kendiliğinden bu bölüşümü yapmaya müsaittir. İmalat sermayesinin kazandığı kârları, emeğiyle kazananların geliri olan ücreti ve toprak sahiplerinin geliri olan rantı birbirinden ayırmıştır. Böylelikle kâr, ücret ve rant gibi gelirleri, kapitalistler, işçiler ve toprak sahipleri arasında bölüştürüleceğini ortaya koymuştur (Başaran, 2016:95).

2.2.1. Emeğin Toplum Hayatı İçindeki Rolü

Tüm malların reel fiyatı, o malı almak için kişinin katlandığı sıkıntılardan meydana gelir. O mala sahip olan için malın kıymeti, tüketmediği ve diğer kişiler için oluşturduğu maliyettir. Para karşılığında veya başka bir mal ile değiştirilerek elde edilen mallar ona harcanan emek tarafından sağlanır. Harcanan mallar ya da para miktarı üretilen malların maliyetini bize geri öder. Burada konu olan şey emektir. Çünkü emek bu mallara sahip olmak için ödenen ilk fiyattır. Servetler altın veya gümüş ile değil emek faktörü ile toplanır. Yani üretilen mallarda da, o malı değiştirip başka malları satın almak diğer malların da değeri olan emek miktarına eşittir. Kişiler hem ürettikleri mallar hem de satın aldıkları mallar için emek harcarlar. Bu nedenle emek faktörü tüm ürünlerin mübadele değerini reel bir şekilde ortaya koyar (Smith, 2012:29).

2.2.1.1. Emek Faktörünün Üretimdeki Karşılığı; Değer

Adam Smith kullanım değeri ve değişim değerini açıkladıktan sonra emek değer kavramına değinir. Ancak Smith'in bu konudaki fikirlerini anlamak biraz zordur. Zira Smith, birbiriyle tutarlı olmayan ve bazı yerlerde de konuyu karıştıran bir anlatım tarzını seçmiştir (Savaş, 2000:279).

Adam Smith, Marksistlerin temel aldığı emek-değer kuramında olduğu gibi Neo-Klasiklerin ortaya koyduğu üretim maliyeti kuramında da öncüdür. Smith, üretim maliyetini, toplumun yaşadığı iki farklı seviye şeklinde ortaya çıkarmıştır. Birincisi, sermayenin ve özel mülkiyet kavramının olmadığı dönemdir. İkincisi ise sermayenin olduğu ve özel mülkiyetin meydana geldiği aşamadır (Kazgan, 2000:74). Adam Smith, sermaye öncesinde gelişen değerin tek nedeninin emek olduğunu savunur. Yani malı ortaya koymak için gereken tek şey ona harcanan emektir. Ancak sermaye döneminde üretilen ürünler için aynı şeyi söylemez. Bu dönemde ürünlerin değerini yalnızca emek ortaya koymaz. Ücret, kâr ve rant gibi faktörleri malların değeri olarak değerlendirir. Bu dönemde ortaya çıkan emek daha çok yönlendirici emek olarak görülür (Bocutoğlu, 2012:64).

Adam Smith'e göre, kapitalist ekonomiden önce, avcılığın olduğu dönemlerdeki gibi, üretim sürecine dâhil olan emek kadar değiştirilir. Emek faktörü değişimin değerini ortaya koyar. Mal değişimine katılan kişiler, aynı emeği içeren ya da belirli bir oranını içeren mallarla eşit bir değerde olan malları değiştirir. İki mal emek değerine göre değiştirildiğinde bir eşitlenme durumu olur. Çünkü hem malların içerisindeki ve eşit oranda olan emek faktörü takas edilmiş olur. Hem de üretimi yapan kişi, ürettiği mala eşit miktarda emek elde etmiş olur. Ancak Adam Smith, toplumların ikinci döneminde emek faktörüne aynı

rolü vermez. Ona göre, emek mallar arasındaki tek değişim aracı değildir. Malların gerçek değeri ücret, kâr ve rant olarak belirlenebilir. Bu faktörler toplumdaki üç grubun kazancı değil değişim değerinin de üç temel kaynağını oluşturur. Bu şekilde Adam Smith üretim maliyetine değer kuramını ortaya koyar ve malların değişimi için tek faktörün emek olmadığını açıklar (Kazgan, 2000:75-76).

Emek faktörü tüm malların mübadele değerinin reel ölçüsü olsa bile tam olarak ölçülen değer değildir. Birbirinden farklı iki emek arasındaki oranı ortaya koymak genellikle güçtür. İki değişik iş çeşidine sarf edilen zaman her zaman tek başına bu orantıyı ortaya koymaya yeterli olmaz. Çünkü o mal için harcanan emek ve onun için sahip olunan tecrübe göz önüne alınır. Birbirinden farklı emek çeşitleri değişik malları birbiriyle mübadele edilirken genellikle bu iki koşul da değerlendirilir. Mallar birbiri arasında çok fazla el değiştirir. Bu nedenle bu mallar arasında bir kıyaslama imkânı vardır. Bu mübadele değerini ortaya konulan emek ile değil de farklı bir ürün oranı ile hesaplamak daha basittir. İnsanların büyük bir kısmı ise emek oranından ziyade mal oranının manasını çok daha iyi anlar (Smith, 2012:30).

Adam Smith'in emek- değer kavramı ile ilgili olarak akla farklı sorular gelebilir. Mesela; emek değerin gerçek ölçüsüyse, değeri ortaya koymak için neden para kullanılır? Emek değerin neticesi olduğu gibi nedeni de olamaz mı? Smith emek- değer teorisinde sadece ilk ve ilkel dönemlerde ortaya çıkan emek faktörüne mi atıfta bulunuyor? Toprağın mülk haline geldiği ve sermayenin ortaya çıktığı dönemlerde emeğin değerini ortaya koyan nedir?

İlk sorunun cevabı için Adam Smith, takasın bitmesiyle ürünlerin artık para ile takas edilmesinin hiçbir sakıncasının olmadığını ifade eder. Çünkü emek, her yerde geçerli olan ve güvenilen tek değer faktörüdür. Ürünlerin değeri para olarak değerlendirilse bile farklı ürünlerin değerini, farklı dönemlerde ve farklı mekanlarda karşılaştırmaya yarayacak olan tek etken emek faktörüdür.

İkinci soru için de Adam Smith, emeği değer ölçüsü olarak değerlendirmekle aynı zamanda değeri oluşturan faktör olarak görmenin mümkün olacağını dile getirir. Fakat değerin belirlenmesi sıkıntısı ile değerin ölçülmesi sıkıntısı analitik yönden farklıdır. Smith, malların meydana getirdiği emeğin oranına ve niteliğine göre daha az ya da daha çok değere sahip olacağını sanmıştır. Bu yüzden bir ürünün değerinden bahsetmekle o ürünün sahip olduğu değerden bahsetmek arasında bir farklılık olmayacaktır. Bir malın ortaya çıkması için emek dışında bir etken yoktur. Fakat Smith, emek arasındaki farklılığın ortaya çıkması konusunda biraz kaygılıdır. Çünkü bazı malların üretimi için harcanan emek saati aynı olabilirken emeğin içeriği aynı olmayabilir. Zira yapılan işler aynı değildir; bazısı zor bazısı tehlikeli bazısı daha çok sıkıcı olabilir. Ya da bazı işler daha fazla bilgiye, beceriye ve zekâya ihtiyaç duyabilir. Yine de Adam Smith bu farklılıkların emeğe yapılan ücretler neticesinde hak ettiği değeri bulacağına inanır (Savaş, 2000:282).

2.2.2. Üretimde İşbölümü ve Uzmanlaşma

Adam Smith'e göre toplumun bir yıldaki üretimi, tüm ülke için zorunlu olan ürünlerin üretilmesi için temel kaynaktır. Bu temel kaynak ya ülke içinde ya da ülke dışında üretilir. Ancak bu üretim için kesinlikle çalışmak şarttır. Ona göre çalışmanın ortaya çıkması için işbölümün yapılması gerekir. İşbölümü yapılarak milli gelir üretilir. Aynı zamanda işbölümü hem uzmanlaşmayı beraberinde getirir hem de kişiler arasında vakit israfını da önlemiş olur. İşbölümünün tüm pazarda gerçekleşebilmesi için pazarın büyüklüğü ve sermayenin olması gerekir. Bu koşulların yerine gelmesi iktisadi özgürlüğün olması ile gerçekleşir (Hamitoğulları, 1982:115-116).

İşbölümü insanlar arasında pek çok üstünlüklerin meydana çıkmasını sağlar. Ancak bu işbölümünü oluşturan serveti bekleyen ve programlayan bir insan zekâsı değildir. İşbölümünü oluşturan

şey, toplumdaki mevcut malları birbiriyle değiştirme dürtüsüdür. Kişilerin bir araya gelerek oluşturdukları üretimin daha çok olması için üç durumun gerçekleşmesi gerekir. Birinci durum emek arzının tecrübesinin artması, ikinci durum emek arzının bir işten farklı bir işe geçişi sırasında yaşanacak zaman israfının önlenmesi ve son olarak da üretimi ortaya koymak ve emek arzını daha aza indirgemek için kullanılacak olan makine ve teçhizatın gelişmesidir (Smith, 2012:10-15).

Adam Smith zenginliğin ve refahın ana faktörlerinden biri olarak emek faktörünün verimliliğini işbölümü olarak görmektedir. İşbölümünün olduğu her alanda emek faktörü faydalanacaktır ve işbölümü sayesinde toplumun her alanına zenginlik yayılacaktır. Adam Smith'e göre işbölümünün oluşmasının nedeni mübadele aracıdır. Bu işbölümü potansiyeli her kişiyi kendini belli bir işe vermeye ve bu iş için var olan yeteneklerini çoğaltmaya yönlendirir. Kişilerin diğer insanlardan farklı yeteneklerine göre üretim gerçekleştirmesi işbölümü olarak ortaya çıkar. Mübadeleden sonra ortaya çıkan bir diğer faktör yeterli sermaye birikimidir. Ona göre bir ülkede yeterli sermaye birikimi yoksa tam anlamıyla işbölümü ve mübadele olamaz. İşbölümünün gerçekleşmesinde üçüncü bir faktör ise pazarın genişliğidir. Pazar sınırları geniş değilse kişiler arasında uzmanlaşma imkânı daha az artacaktır. Bu nedenle işbölümünün oluşabilmesi için pazarın genişlemesi, ihtiyaçların artması gerekir (Islatince, 2012:60).

Adam Smith'in temel görüşü bir ülkede işbölümünün ne şekilde yapılacağıdır. Bu yüzden işbölümünü bir zekâ ya da bir müdahale sonucu olarak görmemektedir. İş bölümü toplumdaki ihtiyaçtan dolayı ortaya çıkar. Kişilerdeki malları alım ve satım ihtiyacı onu işbölümü yapmaya zorlamaktadır (Savaş, 2000:275).

Bireylerin sahip olduğu yetenekler arasındaki farklılıklar, tahmin edilenden daha azdır. Ancak bu farklılıklar insanlar büyüdükçe işbölümünün neticesi olarak görülür. Takas ve trampanın olmadığı bir toplumda herkes ihtiyacı olan malları kendisi üretmek zorunda kalacaktı. Bu toplumdaki herkesin aynı işi görmesi ve aynı görevlerde olmasına neden olacaktı. İnsanlar arsındaki yetenek farklılıkları ortaya çıkmamış olacaktı. İstihdam farklılıkları da keşfedilmeyecekti (Smith, 2012:17).

Kişiler arasındaki yetenek farklılıkları Smith'e göre aslında işbölümünün nedeninden ziyade neticesini meydana getirir. Bu yüzden insanların doğal olarak sahip olduğu yeteneklerin işbölümü ve uzmanlaşmayı etkilediği görüşüne de katılmamaktadır. Adam Smith insanlar arasındaki eşitsizlikten dolayı sınıflaşmanın olmasına ve bu nedenle toplumda iş hareketliliğinin olmamasına karşı çıkmıştır. İş bölümünün en rahat geliştiği sektörün sanayi sektörünün olduğunu ifade eder. İş bölümünün gelişebilmesi toplumun mevcut pazar büyüklüğüne ve nüfus yoğunluğuna da bağlıdır. Ona göre nüfusun daha seyrek olduğu yerlerde işbölümü daha azdır. Ancak nüfusun fazla olduğu ve ulaşım imkânlarının gelişmiş olduğu yerlerde işbölümü daha fazla olur. Bu nedenle Smith, yalnızca el sanatıyla yapılan işlerde işbölümünün gerçekleşmeyeceğini, farklı meslek, görevlerde olacağını savunur. Ayrıca Smith işbölümünü yerel, bölgesel ve bölgeler arası olarak da yapılabileceğini dile getirir. (Savaş, 2000:265-266).

İşbölümünü gerçekleştiren faktör onun değişimi olacağından, işbölümünün büyüklüğü pazar genişliğiyle orantılıdır. Pazar küçük ise, insanlar ürettikleri malların fazlasına ihtiyacı olduğu kadar başka mallarla takas edecektir. İşbölümü tüm topluma yayılınca bir kişinin ihtiyaç duyduğu malların yalnızca ufak bir kısmını kendi emeğiyle elde eder. Geri kalan diğer ürünlere ise başkalarının ürettiği ürünlerle takas ederek ulaşır. Bu şekilde insanlar mallara ulaşmak için ya değişim yolunu kullanarak hayatlarını devam ettirirler veya tüccar olarak bu malları elde ederler (Smith, 2012:19-23).

2.2.3. Piyasadaki Mübadele Aracı; Para

Adam Smith, toplumlarda zamanla gelişen işbölümü sayesinde kişilerin artık daha az mal üretmeye başlayacağını dile getirir. Üretilen mallar dışındaki diğer tüm mallar takas ile elde edilir. Toplumdaki her birey takas gerçekleştirerek ya da ticaret yaparak hayatını sürdürür. Ancak bir insanın ürettiği ve başkasıyla değiştirmek istediği mal, o kişinin ihtiyaç duyduğu bir mal olmayabilir. Bu sıkıntıların önüne geçmek için bu toplumun bir değişim aracına ihtiyacı vardır. Bu değişim aracı herkes tarafından kabul görmeli ve güvenilir olmalıdır. Bu nedenle para değişim için en iyi araçtır. Para, işbölümü gibi, toplumdaki ihtiyaçtan dolayı yani kendiliğinden ortaya çıkar. Zira para kullanılmaya başlandığı andan itibaren değiş tokuştan meydana gelen tüm problemler de ortadan kalkacaktır (Savaş, 2000:78).

Adam Smith parayı mallarla ilişkilendirerek açıklar. Ona göre mallar parayı elde etmekten ziyade farklı durumlar için kullanılır. Ancak bu durum para için söz konusu değildir. Çünkü para yalnızca mal satın almak için kullanılır. Başka bir ifadeyle para her dönem malların peşinden zorunlu olarak koşar, mallar için böyle bir durum yoktur. Malları alanlarla malları satanlar arasında da bir farklılık vardır. Mal alanlar tekrar satmak için bir gayrete girmezler, tüketirler. Malları satanlar ise tekrar satın alma amacındadır. Bu nedenle Adam Smith'e göre kişiler, parayı paradan dolayı değil, parayla satın alabilecekleri mallar için arzu etmektedirler (Smith, 2011:24)

Adam Smith, altın ve gümüş miktarının bir ülke için servet kaynağı olamayacağını ifade eder. Ona göre gerçek zenginlik emek faktörü ile ortaya konulur. Altın ve gümüşü kullanmaktan ziyade bunlar yerine daha az masraflı olacak kağıt parayı kullanmak daha mantıklı olacaktır. Böylece paraya daha az değer verilir. Para bir ekonomide amaç değildir yalnızca değişim aracıdır. Adam Smith, paraya az değer verdiği için para ile piyasadaki fiyatlar arasında bir denge oluşturamamıştır (Bocutoğlu, 2012:73).

Mallar için yapılan pazarlıklar bittiğinde para ticaret için ortak aracı olur. Böylelikle mallar bir başına diğer malların mübadelesinden ziyade para ile alınıp satılır. Bu yüzden malların değişim değeri mübadele edilen emek veya diğer bir maldan ziyade para oranı ile hesaplanır. Fakat her zaman ve her yerde kıymetli olan, çok az miktarda bulunan veya üretmek için çok daha fazla emek harcanan mallardır. Emek faktörü hesaplandığı ve kıyaslandığı her yer ve her zaman tüm malların kıymetinin en son ve reel değeridir. Emek malların gerçek fiyatıdır, para ise malların yalnızca nominal fiyatıdır. Gerçek ve nominal fiyatlar arasındaki farklar kurgusal olmaktan ziyade pratik olarak kullanılır. Birbiriyle aynı olan fiyatlar her zaman aynı kıymettedir. Ancak altın ve gümüşün kıymetindeki değişmeler değerlendirildiğinde nominal fiyat aynı olmasına rağmen çok farklı değerde olabilir. Eğer bir mal sürekli aynı gelirde ve aynı değerde kalması şartıyla alınıp satılırsa, bu durumda iki farklı değer ortaya çıkmış olabilir. Birinci durum aynı isimdeki iki sikkenin içerdiği altın ve gümüş miktarları farklı olabilir. İkinci durum ise farklı dönemlerdeki aynı altın ve gümüş oranları farklı metaller içermiş olabilir. Çünkü devletler sikkelerin değerlerinin devamlı değişmesinde kendilerine bir kâr oluşturacağını düşünebilirler. Ya da bu değer azaltmasının kendilerinin aleyhine olacağını bilirler. Bu nedenle sikkelerin oranları tüm ülkelerde derece derece azaltılmaktadır, artma durumu ise çok azdır. Sikkelerden elde edilen bu tağşiş payı da azalmış olmaktadır (Smith, 2012:31).

2.2.4. Dış Ticaret

Adam Smith'in özgürlüklerden bu kadar bahsedip, ondan dış ticaretin kısıtlanmasını savunmasını beklemek doğru bir yaklaşım olmayacaktır. Çünkü ona göre ekonomiler ancak sınır tanımadan gelişip, ilerleyebilir. Her ülkenin kendi üretim becerisine göre bir malı üretmesi ve bu malda uzmanlaşması dış ticaretin en önemli ayağını meydana getirir. Modern ekonomiler de "mutlak üstünlükler teorisi" olarak

adlandırılan bu teoriye göre bu mallar ile ülkeler kendi aralarında alım ve satım gerçekleştirmelidir (Bocutoğlu, 2012:74).

Adam Smith dış ticaretin her iki ülkede de kazançlı gerçekleşebilmesi için ülkeye komşu olan ülkenin zenginliğinin olumlu şartlar sağlayacağını savunur. Komşu ülkenin zenginliği ticaret hâlinde zengin olmayan bir ülkeye göre daha avantaj sağlayacaktır. Nasıl ki zengin bir insanın etrafında bulunan çalışkan kişiler için, zengin olmayan bir insana göre daha iyi bir müşteri olunursa, zengin bir ülke de her zaman dış ticaret için en iyisidir. Her ne kadar zengin olan komşu ülke tehlikeli ve güçlü bir rakip olsa da ülkenin yaptığı harcamalardan dolayı üretilen ürünler için iyi bir pazar oluşturacaktır. Bu tüm toplum için olumlu sonuçlar ortaya çıkartacaktır. Dış ticaret yoluyla zenginleşecek bir ülke komşu olduğu ülkelerin tamamı zengin, çalışkan ve ticareti iyi bilen ülkeler ise bu zenginleşmeyi daha kolay bir şekilde gerçekleştirecektir. Tüm komşularının barbar, göçebe ya da fakir olduğu bir ülke zenginliği kendi imkânları ve sahip olduğu değerlerle yapabilir ancak bunu dış ticaret ile gerçekleştiremez (Smith, 2011:79-80).

Adam Smith, dış ticaretin gerçekleşmesi için mutlak üstünlüğü şart olarak kabul eder. Bu kuramı da tamamen homojen olan emek faktörüyle ilişkilendirir. Ona göre, bir ülke başka bir ülkeye göre daha az maliyetle gerçekleştirdiği mallarda uzmanlaşmalıdır. Bu uzmanlaştığı malları diğer ülkelere satmalıdır. Onun dışında daha fazla maliyetle ve daha az uzmanlaşmayla ürettiği malları da başka ülkelerden satın alarak ihtiyacını gidermelidir. Kısacası, bu teoride birim emeğin ortaya koyduğu üretimlerin farklı olması ülkelerin daha kazançlı dış ticareti yapabilmeleri için uygundur. Ancak zamanla ülkelerin gelişmişlik düzeyleri arttıkça, daha az maliyetle ve daha fazla bir uzmanlaşmayla ortaya koydukları mal sayısı da artmıştır. Bir ülkenin başka bir ülkeye göre teknolojik açıdan daha fazla bir üstünlüğe sahip olduğu dönemlerde bu teorinin işlevliği de tartışılır olmuştur. Günümüzde ise bu teorinin pek bir önemi bulunmamaktadır (Seyidoğlu, 2013:27).

Smith her durumda serbest ticaretin uygulanması taraftarı değildir. Çünkü Smith'e göre tüccarlar iktisadi hareketlilik için güvenilir olmayan kişilerdir. Tüccar için önemli olan menfaatler çoğu zaman toplum için faydalı olmayabilir. Mevcut pazarı genişletmek ve rekabet edeceği kişi sayısının azalması her zaman tüccarın faydasınadır. Ancak pazarın genişliği bazen halk için faydalı olmayabilir. Rakip sayısının azalması demek aslında o malın üreticisini pazarda tek üretici olması ya da sayılı üreticilerden olması demektir. Smith, siyasi gücün meydana getirdiği adil olmayan tutum ve şiddet durumundan sitem ettiği kadar, tacirlerin ve üreticilerin daha çok kâr elde etme hırslarından, tacirlerin sebep olduğu monopolleşme yapısının serbest ticareti engellemesinden de şikayetçidir (Çalcalı, 2013:102).

2.2.5. Adam Smith'e Göre Devletin İktisadi Hayattaki Rolü ve Görevi

Adam Smith'in iktisadi hayata katkısı olan en önemli görüşü devletin ekonomideki rolü ile ilgilidir. Ona göre devletin ekonomide bulunması durumunda dengeler bozulacaktır. Kişiler devletten dolayı rahat hareket etme yetilerini kaybedecektir. Yani rekabet ortamı sıkıntıya girecektir. Bu durumda da kâr ve kazançlar azalacak ve bir süreden sonra iktisadi hayat durgunlaşacaktır (Bocutoğlu, 2012:74-75).

Toplumlar tarımdan dolayı göçebelik hayatını terk etmiştir. Üretim tarzı değişmiş, servet oranında bir artış meydana gelmiş ve devletin meydana gelmesi için zemin oluşmuştur. Smith adaletin oluşması için devletin varlığına ihtiyaç duyulduğunu ifade eder. Sadece bazı durumlarda bu serbest sistemin müdafaa edilmesi için devletin bir takım görev ve sorumlulukları vardır. Bunlar savunma, adalet ve kamu hizmetleridir. Devlet ülkeyi hem iç hem de dış tehditlerden korumalıdır. Tüm ülke vatandaşlarına, hiçbirini ayırt etmeksizin, adil davranmalıdır. Son olarak da kişilerin tek başına gerçekleştiremeyeceği ve ülke için

elzem olan kamu hizmetlerini gerçekleştirmelidir. Smith bunların yanı sıra devlete ayrıca eğitim konusunda da rol verir. Çünkü Adam Smith eğitim konusuna çok önem verir. Ona göre eğitimli olan bir toplumda iktisadi büyüme ve zenginleşme olanağı daha fazla olur. Bu yüzden devlet bu konuda eğitim hizmetini verdiği gibi bu hizmetin toplumda yaygınlaşması için teşviklerde de bulunmalıdır. Devlet tüm vatandaşlarına özellikle çocuklara ücretsiz eğitim imkânı vermelidir. Adam Smith devlet gelirlerini de incelemiştir. Kamu hizmetlerinin yerine getirilebilmesi için gerekli olan finansmanın vergilerle sağlanacağını dile getirir. Ancak Adam Smith devletin istisna haller dışında (savaş, doğal afetler vb.) bütçe açığını oluşturmaması gerektiğini ifade eder (Çalcalı, 2013:98-101).

Adam Smith, çizdiği bu sınırla devletin rollerini oynayabilmesi için ihtiyaç duyduğu parayı ya da finansı nasıl sağlayacağı konusunu da gündeme getirmiş oldu. Ona göre, devlet güvenlik görevini yerine getirmesi için toplumdan vergi toplamalıdır. Ama bu vergileri sadece güvenlik güçleri için harcamalıdır. Adalet hizmeti için bu görevi yürüten hâkimlerin davalardan elde ettiği ücretlerden sağlamalıdır. Bölgesel nitelikteki hizmetleri yalnızca onları kullanan kişilerden alınacak vergilerle karşılamalıdır. Yolların yapımı için gerekli olan finansmanı yine o yollardan istifade edecek kişilerden elde etmelidir. Eğitim ile ilgili masrafları eğitimden faydalanan ve buna gücü olan kişilerden sağlamalıdır. Ekonomi durumu iyi olmayan vatandaşların da eğitim hizmeti vakıf ve bağışlarla yapılacak ödemelerle yapmalıdır. Bu durumda ülkeye faydalı olan vakıfların geliri de yine vergilerden elde edilmelidir. Smith, tüm bu ödeme tavsiyelerinden sonra devletin finansı için iki geliri öne çıkartır. Birincisi devlet yöneticisinin geliridir, ikincisi de vatandaşlarından alacağı vergilerdir. Yöneticinin sahip olduğu gelirler, araziler ve sermaye birikimi olabilir. Sermayeden kâr ve faiz geliri, araziden de rant geliri kazanılabilir. Vatandaşlardan alınan vergiler ise geliri nispetinde olmalıdır. Yani eşitlik, açıklık, tahsilat kolaylığı ve elde edilen vergilerin iktisadi bir şekilde gerçekleşmesidir. Ancak onun vergilerdeki eşitlik ilkesi adil vergi dağılımıyla örtüşmektedir. Çünkü ona göre vergiler tamamen kişilerin gelirine göre alınmalıdır (Savaş, 2000:294).

Adam Smith, devletin tüm görevlerine muhalif olmaktan ziyade, özgürlüğün bulunduğu bir toplumda devletin rolünü üç aşamaya indirgemektedir. Ona göre, devletin en büyük görevi toplumu her türlü saldırıdan korumaktır. Vatandaşlarına karşı adil bir yaklaşımda bulunması, o toplumun huzuruna doğrudan etkide bulunacaktır. Aynı zamanda vatandaşlarının yararına olacak, büyük kamusal hizmetleri gerçekleştirmesi, hizmeti sürdürülebilir kılması ve kaliteli hale getirip, belli bir sistemle gerçekleştirmesi de devletin en büyük görevidir. Ayrıca gerçekleştireceği bu hizmetten elde edeceği geliri kesinlikle bir kişinin ya da bir azınlığın refahı için harcamaması gerektiği de devletin sorumluluklarındandır. Adam Smith'in devlet konusunda karşı olduğu nokta, devletin piyasaya hiç gereği olmamasına rağmen, müdahale etmeye çalışmasıdır. Ona göre piyasa zaten kendiliğinden dengeye gelir. Devletin müdahalesiyle işler düzelmeyecektir. Aksine daha çok bozulacaktır. Devletin, ithalata keyfi sınırlanmalar koymasına ve ihracat işlemlerine teşviklerde bulunmasına, sanayileri rakiplerine karşı savunmasına muhalefet eder. Devletin verimsiz konularda harcama yapmasına karşıdır. Böylelikle Adam Smith, devletin tüm müdahalelerden dolayı piyasayı bozacağı fikrini hayatı boyunca canlı tutmuştur (Heilbroner, 2003: 62).

Ancak Adam Smith, her ne kadar devletin, ithalatta ve ihracatta benimseyeceği korumacılık ile kaynak tahsisinin yeterli bir şekilde yapılmasını engelleyeceğini savunsa da bazı durumlarda bu yaklaşımları desteklemektedir. Mesela; yerli sanayinin daha güçlü hale gelmesi için ithal edilecek olan sanayi mallarına bir sınırlandırma getirilebilir. Yurt içinde üretildiği halde yurt dışından da getirtilen malların vergi oranları artırılarak ithal malların fiyatları dengede tutulmalıdır. Bunlara ilave olarak diğer ülkelere ihraç edilen mallara yapılacak herhangi bir kota veya yüksek oranlı gümrük vergileri karşısında, o ülkelerden alınacak ithal mallara da aynı muamele yapılmalıdır. Adam Smith devletin bu uygulamaları

yapmasına karşı çıkmamıştır. Ona göre, ekonomik sistem kendi sınırları içinde dışardan hiçbir müdahaleye gerek duymayan bir uyum ile çalışmaktadır (Çalcalı, 2013:96-98).

Adam Smith, iktisadi hayata devletin görevleriyle ilgili endişelerini, genellikle devletin piyasadaki her müdahalesinde ekonomi için zararlı ve verimsiz kararlar verebileceği ihtimalini düşünerek ortaya atmıştır. Smith, devletin ekonomide aktif olarak rol almasının ya da doğrudan müdahale etmesinin taraftarı değildir. Bu durumun piyasada monopolleşme riskini artıracağını ve toplumda yalnızca birkaç kişinin ya da bir grubun çıkarına hizmet edeceğini savunur. Adam Smith, bu fikirlerini ortaya atarken aslında sanıldığının aksine etkisiz bir devlet fikrini savunmamıştır. O daha çok ekonomide gerektiği dönemlerde devlet müdahalesini kaçınılmaz olarak görür. Smith, toplumun refah düzeyini daha dengeli hale getirmek amacıyla devletin servet sahiplerinden artan oranlı bir vergi oranını sürdürmesini makul görmüştür (Boz, 2012:77-83).

Adam Smith ayrıca bireylerde tutumluluğu savunduğu gibi devletin de tutumlu olması gerektiğini öğütler. Devlet vergi toplarken; vergilerin oranı belirlerken ve vergileri toplarken, hesaplama yöntemi açık, vatandaşların gelirine uygun ve iktisadi olması gerektiğini ısrarla savunur. Ona göre, devlet her vergiyi kişilerin gelirine uygun almalıdır, bu konuda adil davranmalıdır (Galbraith, 1987:74).
Kısacası Adam Smith, devlet ile ilgili net bir kuram ortaya atmamıştır. Devlet ile ilgili fikirleri sadece Liberalist görüşle örtüşmektedir. Yani devlet, serbest işleyen piyasaya karışmamalıdır. Ekonomiye engel olan birçok uygulamayı kaldırmalıdır. İnsanların meslek edinmeleri için bunların önündeki engelleri kaldırmalıdır. Piyasada gerçekleşen rekabeti daha çok olması için piyasaya müdahil olmamalıdır (Savaş, 2000:294).

2.2.7. Görünmez El ve Öz çıkar

Adam Smith'in iktisadi görüşlerinin temelini, onun ünlü görünmez el modeli oluşturur. Bu modelde kişiler kendi faydaları için çabalarken aslında bilinçsiz bir şekilde bulundukları toplumların da faydasına olacak işler yaparlar. Ona göre bu durum sadece ekonomik denge için değil, toplumsal ve ahlaki denge için de gereklidir. Bu nedenle Newton'un keşfettiği yer çekimi teorisi ne açıklıyorsa, Adam Smith'in ekonomi düzendeki öz çıkar olgusu da aynı anlama gelmektedir (Çalcalı, 2013:93).

Adam Smith, "görünmez el" i sadece üç farklı eserinde kullanmıştır. İlk olarak Astronominin Tarihi'nde çok tanrılı dinlerde düzensiz doğa olaylarının görünmez varlıklara yorumlandığını, düzenli olaylara ise bu görünmeyen varlıkların müdahalesinin olmadığına inanıldığını açıklar. İkinci olarak Ahlaki Değerler Kuramında, toplum ve adalet gibi önemli faktörleri dikkate almayan sadece kendi kişisel menfaati ve arzuları için egoistçe davranan zengin kesimi anlatır. Ancak Adam Smith, söz konusu zenginlerin lüks mallara ulaşabilmek için binlerce insanı çalıştırarak, hedeflememelerine rağmen, ekonominin gelişmesine görünmez el ile katkıda bulunduklarını ifade eder. Milletlerin Zenginliğinde ise dış ticaretten söz ettiği kısımda ithalatta yapılan kısıtlamalar ve korumacılık için uğraşan tüccarlara karşı çıkarak, ülkedeki bazı tekellerin korunması yerine dış ticaretin serbest olması durumunda, o ülkenin tüm endüstrileri destekleyeceğini savunmaktadır. Böylelikle tüccarlar farkında olmadan ülkenin menfaatine görünmez el ile yardımcı olacaktır (Seker, 2007:38).

Görünmez el, kapitalist ekonomide kaynakların verimli bir şekilde kullanılması gibi kişinin, gerçek amacı bu olmasa da, ülkedeki herkes için faydalı netice doğuran işler gerçekleştirdiği aşamadır. Adam Smith, doğal düzeni genelde işleyiş mekanizması ve onun neticeleri için ele almıştır. Bu nedenle onun savunduğu görünmez el, kendi kendine oluşan doğal düzeni ve bunun neticelerini ortaya koyar. Toplumdaki kişilerin dışında ve onların gücünün üstünde bir oluşumun, bireylerin en iyi durumu

ortaya koymak için, ekonomiye karışmasının yersizliğini, sebebini ve zararlarını dile getirir. Görünmez el, metafizik bir olgudan oluşan inançtır. Daha çok 18. asırda yaygın olan bu inanca göre yaratılan doğal düzen, sadece insanların ilahi kanunlara karışmaması ile korunabilir (Seker, 2007:136-167).

Adam Smith, bilindiğinin aksine iyi niyetli bir düşünürdür. Piyasadaki her şeyin daha özgür olduğu bir durumda haksızlıkların ve eksikliklerin bulunabileceğini ifade etmektedir. Ancak ona rağmen bu haksızlıklara piyasa dışından bir düzenleme olmamalıdır. Bu durum herkesin zarar görmesine yol açacaktır. Çünkü tüm yanlışlıklar piyasada kendiliğinden düzelebilir. Adam Smith'in öz çıkar kuramıyla neye işaret ettiği sorusu daha çok amacından sapılmak üzere tanımlanan bir cümleyle değerlendirilmiştir. Bu şekilde ortaya atılan bazı gerekçelerle onun birey yaklaşımını, yalnızca kendi menfaati için çalışan, bencil bir psikolojiye sahip bireylerden oluştuğu anlayışı hakim olmuştur. Bu yüzden öz çıkarla özdeşleştirilen homo economıcus kavramı acımasız piyasa sisteminin kurucusu olarak kabul edilir (Seker, 2007:32). Adam Smith en çok bilinen kasap, biracı, fırıncı, örneğinde aslında bilinenin aksine kişisel çıkar kavramını ortaya koymamıştır. Smith bu örneğini, bütünleştirici dürtü olarak, kişisel çıkar kavramını sistemin ortasında göründüğünü ispatlamak için vermiştir. Bu örnekle aslında tüm toplum için faydalı olacak bir sistemin var olabileceğini savunur. Adam Smith'in amacı ekonomideki işlemlerin sebebini ve ne şekilde yapıldığını anlatmaktır. Bu örneğe bakarak yalnızca benlik kavramının bir ekonomi için yeterli olduğu fikrini çıkarmak yanlış olur. Bununla beraber Adam Smith'in tedbirli davranış kavramını yalnızca öz çıkarla bağdaştırmak da doğru değildir. Çünkü Smith tedbirli olma tavrını akıl ve kavrayış niteliğiyle kendine söz geçirebilme niteliğinin paydası olarak görür. Kendine söz geçirebilme olgusunun ise kesinlikle öz çıkarla bir bağlantısı yoktur. Kısacası Adam Smith, öz çıkar kuramını sadece kendi faydasını gözeten kişiler üzerine kurmamıştır (Boz, 2012:77-81).

Bireylerin kendi menfaatlerini en etkili şekilde savunma isteğinin olduğu fikrinden yola çıkan Adam Smith'e göre kişisel çıkar, diğer duygulara göre daha az şiddeti görünen ve devamlı var olan bir tutkudur. Bu tutku bireyin hayatının sonuna kadar süreceği ve tüm bireylerin ortak yönü olduğu için Smith bu tutkuyu ekonomik duyguların öncüsü olarak kabul görür. Ona göre insanların zenginleşmek istemelerinin altında yatan dürtünün asıl hedefi, uzun dönemde diğer insanlar arasında takdir edilmektir. Bu yüzden Smith'in ısrarla üzerinde durduğu işbölümü kavramını aslında ekonomideki karşılığı olarak öz çıkarı görür. Kısacası Smith'in vurguladığı nokta insanların bencillikleri ile değil öz çıkarla makuldür. Böylelikle ekonomik hareketler öz sevgiye dayanır. Öz çıkar bu şekilde mübadele isteğiyle uyumludur. Karşılıklı etkileşiminin olduğu bir ekonomide öz çıkar kavramı kişiyi bencilliğinden uzaklaştıracak ve öz çıkar da tüm topluma mal edilmiş olacaktır. Yani öz çıkar toplumsallaşmış olacaktır (Şahin, 2013:8).
Adam Smith'in doğal düzene olan inancı onun devletin ekonomiye müdahalesine karşı çıkmasına yol açacaktır. Ancak buna rağmen bu durum toplumda hem uyum hem de özel mülkiyetten kaynaklı bir mücadelenin olacağı görüşünü oluşturmadı. Adam Smith özel mülkiyet bölüşümündeki adaletsizliğinin toplumda bir baskıya ya da herhangi bir sömürüye neden olacağını fark edemedi. Serbest piyasa aracılığıyla toplumun çıkarına ters düşen tüm koşulların kendiliğinden düzeleceğine inandı (Kazgan, 2000:60).

Özetle öz çıkar kavramı diğer insanların zararına da olsa ya da sonuç ne olursa olsun yalnızca kendi menfaatini düşünen ve Hobbes'un tanımladığı egoist kavram değildir. Öz çıkar kişiyi en iyiyi ve en güzeli bulmaya iter. Kendini düşünme duygusu ile hareket eden birey kendisi için tercih ettiği en iyiyi aslında toplum için tercih etmiştir. Her bireyin menfaati onu kendisi için iyi olan işi bulmaya ve kendisine uygun olmayan işi bırakmaya yöneltir. Bu şekilde yalnızca bireyin kendisi için değil aynı şekilde toplum için de en iyisi seçilmiş olur. Bu durum doğa olayları gibi kendiliğinden oluşan toplum düzeninin bozulmadığı,

yani dışardan herhangi bir müdahaleye uğramadığı müddetçe, bu durum hem bireylerin hem de toplumun faydasına olacak biçimde devam eder (Seker, 2007:34).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İKTİSADİ KALKINMAYA İBN HALDUN'UN VE ADAM SMİTH'İN YAKLAŞIMI

3.1. İKTİSADİ KALKINMA KAVRAMI

Kalkınma kavramı ekonomi alanının en güncel konularındandır. Az gelişmişlik kavramı liberal ekonomi ile birlikte ilerleme ve yayılma görülmüşse de esas önemini İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra kazanmıştır. Kalkınma için yapılan tanımlamalar, konuyla ilgili yapılan çalışmalar arasında farklılık gösterse de modern ekonominin en ilgi çekici konusu olmayı başarmıştır (Günsoy&Erden, 2013:26). Kalkınmaya ilginin artması hem gelişememiş ülkelerin, ekonomik gelişmişliği yakalamaları hem de savaştan yeni çıkmış dünyanın, barışı sağlaması için önemliydi. Bu nedenle her ülkenin ilgilendiği ve üzerinde durduğu kavram olmuştur (Köklü, 1984:135).

İktisadi kalkınma dar kapsamlı anlamda; toplumların iktisadi şartlarının zamanla geçirdiği değişimleri ve bu değişimlerin nasıl meydana geldiğini ortaya çıkartan kavram olarak açıklanabilir. Fakat insanların daha iyi bir hayat sürdürme isteği ve ihtiyacı, kalkınma kavramını daha tatmin edici bir tanımlamayı gerekli kılmaktadır. Bu yüzden hem iktisadi hem de iktisadi olmayan etkenler kalkınma kavramına dâhil edilir (Gönel, 2013:5).

İktisat alanında kalkınma ile büyüme kavramları birbirinin yerine konulan kavramlar olmuşlardır. Ekonomik kalkınma bir toplumda üretim ve gelir yükselişlerinin yanında iktisadi, sosyal, kültürel ve politikada oluşan yapısal dönüşüm olarak gerçekleşir. Kalkınma olgusuyla ekonomide gerçekleşen sayısal fazlalıkların yanında, nitelik olarak yaşanan tüm gelişmeler de söz konusudur. Bu nedenle kalkınma olgusu daha çok az gelişmiş ülkelerle ilişkilendirilir. Kalkınma, maddi refahın artırılması, yoksulluk oranının en aza indirilmesi veya tamamen kaldırılması, üretim sırasında kullanılan faktörlerin geliştirilmesi gibi aşamalardan oluşur. Ayrıca ülkenin refah seviyesinin artırılması için daha verimli ve birbirinden farklı yöntemlerle üretim çıktı miktarını artırmak, kişi başına milli gelirdeki gerçek yükselişleri daha hızlı ve devamlı hale getirmek demektir. Ülkenin nüfus yapısının, iktisadi temelin ve teknolojik ilerlemenin dikkate alındığı alandır. Aynı zamanda toplumların sosyolojik açıdan kişisel ve toplumsal davranışların daha iyi yenilenerek meydana gelen bir modernleşme kavramıdır (Berber, 2011:8).

Kalkınma konusunun ekonomilerde somutlaşabilmesi için, ülkenin gelişmesine engel olan bütün sıkıntıların giderilmesi ve lazım olan yapısal reformların gerçekleştirilmesi gerekir. Bunun için de nitelikli, uzun vadeli ve gerçekliğe dayalı bir çalışmanın olması gerekir. Böylelikle ülkenin ihtiyacı olan sosyo-ekonomik temel değişecektir (Köklü, 1984:138).

İktisadi kalkınma konusu, merak edildiği ve tartışıldığı kadar, farklı çözüm önerilerinin de yapıldığı alandır. Kalkınma da toplumun tek bir sektörü temel alınmamaktadır. Tüm sektörler beraber değerlendirilir. Aynı zamanda ekonomiler için önemle üzerinde durulan kaynak bulma sorunu da yine kalkınmanın temel amaçlarından biri olmaktadır (Parasız & Özer, 2005:551).

İktisadi ilerleme ile yapısal reformlar aynı aşamaları belirtmektedir. Çünkü yapısal değişiklikler ilerlemenin de içeriğinde yer almaktadır. Kalkınma olgusunun esaslarını bu iki kavramın

özellikleri belirlemektedir. Birçok iktisatçı kalkınma ile büyüme arasında birçok benzerliğin olduğunu, bu nedenle ikisinin birbirinin yerine kullanılmasında bir sakınca olmadığı görüşündedir. Ancak iki kavram arasında çok belirgin farklılıklar bulunmaktadır. Örneğin büyüme olgusu daha çok zengin toplumları ilgilendirirken, kalkınma kavramı sadece yoksul toplumlarla ilgilidir. İktisadi büyüme makro özellikle beraber mikro faktörleri de içerir ancak kalkınma yalnızca makro içerikli bir değişimdir. Kalkınma hem bölgesel hem sektörel hem de firma bazlı bir ilerlemeyi kapsar. Ekonomik büyüme bir teoridir, kalkınma ise bir devlet politikasıdır. Kişisel bir etkinlik söz konusu değildir (Berber, 2011:11-12).

Ayrıca iktisadi kalkınma düşüncesinin altında üretimde meydana gelen artışın ülke gelirlerine yansıdıktan sonra bu gelirlerin ülke çapında daha adil ve daha eşitlikçi olarak dağıtılması fikri vardır. Bu yüzden iktisadi kalkınma iktisadi büyümeyi kapsarken, iktisadi büyüme her zaman iktisadi kalkınma anlamına gelmemektedir. Özetle kalkınma bir ekonomide yalnızca ne kadar malın üretildiğine değil, nelerin üretildiğine ve nasıl bölüştürüldüğüne de çok önem verir. Bu sebeple, kalkınma kavramı iktisadi büyümeden farklıdır (Gönel, 2013:11).

Ekonomideki kalkınma durumu bir aşama olduğu gibi aynı zamanda bu aşamaları oluşturan ve güçlendiren faktörlere de sahiptir. Bu yüzden, ekonomik kalkınmanın faktörleri yalnızca belli koşulları sağlayarak ya da aynı işlemleri yaparak ortaya çıkması beklenen bir olay değildir. Bu işlemlerin somutlaşması ve daha anlaşılır bir hale gelmesi için birçok yöntemin denenmesi gerekir (Özkılıç, 2006:5).

Kalkınma aşamasında ülkelerin tarım, sanayi ve hizmet alanlarında belli farklar görülür. Mesela kalkınmanın başlarında tarım sektörünün etkisi çok fazla iken bu etki kalkınma ilerledikçe azalır. Bu aşamadan sonra sanayi ve hizmet faktörü daha çok ön planda olmaya başlar. Kalkınma ve yapısal gelişmenin olduğu dönemlerde sanayi sektörü diğer iki sektörü üretimde edinilen pay yönünden geçer. Ancak bu süreçte kendi içinde de aşamalara ayrılır. Kalkınmanın olduğu ilk dönemlerde sanayi malları yalnızca tüketim mallarından oluşur. Ekonomideki ilerleme arttıkça tüketim mallarının üretilmesi de azalır. Üretim daha çok yatırım mallarına ve ara mamullerin üretilmesine doğru gerçekleşir. Bu aşamadan sonra, üretimde ne kadar çok yatırım malları üretilirse, iktisadi büyüme de o kadar fazla anlamına gelir. Kalkınmanın olduğu ekonomilerde dış ticarette de farklılıklar görülür. İhracatın yapıldığı ilk dönemlerde daha çok tarım malları ve hammadde malları satılırken, kalkınmanın ilerlediği dönemlerde artık tarım malları ithal edilir, işlenmiş ve ileri teknolojiye sahip ürünler ise ihraç edilir. Ekonomide yaşanan bu farklılıklar dışında kişi başına tüketilen enerji miktarı da artar. Toplumdaki okur- yazar oranı yükselir. Kentleşme daha hızlı yaşanır. Nüfusun kent merkezlerindeki sayısı artar. Yaşam süresi artar, çocuk ölüm oranları azalır. Toplumdaki sosyal ve kültürel yapı daha iyi duruma gelir (Berber, 2011:9-11).

Çalışmanın bu bölümünde, İbn Haldun ile Adam Smith'in iktisadi kalkınmaya yaklaşım açısından ortaya koydukları fikirleri, önce İbn Haldun'un daha sonra Adam Smith'in görüşleri ele alınarak incelenecektir. Bölüm sonunda da her iki düşünürün kalkınmayla ilgili iktisadi görüşleri kıyaslanarak bir sonuca ulaşılmaya çalışılacaktır.

3.2. İBN HALDUN'A GÖRE İKTİSADİ KALKINMA

Kalkınma kavramı her nasıl ki, kişilerin kendi başlarına ortaya koydukları çabalarının, fedakârlıklarının, cesaretlerinin ve yaratıcılıklarının sonucu olsa da aslında o toplumun bir arada bulunma ve beraber hareket ederek ortak bir payda da buluşma noktasıdır. İbn Haldun bu nedenle toplumdaki asabiyyet kavramına ve bunun sonuçlarına çok önem vermektedir (Yavilioğlu, 2001:121).

İbn Haldun iktisadi kalkınmadan ya da iktisadi geri kalmışlıktan söz ederken yalnızca ülkelerin iktisadi yapılarını ve durumlarını dikkate almamıştır. Daha çok sosyal, siyasi, tarihi ve nüfus özellikleri gibi etkenlerin birbiriyle olan ilişkilerini incelemiştir. Bu ilişkilerin iktisadi kalkınmaya ya da iktisadi gerilemeye etkisini ortaya koyarak çalışmalarını yapmıştır. İbn Haldun bu yaklaşımıyla hem bazı ülkelerin iktisadi yapı olarak neden ileri düzeyde olduğunu hem de geri kalan ülkelerin neden iktisadi gelişmeyi sağlayamadıklarını ortaya koymuştur (Chapra, 2006:219).

İbn Haldun, ekonomik kalkınma sürecinin ilgili faktörlerini: katma değer yaratma, arz ve talep çalışma mekanizması, tüketim ve üretim, paranın rolü, sermaye oluşumu ve kamu maliyesi, nüfus artışı ve etkileri kentsel gelişme, tarımın hayati rolü, politik istikrarın önemi ve çağdaş yapısal uyum programlarındaki karşılığı şeklinde tanımlamıştır. İbn Haldun ülkelerin zenginleşmesi ve gelişmesi için ekonomik teşvikleri savunur, müdahaleciliğe ve el koyucu politikalara karşı uyarır. Sosyal bütünlüğü ve bağlılığı gelişimin temel sosyo-politik ittifakları olarak algılar. Bütün bunlar hala çağdaş ekonomi politikaları için hayati önem taşımaktadır (Weiss, 1995:34).

İbn Haldun için ekonomik kalkınma kavramının esasında siyasi istikrar, devlet tarafından oluşturulacak güvenli ortam, işbölümü neticesinde meydana gelecek ihtisaslaşma, emek temelli ekonomik üretim, etik kurallarına dayalı bir sistem vardır. İbn Haldun'un ahlaki kurallara vermiş olduğu önem onun iktisadi kalkınma görüşlerini de temellendirir (Genç, 2015:142).

İbn Haldun hem ekonomik kalkınmayı hem de sosyal ve siyasi durumları incelerken kişisel ve psikolojik etkenlere çok önem vermektedir. Kişilerin psikolojilerini, ahlaki değerlerini ve kişiliklerini meydana getiren politik, sosyal ve ekonomik koşulları incelemektedir. Ama üzerinde en çok durduğu konu, yeni kuşağın ve özellikle genç nüfusun yetiştirilme imkânlarının davranış psikolojisine ve ekonomik ilerlemeye katkısıdır veya etkisidir. İbn Haldun bu incelemeyi yaparken düşüncelerini sadece tek yönlü olarak ortaya koymamaktadır. Hem kişilik özelliklerinin insan davranışlarının, sosyal, siyasi ve ekonomik olaylara olan etkisini inceler. Hem de sosyal, siyasi ve ekonomik etkenlerin insan davranışları üzerindeki etkisini ortaya koyar. İbn Haldun bu düşüncelerini onun fikir dünyasının temelini oluşturan asabiyyet olgusu ile ele alır (Kozak, 1999:166).

Sonuç olarak İbn Haldun, arz ve talep arasındaki etkileşime dayanan ve ayrıca insan sermayesinin kullanımı ve oluşumuna dayanan bir ekonomik gelişme kuramı üzerinde durmaktadır. Bu kuramın temeli, zengin ülkeleri zenginleştiren ve yoksulları fakirleştiren, kümülatif bir süreçle sonuçlanan, sosyal ve uluslararası bir bölünmedir. Onun teorisi, zengin ve fakir ülkeler arasındaki değişim, ithalat ve ihracat eğilimi, ekonomik yapıların kalkınma üzerindeki etkisinin ve entelektüel sermayenin öneminin incelenmesiyle, uluslararası bir ticaret teorisinin embriyosunu oluşturur. İnsan emeğine dayanan üretim teorisi, İbn Haldun'u değer teorilerine, paraya ve fiyatlara yönlendirir (Boulakia, 1971:1109).

3.2.1. Siyasi Otoritenin İktisadi Kalkınmaya Etkisi

İbn Haldun'a göre devlet ilk kurulduğu dönemlerde daha çok asabiyyet olgusuna gereksinim duyar. Devletin güçlendiği ve ekonomik olarak tam bağımsız olduğu döneme kadar bu gereksinim artarak devam eder. Bu noktada asabiyyetin hedefi mülk edinmektir. Devlet kurulduğu ve güçlendiği an, bu hedef de gerçekleşmiş olur. Bu aşamadan sonra önemli olan devletin oluşturduğu siyasi otoriteyi koruyabilmesidir. Çünkü devletin gücü her alanda olduğu gibi özellikle iktisadi alanda varlığını hissettirir. Devlet, siyasi otoritesini koruyabildiği müddetçe ekonomik durumu da güçlendirmiş olur (Özkılıç, 2006:6).

Devlet kamuya yaptığı harcamalar ve devlet görevlileri için ödediği maaşlarla, piyasadaki en büyük harcama kalemini oluşturur. Bu yüzden İbn Haldun devleti ekonomik yaşamın ilerlemesinde ve istikrarlı bir şekilde devam etmesinde gerekli bir faktör olarak görür. Ancak devlet yöneticilerinin ekonomiye aktif olarak katılmaları durumunda mevcut yapı için haksız rekabet oluşturacağı endişesiyle hem ticaretin hem de iktisadi hayatın içerisinde bulunmamasını gerekli görür (Gölçek & Gülşen, 2017:584).

İbn Haldun ekonominin kalkınmasında devleti gerekli görür. Ancak devlet için otoriter bir rol almasını uygun görmez. Ahlaki davranışların sınırları dâhilinde özel mülkiyetin güvenceye alınmasını ve özgürlüklere değer verilmesi gerektiğini ifade eder. İbn Haldun'a göre devlet iktisadi kalkınma için kişilere gerekli destek ve teşvikleri sunmalıdır. Onların daha çok kâr elde etmesi için uygun ortamı oluşturmalıdır. Toplumun güvenliğini sağlamalıdır ve dışardan gelecek her çeşit saldırılar için gerekli önlemleri almalıdır. Buna göre, İbn Haldun için devlet; hem ekonomiler hem de insanlar için gerekli ilerlemeyi sağlamaya yarayan ve mevcut zenginliği koruyan ve artmasına vesile olan siyasi bir yapıdır (Chapra, 2006:214).

İbn Haldun iktisadi gelişme için siyasi baskının olumsuz etkiler getireceğini savunur. Çünkü insanlar üzerlerinde baskı hissettikleri zaman, normal şartlarda rahatlıkla yaptıkları işleri yapmamaya başlarlar. Bu duruma iktisadi hayata katılma da dâhildir. Zira insanlar ekonomiye katılmak için isteksiz olur. İbn Haldun bireylerle devletin arasındaki kişisel ve psikolojik etkenlerin ekonomik kalkınma üzerinde çok önemli olduğunu belirtir (Kozak, 1999:166). Devlet ilk kurulduğu zamanlarda girdiği siyasi mücadelelerden devamlı olarak galip çıkar. Bu dönemde devlet halkın gözünde iyi bir yer edinir. Halk ile devlet arasındaki bağ oldukça kuvvetlidir. Devletin belirlediği vergiler sorun edilmeden ödenir. Devlet bu aşamada halkına karşı gayet nazik ve anlayışlıdır. Devletin bu tutumundan dolayı halk da ekonomiye katılma konusunda çok isteklidir. İktisadi gelişmede daha çok rol alır ve üretimi daha verimli olur. İbn Haldun'a göre devletin baskıcı ve otoriter olması, aynı zamanda bireyin ekonomiye katılma isteğini ve çabasını engelleyerek ekonomik ilerlemeyi durduracaktır. Zira devleti yönetenler refah içerisinde yaşamaya, kendi çevrelerine imtiyazda bulunmaya ve hakkı olmayan gelir elde etmeye alışmışlardır. Bu yüzden bu durumlarını kaybetmek istemezler. Bu kaynaklarını korumak için vatandaşlardan daha çok vergi almaya başlar. Vergi gelirleri istenilen düzeyde olmayınca bu defa kişilerin mallarını ve gelirlerini alıkoyarlar. Bireyler bu nedenle ülkenin ilerlemesi ve daha çok gelişmesi için fedakârlık yapmaktan vazgeçerler. Sahip oldukları ve yapmak zorunda oldukları işleri istemeden yaparlar. Bu durum vatandaşların geleceğe dair planlar yapmasını engeller, rahat yaşamaktan vazgeçmesine neden olur. Çünkü gelecek için yaptığı tasarrufların devlet eliyle ya vergi yoluyla ya da bizzat el konulacağını bilir. Devletin bu tutumu ülkenin genelinde yıkıma ve psikolojik sıkıntıya yol açar. İnsanların ekonomide sarf ettiği girişkenlik ve fedakârlık bir süre sonra tembellik ve umutsuzluğa dönüşür. İnsanlar artık daha yavaş ve isteksiz bir şekilde üretim yapmaya başlar. Devletin kurduğu baskıdan çekinen insanlar özgüvenlerini de yitirir. Bir kişinin özgüveni olmadan bir şeyleri merak etme ve farklı şeyler icat etme ya da yapmaya çalışma duygusu da olamaz (Yavilioğlu, 2001:124).

Devletin üzerine düşen en önemli görevi; toplumda siyasi güç oluşturarak ülkenin daha adil olmasını sağlamak, haklarını ve özgürlüklerini korumak ve bunları güçlendirmektir. Çünkü bu imkânları sağlaması ekonomik ilerlemenin önünü açacaktır. İbn Haldun ülke huzurunun arttığı dönemlerde ekonominin de canlı olduğuna işaret eder. Devletin oluşan ekonomik ilerlemeye destek olması ve bunun devam etmesi için gerekli önlemleri alması gerekir. Toplumların refahının arttığı dönemlerde ise devletin, israfın yaşanmaması ve vatandaşlar arasında tembelliğin olmaması için gerekli önlemleri de alması gerekir (Genç, 2015:141).

İbn Haldun bireylerin topluluk oluşturmalarının tek nedeninin ekonomi ve ülkedeki güven ortamı olduğunu savunur. Hem dış dünyadan gelebilecek tehlikelere hem de ülke içinde yaşanabilecek risklere karşı siyasi bir gücün yardımıyla kendilerini korumaya almaya çalışan insanlar bir araya gelme gereği duyarlar. Çünkü ekonomideki istikrar açısından yatırım yapılacak bölgelerin güvenliği için bu durumun olması şarttır. Güvenlik sıkıntısı olan ve risk oluşturan alanlar hem yerli hem de yabancı yatırımcılar için cazip olmamaktadır (Özkılıç, 2006:6). Bu nedenle devletin ya da siyasi iktidarın ülke içinde ve ülke dışında toplumun güven ortamını sağlaması ve bunu devamlı hale getirmesi gerekir (Erol, 2012:54).

İbn Haldun'a göre hiçbir ekonomik ilerleme adalet ortamı olmadan gerçekleşemez. Ama İbn Haldun adalet kavramını sadece iktisadi hayat için düşünmez. Adalet toplum hayatının her alanında mevcut olan bir olgudur ve var olmaya devam etmelidir. Devletin en büyük görevi hiç kuşkusuz, toplum içinde insanların hiçbir ayrıma tabi tutulmadan, adil yaşamalarını sağlamaktır. Ona göre devletin haksız ve yüksek oranlı vergiler toplaması adil bir davranış olmadığı gibi bir kişinin malına hiçbir gerekçe gösterilmeksizin el konulması da adil değildir. Aynı biçimde insanların sahip olduğu haklardan alıkoymak da adil olmayan bir davranıştır. Ancak İbn Haldun toplumdaki adaletin tam olarak gerçekleşebilmesi için bazı şartların olması gerektiğini savunur. Bunun için de asabiyyet duygusunun güçlü ve insanlarla devlet arasında karşılıklı bir bağ ile bağlı olması gerekir. Çünkü asabiyyet duygusu toplumda işbölümünün ve uzmanlaşmanın gerçekleşmesini sağlar. Ekonomilerde işbölümü ve uzmanlaşma kalkınmanın temelinde yer alır (Chapra, 2006:210-112).

3.2.2. İşbölümü ve Ekonomik Uzmanlaşmanın İktisadi Kalkınmaya Etkisi

İş bölümü kavramı İbn Haldun için yabancı bir kavram değildir. Zira bu kavram al – Raghib al – Isfahani (ö. 1060) ve Gazali (ö. 1111) gibi birçok İslam âlimi tarafından daha önce de değinilmiştir. İbn Haldun'u bu konuda farklı kılan onun işbölümü ve uzmanlaşmayı teori haline getirmesi ve geliştirmesidir. Ayrıca iş birliği kavramını da toplumsal dayanışmayla bağdaştırması ve asabiyyet teorisini ortaya koyması da onu farklılaştırmıştır. Ancak İbn Haldun bu kavramların oluşması için toplumda yapılan işlerin uzun bir dönemde tekrar edilmesi gerektiğini dile getirir. Yani işbölümünün olabilmesi için uzmanlaşmanın olması gerekir. Uzmanlaşmanın gerçekleşebilmesi için de zamanla o işle meşgul olmak gerekir. Belli bir tecrübeye sahip olmak şarttır (Mohamed, 2016:172-173).

İbn Haldun, toplumun ekonomi açısından daha rahat ilerlemesi ve gelişmesi için, ekonomide yapılacak işlerin işbölümü ile yapılmasını uygun görür. Toplumda işbölümüyle yapılacak olan işler hem zaman açısından tasarruf sağlayacak hem de o işi yapacak insanlar için uzmanlaşma oluşturacaktır. Bir insanın yaptığı işte uzmanlaşması onun daha fazla verimli olmasını meydana getirir. Modern dünyanın en önemli özelliği olan bilgi ve bilimde ilerilik durumu insanların bir iş üzerinde edinmiş oldukları uzmanlaşma faktöründen gelmektedir. İbn Haldun bu noktada uzmanlaşmak için kendi çağının gerekliliği olan usta – çırak ilişkisini ön plana çıkartır (Özkılıç, 2006:7).

İbn Haldun için, uzmanlaşmaya elverişli bir ortam olduğunda, girişimci daha fazla ticaret yapmak ve üretim gerçekleştirmek için, kendini adayacaktır. Gerçekten de, uzmanlık, bir kişinin çabalarının faydasını elde edebileceği bir yerde gerçekleşir. İbn Haldun için, uzmanlaşma, üretim faktörlerinin farklı işlevlerinin koordinasyonu anlamına gelmektedir. Ona göre, bir grubun, iş birliği ile elde edilen şey, insanın kendisinden çok daha fazla sayıda ihtiyacını karşılar (Karataş, 2006:280).

İbn Haldun, ekonomide gerçekleşen işbölümünün yalnızca o ülke için faydalı olduğu tavsiyesinde bulunmaz. Ona göre, ülkenin içinde bir işbölümü olduğu gibi, ulusal bir işbölümü vardır. Bu uluslararası işbölümü, ülkelerin doğal kaynaklarına değil, fakat onların yaşamakta oldukları beceriler üzerine dayanmaktadır. Refah ve ticari faaliyetlerin miktarı ile ilgili olarak, şehirler ve kasabalar kendi uygarlıklarının farklı boyutlarına göre çeşitlilik gösterirler. İhraç edilecek bir mal fazlası üretilmekte, böylece şehrin refahı artmaktadır. Halkın ihtiyaçlarının karşılanmasından sonra büyük bir ürün fazlası kalır. Bu artı, boyutunun çok ötesinde bir nüfusa sahip olma hakkını korumaktadır. Refah, bu şekilde artmaktadır (Boulakia, 1971:1108).

İbn Haldun'a göre bireylerin kendi ihtiyaçlarını karşılayabilmek için işbölümü yapmaya ve bu konuda uzmanlaşmaya ihtiyacı vardır. Özellikle nüfusun kır kesimden şehir merkezlerine akmaya başladığı dönemlerde artan ihtiyaçlardan ve çeşitlenen üretim şekillerinden dolayı uzmanlaşmanın gerekliliğini öne sürer. Böylelikle İbn Haldun, yaşanılan çevrenin ve tabiatın üretim şekillerinde ve ekonomik kalkınma üzerindeki etkisinden söz eden ilk düşünürler arasında yer alır. Üretim sürecinde uzmanlaşmanın olması gerekli olan bir durumdur. Uzmanlaşma ile toplumdaki kaliteli ürün miktarı artar. Zamandan büyük bir oranda tasarruf elde edilir. Bu sebeple uzmanlaşma bir kişinin kendi başına yaptığı bir üretime göre artı değer kazandırır. Üretim aşamasında meydana gelen artı değer kalkınma sürecinin hızlanmasına yardımcı olur. İktisadi kalkınma ise hem emeğin verimliliğine ve hem de emeğin daha etken olmasına yol açar (Genç, 2015:144). Bu nedenle İbn Haldun uzmanlaşmanın etkili olduğu bir üretim biçiminde girişimcinin uzun dönemli yatırımları ve üretim fırsatları için daha cesaretli adımlar atacağını savunur

(Erol, 2012:154). Farklı yeteneklere sahip kişilerin daha verimli ürünler ortaya koyması için işbölümü yapmaları kesinlikle şarttır. Bu sebeple daha çok ürün daha kısa bir zaman diliminde ortaya çıkacaktır. Böylelikle toplumdaki uzmanlaşma ve işbölümüyle daha verimli üretim ortaya çıkacaktır (Mohamed, 2016:175). İbn Haldun'a göre, mevcut yasa ve düzen, toplum güvenliği, asgari vergilendirme ve serbest ticaretin (ticaretin engellenmesi ve kısıtlanması olmaksızın) büyük bir nüfusun olduğu durumlarda daha büyük bir uzmanlık ortaya çıkacaktır. Diğer yandan, Adam Smith için uzmanlaşma pazarın bir işlevidir: piyasa ne kadar büyükse ve uzmanlaşma da o kadar büyüktür. Aslında İbn Haldun ve Adam Smith arasında çok fazla fark yoktur. Daha büyük nüfus, birçok ürün için daha büyük bir pazar anlamına gelir. Bu durum da daha büyük uzmanlık anlamına gelir (Karataş, 2006:280).

3.2.3. Emek Faktörünün İktisadi Kalkınmaya Etkisi

Emek faktörü tüm iktisadi görüşlerde önemli bir faktör olarak kabul edilmiştir. Buna göre emeğin olduğu bir ekonomik sistemde servet ve mülk edinme artacak ve toplum refahı hızla yükselecektir. Emek ana değer kaynağıdır. Kazanç elde etmenin ve mülk edinmenin en yüce aracıdır (Tabakoğlu, 2010:113).

İbn Haldun iktisadi görüşlerini emek faktörünün üretimin temeli olduğu görüşüne dayandırır. Elde edilen tüm kazançlar yalnızca emeğin ürünüdür. Ticarette de bu durum geçerlidir. Ticaretin ana faktörü sermaye olmasına rağmen sermayeyi biriktirmek ve ona sahip olmak tamamen emek ile ilgilidir. Tarım sektöründe emek faktörünün yeri ve önemi diğer sektörlere göre daha belirgindir (Özkılıç, 2006:7). Çünkü, İbn Haldun'a göre, üretimin ana faktörü emektir ve kalkınmanın tek darboğazı yetersiz kalifiye işgücü arzıdır, bu kümülatif süreç aslında ekonomik bir gelişme teorisidir (Boulakia, 1971:1109).

İbn Haldun, şehirlerin gelişmesiyle beraber, iş ve emek arzının artacağını, ihtiyaçların da fazla olmasından dolayı yeni meslek ve sanat gruplarının oluşacağını ifade eder. Meydana gelen bu yeni istihdam alanları kişilerin zorunlu ihtiyaçlarından ziyade daha çok lüks tüketime ayrılacaktır. Bu aşamada emek faktörü daha değerlidir. Bu yüzden kentlerdeki kâr ve gelir de artacaktır. Zira ortaya çıkan bu artık emek tamamen konfora ve zenginliğe ayrılır (Aydın, 2016:126).

İbn Haldun'a göre sosyal yaşamın ve ilişkilerin gerçekleşmesinde üretimin ve emeğin etkisi çok önemlidir. Bir ekonomide gelişmişlik varsa bu o toplumun ürettiği ürünlerden ibarettir (Dutlu, 2013:18). Emek arzının en önemli gücü olan emek faktörü bu nedenle İbn Haldun'un düşüncesinin temelini oluşturur. Bir ülke ekonomisinde oluşan tüm zenginliğin kaynağı emektir (Aydın, 2016:116).

3.2.4. Sosyo-Psikolojik Faktörlerin İktisadi Kalkınmaya Etkisi

İbn Haldun iktisadi kalkınmanın gelişmesindeki etkileri incelerken psikolojik etkiler üzerinde de önemle durmuştur. İktisadi kalkınma ile psikolojik faktörler arasında karşılıklı bir etkileşimin olduğunu savunmuştur. Ona göre psikolojik faktörler ekonomiyi etkilediği gibi ekonomik faktörler de psikolojiyi etkilemektedir (Özkılıç, 2006:11).

İbn Haldun, toplum hadiselerini bilhassa iktisadi kalkınmanın temelini kişisel ve psikolojik etkilerle ilişkilendirmektedir. Aynı zamanda kişileri kalkınma açısından eyleme dönüştüren etkenlerin ne şekilde meydana geldiği sorusunun cevabını da psikolojik etkilerle açıklamaktadır. İbn Haldun fikirlerinin merkezi yapısını oluşturan asabiyyet kavramını bu nedene bağlamaktadır. Ona göre bir toplumdaki asabiyyet duygusu o toplumun nasıl geliştiğini veya neden geri kaldığını göstermektedir. Bu nedenle İbn Haldun bir toplumdaki asabiyyet duygusunun korunmasının önemini dile getirmektedir (Yavilioğlu, 2001:121).

İbn Haldun özellikle gençlerin aldıkları eğitim ve ahlaki terbiye ile oluşan kişilik yapısının ve psikolojik etkilerin toplumlar üzerindeki ekonomik yapıya ve ekonomik ilerlemeye olan etkisini incelemiştir. Bu faktörlerin ekonomi üzerindeki etkilerinin olduğunu savunmuştur (Kozak, 1999:166).

Bir ülkenin ekonomisinin gelişmesi ve ilerlemesi için sosyoekonomik ve kültürel tüm yapıları birleştirecek bir kalkınmanın olması şarttır. İbn Haldun ekonomik kalkınmanın öncülüğünü ahlaki değerlerin toplumdaki yapısıyla ilişkilendirir. Ahlakiliğin önemli ve güçlü olduğu dönemlerde bir toplum daha rahat gelişir. İktisadi kalkınma daha hızlı ve sağlam bir şekilde gerçekleşir. Bu nedenle İbn Haldun iktisadi kalkınma boyunca toplum ahlakının korunması gerektiğini savunur (Genç, 2015:141).

İbn Haldun, ahlaki ve psikolojik etkenlerin ekonomideki etkisini kişilik yapısına göre değerlendirir. Ona göre çalışma gayesi olan, özgür ve kendinden emin bir kişiliğe sahip insanlar ekonomik üretimde canlı bir performans sergiler; daha çok üretim gerçekleştirir, zenginliği artırır. Çünkü bir toplumun ekonomiye katılmak için sahip olduğu azim ve başarma güdüsü kalkınmanın esasını meydana getirir (Kozak, 1999:343).

İbn Haldun, ekonomik refahın, insanların üzerindeki etkisine değinirken ve aralarındaki ilişkiyi ortaya koyarken, aynı zamanda refah ile beraber değişen insan kişiliğine de değinmektedir. Modern ekonomilerin inandığı pek çok olaylara tersi yönden bakmıştır. Zira onun bazı görüşlerinde, çağımızda geçerli olan; ekonomilerin gelişmesi ile beraber insanların artan gelirleriyle daha çok tüketeceği ve daha çok verimli olacağı görüşünü pek desteklemediği aşikârdır. Ona göre, bir tüketimin fazla olması insanları gereğinden fazla yemesine ve sadece midelerine düşkün olmasına neden olacaktır. Sadece yeme ve içmeyi

düşünen bir insanın yapacağı üretim, bu amaçlara hizmet edecektir. Tüketimlerin atmasıyla beraber sağlık sorunları da artacaktır. İnsanların kişilik yapıları da yavaş yavaş değişecektir. Daha çok kendini düşünen, refahına düşkün ve sorumluluk almaktan kaçınan bir psikoloji ortaya çıkacaktır. İbn Haldun, bunların yaşanmaması için, ekonomilerle beraber ahlaki yapının korunması gerektiğini tavsiye eder. Erdemli bir toplumla hem üretim artacaktır hem de sağlıklı ve daha fedakar bireyler yetişecektir (Ülger, 2004:68).

3.2.5. Eğitim Faktörünün İktisadi Kalkınmaya Etkisi

Eğitim, insani gelişme için önemli bir zorunluluktur. Bilim adamları ve yöneticiler için, eğitim her zaman insani yönleriyle daha fazla ilerlemek, yeni stratejiler araştırmaya devam etmek için kritik bir konu olmuştur. En iyi eğitimi alma sorunu, bilim adamlarını ve filozofları olduğu kadar ebeveynleri de rahatsız etmektedir. İbn Haldun, eğitim düşüncesini ve çocukların yetiştirilmesini sosyal bir düşünürün bakış açısından değerlendirmiştir. Bilim ve eğitimin kökenini araştırmış ve insanlıkta var olan doğal şeyler oldukları sonucuna varmıştır. Ona göre, insanı hayvandan ayıran, bilim ve zanaat kurmaya yardımcı olan şey düşüncedir. İbn Haldun, eğitim programlarını davranışsal olanlarla bütün bilimlerin her ikisinin bir birleşimi haline gelmesi için bütünleştirmiştir. Davranış eğitiminin etkisine inandığı için, kişisel aklın ve kişisel davranışların, öğrenmenin her ikisinde de bir geçiş aşamasına yol açtığını varsaymıştır (Dajani, 2014:308).

Ekonomi bir toplumun ana faktörüdür. Eğitim faktörü ise ekonomik yapının bir üst seviyesidir. Eğitim ile ekonomi arasında karşılıklı bir ilişki vardır. Bir ülkede mevcut olan eğitim yapısı ekonomiye göre şekillenir. Ekonomiler de eğitimin kalitesine göre daha hızlı ilerler ya da geriler. Kalkınmanın temelini insan faktörü oluşturur. İnsanın kalkınmayı gerçekleştirebilmesi için nitelikli bir eğitim alması gerekir. Kalkınmanın oluşabilmesi için gerekli olan pek çok şey eğitim ile gerçekleşir. Fakat eğitimin bunu yerine getirebilmesi yine ülkenin ekonomik şartlarına bağlıdır. Bir toplumun ekonomisi ne kadar güçlü ve gelişmiş ise, ekonomiyle beraber değişen diğer tüm yapılar da, eğitim, sanat, kültür ve sağlık, aynı oranda nitelikli olur. Çünkü devlet gücü oranında eğitime ve diğer alanlara bütçe ayırır ve gerekli teşvikleri yapabilir. İbn Haldun eğitimi, kişilerin toplum ihtiyaçlarından meydana gelmiş bir yapı gibi değerlendirmektedir. Ona göre öğrenmek ve ilim ile uğraşmak kişiler için psiko - sosyal bir gerekliliktir (Süngü, 2009:25-29).

İbn Haldun için eğitim bir sosyal faaliyettir. Bilimi, etrafındaki sistemleri ve onun tarih çalışmalarını temel alan bir araştırma olarak sınıflandırmıştır. Görüşlerini örneklerle desteklemiş ve karşılaştırmalı bir çalışma ile ulaştığı sonucu zenginleştirmiştir. İbn Haldun'a göre, bir topluluğun temellerini temsil eden genel kurallar ve eğilimler söz konusudur (Dajani, 2014:308).

İbn Haldun; eğitim ile iktisadi kalkınma arasındaki ilişkinin karşılıklı olduğunu ifade etmektedir. Ona göre, bir ülke ne kadar gelişirse, entelektüel sermayesi ve entelektüel altyapısının organizasyonu o kadar büyük olur. Nitelikli insanlar bu altyapıdan etkilenmekte ve ülkede yaşamaya başlayarak entelektüel sermayesini ve altyapısını artırmaktadır (Boulakia, 1971:1109).

İbn Haldun bilimin, eğitimin ve öğretimin önemini vurgulamıştır. Bilimi ve eğitimi refahın ayrılmaz bir parçası olarak öngörmüştür. Bilim ve sanat, açık fikirli düşünceden ve tüm konuların prensiplerinin karmaşık öğrenmesinden doğar. Fikirler, meraklı olanlar ve bilinmeyenleri araştırmak isteyenlerden ortaya çıkarlar (Kayadibi, 2011:5).

İbn Haldun bireyin kendi ailesinde ve hayatı boyunca aldığı eğitim – öğretim döneminde maruz kaldığı koşulların, nasıl ki siyasi güç bireylerin davranışlarına etki ediyorsa, bu koşulların asabiyyeti

ve ekonomik gelişmeyi etkilediğine inanmaktadır. Zira gerçekleşen bu koşullar bireylerin kişilik yapılarını, psikolojilerini etkiler. Ekonomik faaliyetler de bireylerin kişiliklerinden farklı olarak meydana gelmez. Bir çocuğun gelişme çağında ailesi tarafından uğrayacağı fazla baskı çocuğun gelişimini olumsuz etkileyecektir. Bu şartlar altında yetişen çocukların yetişkin olduklarında ekonomiye yapacakları katkılar da sınırlı ve hatta olumsuz olacaktır. Bu nedenle İbn Haldun hem anne ve babaların hem de öğretmenlerin çocuk eğitiminde dikkat etmesi gereken birçok davranışın gelecek dönemlerde ülkelerin iktisadi kalkınmasına da etki edeceğini dile getirir.Özetle İbn Haldun ekonomik kalkınma için uygun bir yapının gelişmesinde ailenin vermiş olduğu ahlaki ve terbiye koşullarının eğitim – öğretim şeklinin çok etkili olduğunu ifade etmektedir (Kozak, 1999:170-343).

3.2.6. İktisadi Kalkınmada Servetin Rolü ve Önemi

Servet, bir toplumun ekonomisinin ve refah seviyesinin artması için çok önemli bir faktördür. Bir toplumda servet olmadan devlet üzerine düşen görevleri yerine getiremez. Ekonomide servetin oluşması için sadece doğal kaynakların ya da maden kaynaklarının olması gerekmez. Servet, iktisadi faaliyetler, mevcut piyasanın genişliği ve etkinliği, siyasi iktidarın sağladığı imkânlar ve teşvikler ve nihayetinde tüm ihtiyaçlar karşılandıktan sonra elde kalan gelirlere yani tasarruf miktarına bağlıdır. Üretim miktarı arttıkça insanların gelirleri de artar. Elde edilen gelir miktarına göre tasarruf etme miktarı da artar. Tasarruf miktarı arttıkça daha büyük yatırımların olması için kişiler harcama yapacaktır. Yatırımlar yeni üretimleri tetikleyecek ve en sonunda da ekonomide bir canlılık ve hareketlilik yaşanacaktır. Ancak İbn Haldun servetin toplanarak ya da tek bir elde biriktirilerek ekonomiye hiçbir fayda getirmeyeceğini söyler. Servet halk arasında dolaştığı ve halka hizmet ettiği sürece faydalıdır. Bu şekilde servet hem artar hem de devamlı bir hale gelir. Servetin artması ve halkın arasında dolaşması devletin de güçlenmesi ve otoritesinin daha fazla gerçekleşmesi anlamına gelir. Devletin servetin artması için vergi oranlarını düşük belirlemesi gerekir. Toplumun güvenlik kaygısını bertaraf etmelidir, temiz ve sağlıklı bir çevrenin oluşması ve sürdürülmesi için gerekli önlemleri alması gerekir. Devletin kişilerin daha rahat kazanıp servetlerini artırabilmeleri için bu koşulları yerine getirmesi gerekmektedir. Aynı zamanda toplumdaki işbölümü ve uzmanlaşma arttıkça da servetin artması daha fazla olacaktır (Chapra, 2006:215).

İbn Haldun servetin toplum için büyük öneme sahip olduğuna inanır. Servetin elde tutulmayıp ekonomide yeniden dolaşması için bir aktörün olmasından söz eder. Bu nedenle İbn Haldun günümüzdeki girişimci kavramını modern ekonomideki karşılığı gibi ele almadan ortaya koyar. O daha çok tüccarı esas alarak girişimcilik kavramını ekonomiye dâhil etmiştir. Ona göre ekonominin ilerlemesi için tüccarın varlığı toplumlar için şarttır (Özkılıç, 2006:11-12).

İbn Haldun, kişilerin yatırım kararı alabilmesi için, ülkede geçerli olan vergi oranlarının daha makul düzeyde olmasını beklediklerini ifade eder. Çünkü yatırımların hem sabit hem de değişken maliyetli olması servet sahiplerini sabit maliyetlerini artıran vergi oranlarının düşük seviyede olduğu dönemlere sevk edecektir. Vergi oranlarının beklenen kâr oranlarını aştığı dönemde yatırım kararı alınmayacaktır. Beklenen kâr oranları vergi oranlarının üstünde ise yatırım yapılacaktır. Bu nedenle İbn Haldun, vergilerin aslında sermayeyi etkilediği görüşünü savunurken vergilerin düşük olmasının yatırımları artıracağı ve bu şekilde üretimin artacağı bir ekonomik düzenden söz etmektedir (Candan, 2007:243).

İbn Haldun'un döneminde toplumda ticaret hâkimdi fakat tolumdaki ahiret inancından dolayı halk çok az bir malla geçinebiliyordu. Ancak İbn Haldun'a göre zengin olmakta ve servet

biriktirmekte bir sakınca yoktu. Bu düşüncelerini Peygamberin zengin arkadaşlarının servetlerini din yolunda da harcadıkları yaklaşımına dayandırır. İbn Haldun'un servet sahibi olmayı olağan bir durum olarak görmesinin nedeni ise ona göre rekabetçi bir piyasada gayri ahlaki bir durum olmayacağıdır. İslam dini israfın, haramın ve ahlaksızlığın karşısında bulunduğu için ona mensup insanlar da daha ahlaki davranacaklardır. Bu nedenle zengin insanların tek hedefi servet biriktirmek değildir. Ona göre kentleşmenin olabilmesi için servet önemli bir koşuldur. Ancak buna rağmen servet ekonomik büyümeyi gerçekleştirebileceği gibi devletlerin sonunu da getirebilir (Mohamed, 2016:198).

Ülkenin mevcut refah düzeyi arttığı ve insanlar daha çok harcamaya başladığı zaman devlet gelirleri artacaktır. Çünkü gelir artışı ile birlikte vergi gelirleri de artacaktır. Gelirleri artan devlet, toplumun yaşam kalitesini artırmak için daha fazla harcama yapacaktır. Böylelikle ülkede daha çok yatırımın yapılması için fırsatlar oluşacaktır. Ekonomide görülecek bir ilerleme ve refah karşısında ülkeye diğer bölgelerden göçler yaşanacaktır. Zira insanlar, ekonomik olarak gelişmiş bir bölgede daha rahat iş olanaklarını bulacaklarını ve daha rahat bir hayat yaşayacaklarını bilirler. Bu nedenle ekonomisi gelişmiş ülkelerin ya da bölgelerin göç alma oranları da yüksektir. Ülke nüfusunun göç ile artması toplam talepte bir artışın yaşanması demektir. Artan taleple birlikte ekonomideki üretim de artar. Üretimin artış hızı hem sanayiyi hem bilim ve teknolojiyi hem de eğitim sektörünün gelişmesini sağlayacaktır. İbn Haldun tüm bu sürecin, zincirin her bir halkası gibi birbirine bağlı olduğunu ifade eder (Chapra, 2006:215-216).

3.2.7. Nüfus Faktörünün İktisadi Kalkınmaya Etkisi

İbn Haldun, yaşadığı dönemin şartlarına uygun olarak, nüfus artış hızının ülkeler için daima pozitif etkilerde bulunacağını ifade eder. İbn Haldun'da toplumun ortaya koyduğu üretimin gerçek değerini emek oluşturduğu fikri hâkim olduğu için emek faktörünü artıran olgunun da nüfus olduğu fikri olağan durmaktadır. Ona göre nüfus arttıkça emek ve iş gücü mevcut oranının üstünde yer alır. Emek arttıkça üretim de artacağı ve böylelikle zenginlik de artacağı için toplumun tüketim yapısı da değişecektir. Daha lüks ve konforlu mallara olan talep artacaktır. İbn Haldun nüfusun, emekle olan ilişkisinden yola çıkarak ortaya koyduğu büyüme ve zenginleşme fikri, nüfusu daha kalabalık olan bir ülkenin mevcut zenginliğe ulaşmasını bir nevi gerekli görür. Çünkü kalabalık ve iş gücü oranları diğer ülkelere göre daha fazla olan o ülkenin her bir vatandaşı da, diğer ülkelerin vatandaşlarına göre daha zengindir (Bocutoğlu, 2015:17).

İbn Haldun, üretimin, nüfus tarafından belirlendiğini ifade eder. Ona göre, nüfus ne kadar büyük olursa, üretim de o derece büyük olur. Ayrıca, nüfus ne kadar büyükse, piyasaya olan talebi o kadar büyüktür ve üretim o kadar fazladır. Ancak nüfusun kendisi üretim tarafından belirlenir. Üretim ne kadar büyükse, pazardaki emekçilerin talebi de o kadar büyük olur, maaşlar ne kadar yüksekse, o kadar çok işçi bölgeye doğru ilerlemekle ilgilenir ve nüfus o kadar artar. Sonuç olarak, nüfusun ve üretimin kümülatif bir büyüme süreci, nüfus artışını belirleyen ekonomik büyüme ve bunun tersi söz konusudur. Bu birikimli süreç ayrıca sosyolojik ve psikolojik sebeplerden kaynaklanmaktadır. İşçiler iyi bir ortamda yaşamak isterler. Ancak bir şehrin nüfusu, vasıflı işçi sayısı ve gelirleri tarafından belirlenir. Sonuç olarak, daha zengin, entelektüel altyapısı daha iyi olan şehir çekicidir ve yeni işçiler yaratır. Dolayısıyla, buna göre, kümülatif bir gelişme süreci ve azgelişmişlik, daha fazla üretici çeken, bu şehirleri daha zengin kılacaktır (Boulakia, 1971: 1114-1115).

Nüfus artış hızının, ekonomik ilerlemeye daha az maliyetli ve gerekli olan iş gücünü temin etmesi etkilerinden dolayı, ülke ekonomisi için olumlu bir etkiye sahiptir. Ancak nüfusun artış hızı ülkenin

milli gelirinden daha hızlı artıyorsa bu da sanayileşmeye negatif bir etkide bulunur. Bu nedenle nüfus faktörü ekonomiler için her dönemde önemli olmuştur. Nüfusun artış hızını, bölgesel dağılımını ve kalitesini artırarak ülkenin hedeflediği iktisadi gelişmişlik düzeyine ulaşmak mümkündür (Yıldırım, 2006:42).

Ülkelerin nüfus büyüklüğüne ve niteliğine bağlı olarak işbölümü de artmaktadır. Ekonomiye dâhil olan her kişi için işbölümüyle kendi emeği dışında daha fazla üretim gerçekleştiriyorsa, üretime katılan her bir birey aynı zamanda üretimin artışını sağlayacak ve toplumun refah düzeyi artacaktır. Çünkü işbölümü sonucunda uzmanlaşma artacak ve artan uzmanlaşma sonucunda üretimin hem verimi artacak hem de miktarında bir artış meydana gelecektir. Burada İbn Haldun'un üretimi artıran ve verimi yükselten nüfus yaklaşımındaki nüfus, nitelikli nüfustur. Nüfusun fazla olduğu ve istihdama katıldığı kısım kadar ekonomilere faydalı olabilir. İbn Haldun aksi özelliğe sahip nüfus için ekonomileri canlandıran bir etkiye sahip olmadığını ifade eder (Aydın, 2016:141).

Bu nedenle İbn Haldun nüfus ile iktisadi kalkınma arasında bir ilişkinin olduğundan söz eder. Ona göre nüfus artışı bir ülke için önemlidir. Çünkü nüfusu fazla olan bir kentte işbölümü ve verimli kaynak kullanımı gerçekleştiği için bu yerde refah seviyesi yüksektir. Ülke daha zengin bir ekonomiye sahiptir. Nüfus yoğunluğu fazla olan yerlerde özellikle savunma ihtiyacı da daha rahat karşılanmaktadır. Ülkenin askeri yapısı diğer yerlere göre daha güçlü bir durumdadır. Ayrıca İbn Haldun'a göre her devletin yükselme, duraklama ve gerileme dönemleri yaşandığında nüfus da yapısı gereği bu dönemsel değişimlere uyum sağlayacaktır ve ülke bundan daha az zarar görecektir. Toplumun iktisadi durumu düzeldikçe nüfustaki artış devam edecek ve ölüm oranları düşecektir. Bu durum toplumdaki çalışma nüfusunun artmasına ve işgücü nüfusunun çoğalmasını sağlayacaktır (Kandır, 2013:13).

Bir ülkedeki nüfus artışı hem doğal olarak hem de göç alma yoluyla artabilir. Nüfustaki artış, medeniyetin büyümesi ve yayılmasıyla aynı orantılıdır ve işgücünde de bir artışa vesile olur. Gıda maddelerinin bol olduğu ve yaşamın daha rahat olduğu yerlerde ekonomik büyüme eğilimi de kendiliğinden var olur (Spengler, 1964:297). Bu nedenle İbn Haldun, ülkenin refah seviyesinin, iktisadi canlılığın ve kentlerin gelişmişliğinin nüfusla ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır. Ona göre nüfus fazlalığı toplumsal işbölümünü hızlandıracak, bunun neticesinde ihtiyaç fazlası meydana gelecek ve böylelikle iktisadi bir ferahlama, bir lüks ve konfor oluşacaktır. Ancak İbn Haldun, nüfus yoğunluğunun ülke için fayda getirmesi taraftarıdır. Nüfusun daha çok nitelikli olması ve ekonomiyi geliştirecek donanıma sahip olmasını ifade eder. Onun bu bakış açısı, modern ekonomiyle uyumlu olarak nitelikli ve vasıflı işgücünü iktisadi kalkınma ve zenginlik için gerekli görmektedir (Yıldırım, 2006:43).

3.3. ADAM SMİTH'İN İKTİSADİ KALKINMAYA YAKLAŞIMI

Klasik ekonomi olarak bilinen ilk iktisatçıların savundukları görüşler, iktisadi kalkınmanın da temeli olarak kabul edilir. Zira modern büyüme görüşlerine kadar analiz edilen herhangi bir büyüme modeli olmamıştır. Bu nedenle, Klasiklerin öncüsü olarak kabul edilen Adam Smith'in iktisadi görüşleri kalkınmanın da ilk fikirleri kabul edilir. Adam Smith, iktisadi kalkınmayı daha çok iktisadi büyüme olarak ele almıştır. Bu nedenle Adam Smith'in kalkınmayla ilgili görüşleri açıklanırken iktisadi büyüme şeklinde ele alınacaktır.

Adam Smith'in iktisadi büyümeyi ön plana çıkarmasından bu yana büyüme ve kalkınma kavramları ondan sonra gelen diğer iktisatçıların ilgi odağı haline gelmiştir. Onun en büyük eseri olarak

kabul edilen "Milletlerin Zenginliği" iktisadi büyüme ve kalkınma için bir rehber görevindedir. Toplumların refaha nasıl ulaşacağını araştıran Adam Smith, Merkantilistlerin savunduğu gibi dış ticaret fazlası ile gerçekleşecek zenginlik fikrini reddetmiştir. O, daha çok Fizyokratların savunduğu gibi ülkelerin büyümeyi ancak emek ve üretimle gerçekleştirebileceğini ve bu büyümenin de belli bir süreçle, tarım, sanayi ve hizmet sektörlerinin sırasıyla yaşanacağını dile getirir. Adam Smith büyüme aşamasında devleti, büyümenin yaşanabilmesi için gerekli olan kişilerin güvenliğini ve özel mülkiyet hukukunun gelişmesini sağlayan bir yapı olarak görür. Üç aşamalı bir büyüme şekli oluşturan Adam Smith, mülkiyet hukukunda ve kişi özgürlüğünde geri olan Osmanlı ve Çin gibi devletler büyümenin en düşük aşamasında, doğal özgürlükleri gerçekleştirmiş olan İngiltere ve ABD gibi ülkeler büyümenin ileri aşamasındadırlar. Bulunduğu dönemde üçüncü aşamada olan bir ülke olmadığını savunan Smith, doğal şartları büyümeyi engelleyen en büyük faktör olarak değerlendirmektedir (Arslan, 2011:162).

Adam Smith iktisadi büyümeyi üretim etkenleri arasındaki değişimleri esas alarak incelemiştir. İktisadi büyümeyi değerlendirirken, doğal kaynaklar açısından zengin, henüz kentleşmeye başlamış bir ülkeyi esas almıştır. Bu noktada iktisadi kâr oranları arttıkça ücret haddindeki değişimleri göstermeye çalışır. Çünkü Adam Smith iktisadi büyümenin bir aşamadan sonra durgunlaşacağını ifade eder. Onu diğer iktisatçılardan ayıran nokta ise ekonominin durgunluk aşamasına geçişinde bir sıkıntının olmamasıdır. Bu konuda daha iyimser bir tavır sergiler. Ekonomilerin ilk aşamasında doğal kaynaklara göre sermaye faktörü daha küçük olduğu için ekonomide kâr oranı daha yüksektir. Kâr oranlarının fazla olması ekonomiye sermaye girişini hızlandırır. Sermaye miktarı arttığı için işgücü talebi de daha çok yükselir. Bu nedenle, ilk dönemlerde ücret haddi de yüksektir. Fakat sermaye miktarı ekonomide arttıkça ücretler de düşecektir. Ona göre sermaye oranı, azalan verimler yasasına bağlıdır. Eğer sermaye oranı ülke nüfusuna paralel olarak gelişirse ücret hadlerinde azalma olmaz. Sonuç olarak sermaye oranı daha fazla artarsa, ücretler yüksek olduğu için nüfus artışı da fazla olacaktır. Bu aşamadan sonra ülkenin iktisadi yapısı hem yasaları hem iklimi hem de coğrafik özelliklerinden dolayı ulaşabileceği en yüksek seviyeye ulaşmıştır. Tam bu noktada Adam Smith ekonomide bir durgunluğun meydana geleceğini savunur. Bu seviyeden sonra sermaye artışı azalmaya başlar. Kâr oranları ve ücret haddi düşer. Ekonominin geldiği bu noktada ücretler geçimlik düzeyde olduğu için nüfus artışında da herhangi bir hareketlilik olmaz. Kâr oranı ekonomideki mevcut faiz oranları seviyesine iner. Bu durum ülkede yatırımların sağlıklı bir şekilde yapılmasına engel olmaktadır (Berber, 2011:48-49).

Adam Smith, iktisadi kalkınmayı ilk analiz eden iktisatçı olarak kabul edildiği için, onun öne sürdüğü ekonomik büyüme olarak incelediği faktörler, daha çok politik faktörlerdir. Ona göre, iktisadi zenginlik üretim ve tüketime göre değişiklik gösterir. Adam Smith, genel olarak toplumdaki ve iktisadi otoritelerin bireylerin mutluluğu için en yararlı olacak faktörleri bulup onlar üzerinde inceleme yapmakla ilgilenmiştir (Doğan, 2014:366).

Tüm bunlardan sonra, Adam Smith, her ne kadar Sanayi Devrimi'ne yetişmemiş veya kapitalist sınıfının bu kadar acımasız bir sistemi kuracağına ihtimal vermemiş olsa da, düzenin içinde bulunduğu çelişkileri, çağa uygun olmayan uygulamaları büyük bir dikkatle gözlemlemiştir. Milletlerin zenginliğini araştırırken ve bunun için önerilerde bulunurken, eski kurallara bağlı insanları huzursuz etmiştir (Galbraith, 1987:63).

3.3.1. Adam Smith'in Büyüme Modelinde Emek Faktörünün Rolü

Adam Smith'in büyüme yaklaşımında emek faktörü için artan verimler yasası, sermaye için azalan verimler yasası söz konusudur. Bu yüzden ona göre büyümenin bir sınırı vardır. Emek faktöründe artan verim yasasından dolayı, kısa dönemde piyasadaki ücretler doğal ücretin üzerinde bir oranda olacaktır. Ücret oranlarının artmasını, nüfus ile ücret arasındaki doğru ilişkiden dolayı uzun dönemde nüfus artış hızı da yükselecektir. Fakat iktisadi durum geliştikçe sermayedeki genişleme ve nüfus, kâr oranları yatırımcıları yeni yatırımlar yapmak için teşvik etmeyecektir. Ücret oranları da yeniden azalmaya başlayacaktır. Bu seviye iktisadi hayattaki en yüksek refah düzeyidir ve bundan sonra ekonomilerde durgunluk başlayacaktır. Adam Smith ekonomilerde zenginliğin artması ve sonrasında gelişmenin durgunlaşmasını, ekonomilerdeki durağan durum olarak değerlendirmektedir (Özden, 2014:24).

Adam Smith'e göre bir milletin zenginliği, toplumdaki kaliteli emek arzı ile değerlendirilir. Emek arzının nitelikli olabilmesi için örgütlü bir toplumsal işbölümü olması gerekir. Toplumsal işbölümünü önemsemesinin nedeni ise gerçekleşen örgütlenme ile işbölümü sonucunda ekonomide artık ürünlerin ortaya çıkmasıdır. Bu artık ürün, toplumdaki mal ihtiyacını karşılayacak ve sonuncunda dış ticaret gerçekleşmesi için bir mal fazlasının bulunması mümkün hale gelecektir (Aydın, 2016:123).

3.3.2. Sermaye Faktörünün Kalkınmaya Etkisi

Adam Smith'e göre sermaye ile gelir arasında oluşan bağ, çalışma ya da çalışmama arasındaki ilişkiyi etkiler. Sermaye faktöründeki herhangi bir artış ya da azalış o ülkedeki çalışmanın reel hızını, verimli işgücünün ve o ülkedeki tüm kişilerin, reel zenginliği ve geliri olan toprakla, emek faktörünün bir yılda gerçekleştiği miktarın takas miktarını azaltacak ya da artıracaktır. Bu durum ülke ekonomisini gerçekleşen duruma göre olumlu ya da olumsuz etkileyecektir (Karışman, 2010:325 -326).

Adam Smith, ekonomi fikirlerini milletlerin zenginliği görüşüne dayandırır. Ona göre, bir ülkenin refahı elindeki birikimden ibarettir. Sermaye birikimini ise toplumun hali hazırdaki üç grubu ortaya koyar; kapitalist sınıf, işçiler ve toprak sahipleri. Bu gruplar arasında sermaye birikimi dağılımı gerçekleştirilir. Bu dağılım arasında kapitalistler sermayenin elde edilmesinde önemli rol oynar. Kapitalistin kazancı olan kâr oranı sermayenin birikimini meydana getirir. Kârın gösterdiği değişim farkları o ülkenin iktisadi durumunun uzun dönemdeki tavrını da belirler. Bu noktada sermaye kavramı ve onun kazancı olan kâr oranı toplumların ana kaynağı görevindedir. Hem ülkenin hem de kapitalistin faydasını içermektedir. Bu yüzden Smith, sermaye birikimini önemsemektedir. Ona göre, milletlerin asıl zenginliğini Merkantilistlerin savunduğu gibi değerli madenler değil, nitelikli emek oluşturur. Bu emek de sadece işbölümü, çok çalışma ve uzmanlaşma sağlanır. Böylelikle sermaye birikimi elde edilmiş olur (Doğan, 2011:68).

Adam Smith iktisadi büyümenin temeli olarak gördüğü sermaye faktörünü belirleyen etkenlerin ise, kâr ve tasarruf oranları olduğunu açıklar. Adam Smith tasarruf oranının mutlaka ekonomide yatırımlara dönüşeceğine inanır. Yapılan yatırımlar ekonomik büyümeyi hızlandırır. Sermayenin artması için kişilerin tutumlu olması gerekir. Tutumlulukla artan sermaye, ülkedeki kötü siyasi iktidar yüzünden azalır ve zamanla ekonomide kaybolur. Bireylerdeki tasarrufların artması için gelirlerin fazla olması gerekir. Adam Smith yüksek gelirlerin her zaman tasarrufa dönüşeceği konusunda şüpheli olmasına rağmen tasarrufların olması için tek kaynağın tutumlu olmada kaynaklandığını savunur (Berber, 2011:49-50).

3.3.3. İşbölümü ve Uzmanlaşmanın Kalkınmaya Etkisi

Adam Smith iktisadi büyümeyi işbölümü yardımıyla ortaya koymaktadır. İş bölümü emekçilerin yeteneklerini geliştirir. Emek arzının sadece bir işe yoğunlaşarak farklı işler arasından gelip gitmeleri için lazım olan vakti tasarruf etmelerine yardımcı olur ve emek arzı, ortaya koyduğu işi kolaylaştıracak makineleri icat edecek duruma getirir (Mohamed, 2016:182).

Adam Smith'in Milletlerin Zenginliği eseri incelediğinde onun ekonomik büyümeyi gerçekleştirebilmek için çalıştığını görebiliriz. Çünkü ekonomik büyüme ile ilgili görüşlerini kitabın daha ilk sayfalarında dahi rastlamak mümkündür. Bunu tüm dönemlerin ekonomistlerinin her zaman kullandığı meşhur kavram ile yapar: "İşbölümü". Ona göre işbölümü toplumun gelişmesinde ve büyümesinde en büyük faktördür. Ancak bu daha öncekilerin savunduğu gibi altın ya da gümüş ile değil toplumun çalışkanlığı ile ilgilidir. Adam Smith burada işbölümünü iki anlamda kullanmaktadır. İlk olarak işbölümü, ekonomik büyümeye yardım eden işgücünün uzmanlaştırılması anlamındadır. İkinci olarak işbölümü kavramı, işgücünün birbirinden farklı alanlara ya da istihdam alanlarına dağılmasını ifade eder (Karışman, 2010:308 -309).

Adam Smith, işbölümünü ve sermayeyi, büyümenin ana etkenleri olarak değerlendirmektedir. Ona göre, emek faktörünü etkileyen ve verimlileştiren faktör işbölümüdür. Zira işbölümü arttıkça emek daha verimli hale gelecektir. Böylelikle üretim de artacaktır (Özden, 2014:3). Bu nedenle işbölümü, pazarların büyümesi ve sermaye faktörünün artmasıyla gelişmiştir. Onun bulunduğu dönemde tarım ve ticaret iktisadi hayatın lokomotifiyken sanayileşme de artmaktaydı ve bu durum yün sanayini geçmekteydi. İşbölümü ürünlerin daha yoğun bir şekilde üretebilmesini sağladı. Ona göre her bir emek arzı üretimin küçük bir alanında bile uzman hâle gelirse üretimdeki verimlilik artacak, bu iş için harcanan zamandan da tasarruf edilecektir (Mohamed, 2016:191).

Adam Smith, işbölümünün topluma hâkim olduğunda, tüm insanların mübadele ederek yaşamaya başlayacağını ve toplumun ticari, gelişmiş ve medeni bir toplum haline geleceğini savunur. Çünkü işbölümü en yüksek seviyeye ulaştığında, toplumun durgunlaşmış hali tümüyle değişecek ve refah seviyesine gelecektir. Bu sayede toplum daha zengin ve refah seviyesi artmış bir şekilde, daha medeni ve olgun bir yapı haline gelecektir (Özsoy, 2010:231). Yani işbölümü sayesinde iş birliği artacak, bu şekilde iş olanakları da fazla olacaktır. Kaba ve kalitesiz gibi görünen sıradan bir yün paltonun satılabilmesi için bile çok büyük bir çalışan grubun olması gerekmektedir. Ticarileşen bir toplumda böylelikle iş olanaklarının çoğalması fakirlerin de bu büyümeden kârlı çıkmalarını sağlar (Mohamed, 2016:191).

Adam Smith'e göre, işbölümü sayesinde emek sarf edilirken yapılan veya teşvik edilen yetenek, ustalık ve uzmanlaşma şeklinde gerçekleşecektir. Zira bir ekonomide işbölümü arttıkça yapılan işler daha çok basitleşecek, ekonomideki üretim artacak, emekçilerin iş değiştirmeyle harcadıkları zaman kaybı önlenmiş olacak ve çalışılan zaman daha çok artacaktır. Bir insan tüm gücünü ve dikkatini bir işi öğrenmek için sarf ederse o iş konusunda daha çok uzmanlaşacaktır. Bu uzmanlaşma ekonomiye teknik gelişme ve üretim artışı olarak geri dönecektir. Ekonomilerde işbölümünün sağlıklı olabilmesi için de piyasa şartlarının ve sermayenin müsait olması gerekmektedir. Sermaye faktörü emeğin daha kaliteli çalışması için gerekli olan teknolojik gelişmeyi hızlandıracaktır. Piyasa genişliği ise ekonomilerde işbölümünün daha rahat hareket etmesi için uygun zemini hazırlayacaktır (Berber, 2011:50). Adam Smith milletlerin refahını kişilerin çalışmasıyla eşdeğer görüp, toplumsal işbölümü kavramını da ortaya koymuştur. Zenginliğin temel kaynağı emek faktörüdür. Bu nedenle bir toplumun

insanları ne kadar çok çalışır ve üretimde de ne kadar bir uzmanlaşma gerçekleştirirse ülke olarak o kadar zenginleşeceklerdir (Yıldırım, 2006:24).

3.3.4. Siyasi Otoritenin İktisadi Kalkınmaya Etkisi

Adam Smith, politik iktisattan iktisada geçişte öncü rolü devlet ile ilgili geliştirdiği fikirlerinden almaktadır. Devlet görüşünü Merkantilistlerin, ekonomilerin gelişmesinde ve ilerlemesinde devletin ve hükümetlerin büyük görevi vardır, savunusunu ret ederek ortaya koymuştur. Devletler israf eden, beceriksiz ve sorumsuz oldukları için onların ekonomideki görev ve sorumluluklarının azami derecede olması toplumun faydasında olacaktır. Adam Smith için siyasi alan, özel alanla karıştırılmamalıdır. Bu iki yapı birbirinden bağımsız bir şekilde işlevlerini yerine getirebilmelidir (Karışman, 2010:335 -336).

Adam Smith, ulusları zenginleştirecek yolların hangileri olduğuyla ilgili düşüncelerini geliştirirken, modern ekonominin esasını oluşturan büyümenin dış ticaret fazlası vererek oluşacağını savunan Merkantilistleri eleştirmiştir. Fizyokratların savunduğu gibi emek ve üretim yolu ile bir büyümenin yaşanacağını kabul etmiştir. Ancak bu büyümenin tarım, sanayi ve hizmet sektörü şeklinde olacağını da eklemiştir. Bu noktada Adam Smith devleti, ekonomik büyümenin temelini oluşturan özel mülkiyet hukukunu koruyan ve güvenilir hale getiren ve kişilerin can ve mal güvenliğini sağlayan bir yapı olarak görmektedir. Öyle ki kârların azalması, üretim olanaklarının değişmesi ve yatırım fırsatlarının düşmesi gibi ekonomideki olumsuz etkiler iktisadi büyümeyi çok fazla etkilemez. Asıl engel doğa kanunlarına uygun olarak etkileşim gösteren bir piyasaya yapılacak devlet müdahalesidir (Aslan, 2011:162).

3.3.5. Eğitim Faktörünün İktisadi Kalkınmaya Etkisi

Adam Smith, iktisadi kalkınmada beşeri sermayeye ve bu sermayeyi oluşturan eğitim faktörüne dikkat eden düşünürdür. Ona göre, bir ülkenin üretim miktarının artırılabilmesi eğitim ile ilgilidir. Üretimin daha fazla gerçekleşmesi için işbölümü ve uzmanlaşma temel şarttır. Bu durumun oluşabilmesi için de beşeri sermayenin kaliteli bir şekilde arttırılması gerekir. Bunun yolu da eğitimden geçmektedir (Günsoy & Erden, 2013:128).

Eğitim, toplumların hem ekonomik hem sosyal hem de siyasal gelişmişlik seviyesini belirleyen en önemli etkenlerden biridir. Kişilerin eğitimle beraber edindiği faydaların yanında, toplum da eğitim faktörünün dışsallığından faydalanarak ekonomik kalkınmada çok önemli ilerlemeler kazanmaktadır. Çünkü kişilerin eğitim düzeyi arttıkça, nitelikli işgücü seviyesi de artmaktadır. Teknolojik ve bireysel yenilikler ve verimlilikler artmaktadır. Bu yenilikler ülke ekonomisi için artı değer olarak kaydedilmekte ve milli geliri artırmaktadır (Öztürk, 2005:27).

Modern toplumlarda eğitim, ekonomik, siyasal ve sosyal yapıyı kalkındıran ve güçlendiren bir etken olarak kabul edilmektedir. İşgücünün kalitesi ile ekonomideki kalkınma arasında doğru orantı vardır. İktisadi alanda verimliliğin artması ve ürünlerin daha çok üretilmesi için işgücünün kaliteli olması önemli bir koşuldur. Nitelikli işgücü ile artan ve geliştirilen ürünler yine aynı şekilde eğitimden dolayı bu ürünlere olan talebi de artıracaktır. Üretim aşamasında önemli bir yere sahip olan eğitim, aynı zamanda kişilerin davranışlarını da olumlu şekilde etkileyerek, kalkınma aşamasında toplumların hem sosyal hem de siyasal yönde önemli faydalar oluşturmaktadır (Öztürk, 2005:28).

3.3.6. Dış Ticaretin İktisadi Kalkınmaya Etkisi

Adam Smith, işbölümü sonucu gelişen uzmanlaşma ile dış ticaret arasındaki ilişkiyi ortaya koyarken, bu iki faktörün iktisadi büyüme üzerindeki etkisini incelemiştir (Karışman, 2010:310) İşbölümünü gerçekleştiren unsur, piyasadaki takas etme gereğinden kaynaklandığı gibi işbölümünün sınırları da her zaman bu iş gücünün büyüklüğü ya da pazarın büyüklüğüyle sınırlı olmalıdır. Eğer pazarın sınırları çok kısıtlı ise, kişiler kendi emeğinin karşılığını kendi tüketiminden fazla olan kısmı ile takası gerçekleştiremez. Çünkü kimse kendini sadece bir iş ile kısıtlamayı göze alamaz (Smith, 2012:19).

Adam Smith iktisadi kalkınma ile dış ticaret arasında olumlu bir ilişkinin olduğunu ifade eder. Bir ülkenin yapmış olduğu dış ticaret ülke ekonomisi için artı bir değer niteliğindedir (Günsoy & Erden, 2013:212).

Adam Smith, kendi döneminde yaygın olarak kabul görülen, dış ticarette bulunan iki ülkeden biri muhakkak kaybeder görüşünü kabul etmez. Dış ticarette denge hali olarak bilinen bu görüşe göre, ticaret yapan iki ülke ticaret dengesinin olduğu durumda her iki ülkede ne kazançlıdır ne de kaybeden taraftadır. Ancak denge hali bir ülkeye doğru değişirse bu durumda da dengeye sahip olan ülke kazançlı çıkar diğer ülke ise kaybeder. Adam Smith bu görüşe kesinlikle karşı çıkar. Ona göre, devletin ya da herhangi bir yapının sağladığı destekler ya da teşviklerle zorlanan ticaretle, ülkeler için olumsuz durum söz konusu olabilir. Ancak iki ülke için de zorlamalar, kısıtlamalar veya bir teşvik olmadan kendi halinde yapılan bir ticarette, her iki ülke de kârlı çıkacaktır. Bu kârlılık durumu her iki ülke için aynı düzeyde olmayabilir. Adam Smith'in burada kârlılık diye söz ettiği durum, altın ya da gümüş madenlerinin miktar olarak artması değil, ülkelerdeki toprağın, işgücünün sağladığı yıllık üretimdeki artış ya da o toplumdaki herkesin yıllık elde ettiği gelirin artmasıdır (Smith, 2011:73-74).

Adam Smith'e göre, ülkelerin zenginlik durumları da dış ticaret için önemlidir. Bir ülkenin konforlu bir refah seviyesinde olması o ülkeyle yapılacak dış ticareti de kazançlı hale getirecektir. Komşu ülkelerin zenginliği ticaret sırasında önemlidir. Adam Smith, bu görüşünden dolayı Merkantilistlerin dış ticaret ile ilgili görüşlerine karşı çıkmıştır. Çünkü Merkantilist görüşte kanunlara göre feodallerin toprakları üstünden geçmek için belli bir vergi ödemek gerekiyordu. Ülkenin sahip olduğu değerli madenleri, ülke dışına çıkarmak da büyük bir suç olarak kabul ediliyordu. Bu durum, o dönemde başlayan dış ticaret sınırlarını kısıtlıyordu ve tüccarları da huzursuz ediyordu. Malların alım satımı için mübadele yöntemi sıkıntılar oluşturuyordu. Hem ithalat için hem de ihracat için, değerli malların piyasaya girmesi ve piyasadan çıkması zorunlu bir hâl almıştı. Adam Smith, ticaretin bu noktasında devletin ekonomiden uzak durması gerektiği ile ilgili düşüncelerini daha yoğun bir şekilde dile getirdi. Ona göre, devlet en basit işlem olarak gümrük vergilerini kaldırmalıydı ya da asgari bir tutardan almalıydı. Adam Smith'in bu yaklaşımı, Merkantilistlerin görüşlerini tamamen reddettiği anlamına gelmekteydi. Smith, Fizyokratların fikirleri için bu kadar kesin bir tutum sergilemiyordu. O, daha çok Fizyokratların fikirlerinde bir düzeltme gereği duyuyordu. Fizyokrasinin savunduğu şey, bir ülkenin iktisadi alanda gelişmesi ve zenginleşmesi için tek kaynak emek ve üretimdir. Bunun dışında kalan diğer tüm alanlar atıl olarak görülüyordu. Adam Smith bu noktada fizyokratlardan ayrılıyordu. Ona göre ülkenin zenginleşmesi için tarım, sanayi ve ticaret olmazsa olmazdır. Adam Smith üretimi destekliyordu ve bunun gerçekleşmesi için bu malların ülke dışında da satılması taraftarıydı. Bu yüzden ona göre dış ticaret kesinlikle serbest olmalıydı (Doğan, 2011:67).

Tüm bunların sonunda, üretkenlik işbölümü sonucunda gerçekleşip, ancak işbölümü pazarın sınırlarından dolayı kısıtlı kalmışsa, pazarın büyümesi ile işbölümü de gelişir. Pazarın büyümesi ise dış ticaretin verimliliğine bağlıdır. İşbölümü geliştiği için üretimdeki verimlilik de artacaktır. Verimliliğin artması ile ulusların serveti de gözle görülür bir artış yaşayacaktır. Bir ülkede dış ticaret serbestisi ne kadar fazla ise yani pazarın sınırları ne kadar geniş ise, işbölümü ve buna bağlı olarak üretkenlik de artacaktır. Serbest dış ticaret işbölümü koşulunda uzmanlaşmanın en ileri seviyesi anlamına gelir. Her ülkenin az maliyetle ürettiği malları da uzmanlaşma gerçekleştirir ki bu durum aynı zamanda dünyanın servetinde bir artışın gerçekleşmesi demektir. Dış ticaret ülkenin pazar sınırlarını genişleterek ekonomide meydana gelen artışları ülke sınırları dışına çıkmasını gerçekleştirir. Böylelikle pazarın büyümesine, işbölümünün ve uzmanlaşmanın tekrar olumlu bir şekilde artmasını sağlar (Karışman, 2010:311).

3.3.7. Nüfus Faktörünün İktisadi Kalkınmaya Etkisi

Adam Smith, nüfus artış hızını iktisadi büyümenin sebebi olarak gördüğü gibi sonucu olarak da değerlendirir. Ona göre, ekonomide geçerli olan ücret oranı yükseldikçe, nüfus hızlı bir şekilde artar, ücret oranı azaldıkça nüfus oranı azalır. Emekçilerin geçimini karşılayan ücret oranındaki artış, erken yaşta evliliği de tetikler ve çocuk doğum oranını da artırır. Çocuk ölüm oranı da azalacağı için toplumdaki ölüm oranları azalır. Bu nedenle nüfus faktörü aynı zamanda iş gücü arzındaki artışla da eş değer olduğu için ücretlerdeki artışla doğru orantılıdır. Adam Smith'e göre, nüfus oranının az olduğu iktisadi büyümenin ilk dönemlerinde toprağın işlevi daha verimlidir. Girişimcilerin elde ettiği kâr daha fazladır. Nüfus artış hızının yükselmesiyle beraber toplumdaki toplam talep de canlanır ve yatırımlarda da bir artış meydana gelir. İş gücünün refahının artması da yine nüfus hızını artıracaktır. Fakat bir dönem sonra azalan verim gerçekleşecek ve iş gücü başına düşen verim de azalacaktır. Yüksek oranda elde edilen kârlar düşmeye başlayacak ve yatırımların azalması da kaçınılmaz olacaktır. Bu durum nüfus oranını azaltacak ve iktisadi büyümenin yerini durgunluğa bırakmasına yol açacaktır (Yıldırım, 2006:42-43)

SONUÇ

Altı yüz yıldan fazla bir süre önce yaşamış olan İbn Haldun, yaşadığı dönemin koşulları ile sanayi devrimi sonrası ve günümüz koşullarının birbirinden çok farklı olduğu konusunu, daima göz önünde bulundurmak gerekir. Fakat İbn Haldun'un görüşlerinin, günümüz şartlarında bile faydalı ve yol gösterici olması, gerçekten takdir edilecek bir konudur. Çünkü İslâm Dünyası'nda kendisinden önceki, zamanındaki, - hatta bugün bile- pek çok paydaşının, iktisadî hayatla ilgili her meseleyi, açıklama yapmaksızın ve arka plâna kavuşturmaksızın, "rızkı Allah verir" yaklaşımı ile çözdüklerini sandıkları ya da çözüvermiş gibi yaptıkları bir dönemde İbn Haldun, ekonomik konularda son derece rasyonel ve bilimsel tahlil ve tespitlerde bulunmaktadır.

İbn Haldun ile Adam Smith birbirinden farklı zamanlarda yaşamış, hem çevre hem kültür olarak farklı hayatlarda bulunan iki düşünürdür. Kalkınma konusunu ikisi de bugünkü karşılığı ile kullanmamış ama gelişmişliği yakalamak için ülkelerin yapması gerekenleri ikisi de sıralamıştır. Emek, değer ölçüsü, işbölümü ve uzmanlaşma, ticaret, devletin ekonomideki rolü, eğitimin önemi, toplumun ahlaki yapısının ekonomiye etkisi gibi birçok temel kavramı kalkınma odaklı kullanmışlardır.

İbn Haldun ekonomi lügatinde emeği kıymetin temeli olarak değerlendirmiştir. Ona göre üretimin esas unsuru emektir. Çünkü dünyadaki her şey insanlar için vardır. Fakat buna rağmen kişiler bu nimetlere emek harcayarak sahip olabilir. Kişilerin kendileri için çaba sarf ettikleri emeğin bu karşılığını sadece kendisi alır. Diğerleri emeğin bu karşılığına belli bir fiyatla sahip olabilir. İbn Haldun, bu nedenle emek faktörünü malın kıymeti ile ilişkilendirir. Ona göre bir malın kıymeti onun için sarf edilen emek miktarı ile alakalıdır. İbn Haldun'un emek ile ilgili bu görüşleri ile Adam Smith'in bu konuda söylediği görüşler neredeyse aynıdır. Zira Adam Smith de emek faktörünü, üretim için olmazsa olmaz bir etken olarak değerlendirir. Bir malın gerçek fiyatı, onu elde etmek için uğraşan kişinin çektiği sıkıntıyla eşdeğerdir. Üretimde harcanan emek ortaya çıkan ürünün değerini meydana getirir. Emeğin çok yoğun olduğu malın kıymeti de aynı ölçüdedir. İbn Haldun iktisadi görüşlerini emekle ilişkilendirir. Edinilen tüm gelir ve kazançlar emek sayesindedir. Ticarette de emek faktörü ön plandadır. Çünkü İbn Haldun, ticaretin temel faktörünün sermaye olmasına rağmen sermayeyi biriktirmenin ve ona sahip olmanın yalnızca emek ile ilgili olduğunu savunur. Adam Smith'e göre de bir ulusun zenginliği ve refahı yine toplumun sahip olduğu kaliteli emek arzı ile ilgilidir. Görüldüğü gibi Adam Smith'in ortaya koyduğu fikirleri kendisinden asırlar önce yaşamış olan İbn Haldun'la paylaşmaktadır. Her ikisi de emek faktörünün çok fazla olduğu bir ekonomide üretimin daha fazla olacağını ve ülkenin bu şekilde daha hızlı gelişeceğini savunur.

İşbölümü ve uzmanlaşma, İbn Haldun'un ve Adam Smith'in, toplumların ekonomik faaliyetleri gerçekleştirebilmek için temel olarak gördüğü faktörlerdendir. İbn Haldun toplumların var olma sebebini işbölümüne bağlamaktadır. Ona göre bir insanın geçinebilmesi daha doğrusu hayatını devam ettirebilmesi için diğer insanlarla işbölümü yapması zorunludur. İnsanlar kendilerine yetecek kadar ürünü ürettikten sonra işbölümü sayesinde diğer insanlara yetecek kadar mal da üretmiş olurlar. İbn Haldun'a göre kişilerin kendi ihtiyaçlarını giderebilmek için işbölümü yapmaya ve bu konuda uzmanlaşmaya ihtiyacı vardır. Özellikle nüfusun kırsal alanlardan şehir merkezlerine yayılmaya başladığı dönemlerde ihtiyaçların sürekli artmasından ve üretim şekillerinin çeşitlenmesinden dolayı uzmanlaşmanın gerekliliğini öne sürer. İbn Haldun'un çevrenin ve doğanın üretim biçimlerinde ve böylelikle ekonomik kalkınmayla ilişkisini ortaya koyan ilk düşünürler arasında yer alır. Adam Smith de işbölümü sayesinde, insanların ve toplumların ekonomik gelişmişliği gerçekleştirebileceğini savunur. Ülkelerin birbirleriyle ticaret yapabilmesi için bir ürün üretiminde belli bir uzmanlık edinildikten sonra geçebileceğini ifade eder. Adam Smith, bu kısımda işbölümünü iki farklı anlamda kullanmaktadır. İşbölümü ekonomik büyümeyi gerçekleştiren işgücünün uzmanlaştırılmasını sağlar. Ayrıca işbölümü işgücünün birbirinden farklı alanlara ya da istihdam alanlarına dağılmasını da gerçekleştirir. Emek konusunda olduğu gibi işbölümü ve uzmanlaşma konusunda da her iki düşünür aynı görüşleri savunmuşlardır.

Devletin ekonomideki rolü ile ilgili her iki düşünür devletin ekonomiye müdahale etmemesinden yana bir tavır sergiler. İbn Haldun, özel bir devlet yönetimi modeli tanımı yapmaz. Padişahlık veya beylik, sultanlık şeklindeki mevcut siyasî yapılanmalara bir itirazı yoktur. Ancak, yönetim biçimi ne olursa olsun, o, yönetimin halk üzerinde aşırı bir baskı uygulamasının, kişilerin psikolojik dünyaları, kişilik yapıları üzerinde ve dolayısıyla ekonomik ve sosyal hayatta son derece zararlı etkiler yaptığı konusuna özellikle ve tekrar tekrar dikkat çeker. İbn Haldun, ilke olarak, siyasî bir otoriteye itaat etmenin başkalarının (devlet yetkililerinin vs.) koyduğu kurallara uymak zorunda kalmanın, kişilerde bağımsız bir şahsiyet yapısının oluşup gelişmesini engellediği görüşündedir. Bu yüzden İbn Haldun devletin sadece savunma, emniyet ve adalet gibi alanlarda etkin olmasını ve bu şekilde ekonomide yer almasını uygun görür. Aynı şekilde Adam Smith de devlete ekonomiye katılması konusunda yer vermemektedir. Adam Smith devletin tıpkı İbn Haldun gibi sadece savunma, adalet ve insanların tek başlarına yerine getiremeyecekleri kamusal hizmetleri

yerine getirmesi konusunda hemfikirdir. Onlara göre devletin ekonomiye müdahil olması iktisadi hayatı yavaşlatacaktır. Devlet tıpkı bir tüccar gibi alım satım işlerine girerse piyasadaki rekabetin önce azalmasına ve sonra bitmesine neden olacaktır. Ayrıca devletin ekonomiyle ilgili bilgisi bir tüccar kadar yoktur. Bilmediği işleri yapmaya çalışması yine zararlı olacaktır. Devlet, alım satım işlerine girdiği zaman malları ucuza satabilir. Bu durum piyasadaki fiyatların düşmesine neden olur. Her iki düşünür de devletin ekonomiye müdahil olmaması taraftarı olmakla beraber, toplumda oluşabilecek gelir adaletsizliğini dengelemek için devletin vergi kalemini kullanabilmesini uygun görür. Onlara göre devlet hem kamu hizmetlerini yerine getirmek için hem de toplumdaki gelir eşitsizliğini yumuşatmak için gerektiğinde vergi oranlarını artırabilir ya da azaltabilir.

Devletin ekonomiye katılmasını tüccarlar için zararlı olduğu görüşü her iki düşünürün savunduğu bir görüş olduğu gibi tüccarlar konusunda da yine ikisi aynı düşünceleri paylaşmaktadırlar. Her ikisi de ticaret ile uğraşan insanların aslında her zaman güvenilmez olduklarını ifade eder. İbn Haldun, ticaretin yapılmasını ve tüccarın desteklemesini savunmuştur. Ancak ona göre ticaretle uğraşan kişiler ahlaki olarak daha düşüktürler. Çünkü ticaret yapmak için girişken olmak, pazarlamayı iyi yapmak ve son olarak karşısındaki alıcıyı çok çabuk ikna etmek gerekir. Bunu yapmak için herkesin aynı karakterde olması beklenemez. Yalnızca tüccarlar mallarını satmak için bu yöntemleri denerler. Adam Smith tıpkı İbn Haldun gibi tüccarların aslında güvenilmez insanlar olduklarını ifade eder. Ona göre de, tüccarlar kendi çıkarları için toplumun genel çıkarını çoğu kez göz ardı ederler. Ekonomik hayatı canlandırmak adına iyi işler yaparlar. Ancak bu işler her zaman tüm toplumun yararına olmayabilir. Ticaretle uğraşan insanlar, toplumdaki diğer insanlardan farklıdır. Çünkü İbn Haldun'da Adam Smith'te ticaret yapabilmek için kişilerin hem belli kriterlere sahip olmaları gerektiğini hem de ticaretten kaynaklanan riskleri göze alabilecek cesarete sahip olmaları gerektiğini savunurlar.

Eğitim konusuna nasıl ki İbn Haldun toplumların gelişmesindeki en önemli etken olarak yaklaşıyorsa Adam Smith de eğitim konusuna aynı önemle değinir. Toplumların gelişmesi için öncelikle ülkenin kaliteli bir eğitim sisteminin olması gerekir. Eğitimin tüm ülkede ücretsiz ve eşit bir şekilde verilebilmesi için devletin bu görevi üstlenmesi ve özellikle çocukların bu hizmetten faydalanması için çaba sarf etmesi gerekir. Ayrıca bir çocuğun küçük yaşta aldığı eğitim kişiliğini de etkileyeceği için eğitimi veren anne - babanın ya da öğretmenin uygun bir metotla bunu sürdürmesi gerekir. Zira baskı ve korkuyla yetişen bir çocuk girişken olmaktan uzak, işlerini tembellikle yapmaya çalışan, özgüven eksikliği olan bir birey olarak ekonomiye katılır. Böyle bir yapıya sahip bir kişinin ekonomiye ya da ülkeye bir katkısı olamaz. Çünkü sorumluluk almaktan korkan bir birey olarak yetişmiştir. Kendisinin yapması gereken işleri hile yaparak halletmeye çalışacaktır. Bu koşullar altında yetişmiş bireylerin ekonomik kalkınma için özverili bir şekilde çalışması beklenemez. Bunun için eğitim faktörünün ciddi bir şekilde yürütülmesi gerekir. Bu da ancak devlet eliyle gerçekleşebilir.

İki düşünürün aynı fikirle karşılaştığı bir diğer konu ise servettir. Zira her ikisi de servetin, ya da Adam Smith'in adlandırdığı gibi sermayenin, toplum için büyük öneme sahip olduğuna inanır. İbn Haldun yaşadığı çağın genel kabul gördüğü fikirlerin aksine servet sahibi olmayı olağan bir durum olarak görür. Çünkü o, rekabetçi bir piyasada gayri ahlaki bir durumun olmayacağını kabul eder. İslam dini israfın, haramın ve ahlaksızlığın karşısında bulunduğu için ona mensup insanlar da daha ahlaki davranacaklardır. Bu nedenle zengin insanların tek hedefi servet biriktirmek değildir. Ona göre kentleşmenin olabilmesi için servet önemli bir koşuldur. Yine aynı yaklaşımla Adam Smith sermaye faktöründeki herhangi bir artışın ya da azalışın o ülkedeki çalışma enerjisini, verimli işgücünü ve o ekonomideki tüm kesimlerin reel zenginliğini etkileyeceği kanısındadır.

İktisadi kalkınmanın etkilediği ve etkilendiği faktörler arasında, hem İbn Haldun'un hem de Adam Smith'in savunduğu bir diğer etken, ise nüfus faktörüdür. İki düşünür de nüfus faktörünün, yaşadıkları çağa uygun olarak, toplum için önemli bir faktör olduğunu savunurlar. Onlara göre nüfus arttıkça işgücü sayısında da bir artış meydana gelecektir. Nüfus oranı piyasadaki mevcut ücretlerden etkilenir ve kişiler ücret arttıkça emek arzında bulunurlar. Artan ücretler emek arzının refahını artıracak ve yaşam kalitesinin yükselmesini sağlayacaktır. Bu durumda ekonomik gelişme gerçekleşecek. Ürünlere olan talep artacak, üretim canlanacak ve nüfus yeniden artacaktır.

İbn Haldun, analiz edilmiş birçok iktisadi görüşleri, birkaç asır önce keşfetmiştir. Smith'den önce bir işbölümünün erdemlerini ve gerekliliğini, Ricardo'dan önce emek değeri ilkesini ortaya koymuştur. Malthus'tan önce bir nüfus teorisi hazırlamış ve Keynes'den önce devletin ekonomi üzerindeki rolü konusunda ısrar etmiştir. İbn Haldun, ekonomik mekanizmaların, ekonomik aktiviteyi uzun vadede dalgalanmalara yol açtığı, tutarlı bir dinamik sistem inşa etmek için, bu kavramları kullanmıştır.

Sonuç olarak özetleyebiliriz ki; gerek İbn Haldun ve gerek Adam Smith toplumu çok iyi gözlemlemiş ve var olan sorunları iyi analiz etmiş, iki düşünür olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir toplumun gelişmesi ve diğer toplumlarla rekabet edebilmesi için ihtiyacı olan en önemli faktörün ekonomi olduğunu açık bir şekilde savunmuşlardır. Ancak sadece ekonomiyle sınırlı kalınmaması gerektiğini çünkü ekonominin birçok faktörü etkilediği gibi yine pek çok durumdan da etkilendiği gerçeğini de unutmamışlardır. Adam Smith'in yaklaşık olarak iki yüz yıl önce söylediği birçok şeye, İbn Haldun kendisinden yaklaşık dört yüz yıl önce yaşamasına rağmen, aynı önemle yaklaştığı göz ardı edilemez bir gerçektir. İkisinin ortak noktaları ve ortak tarihleri olmamasına rağmen, fikirlerinin bu kadar benzer olması doğrusu şaşırtıcıdır. Bu durum bize farklı konular için de aynı ilhamı vermelidir. Zira birbirinden farklı olarak görülen hatta sürekli bir şekilde birbiriyle çatıştırılan Doğu ile Batı medeniyetlerinin aslında aynı ortak amaçla ortaya çıkan kişilerden oluştuğunu göstermektedir. Bu nedenle alanları ne olursa olsun her bilim, sanat ve diğer konularda böyle kıyaslanacak konuların olması bizim kültür zenginliğimizi artıracaktır. Çünkü önemli olan aynı dili konuşmak değildir, aynı bilinçle ve duyarlılıkla insanlığa faydalı olunabilecek işler ortaya koyabilmektir.

KAYNAKLAR

Abdula, Ş. (2007). http://www.abdulasevba.blogspot.org (20.07.2017).

Aktan, Ç. C. (2009). Arz Yönlü İktisat Teorisi ve Haldun - Laffer Eğrisi. *Ekonomi Bilimleri Dergisi, 1*(2), 40-54.

Arslan, A. (2002). *İbn-i Haldun'un İlim ve Fikir Dünyası* (3. b.). Ankara: Vadi Yayınları.

Arslan, M. (2012). İktisat Sosyolojisi Bakımından Adam Smith. *Sosyoloji Degisi, 3*(2), 153-210.

Aslan, M. L. (2011). Devletin İktisadi Büyümedeki Rolü. *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi, VI*(II), 160-175.

Aydın, K. A. (2016). *İbn Haldun'un Toplumsal ve İktisadi Görüşleri*. http://www.siyasalhayvan.com (29.10.2017).

Barber, W. J. (1999). *İktisadi Düşünce Tarihi* (3. b.). İstanbul: Şule Yayınları.

Başaran, A. (2016). Sınıf Kavramının Kökeni ve Politik Ekonomik Bir Mukayese . *Politik Ekonomik Kuram, 1,* 214-236.

Batseva, S. (2012). İbn Haldun Düşüncesinin Toplumsal Temelleri. Ü. Hassan, & T. Dursun içinde, *İbn Haldun'da Uygarlıkların Yükselişi ve Çöküşü* (2. b., s. 75-92). İstanbul: Kaynak Yayınları.

Berber, M. (2011). *İktisadi Büyüme ve Kalkınma; Büyüme Teorileri & Kalkınma Ekonomisi* (4. b.). Trabzon: Derya Kitabevi.

Bocutoğlu, E. (2012). *İktisadi Dşünceler Tarihi* (2. b.). Ankara: Murathan Yayanevi.

Bocutoğlu, E. (2015). İbn-i Haldun Ve Adam Smith'in İşbölümü Konusundaki Görüşleri Üzerine Bir Değerlendirme . *Emek ve Toplum, 4*(8), 8 -25.

Bolatlı, O. (2013). Erken Çağda Modern İktisadi Fikirler: İbn Haldun. *Seminer Ödevi*. Adana.

Boulakia, J. D. (1971). Ibn Khaldûn: A Fourteenth-Century Economist . *Journal of Political Economy*, 1105-1118 .

Boz, Ç. (2012). Adam Smith ve Amartya Sen. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* (14/3), 71-96.

Candan, N. (2007). İbni Haldun Gözüyle Kamu Maliyesi Yaklaşımı. *Yönetim ve Ekonomi, 14*(2), 235-245.

Chapra, M. U. (2006). İbn Haldun'un Gelişme Teorisi Günümüz İslam Dünyasının Düşük Performansını İzahta Yardımcı Olur mu? *İslam Araştırmaları Dergisi*(16), 205-243.

Çalcalı, Ö. (2013). Kamu Maliyesi Perspektifinden Adam Smith. *İnternational Journal of Economic and Adminstrative Studies*(11), 89-108.

Dajani, B. A. (2014). The Ideal Education in Ibn Khaldun's Muqaddimah. *2nd Global Conference on Linguıstıcs and Foreıng Language Teachıng* (s. 308-312). Dubai: Sıence Dırekt.

Doğan, A. (2011). Ekonomik Politik: Kavramsal ve Kuramsal Bir Tartışma. Malatya.

Doğan, S. (2002). Türkiye İçin Laffer Eğrisinin Tahmini (1979 - 2000). *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, 7*(2), 257-269.

Doğan, Z. (2014). Ekonomik Büyüme Süreçlerinin Analizinde Yeni Açılımlar ve Büyümenin Yersel Dinamikleri. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, 2*(6), 365-380.

Dutlu, P. (2013). İbn - i Haldun'da Ekonomi - Değerler İlişkisi. *Yüksek Lisans Tezi*. Manisa: Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı.

Eğilmez, M. (2016, Eylül 5). *Arz Yönlü Ekonomi ve Laffer Eğrisi*. http://www.mahfiegilmez.com.tr (19.12.2017).

Erden, B. G. (2013). *İktisadi Kalkınma.* Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.

Erol, S. I. (2012). İktisadi Kalkınmada Değerlerin Rolü (İbn Haldun'un Perspektifinden) . *Çalışma İlişkileri Dergisi, 3*(2), 49-65.

Falay, N. (1978). *İbni Haldun'un İktisadi Görüşleri.* İstanbul: İstanbul üniversitesi İktisat Fakültesi.

Galbraith, J. K. (1987). *İktisat Tarihi.* (M. Günay, Çev.) Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.

Genç, S. Y. (2015, Haziran). İbni Haldun'un Devlet Anlayışı Çerçevesinde Refah Devleti ve İktisadi Kalkınma Düşüncesi. *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi , 3*(1), 141-154.

Gölçek, A. G., & Gülşen, M. A. (2017, Kasım). İbn Haldun ve Serbest Piyasa Fikri: İbn Teymiyye ve Gazali'den Kanıtlar. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*(57), 576 - 590.

Gönel, F. D. (2013). *Kalkınma Ekonomisi* (2. b.). Ankara: Efil Yayınevi.

Günsoy, B., & Erden, C. (2013, Ağustos). İktisadi Kalkınma. *2*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını.

Haldun, İ. (2017). *Mukaddime* (14. b.). (S. Uludağ, Dü.) İstanbul: Dergah Yayınları.

Hamitoğulları, B. (1982). *Çağdaş İktisadi Sistemler Strüktürel ve Doktrinal Bir Yaklaşım* (3. b.). İstanbul: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.

Hassan, Ü. (2012). İbn Haldun Düşüncesine Yaklaşımda Bütünsellik Sorunu. *İbn Haldun'da Uygurlıkların Yükselişi ve Çöküşü* içinde (2. b. 61-74). İstanbul: Kaynak Yayınları.

Heilbroner, R. L. (2003). *İktisat Düşünürleri* (1. b.). (A. Tartanoğlu, Çev.) Ankara: Dost Kitapevi.

Husri, S. e. (2001). *İbn Haldun Üzerine Araştırmalar* (Cilt 1). (S. Uludağ, Çev.) Dergah Yayınları.

Islatince, P. M. (2012). *İktisadi Düşünceler Tarihi* (Cilt 1). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.

Kandır, E. D. (2013). Gelişmekte Olan Ülkelerde Demografik Geçiş ve Yoksulluk İlişkisi. Adana: Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi.

Kandır, E. D. (2013). Gelişmekte Olan Ülkelerde Demografik Geçiş ve Yoksulluk İlişkisi. *Yüksek Lisans Tezi*. Adana: Çukurova Üniversitesi.

Karabulut, T. (2006). Laffer Eğrisinin Türkiye Uygulaması (1980 - 2003). *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü* (16), 367-377.

Karataş, S. C. (2006). Economic Theory of Ibn Khaldun and Rise and Fall of Nations. *Geçmişten Geleceğe İbn Haldun* (s. 277-286). İstanbul: İslam Araştırma Merkezi.

Karışman, D. S. (2010). *Erzurumlu İbrahim Hakkı ve Adam Smith;Marifet ile Zenginlik Arasında İki Düşünce İki Dünya.* İstanbul: Ötüken Neşriyat A.Ş Yayınları.

Kayadibi, F. (2011). *Ibn Khaldun and Education.* The Final Brick: The Religion of İslam:http://thefinalbrick.blogspot.com/2011/02/ibn-khaldun-and-education-dr-fahri.html (11.20.2018).

Kazgan, G. (2000). *İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi.* İstanbul: Remzi Kitabevi .

Kozak, İ. E. (1999). *İnsan- Toplum-İktisat; İbn Haldun'dan Yola Çıkılarak Çok Yönlü Bir Tahlil Denemesi* (Cilt 2). Adapazarı: Değişim Yayınları.

Kozak, İ. E. (2012, Mayıs). İbn Haldun'un İşletme ve Kamu Yönetimine İlişkin Görüşlerine Günümüzden Bir Bakış. *İş Ahlakı Dergisi, 5*(9), 163-184.

Köklü, P. D. (1984). *Makro İktisat* (3. b.). Ankara: S Yayınları.

Laffer, A. B. (2004, June 1). *The Laffer Curve; Past, Present and Future.* http://www.heritage.org (20.12.2017).

Mitchell, D. J. (2011, Temmuz-aralık). Laffer Eğrisi Doğrultusunda Vergi Oranları, Vergilendirilebilir Gelir ve Vergi Gelirleri Arasındaki İlişkinin Anlaşılması. (S. Çukurçayır, Dü.) *Maliye Dergisi*(161), 326-336.

Mohamed, Y. (2016). İş Bölümü ve Teorik Temelleri: İbn- i Haldun ve Adam Smith'in Karşılaştırılması. *İslam İktisadi ve Emek* içinde (G. Kafa, Çev., s. 165 - 203). İstanbul: İGİAD Yayınları.

Özden, M. (2014). İktisadi Büyüme ve Kalkınma Olgusunda Dış Tiicaretin Yeri ve Önemi: Türkiye Örneği.

Özel, M. (2017, 10 19). *İslam İktisadı Araştırmaları.* www.ekonomi.org. (10.19.2017)

Özkılıç, İ. (2006, Eylül). İbn Haldun'da İktisadi Kalkınmanın Dinamikleri ve Girişimcilik. *Akademik Bakış*(10), 1-14.

Özsoy, İ. (2010). İktisadi Adam ve Toplum Adamı. R. Özbay, F. Solak, Y. Bülbül, & G. Çelik (Dü.), *Birinci İktisat Tarihi Kongresi* içinde (s. 231-249). İstanbul: Ekonomikve Sosyal Tarih.

Öztürk, N. (2005, Ocak- Haziran). İktisadi Kalkınmada Eğitimin Rolü. *Sosyo Ekonomi, 1,* 27-44.

Parasız, P. D., & Özer, P. D. (2005). *Bugünkü İktisadın Temelleri* (1. b.). İstanbul: Aktüel Yayınları.

Rodan, P. N. (2016). Doğu ve Güney-Doğu Asya'nın Sanayileşme Sorunları. *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, Artvin Çoruh Üniversitesi*(3), 120-133.

Savaş, V. (2000). *İktisadın Tarihi* (4. b.). Ankara: Siyasal Kitabevi.

Seker, F. (2007, Temmuz). Ekonomik Liberalizm ve Etik. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*. Kayseri.

Seker, F. (2007, Temmuz). Ekonomik Liberalizm ve Etik. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal bilimler Enstitüsü.

Seyidoğlu, H. (2013). *Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulama* (19. b.). İstanbul: Güzem Can Yayınları.

Smith, A. (2011). *Ulusların Zenginliği 2* (Cilt 2). (M. T. Akad, Çev.) İstanbul: Alan Yayıncılık.

Smith, A. (2012). *Ulusların Zenginliği 1* (Cilt 1). (M. Saltoğlu, Çev.) Ankara: Palme Yayıncılık.

Soofi, A. S. (2014, Ağustos). Economics of Ibn Khaldun Revisited. *History of Political Economy* , 1-23.

Spengler, J. J. (1964). Economic Thought of Islam: Ibn Khaldun . (C. U. Press, Dü.) *Comparative Studies in Society and History, 6*(3), 268-306.

Süngü, A. (2009). İbn Haldun'un Eğitim Felsefesi. *Yüksek Lisans Tezi*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi.

Şahin, Ç. E. (2013). *Adam Smith'den Chicago Okuluna, Siyasal İktisattan İktisat'a Beşeri Sermaye Teorisi: Teorik Kopuş ve Süreklilikler Üzerinden...* https://www.researchgate.net/publication/259296854. (04.18.2018).

Tabakoğlu, A. (2010). *İslam İktisadi ve Modern Kapitalizm.* http://www.islamiktisadı.net (05.20.2017).

Ülger, İ. (2004). *İbni Haldun Işığın Kaynağı Doğu - 4* (1. b.). İstanbul: Berfin Yayınları.

Weiss, D. (1995). Ibn Khaldun on Economic Transformation. *International Journal of Middle East Studies, 27*(1), 29-37.

Wilson, R. (2003). İslam Ekonomisinin Bir Öncüsü Olarak İbn Haldun. *16(4),* 533-539. (İ. H. İnal, Çev.) İslami Araştırmalar Dergisi.

Yavilioğlu, C. (2001). Ekonomik Kalkınma ve Motivasyon Arasındaki İlişki. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 2*(2), 109 - 130.

Yıldırım, E. (2006). İbn-i Haldun'un İktisadi ve Mali Düşünceleri. *Yüksek Lisans Tezi*. Kütahya: Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yıldırım, Y. (1990). İbni Haldun'un Metodu ve Umran Teorisi. *Yüksek Lisans Tezi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi.

AN INVESTIGATION ON THE FAMOUS KORAN TRANSLATORS OF THE PAST

Dr. İlknur SAVAŞKAN
Bursa Uludag University,Faculty of Education / ELT Dept.
ilknurp@uludag.edu.tr

ABSTRACT

The revelation of the Koran, the Holy book for the Muslims in the 7th century, gave rise to another conflict of interest among the religious societies of the time. The interaction of these societies with the Arab-Muslim society led to the necessity to understand the practice and beliefs of this new religious society and the transmission of their sacred book, calling attention to the translation of the Holy Koran. This sacred source text- the Holy Koran is written in Arabic and due to its nature of being accepted as the Word of God necessitates the translator to acquire religious and linguistic knowledge in order to preserve the true meaning of the text. In addition, its translation into the target language is best rendered as an interpretation or translation of the meanings.

Despite the point that the Holy Koran has been translated many times into many languages, in the former millennium there have been only a small number of translators who with their Koran translations have had an impact on the society. Based on this situation, the present study aims to investigate the work of these prominent translators in terms of the dynamic effect which their Koran translations (notably the English translations) have produced on the reader. This study has revealed that whether faithful to the source text or not, based on the intention of the translator holy text translations can have a potential impact and can be extremely influential on the target text reader.

Key Words: Holy Koran, translation, translator, history, famous.

1-Introduction

The existences of sacred texts are nearly as old as the existence of language itself. The relationship between translation and sacred texts has existed for ages and has been a controversial issue ever since the inception of translation studies. While translation facilitates linguistic and cultural transfer, holy texts which can be described as a subliminal power of language, has an additional element which facilitates and has the potential impact of influencing the interpretation of the reader and makes the translation of holy texts perhaps the most difficult category of literary translation. Nevertheless, holy texts which are an important component of most people's lives needs to be shared and despite the hardships this can be achieved through translation.

The 2015 report stated by the Pew Research Center claims that "as of 2010, there were an estimated 1.6 billion Muslims around the world, making Islam the world's second-largest religious tradition after Christianity…Looking ahead, the Center estimates that by 2050 the number of Muslims worldwide will grow to 2.76 billion, or 29.7% of world's population (Desilver & Masci, 2017)." Considering the point that the Holy Koran constitutes the most important source of authority for Muslims and the point that nearly a third of the world's population is Muslim, there is an excessive demand for the Koran. However, it must also be kept in mind that "fewer than 20 percent of Muslims speak Arabic, this means that most Muslims study the text only in translation (Mohammed, 2005)." As a result, translating the Koran is a must, while at the same time is an extremely holy and difficult duty.

Within the context of holy text translation, the translation of the Holy Koran, which is considered as the word of God, makes the translator's task even more difficult because in this process the translator needs to transfer or interpret the Arab Word of God verbatim. The Holy Koran is written in Arabic and this text has never been distorted since its revelation. This sacred text has been translated many times into many languages. However, among notable scholars the translation of the Holy Koran into the target language is best rendered as an interpretation or translation of the meanings. Based on this situation, the present study aims to investigate the work of the prominent translators who were influential in terms of the dynamic effect which their Holy Koran translations had on the audience of that period. The names of these famous translators are present as follows: Riccoldus de Monte Crucis, André Du Ryer, Gregory Sale, Muhammad Marmaduke Pickthall, and Abdullah Yusuf Ali.

2. Riccoldus de Monte Crucis

The Holy Quran, in the early 7th century was a revelation (the words of Allah transmitted through the Angel Gabriel) to the Prophet Mohammed, living in Mecca at the time. Despite the early period of the Holy Koran's revelation, the first Arabic-Latin translation of the Quran dates back to 1143, and it was not until after this Latin translation that the Koran was translated to the other Western languages (Inalcık 2017, 157). It is claimed that this translation "was carried out by Robertus Rotenesis and Hermannus Dalmata in 1143, but was not published until 1543 (as cited in: http://www.cyberistan.org/islamic/translate.htm)." However, before the publication of this translation, the religious work of Riccoldus de Monte Crucis (1243-1320) from Florence was very influential. Riccoldus, was defined as being one of the most learned scholars of Arabic and Islam in Latin Europe (Burman 2010). He did not provide a full translation of the Koran but instead a book about it and this work was published as *Contra Legem Sarraceno Rum* (1300).

A look at the history of Riccoldus, reveals that he had "joined the Dominican order in 1267. He quickly showed academic promise, and was appointed lecturer in the Dominican convent of Pisa in 1272 (Burman 2010). It is stressed that Riccoldus, in his career had become one of the most prominent "most learned scholars of Arabic and Islam in Latin Europe (ibid.)." It is stated that Riccoldus went to Baghdad to build (with the assistance of the Ilkhanid Argun Khan) a church there, and while he was there he learned Arabic. Afterwards, in Byzantine his book was translated to Greek and published in Seville in 1500, under the title 'Confutatio Alcorani' (Confutation of the Koran). Riccoldus's work on the translation of the meanings of the Koran, was appreciated by Martin Luther whom had "decided that the Dominican's negative critical assessment of Islam was perhaps correct after all (Grafton 2017, 665)" and had translated this work into German (Verlegung des Alcoran) in 1542 (Haleem 2017).

3. André Du Ryer

The publication of André Du Ryer's translation of the Holy Koran was named Alcoran de Mahomet (1647) On the cover of this translation, published in 1649 in London, the complete title is: The Alcoran of Mahomet, Translated out of Arabique into French; By the Sieur Du Ryer, Lord of Malezair, and Resident for the King of France, at Alexandria. And newly Englished, for the satisfaction of all that desire to look into the Turkish vanities. As can be seen from the title, Alexander Ross translated the Koran from Du Ryer's French translation into English in 1649. Among the problems of Du Ryer's translation of the Koran the main issue was that it was highly subjective. From the following quote that Ross had written in the introduction of his translation, it can be clearly observed that this is a highly unfaithful translation:

"There being so many Sects and Heresies banded together against the Truth, finding that of Mahomet wanting to the Muster, I thought good to bring it to their Colours, that so viewing; thine enemies in their full body, thou mayst the better prepare to encounter, and I hope overcome them (Ross 1649)."

Although this was highly prejudiced and false translation it claimed that it was "acceptable for a seventeenth-century public without being overly concerned with an accurate rendition of the content (Hamilton & Richard 2004,101–103)." But, Ross's translation was criticized in the 18th century by Gregory Sale who had pointed to the fact that Ross who was "utterly unacquainted with the Arabic, and no greater master of the French, has added a number of fresh mistakes of his own to that of Du Ryer: not to mention the meanness of his language, which would make a better book ridiculous (Sale, 1734)." If the era of Ross and the present era was compared, perhaps Ross would not have dared to employ such explicit prejudice and discriminatory language, and if he had published The Alcoran of Mahomet in the 21st century there is no doubt that he would have received much harsher revulsion than that of Salman Rushdie's (1988) novel Satanic Verses, the galvanizing book that is prohibited for translation and marketing in most Islamic countries.

4. Gregory Sale

One of the most famous English translations belongs to Gregory Sale and was published in 1734. In the 18th century Gregory Sale who had the duty to assist in the Arabic translation of the New Testament for the use of Syrian Christians which was commissioned in 1720 by the Society for Promoting Christian Knowledge criticized Du Ryer's translation (Haleem 2017) Sale had surprisingly been spurred to translate the Quran from its's original language- Arabic.

It is explained that “his tutor was an Italian named Dadichi, the king's interpreter at the time. Although Voltaire asserted that Sale had spent "five and twenty years in Arabia where he had acquired a profound knowledge of the Arabic language and customs," this was ruled out in his biography by the historian R.A. Davenport as being "opposed by the stubborn evidence of dates and facts (as cited in: http://www.cyberistan.org/islamic/translate.htm)."

5. Muhammad Marmaduke Pickthall

In the late 19th century in Britain, the Woking Mission was formed and Muslims had established the first place of worship of their own, the Muslim literary society that developed under the presidency of Abdullah Yusuf Ali (Kose, 1996). M. Pickthall, a convert to Islam, was also among members of this society and Marmaduke Pickthall after his conversion to Islam was also named Muhammad Pickthall. He published his English translation of the Quran under the title *The Meaning of the Glorious Koran* (1930).

According to Mohammed, (2005, p.58) “Pickthall was aware of the problems of the Christian missionaries' translations and sought to remedy the defects….He first endorsed the position of Muslim scholars that the Qur'an was untranslatable but maintained that the general meaning of the text could still be conveyed to English speakers. Aware that heavily annotated works detracted from focus on the actual text, Pickthall provided few explanatory notes and tried to let the text speak for itself.” This Koran translation was successful and was reprinted by various publishers. In this present era this translation is freely available on the internet. It is claimed that “from its first appearance in 1934 until very recently, was the most popular English version among Muslims (Mohammed 2005, 58).”

6. Abdullah Yusuf Ali

One of the most influential and popular Koran translations is *The Holy Qur’an* (1934) which is the rendition of Abdullah Yusuf 'Ali. Several Muslim scholars have built upon the Yusuf 'Ali translation. In 1989, Saudi Arabia's Ar-Rajhi banking company financed the U.S.-based Amana Corporation's project to revise the translation to reflect an interpretation more in conjunction with the line of Islamic thought followed in Saudi Arabia. Ar-Rahji offered the resulting version for free to mosques, schools, and libraries throughout the world (Mohammed, 2005, p.58).”

This translation of the Quran Abdullah Yusuf 'Ali along with its revision and editing by The Presidency of Islamic Researches-IFTA was published in 1989 by King Fahd Holy Qu 'ran Printing Complex under the title: *The Holy Quran - English Translation of the Meanings and Commentary, by Abdullah Yusuf Ali and IFTA*. This adequate and faithful translation is freely available on the internet from many web links: for e.g. https://issuu.com/allah1/docs/the-holy-quran.

Conclusion

As can be seen in the present study, in the former millennium there have been only a small number of translators who with their Holy Koran translations have had an impact on the society. Within the act of translation, Holy Koran translators aiming to fulfil their mission of mediation have had a major role in the operations of religious transmission and social interaction of enlightening readers. To sum up, this study has revealed Holy Koran translations are a representation based on the ideology and social categorization

of the group that it was procured for. This study has also discussed the issue that that whether faithful to the source text or not, based on the intention of the translator holy text translations can have a potential impact and can be extremely influential on the target text reader.

References:

Ali, A.Y. (1989) The Holy Qur'an: English Translation of the Meanings and Commentary. Al-Madinah Al-Munawwarah: Presidency of Islamic Researches, IFTA, Call and Guidance.

Burman, T. E., Riccoldo da Monte di Croce. Christian-Muslim Relations 600-1500, General editor David Thomas. Consulted online on 13 July 2018 at: http://dx.doi.org/10.1163/1877-8054_cmri_COM_24694 first published online: 2010

Desilver, D. & D. Masci. (2017) World's Muslim Population More Widespread than you Might Think. (Online) http://www.pewresearch.org/fact-tank/2017/01/31/worlds-muslim-population-more-widespread-than-you-might-think/ Accessed on 18.02.2018.

Grafton, D. D. (2017) "Martin Luther's Sources on the Turk and Islam in the Midst of the Fear of Ottoman Imperialism." The Muslim World, vol. 107, no. 4, pp. 665–683.

Haleem, M. A. (2017) Exploring the Qur'an: Context and Impact. London: I. B. Taurus.

Hamilton, A, & Richard, F, (2004). André Du Ryer and Oriental Studies in Seventeenth-Century France. Studies in the Arcadian Library, vol. 1. Arcadian Library in association with Oxford Uni. Press, London and Oxford, UK

Inalcık, H. (2017). Osmanlı ve Avrupa- Osmanlı Devleti'nin Avrupa Tarihindeki Yeri. Pub. by Kronik Kitap, Istanbul.

Kose, A. (1996) Conversion to Islam: A study of native British converts, London: Kegan

Mohammed, K. (2005). Assessing English Translations of the Qur'an. Middle East Quarterly. Spring, Pp. 58–71, p. 58. (Online) http://www.meforum.org/717/assessing-english-translations-ofthe-quran/#_ftnref58 Accessed on 03/12/2017.

Pickthall M. M. (1930). The Meaning of the Glorious Koran. Hyderabad- Deccan. Government Central Press. (Online) Last retrieved on 12.02.2018 from: http://www.sacred-texts.com/isl/pick/

Sale, G. (1734). The Koran; commonly called the Alcoran of Mohammed: translated from the original Arabic. With explanatory notes, taken from the most approved commentators. To which is prefixed a preliminary discourse by George Sale. London, Printed by C. Ackers, for J. Wilcox. New Edition Vol. 1(1801)

TÜRKİYE'DE KATILIM BANKACILIĞI'NIN GELİŞİM SÜRECİ

Prof. Dr. Mehmet YÜCE
Uludağ Üniversitesi, Maliye Bölümü
mpyuce@yahoo.com

Dr. Öğretim Görevlisi Filiz ERYILMAZ
Uludağ Üniversitesi, İktisat Bölümü
filizgaygusuz@gmail.com

ÖZET

Son yıllarda ülkelerin hem büyüme performanslarının hem de üretim kapasitelerinin artırılabilmesi için gerekli olan finansmanın sağlanmasında konvansiyonel bankacılığın yerini faizsiz bankacılık ya da İslami bankacılık olarak da nitelendirilen Katılım Bankacılığı almıştır. Öyle ki doğrudan ticaretin finansmanına yönelik olması nedeniyle Katılım Bankaları üretimin finansmanında oldukça önemli rol oynamaktadırlar. Bu nedenle ekonomik büyümeye sağladıkları bu doğrudan katkı Katılım Bankalarının yükselişini sağlayan temel sebeplerin en başında yer almaktadır. Söz konusu öneminden dolayı tüm Dünya'da Katılım Bankacılığı'na verilen önem giderek artış göstermektedir. 2015 yılı itibarıyla, global anlamda Katılım Bankacılığı'nın toplam büyüklüğü yaklaşık 2 trilyon ABD doları iken, önümüzdeki yıllarda söz konusu bu büyüklüğün çift haneli bir büyüme hızı ile 2020 yılında 3,2 trilyon ABD dolarlık bir hacme ulaşacağı tahmin edilmektedir. Bu bağlamda bu çalışmada söz konusu gelişmeler ışığında Türkiye'de Katılım Bankacılığı sektörünün gelişimine yer verilecektir.

Anahtar Kelimeler: İslami Finans, Katılım Bankacılığı, Türkiye

Jel Kodları: D53, F65, G24

THE DEVELOPMENT PROCESS OF PARTICIPATION BANKING IN TURKEY

ABSTRACT

In recent years, conventional banking has been replaced by participation banking, which is also called interest-free banking or Islamic banking, in order to provide the necessary financing to increase both the growth performance and the production capacity of the countries. Participation banks play a very important role in the financing of production because of direct trade financing. Therefore, this direct contribution to economic growth is one of the main reasons behind the rise of participation banks. Due to this importance, the importance given to participation banking in the whole world is increasing. As of 2015, while the total size of participation banking is approximately 2 trillion US dollars in the global sense, it is estimated that in the coming years this size will reach a volume of US $ 3.2 trillion in 2020 with a double digit growth rate. In this context, in the light of these developments the development of participation banking in Turkey will be addressed in a comprehensive way in this study.

Key Words: Islamic Finance, Participation Banking, Turkey

Jel Codes: D53, F65, G24

1. GİRİŞ

Son yıllarda ülkelerin hem büyüme performanslarının hem de üretim kapasitelerinin artırılabilmesi için gerekli olan finansmanın sağlanmasında konvansiyonel bankacılığın yerini faizsiz bankacılık ya da İslami bankacılık olarak da nitelendirilen Katılım Bankacılığı almıştır. Öyle ki doğrudan ticaretin finansmanına yönelik olması nedeniyle Katılım Bankaları üretimin finansmanında oldukça önemli rol oynamaktadırlar. Bu nedenle ekonomik büyümeye sağladıkları bu doğrudan katkı Katılım Bankalarının yükselişini sağlayan temel sebeplerin en başında yer almaktadır. Söz konusu öneminden dolayı tüm Dünya'da Katılım Bankacılığı'na verilen önem giderek artış göstermektedir. 2015 yılı itibarıyla, global anlamda Katılım Bankacılığı'nın toplam büyüklüğü yaklaşık 2 trilyon ABD doları iken, önümüzdeki yıllarda söz konusu bu büyüklüğün çift haneli bir büyüme hızı ile 2020 yılında 3,2 trilyon ABD dolarlık bir hacme ulaşacağı tahmin edilmektedir.

Tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de her ne kadar yeterli büyüklüğe henüz ulaşamamış olsa da katılım bankacılığı sistemi son yıllarda özellikle de 2008 global krizinden sonra önemli bir ivme kazanmıştır. Ülkede ilk olarak 1983'de özel finans kurumlarının kurulmasına izin verilmesi ile birlikte ilk önemli adım atılmıştır. Türkiye'de 2014 yılı katılım bankacılığı raporuna göre 2000'li yılların başında katılım bankacılığına ait aktifler tüm bankacılık sektörü aktiflerinin yaklaşık % 2'si kadar iken bu oran 2004'te % 4,3'e ve 2013 yılında ise bu kez % 6,1 düzeyine erişmiştir. Bu oran her ne kadar küçük gibi gözükse de daha ayrıntılı bir inceleme yapıldığında 2005-2013 yılları arasında Türkiye'de katılım bankalarına ait aktiflerin geleneksel bankalar olan mevduat bankalarının aktiflerine göre daha yüksek bir büyüme sergilemiştir.

Söz konusu durumun öneminden dolayı bu çalışmada da ilk olarak dünyada katılım bankacılığının gelişimi ardından Türkiye'de katılım bankacılığının doğuşu ve gelişimine yer verilecektir. Son olarak Türkiye'de katılım bankacılığının swot analizine yer verilerek sektörü bekleyen fırsatlar ve tehditlere değinilecektir.

2. DÜNYA'DA KATILIM BANKACILIĞI'NIN GELİŞİMİ

Geleneksel bankacılığın faiz temelli çalışması ve İslam dininde de yasak olan faiz anlayışı nedeniyle yüksek dini hassasiyetlere sahip olan kişiler konvansiyonel finans sisteminden uzak durmuşlardır. Dünya'da ilk katılım bankacılığı çalışmaları 1960'lı yıllarda Mısır'da başlamış ve 1971 yılında ilk katılım bankası kurulmuştur (Türkmenoğlu, 2007: 1). Türkiye'de de global piysalara koşut olarak İslami bankacılık ya da faizsiz bankacılık olarak da adlandırılan katılım bankacılığı genellikle faizle çalışmak istemeyen dini hassasiyetleri olan müşteriler için uygulmaya konulmuştur. Temelde faiz yerine kar ve zararın paylaşılması prensibine dayalı olarak faliyet göstermek ve bu yönüyle de geleneksel bir diğer deyişle konvansiyonel bankacılıktan ayrılmaktadır. Bir diğer deyişle katılım bankacılığında kesinlikle faize yer yoktur (Kartal vd. 2017, 94).

Aşağıda Şekil 1'de de görüldüğü gibi İslami finans ürünleri içerisinde en büyük pay faizsiz bankacılık yada İslami Bankacılık olarak da anılan katılım bankacılığı almaktadır. Şekil 1' de görüldüğü gibi 2012 yılı itibariyle global anlamda İslami Finans'ın toplam büyüklüğü 1,6 trilyon $ civarındadır. Söz

konusu bu büyüklüğün yaklaşık 1,3 milyar $'ı bir diğer deyişle % 81'i katılım bankacılığı, % 14'lük kısmını oluşturan 244 milyar $' sukuk yani kira sertifikaları, % 3,9'u na denk düşen 62 milyar $'ı faizsiz yatırım fonları ve % 1'lik kısmı da faizsiz sigortacılık ürünlerinden oluşmaktadır (Deloitte, 2014: 3).

***Şekil 1**. Dünyada İslami Finans Sektör Dağılımı*

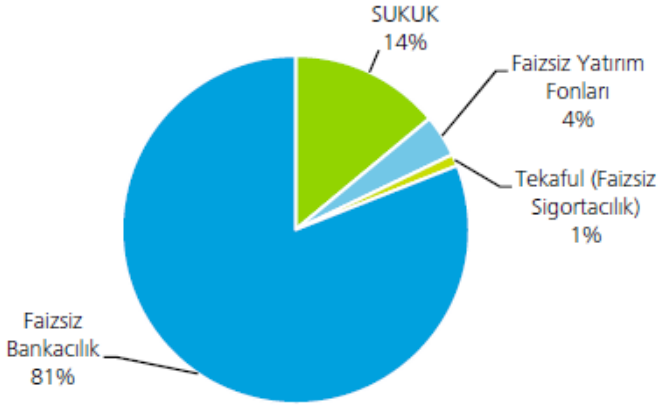

Kaynak: Deloitte, 2014

Katılım Bankalarının dünyada bulunduğu ülkeleri 2 grupta toplamak mümkündür. İlk grubu İran ve Sudan gibi ülkeler oluşturmaktadır. Bu gibi ülkelerde tüm katılım bankaları ve İslami finansa ait tüm kurumlar İslami finansın prensiplerine göre işlemektedir. Bir diğer deyişle bu ülkelerde faizli bankacılık tamamen yasaklanmış durumdadır. Malezya, Türkiye, BAE, Bangladeş, Endonezya, Ürdün ve Mısır gibi ülkelerde ikinci grup ülkeleri oluşturmaktadır. Bu gibi ülkelerde faizli ve faizsiz ürünler birlikte sunulduğundan dual bir yapı söz konusudur. Bu nedenle bu ülkelerde her iki sistem arasında önemli bir etkileşim yer almaktadır (Ergeç, vd., 2014: 55). Her iki sistem incelendiğinde katılım bankacılığının her iki sistemde de yeterince başarılı olamadığı anlaşılmaktadır. Söz konusu başarısızlığın altında yatan temel sorunun katılım bankacılığının faliyetlerini yerine getirmesini sağlayacak ilgili çevrenin ve gerekli iktisadi ve hukuki altyapı ve çerçevenin tam anlamıyla kurulamamış olmasından kaynaklanmaktadır (Kalaycı, 2003: 54).

İslami finans alanında ilk olarak 1963 yılında Mısır'da *Mit Gambr Katılım Bankası* kurulmuştur. Ardından 1975 yılında hem İslami finans alanında hem katılım bankacılığı alanında çok büyük yol katedilmesini sağlayan *İslami Kalkınma Bankası* kurulmuştur. Yine 1975 yılında İslami şartlara en uygun olan Dubai İslam Bankası kurulmuştur (Deloitte, 2014: 2). Katılım Bankacılığı'nın dünyadaki bölgesel dağılımı incelendiğinde karşımıza en başat bölgeler olarak Körfez İşbirliği Konseyi (GCC) ülkeleri ile Güneydoğu Asya ülkeleri gelmektedir. Söz konusu bu bölgelerde katılım bankacılığının bu denli önemli bir paya sahip olmasının arkasındaki en büyük neden bu ülkelerde hem kurumsal düzeyde hem de bireysel düzeyde faizsiz bankacılığa ait çok büyük ilginin ve yatırımın olmasından kaynaklanmaktadır. Katılım Bankacılığı'nın ülkeler düzeyinde payları incelendiğinde ise bu kez karşımıza Şekil 2'de de görülebileceği

gibi QUSMIT ülkeleri olarak adlandırılan Katar, Endonezya, Suudi Arabistan, Malezya, Birleşik Arap Emirlikleri ve Türkiye'nin yanı sıra Bahreyn ve Pakistan gibi ülkeler çıkmaktadır (Anaç vd., 2017: 147). 2012 yılı itibariyle söz konusu ülkeler içinde % 43'lük pay ile en büyük paya Suudi Arabistan, % 22 ile Malezya, % 15 ile BAE, % 9'luk pay ile Katar ve % 7'lik pay ile Türkiye ve son olarak % 4'lük pay ile Endonezya'dan oluşmaktadır (Ernst & Young, 2014: 15).

***Şekil 2**. Katılım Bankacılığı Aktiflerinin OISMUT Ülkelerine Göre Dağılımı*

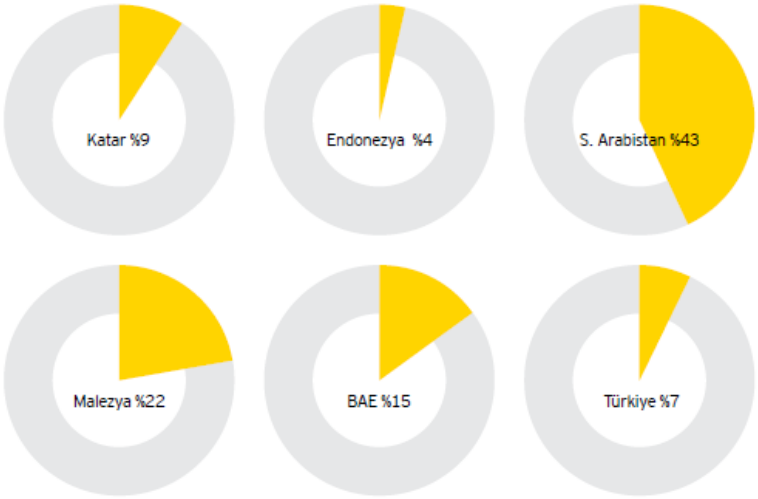

Kaynak: Ernst & Young, 2014

2000'li yıllara gelinmesi ile birlikte katılım bankalarının global piyasada 182 kuruma ulaştığı görülmektedir. Ayrıca yine söz konusu dönemde müslüman ülkelerin yanı sıra ABD, İngiltere ve İsviçre gibi müslüman nüfusun çok yoğun yaşamadığı ülkeler de katılım bankacılığı piyasasına hızlı bir giriş yaparak pazardaki paylarını ciddi oranda artırmışlardır. Söz konusu batılı bankalar içerisinde en önemlisi Citybank'tır. Dünyanın en büyük bankalarından biri olan Citybank 1997 yılında New York Merkez Bamkası'na başvurarak faizsiz bankacılık yapabilmek için izin almıştır. Bugün ititbariyle de bu banka dünyanın en büyük katılım bankaları arasında yerini almış durumdadır. Dünyada katılım bankacılığı'nın gelişimini 3 evreye ayırmak mümkündür. Bu evreler;

1- Katılım Bankalarının Doğuş Dönemi (1972- 1975): Söz konusu dönemde petrol ihraç eden İslam ülkelerinin petrol gelirleri artmıştır. Bu nedenle ilgili dönemde likidite de öenmli artışlar söz konusudur.

2- Katılım Bankalarının Gelişme Dönemi (1976-1983): Bu dönemde katılım bankaları Arap Körfezi'nden Malezya'ya ve İngiltere'ye yayıldığı dönemdir. Yine söz konusu dönemde çok sayıda uluslararası banka da kurulmuştur.

3- Katılım Bankalarının Olgunluk Dönemi: Söz konusu dönem 1983'den günümüze kadar olan dönemi temsil etmektedir. Bu dönemde petrol ihraç eden ülkelerin petrol gelirlerinde önemli düşmeler söz konusu olmuştur. Bu nedenle bu ülkelerde önemli oranda sermaye çıkışları yaşanmış ve bu nedenle bu ülkelerin ekonomik büyümelerinde ciddi yavaşlamalar yaşanmıştır. Fakat tüm bu olumsuz gelişmelere rağmen birçok ülkede çok sayıda katılım bankası kurulabilmiştir (Türkmenoğlu, 2007: 13).

Yukarıda da değinildiği gibi katılım bankacığının ivme kazanmaya başlaması 2000'li yıllara geçişle birlikte gerçekleşmiştir. Söz konusu dönemde katılım bankalarının verdiği hizmetler global piyadalarda artan bir taleple karşılaşmıştır. Fakat sektördeki en büyük kırılma 2008 yılında gerçekleşmiştir. 2008'de ABD'de yaşanan global kriz geleneksel bankacılığın karlılık oranlarını önemli ölçüde azaltırken, söz konusu kriz ile birlikte katılım bankalarının büyüme ve karlılıkları günden güne artış göstermiştir. Global krizin ardından katılım bankaları reel ekonomi ile de daha yakından faliyet göstermeye başlayarak daha dayanıklı hale gelmiştir. Aşağıda yer alan Şekil 3'de de görülebileceği gibi global krizden 5 yıl sonra global katılım bankacılığı aktifleri % 17'lik yıllık bileşik büyüme oranı ile büyüyürek 2013 yılı itibariyle 778 milyar $'lık bir büyüklüğe erişmiştir (TKBB, 2015: 11).

Şekil 3. *Global Katılım Bankacılığı'nın Aktifleri (2009-2013)*

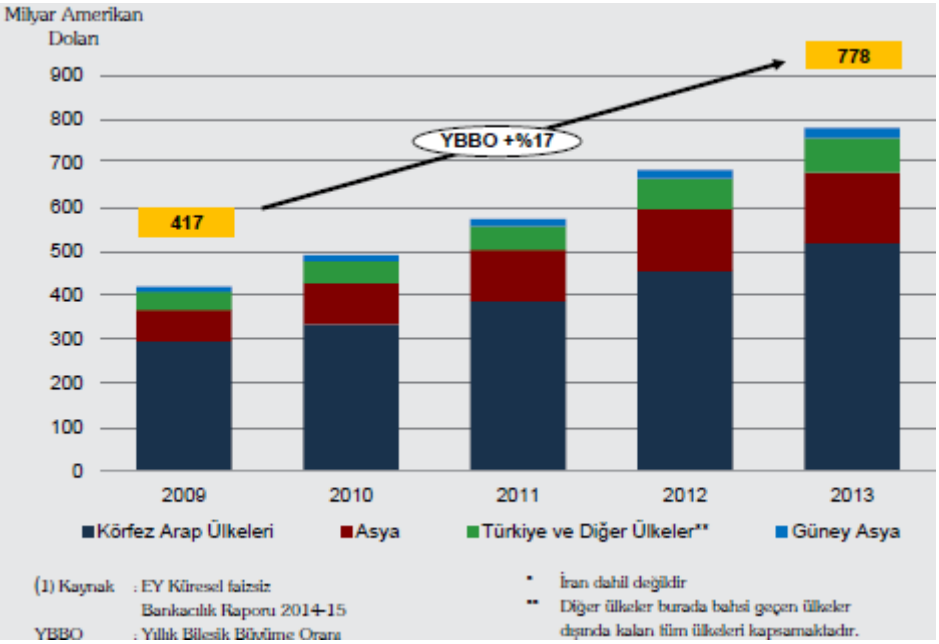

Kaynak: TKBB, 2015: 11.

3. TÜRKİYE'DE KATILIM BANKACILIĞININ GELİŞİMİ

Katılım bankacılığı'nın geçmişi her ne kadar M.Ö. yıllara uzanıyor olsa da modern çağda ilk ortaya çıkış süreci 1940-1950'li yıllara denk düşmektedir. Özellikle de 1970'lerden sonra oldukça hızlı bir gelişme evresi göstermiştir. Türkiye'de ise ilk faliyetlerine 1985 yılında başlamıştır (Doğan vd., 2017: 176). Her ne kadar Türkiye'nin Katılım Bankaları ile tanışması dışa açık bir ekonomi haline geldiği 1980'ler sonrasına

rast düşüyor olsa da daha önceki yıllarda da atılan bazı adımlar Katılım Bankacılığı'nın gelişimine zemin oluşturmuştur. Örneğin 1975 yılında Devlet Sanayi ve İşçi Yatırım Bankası (DESİYAB)' nın kurulmasıyla birlikte ilk kez faizsiz çalışan bir banka kurulmuştur. Yola faiz yerine verimlilik ve karlılık prensipleriyle çıkan DESİYAB 1978 yılında faizle çalışma kararı almıştır. Bu nedenle Türkiye'de her ne kadar katılım bankacılığına yönelik adımlar 1983'te atılmış olsa da bu bankanın kurulması faizsiz bankacılık için kuşkusuz çok iyi bir zemin hazırlamıştır (Kalaycı, 2003: 55).

Türkiye'de ilk olarak 1983 yılında 83/7506 sayılı Bakanlar Kurulu Kararnamesi ile özel finans kurumları şeklinde faliyetlerine izin verilen katılım bankaları ancak 2005 yılında uygulamaya konan 5411 sayılı Bankacılık Kanunu sayesinde katılım bankacılığı ismini alarak faliyetlerine devam edebilmiştir. Bu kanun sayesinde Katılım Bankaları kosundaki statü karışıkları sona ermiş ve Katılım Bankaları tıpkı mevduat ve yatırım bankaları gibi banka statüsüne kavuşmuştur. Bu nedenle 2005 yılına kadar olan süre Katılım Bankalarının Türkiye'deki kuruluş dönemi ve 2005'den sonraki dönem ise gelişim ve yayılım süreci olarak kabul edilebilir (Pehlivan, 2016: 298). 1983 yılında ilk kez yasanınçıkarılmasının ardından 1985 yılında Albaraka Türk ve Faysal Finans faliyetlerine başlamıştır. Bu iki kurumun ardından Anadolu Finans ve Kuveyt Türk'de faliyete geçerek onları İhlas Finans ve Asya Finans takip etmiştir. Fakat İhlas Finans ve Asya Finans birleşme ve iflaslar nedeniyle yola devam edememişlerdir. Sonuç olarak 2018 yılı itibariyle Türkiye'de 5 katılım bankası faliyetlerine devam etmektedir. Bu bankalar Kuveyt Türk Katılım Bankası, Albarak Türk Katılım Bankası, Türkiye Finans Katılım Bankası, Ziraat Katılım ve Vakıf Katılım Bankası'dır. Söz konusu bu bankalardan Ziraat Katılım ve Vakıf Katılım kamu sermayeli diğerleri özel sermayeli katılım bankalarıdır (Gül vd., 2017: 145).

Türkiye'de katılım bankaları cari hesap ve yatırım hesabı olarak adlandırılan hesaplar ile fon toplayıp, topladıkları bu fonları da bireysel ve kurumsal finansman, finansal kiralama ve proje bazlı kar-zarar ortaklığı gibi yöntemlerle kullandırmaktadırlar. Faizsiz bankacılık Türkiye'de konvansiyonel bankacılık ile benzer fonksiyonları yerine getirmektedir. Ama en önemli nokta İslam'a göre uygun olmayan ve yasak olan faliyetlerden uzak durarak faliyetlerini yerine getiriyor olmalarıdır. Katılım Bankacılığı'nın Türkiye'deki tüm bankacılık alanındaki payı yaklaşık % 5 iken Türkiye'nin de tüm global katılım bankacılığı alanındaki payı % 5 düzeyindedir. Bu açıdan değerlendirildiğinde Türkiye'nin söz konusu sahip olduğu pazar paylarının oldukça düşük olduğu dikkatleri çekmektedir. Türkiye'nin müslüman bir ülke olduğu dikkate alındığında söz konusu payı büyüebilmesi için oldukça güçlü yönleri olduğu söylenebilir.

Tablo 1. *Türkiye'de Katılım Bankacılığı'nın Swot Analizi*

Güçlü Yönleri	Zayıf Yönleri
Son yıllarda güçlü aktif, kredi ve mevduat artışı	Kredi kartı alanında yetersiz Pazar payı
Faizsiz ürün ve hizmetler için müşteri talebinin artması	Internet ve mobil bankacılığına artan fakat hala geleneksel bankaların gerisinde olan yönelim
Orta ölçekteki bankalarla arşılaştırıldığında yüksek özkaynak ve aktif karlılığın sağlanması	Geleneksel bankalar ile karşılaştırıldığında düşük likidite oranı
Orta Doğu ve Kuzey Afrika (MENA) bölgesinde güçlü muhabir banka ağına sahip olunması	Faizsiz ürünlerin yol açtığı kısıtlamalar sebebiyle geleneksel bankalar ile tüm ürünlerde rekabet edilememesi
Kıymetli maden ürünlerinde faizsiz kazanç farklılık yaratabilme olanağı	Geleneksel bankalara kıyasla daha düşük coğrafi erişim
	Geleneksel bankalar ile karşılaştırıldığında başlıca bir ürün farklılığının olmaması
Fırsatlar	**Tehditler**
Genç ve geniş nüfus	Ölçek ekonomisi avantajı ile lider konumundaki bankaların artan gücü
Hükümetin KOBİ'ler için özellikle Anadolu'da artan desteği	Küresel ekonomide yaşanan sorunlar
Kayıtlı ekonomiyi arttırmak amacıyla strateji ve vergi düzenlemelerinde ilerleme kaydedilmesi	Kredi büyümesine etki eden munzam karşılık oranlarında artış
MENA bölgesi ve İslam ülkeleriyle artan dış ticaret	Düşük seviyede yerel tasarruf oranı
Bankacılık sistemi konusunda artan müşteri/ katılımcı farkındalığı	Yatırımcıların katılım bankacılığı ürünleri konusundaki bilgi eksikliği
Bankacılık hizmetlerinde farklılık yaratarak faizsiz geliri arttırma potansiyeli	
Banka hizmetleri (yeterince) almayan nüfus	
Doygunluğa ulaşmış ve/veya yeterince pazarlanamamış ürün ve hizmetler	

Kaynak: ASBÜ, 2017

Tablo 1 incelendiğinde özellikle 2008 global krizinin hemen ardından güçlü aktif, kredi ve mevduat artışının olması, faizsiz ürün ve hizmetler için müşteri talebinin artması, orta ölçekteki bankalarla arşılaştırıldığında yüksek özkaynak ve aktif karlılığın sağlanması, orta Doğu ve Kuzey Afrika (MENA) bölgesinde güçlü muhabir banka ağına sahip olunması, kıymetli maden ürünlerinde faizsiz kazanç farklılık yaratabilme olanağı gibi sektörel güçlü özelliklere sahip olduğu görülmektedir. Bu güçlü özelleiklerinin yanı sıra ülkede genç ve geniş nüfusun yer alması, hükümetin KOBİ'ler için özellikle Anadolu'da artan desteği, kayıtlı ekonomiyi arttırmak amacıyla strateji ve vergi düzenlemelerinde ilerleme kaydedilmesi, MENA bölgesi ve İslam ülkeleriyle artan dış ticaret, bankacılık sistemi konusunda artan müşteri/ katılımcı farkındalığı, bankacılık hizmetlerinde farklılık yaratarak faizsiz geliri arttırma potansiyeli, banka hizmetleri (yeterince) almayan nüfus ve doygunluğa ulaşmış ve/veya yeterince pazarlanamamış ürün ve hizmetler konusunda da önemli fırsatlara sahip olması da katılım bankacılığı pazar payının artırılması için önem arz etmektedir. Katılım bankalarının kredi kartı alanında yetersiz pazar payı, internet ve mobil bankacılığına

artan fakat hala geleneksel bankaların gerisinde olan yönelim, geleneksel bankalar ile karşılaştırıldığında düşük likidite oranı, faizsiz ürünlerin yol açtığı kısıtlamalar sebebiyle geleneksel bankalar ile tüm ürünlerde rekabet edilememesi, geleneksel bankalara kıyasla daha düşük coğrafi erişim ve geleneksel bankalar ile karşılaştırıldığında başlıca bir ürün farklılığının olmaması gibi zayıf yönleri de mevcuttur. Söz konusu zayıf yönlerinin yanı sıra ölçek ekonomisi avantajı ile lider konumundaki bankaların artan gücü, küresel ekonomide yaşanan sorunlar, kredi büyümesine etki eden munzam karşılık oranlarında artış, düşük seviyede yerel tasarruf oranı ve yatırımcıların katılım bankacılığı ürünleri konusundaki bilgi eksikliği gibi Türkiye'de katılım bankacılığı sektörünü tehdit eden önemli durumlar söz konusudur. Bu nedenle Türkiye'nin global katılım bankacılığı sektöründeki % 5 olan Pazar payını artırabilmesi için güçlü yönleri ve fırsatlarından en iyi şekilde yararlanması gerekmekte ve ayrıca yine katılım bankaclığı sektörünün zayıf yönlerini ve tehditlerini de iyi analiz edilerek bu alandaki risklerin minimuma indirilmesi önem taşımaktadır (ASBÜ, 2017: 17).

Türkiye konun olarak Orta Doğu, Asya ve Avrupa'nın tam oratsında yer almaktadır. Bu nedenle Türkiye birçok yönden katılım bankacılığı açısından potansiyel bir Pazar olarak nitelendirilmektedir. Türkiye'nin bu anlamda en çok dikkat çeken yönü katılım bankalarının hızla büyümesi, ülke çoğunluğunun müslüman olması, İslami finans açısından henüz yeterince gelişmemiş ve potansiyel bir Pazar niteliği taşıması, son yıllarda Orta Doğu ülkeleri ile gelişen ilişkileri, Avrupa Birliği'ne girebilmek için sürdürdüğü çabalar, Asya ve Avrupa piyasaları arasındaki konumu ve hükümetin İstanbul Finans Merkezi Projesi kapsamındaki gelecek dönemlerde katılım bankacılığı açısından uygulayacağı teşviklerde katılım bankacılığının Türkiye'de gelişmesi açısından büyük umutlar vadetmektedir (Türker, 2010: 52).

3. SONUÇ

Ekonomik büyümeye sağladıkları doğrudan katkı Katılım Bankalarının yükselişini sağlayan temel sebeplerin en başında yer almaktadır. Söz konusu öneminden dolayı tüm Dünya'da Katılım Bankacılığı'na verilen önem giderek artış göstermektedir. Türkiye'de de özellikle 2008 global krizinin hemen ardından katılım bankacılığı aktifi mevduat ve kredi oranında ciddi bir büyüme kaydedilmiştir. Fakat söz konusu büyüme trendine rağmen global ve yerel Pazar payı incelendiğinde Türkiye'nin katılım bankacılığı alanında önemli mesafeler katetmesi gerektiği söylenebilir. Bunun için sektöre ait güçlü yönlerin, fırsatların en iyi şekilde değerlendirilmesinin yanı sıra zayıf yönlerin ve tehditlerin yarattığı risklerin ve belirsizlerin en aza indirilmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Anaç, T. ve Kaya, F. (2017). Bireysel Müşterilerin Katılım Bankacılığını Tercih Etmesini Etkileyen Faktörler, *Bartın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,* Cilt 8, Sayı 15, ss. 145-182.

Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi [ASBÜ] (2017). Uluslararsıs İslami Finans ve Katılım Bankacılığı: Stratejik Değeri ve ASBÜ Girişimi. Ankara, ss. 1-40.

Deloitte (2014). Türkiye'de Katılım Bankacılığı: Büyüme Yolundaki Önemli Adımlar, Ocak 2014, ss. 1-20.

Doğan, B. B., Kaya, M. ve Narçiçek, N. (2017). Dünya Bankacılık Sektöründe İslam Bankacılık Sisteminin Gelişimi, Çalışma Prensipleri ve Türkiye'de İslam Bankacılığı Üzerine Bir Analiz, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi,* Yıl: 5, Sayı: 48, Haziran 2017, ss. 175-190.

Ergeç, E. H., Kaytancı, B. G. ve Toprak, M. (2014). Katılım Bankası Müşterilerinin Bankacılık Sistemi Kullanım Tercihleri: Mevduat Bankaları İçin İslami Bankacılık Penceresi, *Tüketici ve Tüketim Araştırmaları Dergisi,* Cilt 6, Sayı 2, Aralık, ss. 53-90.

Ernst & Young (2014). Dünya İslami Bankacılık Rekabet Raporu: 2013- 2014 Sektörel Dönüşüm, ss. 1-84.

Gül, M. E., Torun T. ve Dumrul, C. (2017). Türk Katılım Bankalarının Fon Kaynaklarını Etkileyen Faktörler ve Bu Bankaların Klasik Bankalarla İlişkileri Üzerine Bir Uygulama, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,* Sayı: 50, Temmuz-Aralık, ss. 141-166

Kalaycı, İ. (2013). Katılım Bankacılığı: Mali Kesimde Nasıl Bir Seçenek?, *Int. Journal of Management Economics and Business,* Vol. 9, No. 19, ss. 51-73.

Kartal, M. T. ve Demir, C. H. (2017). Türkiye'de Katılım Bankacılığında Sorunlu Kredilerin Varlık Yönetim Şirketlerine Satışı Üzerine Bir İnceleme ve Yöntem Önerileri, *İslam Ekonomisi ve Finansı Dergisi,* Cilt1, ss. 89-115.

Pehlivan, P. (2016). Türkiye'de Katılım Bankacılığı ve Bankacılık Sektöründeki Önemi. *Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi,* Nisan, Yıl: 16, Sayı: 31, ss. 296- 324.

Türker, H. (2010). İslami Finans Sisteminde Finansal Aracılık: Dünyadaki Gelişmeler ve Sermaye Piyasasının Geliştirilmesi Açısından Türkiye için Öneriler, Sermaye Piyasası Kurulu Aracılık Faliyetleri İdaresi Yeterlilik Etüdü, 1-52.

Türkiye Katılım Bankaları Birliği [TKBB] (2015). Türkiye Katılım Bankaları Strateji Belgesi: 2015- 2025, 1-92.

Türkmenoğlu, R. E. (2007). Katılım Bankacılığı ve Türkiye'deki Finansal Yapı. Kırklareli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

SOSYAL SORUMLU YATIRIM PERSPEKTİFİNDEN İSLAMİ FİNANS: ELEŞTİRİLER VE ÖNERİLER

Dr. Öğr. Üyesi Narman KUZUCU
Beykent Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, (İng.) İşletme Bölümü
narmankuzucu@gmail.com

ÖZET

Sosyal sorumlu yatırım ve İslami finans son dönemde gelişmekte olan ve yatırımcıların ve akademisyenlerin ilgisinin arttığı alanlardır. Bu çalışmanın amacı; İslami finansa, sosyal sorumluluk ve sürdürülebilirlik penceresinden bakarak, İslami finansın teoride ve uygulamada ne kadar sosyal sorumlu olduğunu tartışmak, literatürde getirilen eleştirileri ve ihtiyaçları dikkate alarak, öneriler ortaya koymaktır. Çalışmamızda kavramsal bir yaklaşım izlenmiştir. Bu amaçla öncelikle bu iki olgu arasında karşılaştırma yapılarak, benzerlik ve farklar ele alınmıştır. Sosyal sorumlu yatırım veya bir diğer adlandırmayla sosyal finansın çekirdek konuları olan çevre, sosyal kaygılar ve kurumsal yönetişim konularında İslami finans uygulamalarının performansı tartışılmıştır. Literatüre bakıldığında, kâr odaklılığın yanında, İslami değerlerle uyumlu olan doğruluk, adalet, eşitlik, insan hakları, çevrenin korunması, dezavantajlı kesimlerin finansal imkânlardan faydalandırılması gibi konularda İslami finansın daha duyarlı olması gerektiği yönünde öneriler öne çıkmaktadır. İslami kurallarla uyuşmayan alkol, kumar, faiz gibi negatif izlemelerin yanı sıra, İslami değerlerle uyumlu anılan konuların pozitif izleme kriterleri içine alınması önerilmektedir. İslami finans araçlarının çeşitliliğinin artırılması, pazarın büyümesini, gelişmesini ve daha fazla yatırımcıya hitap edilmesini sağlarken, özden uzaklaşılarak konvansiyonel finansın taklit edildiği eleştirileri getirilmektedir. Özellikle *sukuk* aracı bu bakımdan eleştirilirken, kâr odaklı projelerden daha ziyade, kalkınma amaçlı ve sosyal nitelikli projeler için uygun olduğu değerlendirilmektedir. Bir diğer öneri de; *vakıf, zekat* gibi müesseselerin geniş anlamda İslami finans kapsamında değerlendirilerek, sosyal amaçlara hizmeti, finansal getiriden ziyaden sosyal getiriyi hedefleyen etki yatırımları modellerine uyarlanabileceğidir.

Anahtar Kelimeler: Etki Yatırımları, İslami Finans, Sosyal Sorumlu Yatırım, Sukuk

ISLAMIC FINANCE FROM THE PERSPECTIVE OF SOCIALLY RESPONSIBLE INVESTING: CRITIQUES AND SUGGESTIONS

ABSTRACT

Socially responsible investing and Islamic finance have emerged as growing areas of interest for both investors and academics. The objective of this study is to argue that Islamic Finance is how socially responsible in theory and practice by assessing Islamic Finance from the perspective of socially responsible investing and to make suggestions by considering the criticism in the literature and the needs. We follow a conceptual approach in this study. For this purpose, we compare and contrast the two phenomenons initially. We make a discussion about the performance of the Islamic finance practices on the environmental, social and corporate governance issues that are the core areas of socially responsible investing or, in other terms, of social finance. In surveying the literature, we find suggestions that Islamic finance should be more responsive to some social and ethical issues such as fairness, justice, equity, human rights, protecting the environment and supporting communities with financial means since those are already in line with Islamic values. As well as negative screenings excluding alcohol, gambling and interest, positive screenings including aforementioned ethical values and social issues should be incorporated into screening process. Developing a wide range of Shari'ah-compliant financial products provides more investors and grows the market. On the other hand, there is a criticism that Islamic finance mimics conventional interest-based products. *Sukuk* is criticized particularly in this regard. However, we assess that sukuk is a suitable instrument for social projects with development purposes, rather than profit-based projects. Another suggestion is that establishments such as *waqif* and *zakat* should be assessed in Islamic finance in broad terms and they should be adopted to impact investment models, which seek social return rather than financial return.

Key Words: Impact Investments, Islamic Finance, Socially Responsible Investing, Sukuk

GİRİŞ

Sosyal sorumlu yatırım (SSY) ve İslami finans (İF) son dönemde gelişmekte olan ve yatırımcıların ve akademisyenlerin ilgisinin arttığı alanlardır. Özellikle 2008 küresel finans krizinden sonra, tüm dünyada İF'ye hem pratik hem de akademik alanda ilginin arttığı görülmektedir. Söz konusu ilginin sonucunda, sadece İslam ülkelerinde değil, dünyanın önemli finans merkezlerinde *sukuk* gibi İF ürünlerinin hacmi önemli oranlarda artarken, beraberinde eleştiriler ve önerilerin de arttığı gözlenmiştir. Diğer yandan, SSY de bir yatırım stratejisi veya bir varlık sınıfı olarak akademik çevrenin ilgisini toplamıştır. SSY konusunda *sürdürülebilirlik* kapsamında çalışmalar yapılmaktadır. Bu çalışmadaki amacımız, İF'ye, sosyal sorumluluk ve sürdürülebilirlik penceresinden bakarak, İF'nin teoride ve uygulamada ne kadar sosyal sorumlu olduğunu tartışmak, literatürde getirilen eleştirileri, bu alandaki eksiklik ve ihtiyaçları dikkate alarak öneriler ortaya koymaktır. Çalışmamızda kavramsal bir yaklaşım izlenmiştir. Bu amaçla akademik literatür taranarak, günümüz İF uygulamalarına yönelik getirilen eleştiri ve öneriler değerlendirilmiştir.
Takip eden ilk bölümde SSY ve İF arasındaki benzerlik ve farklılıklar ortaya konarak karşılaştırma yapılmıştır. Sonrasında, ikinci bölümde İF'ye sosyal sorumluluk açısından getirilen eleştiri ve önerilere yer verilmiştir. Son bölümde ise, bulgular özetlenerek genel bir değerlendirme yapılmıştır.

1. SOSYAL SORUMLU YATIRIM VE İSLAMİ FİNANSIN KARŞILAŞTIRILMASI

SSY, kökeni itibariyle İF gibi dini referanslara sahiptir. Avrupa'da, İtalya'da ilk defa onbeşinci yüzyılda Katolik Franciscan grubunun kurumlarıyla başladığı, ABD'de ise sömürge döneminde, yine bazı dini grupların bağış fonlarının köle ticaretinde kullanılmasına karşı çıkmalarıyla ilk sorumlu yatırım örneklerinin görüldüğü iddia edilmiştir (Chiappini, 2017). İslam medeniyetinde ise, ilk çağlarından itibaren görülmeye ve gelişmeye başlayan *vakıf* kurumları, SSY için uygun örneklerdir.

Yirminci yüzyıl başlarında bazı yatırımcılar tarafından alkol, silah gibi "günah" kabul edilen endüstrilere yatırım yapılmak istenmemesi, bu tür hassasiyetleri dikkate alan yatırım fonlarının gelişmesine neden olmuştur. Sorumlu yatırım, 1960 ve 70'lerde dini çerçeveden çıkıp, Vietnam savaşı ve Güney Afrika'daki ırk ayrımcılığı gibi olayların da etkisiyle daha protest bir çerçevede toplumsal amaçlara yönelik bir yatırım şeklini almıştır (Chiappini, 2017: 20).

Birleşmiş Milletler, 2006 yılında Sorumlu Yatırım Prensiplerini (UN PRI) yayınladı. Söz konusu prensiplerle çevresel ve sosyal ve yönetişimsel (ÇSY) kriterlerin çerçevesi belirlenmiştir (UN PRI, 2016). Günümüzde topluma zararlı olduğu düşünülen (örn. tütün, alkol veya çevreye zarar veren işletmeler) alanlara yatırım yapmamayı ifade eden negatif izlemenin yanı sıra, çevresel, sosyal ve kurumsal yönetişimle ilgili konularda iyi uygulamalara yer veren işletmelere veya projelere yatırım yapmayı ifade eden pozitif izleme yöntemi kullanılmaktadır. Bu tür yatırımlar daha çok *(sosyal) etki yatırımı* olarak adlandırılmaktadır (Bennett & Iqbal, 2013: 217).

İF prensipleri, İslam hukukunca belirlenen kurallara dayanır. Bu kuralların başında da faiz yasağı gelir. Bununla birlikte, İslam'da kumar ve alkolün meşru görülmemesinden dolayı, bunların işletilmesi veya ticaretiyle ilgili yatırımlar negatif izleme kapsamındadır. Söz konusu sınırlamalarda, topluma ve bireye olumsuz etkilerin engellenmesinin amaçlanmış olması nedeniyle, İF'nin sosyal sorumlu niteliğinden söz etmek mümkündür. Bu bağlamda, SSY ile İF'nin pek çok benzerlikleri olduğu gibi farklılıkları da mevcuttur. İlerleyen bölümlerde, ikisi arasındaki benzerlik ve farklar incelenecektir.

1.1. Benzerlikler

Geleneksel finans kapsamında yatırımcılar, risk ayarlı getirilerinin maksimizasyonunu amaçlarken, SSY ve İF'de bireyler ahlaki değerlerine ve inançlarına uygun olarak paralarını yönlendirme çabası içindedir. Hem SSY hem de İF'de yatırımcılar geleneksel finansta olduğu gibi ekonomik getiri elde etmeyi amaçlamakla birlikte, buna ilaveten aynı zamanda inanaçlarına veya değerlerine uygun olarak paralarının kullanılmasından sosyal getiri elde edilmesini beklemektedirler.

Bir diğer ortak özellik, ikisinin de sermaye piyasalarında sabit getirili yatırımlardan ziyade özkaynaklara yatırım yapmaya odaklanmasıdır. İF'nin risklerin adil paylaşımını gerektirmesinin ve faizi yasaklamasının sonucu olarak, özkaynak yatırımları öne çıkmıştır. Benzer şekilde, SSY kapsamında portföylerde çeşitli izleme teknikleri uygulandığından, hisse senedi yatırımları sabit getirili araçlara göre daha uygun bulunmuştur (Bennett & Iqbal, 2013: 212). Bununla birlikte, Bennett ve Iqbal (2013) bir çeşit İF enstrümanı ve aynı zamanda sabit getirili yatırım aracı olan Sukuk'un, SSY için de uygun bir araç olduğunu, böylece Sukuk'un İslami finans ile geleneksel sermaye piyasaları arasında köprü görevi üstlenebileceğini savunmuşlardır.

Hem İF'de hem de SSY'de yapılacak yatırımlar seçilirken, negatif izleme tekniği kullanılır (Bennett & Iqbal, 2013; BinMahfouz & Hassan, 2013). Bireysel ve kurumsal yatırımcılar, yatırım alanlarını seçerken bir tür filtreleme ve seçim kriterleri kullanırlar. Bu yöntem, izleme olarak adlandırılmaktadır. İzleme, negatif ve pozitif izleme olmak üzere iki türlü yapılmaktadır. Negatif izlemeyle, sosyal sorumlu yatırımcıların duyarlılık taşıdığı bir takım sosyal, etik veya dini değerlerine aykırı alanlara yatırım yapılmaz. Bu alanlarda faaliyet gösteren işletmeler çıkarılır. Örneğin, sağlığa zararlı ya da günah kabul edilen tütün, alkol, kumar gibi alanlardaki işletmelere yatırım yapılmaması, insan hakları ihlallerine karışan, çevreye zehirli atık bırakan işletmelerin kapsam dışı bırakılması negatif izleme sonucudur. Pozitif izleme ise ÇSY kriterlerine göre sınıfında en iyi uygulamalara yer veren işletmelere yatırım yapılmasını ifade eder. Örneğin, geri dönüşüm konusunda en iyi uygulamalara yer veren; şeffaflık, paydaş hakları konularında duyarlı işletmelerin yatırım için seçilmesi, pozitif izleme sonucudur (Fullweiler, 2016).

1.2. Farklılıklar

SSY ile İF'nin en temel farklılığı, İF'deki faiz yasağıdır. İF'de faiz kesin bir şekilde yasaklanmıştır. Bu nedenle finans sektöründe faaliyet gösteren işletmelere ve İslam'ın faiz yasağına uymayan konvansiyonel finans kurumlarına yatırım yapılmaz. Faiz araçlarının yanı sıra, pek çok türev ürünler de İF'de yasaklanmıştır. Oysa ki SSY kapsamında, uygulamada varlıklar daha çok finans sektöründe bulunduğundan faizli enstrümanlar önemli bir yer tutmaktadır (BinMahfouz, 2016).

İF, belirsizlik içeren sözleşmelerin yapılmasını (garar), böylece taraflardan birine fazla riskin yüklenmesini meşru kabul etmez. İF risklerin paylaşımını öngörürken, konvansiyonel finans risklerin karşı tarafa transferini öngörür. SSY, bu yönüyle konvansiyonel finanstan ayrılmamaktadır (Marzuki & Worthington, 2016).

İslam'ın yenmesini ve ticaretini yasaklamış olduğu domuz eti gibi ürünler içeren yatırımlar İF'de kabul edilmez. Bu çerçeveden bakıldığında, İF kuralların ve düzenlemelerin etkisinde iken, SSY daha çok kurumsal yatırımcıların talepleri ve isteklerine göre şekillenmektedir. (BinMahfouz, 2016).

ÇSY kriterlerine uygunluk (örneğin, insan hakları, işçi hakları, çevre dostu üretim), SSY'nin temelini oluştur. Esasında İslam'ın özünde söz konusu hususlar teşvik edilmesine karşın, uygulamada İF yatırımcıları duyarlılık göstermemektedir. SSY, pozitif izlemeyle söz konusu alanlarda iyi uygulamalara yer veren işletme ve yatırımlara öncelik tanırken, İF sorumlu yatırımların aksine bu alanlarda bir pozitif izlemeye yer vermemektedir (BinMahfouz & Hassan, 2013; Binmahfouz, 2016). Günümüzde, pozitif izleme SSY'nin neredeyse temel belirleyicisiyken, İF bu tür uygulamalara yer vermemesiyle, SSY'den önemli düzeyde ayrılmaktadır.

İF uygulamalarının sosyal sorumluluk konusundaki tutumuna ilişkin şöyle bir vakayı aktarmakta fayda vardır. Vedanta Resources adında, Londra Borsası'nda işlem gören bir şirket, Hindistan'daki bir iştirakinin insan hakları ihlalleri ve çevreye verdiği zararlar nedeniyle 2007 yılında, sosyal sorumlu Norveç Emeklilik Fonu tarafından fondan çıkartılıyor. Fakat hiçbir İslami fon buna benzer bir tepkide bulunmuyor ve söz konusu şirket, FTSE İslami Endeksi'nde kalmaya devam ediyor (Ahmed, 2009).

İF uygulamalarında arındırma adı verilen bir işleme yer verilir. Bu işlem, elde edilen toplam gelirin, içindeki olası faiz ve benzer meşru kabul edilmeyen kazançlardan arındırılmasıdır. Arındırma, uygun görülmeyen kazançların miktarının belirlenerek veya tahmin edilerek, üçüncü kişilere bağış yapmak suretiyle gelir havuzundan çıkartılmasıyla gerçekleştirilir. SSY'de bu tür veya benzer bir uygulama yer almamaktadır (Binmahfouz, 2016).

Sayılan farklılıklar nedeniyle, İF'yi bir tür SSY olarak kabul etmenin doğru olmayacağı görülmektedir. İF'yi dini yatırımlar / fonlar olarak kabul etmek gerekir. Pek çok uygulamacı ve akademisyen, İF varlıklarını, dini fonlar veya inanç temelli fonlar olarak sınıflandırmaktadır (Forte & Miglietta, 2007; Binmahfouz, 2016). Kanaatimizce de, İF'yi, SSY'nin gelişimiyle günümüzde erişmiş olduğu mevcut yapısıyla karşılaştırdığımızda, benzerlikler bulunmakla birlikte, İF'nin SSY alanının dışında kaldığını söylemek gereklidir. Ancak bu kanaat, İF'nin sosyal sorumlu olmadığı hükmünü koymamaktadır.

2. ELEŞTİRİLER VE ÖNERİLER

2.1. Eleştiriler

Günümüz İF uygulamalarına getirilen en temel eleştiri, geleneksel finans ürünlerini taklit etmeye odaklanmış olduğudur (Bennett & Iqbal, 2013; Chong & Liu, 2009; El-Gamal, 2006; Kamla: 2009; Khan, 2010). Söz konusu eleştiriyi getirenler; İslami bankacılık ve finansın geleneksel piyasalara benzediği, İslami finansın bir pazarlama taktiği olarak kullanıldığı, İslami libasın altında konvansiyonel finans ürünlerinin giyildiği benzetmesini yaparak eleştiriler getirmişlerdir.

Pitluck (2016) gibi başka araştırmacılar ise, bu eleştiriye tamamıyla katılmamakla birlikte, İF araçlarının yüzeysel olarak konvansiyonel finans ürünleriyle benzerlik taşıdığını kabul etmektedir. Pitluck, İslami bankacılık ve finansın, mevcut finansal uygulamalara köklü bir eleştiri getiriyor olması nedeniyle, bir çeşit sosyal finans olduğunu kabul etmiştir. Ona göre, İF mevcut uygulamaların yerine vizyoner alternatifler koymaktadır. Fakat böylesi köklü bir maksadı olmasına karşın, İslami finans hızla geleneksel finansa benzemektedir. Pitluck, bu gözlemini yakınsama paradoksu olarak adlandırmaktadır. O, İF'nin geleneksel finansa yakınsamasının bazı nedenlerini sıralamıştır. Bu nedenler, İF'yi geleneksel finansa hızla yaklaştırdığı gibi, aynı zamanda büyüyerek hacminin artmasını sağlamıştır (Pitluck (2016).

Sosyo-ekonomik adalet ancak kar ve zararın paylaşımını içeren ürünlerin sunulmasıyla gerçekleşebilir. Bu nedenle özkaynaklara katılımı gerektiren finansal araçlar, her işte adaleti emreden İslam'a daha uygundur. Ne var ki İF kurumları murabaha gibi daha çok satış temelli, kar ve zararın paylaşılmasına dayanmayan ürünlerin sunulmasına odaklanmıştır (Marzuki & Worthington, 2016).

Örneğin, Chong ve Liu (2009), İF'nin esasının ortaklık temelinde olmasına karşın, İslami bankalarca yapılan finansmanın ancak % 0,5'inin özkaynaklara katılım, yani ortaklık yoluyla olduğunu belirtmişlerdir. Bu gibi nedenlerle, İF kurumları, İF'nin temel uygulamalarından saparak, topluma hizmet etme amacından çıkmakla eleştirilmişlerdir.

Haron ve Hisham (2005), Malezyadaki İslami bankaları inceleyerek, sosyo-ekonomik kalkınmaya verilen önem konusunda eksiklikler olduğu sonucuna varmışlardır. Karzı hasen gibi ürünlerin çok düşük paylarda olmasının bu durumun göstergesi olduğunu savunmuşlardır.

2.2. Şeffaflık, Raporlama ve Kamuya Açıklamaya İlişkin Eleştiri ve Öneriler

Şeffaflık ve kamuya açıklama yapma kurumsal yönetişimin ve sosyal sorumluluğun önemli bir unsurudur. Kurumsal sosyal sorumluluk (KSS) kapsamına giren konular, yıllık faaliyet raporlarında açıklanmalıdır. İF kurumları, bu bağlamda araştırmacılar tarafından incelenmiş ve belirlenen aksaklıklar nedeniyle eleştirilmişlerdir.

Maali vd. (2006) 10 ülkeden 29 İslami bankanın sosyal sorunluluk raporlamasını incelemişler ve performanslarının beklenenin çok altında olduğunu belirlediler. Hassan ve Harahap (2010) yaptıkları çalışmada KSS konusunda İF kurumlarının çok zayıf olduğunu, İslam'a göre ödenmesi zorunluluk olan zekatın kurumca verilip verilmediği konusunun dahi genelde açıklanmadığını buldular.

Maali vd. (2006) çevre konusunda, gelişmekte olan ülkelerin finansal kurumlarının gelişmiş ülkelerin kurumları kadar duyarlı olmadığını, İF kurumlarının çoğunun da gelişmekte olan ülkelerde olmasının söz konusu kurumların çevre gibi sosyal sorumluluk konularında yeterince duyarlı olmamalarını açıklayıcı olduğunu savunmuşlardır. Yine onlar, İF kurumlarının sosyal sorumluluk konusunda yeterli raporlama yapmamasının, İslami öğretinin yapılan iyiliklerin anlatılmasını istememesinden kaynaklanabileceğini değerlendirmişlerdir.

Batıda geliştirilen KSS ilkeleri, İslami kurallara ve ilkelere aykırı değildirler. Yine de bazı ilkeler İF kurumlarının yapısına uygun olmayabilir. Farklılıklar dikkate alınarak, İF kurumlarına uygun sosyal sorumluluk çerçevesi oluşturulmalıdır. Örneğin, Malezya Borsası 2006 yılında halka açık şirketler için KSS çerçevesi belirlediği gibi, 2015'te de İslami bankalar ve finansal kuruluşlar için ayrıca KSS çerçevesi belirledi. Söz konusu KSS çerçevesinde İslami etik ilkeleri, İslami kuruluşların uyması zorunlu ilkeler ve uyulması tavsiye edilenler olmak üzere iki grupta sunulmaktadır (Marzuki & Worthington, 2016).

İslami Finans Kuruluşları Muhasebe ve Denetim Kuruluşu (AAOIFI), 2010 yılında KSS'ye ilişkin bir standart yayınladı (Standart no.7). Söz konusu standart, 13 sosyal sorumluluk alanı belirlemektedir. Müşterilere karşı sorumluluk, çalışanlara karşı sorumluluk, bağışlar, sorumlu yatırımlar, zekat ve vakıf yönetimi bu sorumluluk alanları arasındadır. İlgili standartta, KSS şöyle tanımlanmaktadır: "İF kurumlarının finansal aracı olarak dini, iktisadi, yasal, etik ve isteğe bağlı sorumlulukları gereği yerine getirmeleri gereken tüm faaliyetleridir" (AAOIFI, 2010).

Bu tanıma göre KSS, İF kurumlarınca dini zorunluluklar ve etik değerler gereği uyulması gereken uygulamaların bir parçasıdır. Ancak bu standartlar, tüm İF kurumlarınca uyulması gereken zorunlu düzenlemeler değildir. Zaten bu standartları kabul edip uygulayan çok az sayıda İF kurumu mevcuttur (Dinar Standard & Dar Al-Istithmar, 2010).

Maqasid Shariah (*makâsidü'ş-şerîa)* Endeksi, İF kuruluşlarının sosyal sorumluluklarını değerlendirmek amacıyla, Mohammed vd. (2008) tarafından geliştirilmiş bir ölçüm endeksidir. Buna göre, İslami bankaların sürdürülebilirlik performansını ölçmek için bir takım rasyolar üretilmektedir. Anılan endeksi uygulayarak, Mohammed ve Shahwan (2013) İslami bankaların sosyal katılımcı olmaktan çok kâr odaklı olduğunu belirlediler. Antonio vd. (2012) Ürdün ve Endonezya İslami bankaları için söz konusu endeksi kullandılar. Endonezya İslami bankalarının *makâsid* performansının, Ürdün bankalarına göre daha iyi olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Söz konusu ölçümleme kapsamında yapılan çalışmalarda, pek çok İslami bankanın mali tablolarında ve bildirimlerinde bu hususlara ilişkin bazı kalemlerin ve performans göstergelerinin bulunmadığı belirlenmiştir. Bu durum, gerçekçi bir performans değerlendirmesi yapılmasını güçleştiren bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır. (Aliyu vd., 2017; Antonio vd., 2012). İslami bankaların finansal raporlamalarında yeknesaklık sağlanması, sosyal ve çevresel performans göstergelerinin kamuyla doğru ve şeffaf biçimde paylaşılabilmesini sağlayacaktır (Platonova vd., 2016)

İslam, kumar ve belirsizlik içeren konularda ticari sözleşme yapmayı yasaklamıştır. Zira haddinden fazla ve adil olmayan risk alınmasını uygun görmez. Buna göre İslam; şeffaflık ve kamunun veya tarafların tam bilgilendirilmesini ister. Sözleşmelerde ve işlemlerde asimetrik bilginin kaldırılması veya en aza indirilmesi gerekir. İF kurumları sosyal amaçlarının kamuya duyurulmasında ve kamuyla iletişim kurulmasında daha proaktif olmalıdır. Bu amaçla medya ve sosyal medya daha yoğun kullanılmalıdır (Marzuki & Worthington, 2016).

2.3. Öneriler

İslam ekonomisi ve finansının temelinde topluma hizmet ve toplum yararı olmasına karşın, sosyal sorumluluğun olması gerektiği ölçüde uygulamada ön planda tutulmadığı görülmektedir. Fakirlere ve ihtiyaç sahibi müslümanlara zekat verilmesi zorunlu kılınmıştır. İslam, zorunlu olan zekatın yanı sıra, sadaka verilmesi yani ihtiyacı olanlara bağış yapılması konusunda inananları teşvik eder. Bu bağlamda, İslami yatırımların aktif bir şekilde hareket etmesi, etki yatırımları gibi davranması gerekir (Bennett & Iqbal, 2013; Marzuki & Worthington, 2016).

Sauer (1997), SSY ve İslami kriterlere uygun portföy yatırımlarının riski artacağını ve getirilerinin de olumsuz etkileneceği görüşünü savunur. Çünkü bu tür portföyler, daha az çeşitlendirilmiş olacaktır. Ayrıca negatif izleme daha karlı fırsatların kaçırılmasına neden olabilecektir. Bununla beraber, işlem maliyetleri artacaktır. Diğer yandan aksi görüşü savunanlar, SSY ve İF'de uygulanan izlemenin portföyün istikrarını artırarak riski azaltacağını iddia etmişlerdir. İF'nin muhafazakar yapısı portföyün karlılığına ve daha az riskli olmasına etki edecektir. Ayrıca İF'de finansal kaldıraç oranı yüksek olan ve belirsizlik içeren işletmelere yatırım yapılmaması riski azaltacaktır (Hussein & Omran, 2005; Abdullah vd., 2007; Ghoul & Karam, 2007).

BinMahfouz ve Hassan (2013), İF ve SSY kapsamındaki yatırımların performanslarının ve sistematik risklerinin geleneksel, sınırlandırma olmayan portföylerinkinden farklı olmadığı sonucuna ulaştılar. Buna göre, İslami finansman kurallarına uymak veya sorumlu yatırım yapmak, bu tür yatırımcılar için bir getiri kaybı veya sistematik riskte bir artış anlama gelmiyor. Bu sonuçtan yola çıkarak ve İF

ürünlerinin sorumlu yatırım kriterlerine uygun olduğu kabulünden hareketle, İslami ürünlerin hem sorumlu yatırımcılara hem de geleneksel yatırımcılara pazarlanabileceği önerisinde bulundular (BinMahfouz & Hassan, 2013).

İslami finans ürünlerinin sürdürülebilirlik kriterlerine uygunluğu bu ürünlerin getiri ve risk düzeyinde önemli değişimlere neden olmamaktadır. Bu nedenle 'günah' olan alanlardan sakınmayı gerektiren negatif izlemenin yanı sıra, sosyal sorumluluk kriterlerine uygun pozitif izlemenin de İslami yatırımlara uyarlanması gerektiği görüşünü savunurlar. Örneğin, Dow Jones İslami Sürdürülebilirlik Endeksi (DJISI), 2006 yılında ilk defa sürdürülebilirlik ve kurumsal sosyal sorumluluk ilkelerini İF'yle birleştirerek hem İslami hem de sosyal kaygıları olan yatırımcı profiline hitap etmiştir (BinMahfouz & Hassan, 2013; Marzuki & Worthington, 2016).

Binmahfouz (2016) İslami yatırımlarda izlemenin daha sosyal amaçlı olması gerektiğini savunur. Dışlama kriterlerini, yani negatif izlemeyi insan hakkı ihlalleri ve çevre konularını da içine alacak şekilde genişletmelidir. Zaten bu, İslamin genel prensipleriyle, doğruluk, dürüstlük, adalet gibi kavramları içeren ahlaki değerleriyle örtüşmektedir.

Mikro finans ile geri kalmış, fakir Müslüman toplumların kalkınmasına destek olunmalıdır (Bennett & Iqbal, 2013). İF kurumları; fakirlerin konut sahibi olması, fakir öğrencilere burs sağlanması, finansal açıdan dezavantajlı sosyal kesimlere finansman sağlanması konusunda öncelik tanımalı, sosyal sorumluluklarını göstermelidirler (Barom 2013; Derigs & Marzban, 2008).

Bir yandan sukuk enstrümanının sosyal amaçlarla geliştirilmesi önerilirken, diğer yandan özkaynak enstrümanlarına ağırlık verilmesi önerilmiştir. Sosyal sorumlu sukuk, pek az rastlanılan bir ihraç türüdür. Az da olsa Malezya ve Endonezya'da bu amaçla ihraç edildiği işlemler mevcut olmakla birlikte, genelde İslam Kalkınma Bankası bu tür ihraçlar yapmaktadır. Sukuk, SSY ve IF'nin kesiştiği nokta ya da ikisinin arasında bir köprü olabilir (Bennett & Iqbal, 2013). İF kurumları, yeni ürünlerinin geliştirilmesinde borçlanma araçlarından ziyade kar ve zarara katılımı içeren özkaynak finansmanına yönelmelidir. Bu, islamın ilkeleriyle ve sosyal sorumluluk anlayışı ile daha uyumludur (Marzuki & Worthington, 2016).

İF'nin gelişmesinde ve kendine özgü finansman teknikleri geliştirmesinde, özellikle batılı ülkelerde, mevzuat engeli önemli bir husustur. İF'nin sosyal sorumlu sonuçlar üretmesi ve söz konusu engelin aşılabilmesi için yasal mevzuat ve düzenlemelerde gerekli kolaylıklar sağlanmalıdır. Pitluck (2016), İslami finansın alternatif ve vizyoner bir finans projesi olmasına rağmen, geleneksel finansa yakınsamasını, bir sosyal finans savunucusu olarak yeni finansal modeller kurulması adına önemsemiştir. Ona göre, İslami finans için batı ülkelerinde uygun yasal mevzuat altyapısı hazırlanmalı ve gerekli kolaylıklar sağlanmalıdır. Örneğin, 2007'de İngiltere'de bir İslami banka kar ve zarara katılımlı mevduat hesabı ürünü sunmak istediğinde, İngiliz bankacılık otoritesi bunun mevcut yasaya aykırı olduğunu, mevduat hesaplarının anaparayı garanti etmesi gerektiğini bildirmiştir. Yoğun müzakereler sonrasında bulunan formüle göre İslami banka anaparayı ödemeyi taahhüt edecek, ancak müşteriler dini inançları gereği kar ve zararın paylaşılması uygulaması altında yapılan ödemeyi reddetme hakkına sahip olacaklardır. Pitluck'a göre, İngiltere bankacılık otoritesi böyle bir ara çözüm bulmak yerine İslami prensiplere uygun olarak kar ve zararı paylaşan bir mevduat hesabı türünü yasal olarak kabul edebilirdi. Nitekim Malezya bankacılık mevzuatına göre, anaparanın koruma altında olduğu geleneksel mevduat hesapları ile riskin paylaşıldığı yatırım hesapları beraberce kullanılmakta, ancak ayrı ayrı düzenlenmektedir (Pitluck, 2016).

Vakıf, zekat gibi müesseseler geniş anlamda İF kapsamında değerlendirilmeli; finansallaşma değil, toplumsal amaçlarla finansman sağlanmalıdır. Asutay (2012), ilk olarak kalkınma gibi sosyal amaçlarla kurulan İF kurumlarının ticari kurumlar haline gelmede mali açıdan başarıyı yakaladığını, ancak İslam'ın temel prensiplerinin oluşturduğu *İslam Ahlak Ekonomisi* esas alındığında, söz konusu kurumların sosyal başarısızlık olduğunu kaydetmektedir. Asutay, İF kurumlarının değer odaklı olması ve kalkınma gibi toplumsal amaçlara hizmet etmesi gerektiğini savunmaktadır. Bu amaçla; İF'nin vakıf, zekat fonları, mikro finans kuruluşları, rehin sandıkları, İslami kalkınma bankaları, sosyal yatırım kuruluşları ve etik fonlar gibi bankacılık dışı kuruluşların da aracılığıyla İslami temele dönmesini önermektedir (Asutay, 2012). Kanaatimizce, pozitif sosyal etkinin yanı sıra rekabetçi olmayan bir finansal getiri de sağlayan etki yatırımları modelleri İF müesseselerine uyarlanabilir. Yakın zamanda sorumlu yatırımların sosyal etkilerinin ve sosyal getirilerinin ölçülmesine yönelik farklı metodolojiler geliştirilmiştir (Chiappini, 2017: 36-43). İF yatırımlarında sosyal etki performansının ölçülmesi, İF'nin *makâsidü'ş-şerîa* kapsamındaki performansının nesnel ve nicel olarak ölçülmesini sağlayacak, paydaşlarla ve kamuyla paylaşılan sonuçlar, İF kurumlarının daha fazla sosyal sorumlu olmasında ve hareket etmesinde baskı unsuru olacaktır.

Tecrübelerimizden yola çıkarak oluşturduğumuz kanaate göre, İF'nin sosyal sorumluluk konusunda iştahının olmamasının önemli nedenlerinden birini, bizzat İF müşterileri ve İF kurumlarının ortak ve yöneticilerinin oluşturduğu İF yatırımcı çevresinde aramak gereklidir. Zira İF müşterilerinin, kurum ortaklarının ve yöneticilerinin mali kaygılarının, yani iktisadî kazanç sağlama isteklerinin sosyal sorumluluk ve toplumsal fayda elde etme isteklerinin önüne geçtiği anlaşılmaktadır. Keza, hem arz tarafında hem de talep tarafında maliyet veya getiride birkaç puanlık bir oynaklıkta, müşterilerin veya fon sağlayıcıların kolaylıkla konvansiyonel bankacılık ve finansa yönelebildikleri gözlenmektedir. Bu durum, İF kurumlarının finansal getirilerinde azalmaya neden olacak, sosyal etki yatırımlarının veya sosyal projelerin desteklenmesini daha az olası kılmaktadır. Oysa ki İslami niteliği olmayan sosyal sorumlu yatırımcılar, sosyal getiriyi finansal getiriye tercih edebilen bir karakter taşımaktadır. İslami önekini taşıyan bir finans modelinin paradoksu olarak gördüğümüz bu olayın davranışsal araştırmalar için saha açtığı kanaatindeyiz.

4. SONUÇ

Farklı sosyal gruplara ait yatırımcıların, çoğu zaman dini inançlarından bağımsız bir şekilde, gelişmekte olan SSY'den ve etki yatırımlarından, İF'nin ve İF yatırımcısının öğreneceği şeyler olduğunu değerlendiriyoruz. Salt düşük riskli ve sabit oranda getiri elde etmek amacıyla, İslam'ın belirli gayeler amacıyla koyduğu faiz yasağını 'kağıt üzerinde' çizilen yapılandırmalar yoluyla aşan yatırımlar biçimsel olarak İF kapsamında değerlendirilse bile, bunların İslam'ın toplumun faydasını hedefleyen ilkeleriyle örtüşmediği açıktır. Bu bakımdan İF, bir an önce konvansiyonel finans ürünlerini neredeyse bire bir kopyalayan yaklaşımı terk ederek, sosyal sorumlu yatırımlara yönelmelidir.

İF araçlarının çeşitliliğinin artırılması, pazarın büyümesini, gelişmesini ve daha fazla yatırımcıya hitap edilmesini sağlarken, özden uzaklaşılarak konvansiyonel finansın taklit edildiği eleştirileri kanaatimizce haklıdır. Özellikle *sukuk* aracı bu bakımdan bir yandan eleştirilirken, diğer yandan söz konusu aracın kalkınma amaçlı ve sosyal nitelikli projeler için uygun olduğu değerlendirilmektedir. Bu amaçla, kamu ya da sivil toplum tarafından sukuk ihraçlarının yapılması önerilmektedir. Yakın zamanda gelişme gösteren, yenilikçi bir sosyal finans aracı olan sosyal etki tahvillerinin İF prensipleriyle uyum sağlayabileceğini değerlendirmekteyiz. Sukuk aracının sosyal etki tahvillerinin yapılarına benzer şekilde

yapılandırılarak, sosyal etkinin ön planda tutulduğu ve sonrasında sosyal etkinin ölçüldüğü sukuk ihraçlarını önermekteyiz. Bu alanda kamu kuruluşları ve vakıfların öncülük etmesi gerektiği kanaatindeyiz.

Çalışmamızda öne çıkan bir diğer öneri de; *vakıf, zekat* gibi müesseselerin geniş anlamda İF kapsamında değerlendirilerek, finansal getiriden ziyaden pozitif sosyal etkiyi hedefleyen etki yatırımlarıyla bütünleştirilmesidir. Anılan müesseseler; mikro finans kuruluşları, zekat fonları gibi araçlarla plasman sağlayabilecek ve sosyal fayda elde edilebilecektir. Böylece toplumun geniş kesimleri İF'nin imkanlarından faydalanarak finansmana erişimleri sağlanacak, ilke olarak İF'nin amaçladığı toplumsal kalkınma ve dayanışma gerçekleştirilmiş olacaktır.

KAYNAKÇA

AAOIFI. (2010). Governance Standard No. 7: Corporate social responsibility, conduct, and disclosure for Islamic Financial institutions. Bahrain: AAOIFI.

Abdullah, F., Hassan, T. & Mohamad, S. (2007). Investigation of performance of Malaysian Islamic unit trust funds. *Managerial Finance*, 33(2), 142-153.

Ahmed, I. (2009). Incorporating Socially Responsible Investing in Islamic Equity Investments. London: Cass Business School.

Aliyu, S., Hassan, M. K., Yusof, R. M. & Naiimi, N. (2017). Islamic banking sustainability: A review of literature and directions for future research, *Emerging Markets Finance and Trade*, 53(2), 440-470.

Antonio, S. M., Sanrego, Y. D. & Taufiq, M. (2012). An analysis of Islamic banking performance: Maqasid index implementation in Indonesia and Jordania. *Journal of Islamic Finance*, 1(1), 12–29.

Asutay, M. (2012). Conceptualising and locating the social failure of Islamic finance: Aspirations of Islamic moral economy vs. the realities of Islamic finance. *Asian and African Area Studies*, 11(2), 93–113.

Barom, M. N. (2013). Conceptualising a strategic framework of social responsibility in Islamic economics. *International Journal of Economics, Management and Accounting*, 21(1), 65–95.

Bennett, M. S. & Iqbal, Z. (2013). How socially responsible investing can help bridge the gap between Islamic and conventional financial markets. *International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management*, 6(3), 211-225.

Binmahfouz, S. & Hassan, M. K. (2013). Sustainable and socially responsible investing: Does Islamic investing make a difference? *Humanomics*, 29(3), 164–186.

Chiappini, H. (2017). Social Impact Funds: Definition, Assessment and Performance, Palgrave Studies in Impact Finance, Springer: Switzerland.

Chong, B. S. & Liu, M.-H. (2009). Islamic banking: Interest-free or interest-based? *Pacific-Basin Finance Journal*, *17*(1), 125–144.

Derigs, U. & Marzban, S. (2008). Review and analysis of current Shariah-compliant equity screening practices. *International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management*, 1(4), 285–303.

Dinar Standard and Dar Al-Istithmar. (2010). Social responsibility trends at Islamic financial institutions: Based on 2009 social responsibility survey. Dinar Standard and Dar Al-Istithmar.

El-Gamal, M. A. (2006). Islamic Finance: Law, Economics, and Practice. Cambridge, UK and New York: Cambridge University Press.

Fullweiler, S. (2016). Sustainable finance. O. M. Lehner (Ed.), Routledge Handbook of Social and Sustainable Finance içinde, 17-34. New York: Routledge.

Haron, S., & Hisham, B. K. (2005). Wealth mobilisation by Islamic banks: The Malaysian case. M. Iqbal & R. Wilson (Ed.), Islamic Perspectives on Wealth Creation içinde, 49–68. Edinburgh: Edinburgh Scholarship Online.

Hassan, A., & Harahap, S. S. (2010). Exploring corporate social responsibility disclosure: The case of Islamic banks. *International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management, 3*(3), 203–227.

Ghoul, W. & Karam, P. (2007). MRI and SRI mutual funds: A comparison of Christian, Islamic (morally responsible investing), and socially responsible investing (SRI) mutual funds. *Journal of Investing*, 16(2), 96-102.

Hussein, K.A. & Omran, M. (2005). Ethical investment revisited: Evidence from Dow Jones Islamic indexes. *The Journal of Investing*, 105-124.

Kamla, R. (2009). Critical insights into contemporary Islamic accounting. *Critical Perspectives on Accounting, 20*(8), 921–932.

Khan, F. (2010). How "Islamic" is Islamic banking? *Journal of Economic Behavior & Organization, 76*(3), 805–820.

Maali, B., Casson, P. & Napier, C. (2006). Social reporting by Islamic banks. *ABACUS*, 42(2), 266–289.

Marzuki, A. & Worthington, A. C. (2016). Social responsibility in Islamic Finance, O. M. Lehner (Ed.), Routledge Handbook of Social and Sustainable Finance içinde, 193-203. New York: Routledge.

Mohammed, M. O., Razak, D. A. & Taib, F. M. (2008). The performance measures of Islamic banking based on the Maqasid Framework. IIUM International Accounting Conference (INTAC IV), 25 Haziran 2008, Putra Jaya, Malaysia. Erişim tarihi: 12 Ekim 2018. http://irep.iium.edu.my/10121/1/INTAC_4(accounting).Revised.pdf.

Mohammad, M. O. & Shahwan, S. (2013). The objective of Islamic economic and Islamic banking in light of Maqasid Al-Shariah: A critical review. *Middle-East Journal of Scientific Research*, 13, 75–84.

Paranque, B. ve Erragragui, E. (2016). Islamic investment versus socially responsible investment: Lessons from comparison. B. Paranque & R. Perez (Ed.), Finance Reconsidered: New Perspectives for a Responsible and Sustainable Finance içinde, 355-383. Emerald Group Publishing Limited.

Pitluck, A. Z. (2008). The convergence paradox of Islamic finance. O. M. Lehner (Ed.), Routledge Handbook of Social and Sustainable Finance içinde, 364-380. New York: Routledge.

Platonova, E. (2013). Corporate social responsibility from an Islamic moral economy perspective: A literature survey. *Afro Eurasian Studies*, 2, 272‑297.

Sauer, D.A. (1997). The impact of social-responsibility screens on investment performance: evidence from the Domini 400 social index and Domini equity fund. *Review of Financial Economics*, 6, 23-35.

UN PRI. (2016). Principles for Responsible Investment Brochure. Erişim tarihi: 10 Eylül 2018. https://www.unpri.org/download?ac=1534.

KATILIM BANKALARININ ETKİNLİĞİNİN ÖLÇÜLMESİ: TÜRKİYE VE MALEZYA KARŞILAŞTIRMASI

Prof. Dr. Mehmet Akif ÖNCÜ
Düzce Üniversitesi, İşletme Fakültesi, Uluslararası Ticaret Bölümü
mehmetakifoncu@duzce.edu.tr

Dr. İstemi ÇÖMLEKÇİ
Düzce Üniversitesi, İşletme Fakültesi, Uluslararası Ticaret Bölümü
istemicomlekci@duzce.edu.tr

Doktora Öğr. Yusuf GEZER
Düzce Üniversitesi, İşletme Bölümü
yusufgezer@gmail.com

ÖZET

Ülkelerin üretim ve gelirlerinden sağlanan artışlara ek olarak sosyal ve kültürel alanlarındaki yapısal değişikliklerin yanında ekonomi ve politika alanlarında karşılaşılan değişimler, ülkeler için ekonomik kalkınma açısından oldukça önem arzetmektedir. Ülke ekonomilerinin temel hedefleri arasında yer alan ekonomik kalkınmanın sağlanması ve sürdürülebilir kılınmasında etkili olan birçok faktör vardır. Bu faktörlerden birisi de bankacılık sektörüdür. Bu sektörde varlığını hissettirmeye başlayan katılım bankacılığı ise dünya genelinde ve ülkemizde özellikle son 10 yılda çok büyük bir gelişme kaydetmiştir. Çalışmada katılım bankacılığı, katılım bankalarının bankacılık sektörü içerisindeki büyüklüğü ve ülke ekonomilerinin kalkınması üzerinde olan etkisi ele alınmıştır. Türkiye ve Malezya'da faaliyet gösteren katılım bankalarının 2014-2015 ve 2016-2017 yıllarına ilişkin etkinliği Veri Zarflama Analizi yöntemi ile analiz edilmiştir. Çalışma sonucunda, Malezya katılım bankalarının incelenen tüm dönemlerde etkin olduğu, buna karşın Türkiye katılım bankalarının 2016 ve 2017 yıllarında etkin olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca katılım bankaların etkinliğinde en önemli rolünün teknolojik gelişimi üstlenmeleri olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Katılım Bankacılığı, İslami Finans, Etkinlik, Veri Zarflama Analizi.

MEASUREMENT OF EFFICIENCY OF PARTICIPATION BANKS: COMPARISON OF TURKEY AND MALAYSIA

ABSTRACT

In addition to the increases in production and income of countries, the structural changes in social and cultural areas, as well as the changes in economic and policy areas, are very important for the countries in terms of economic development. There are many factors that are effective in ensuring and sustaining economic development, which are among the main objectives of the country's economies. One of these factors is the banking sector. Participation banking, which has started to make its presence felt in this sector, has made great progress in our country and especially in the last 10 years. In this study, the impact of participation banking and participation banks on the size of the banking sector and the development of the economies of the country are discussed. The effectiveness of participation banks operating in Turkey and Malaysia for the years 2014-2015 and 2016-2017 was analyzed by Data Envelopment Analysis. As a result of this study, it was determined that Malaysia participation banks were effective in all periods of study, while Turkey participation banks were effective in 2016 and 2017. In addition, it has been concluded that the most important role of participation banks in the event is their undertaking of technological development.

Key words: Participation Banking, Islamic Finance, Effectiveness, Data Envelopment Analysis.

1. GİRİŞ

Türkiye’de mevcut kabul gören "katılım bankacılığı", İslam ilkeleri doğrultusunda geliştirilen ve ülkeler arası kabul görerek yayılan İslami bankacılık sistemi olarak bilinen faizsiz bir finans sisteminin uygulanmasıdır. Katılım Bankacılığı; fon toplama ve kullandırma işlemlerinde "faiz" aracını kullanmayan, onun yerine fon toplama işleminde kâr ve zarara katılma modelini, fon kullanma işleminde de müşteriye doğrudan nakit verme yerine mal ve hizmet tedariki, kiralanması, kar/zarar ortaklığı yatırımı modellerini uygulayan bir bankacılık türüdür (TKBB, 2010). Faizsiz bankacılığın geçmişi çok eski zamanlara kadar uzansa da, ilk modern İslam Bankası 1963'te Mısır'da kurulmuştur. Müslüman olmayan bir ülkedeki ilk İslami banka, İngiltere de 2004 yılında kurulmuştur.(Chong ve Liu, 2009). Birçok ülkede geleneksel bankaların araçları arasında faizsiz finans enstrümanlarını da görmek mümkündür. City Bank, American Express Bank ve HSBC gibi uluslararası bankaların yanı sıra yerli sermayeye güvenerek faaliyet gösteren konvansiyonel bankalar, operasyonlarında bu tür araçları kullanmaktadır(Shaikh ve Jalbani, 2009).

İslami bankacılığın Malezya’da ki uygulamaları bugün dünyanın en gelişmiş bankacılık sistemlerinden biridir. Malezya, İslami fonların hacmi, fon yönetimi, sukuk ve faizsiz sigorta işlemleri açısından öncü bir ülkedir. Bu konularda Türkiye Malezya'yı bir model olarak almaktadır. 2012 yılında, Türkiye katılım bankaları Birliği ile Malezya İslam bankaları Birliği arasında bir mutabakat zaptı imzalanmış ve iki ülke arasında faizsiz bankacılıkta işbirliği başlamıştır(TKBB, 2012).

Türkiye'de İslami finans, 1983 yılında özel finans kurumları birliği altında faaliyete başlasa da 2005 yılında katılım bankacılığı adını alarak Türk bankacılık sistemine katılmıştır. Son yıllarda katılım bankaları hızla ilerlemiş ve Türk bankacılık sektöründeki payını artırmıştır. 2005 yılından bu yana, katılım bankacılığında şube sayısında %341’lik, personel sayısında ise %283’lük bir artış yaşanmıştır. 2005-2014 yılları arasında Türk bankacılık sektörünün varlıkları %390 oranında artarken, katılım bankacılığı sektörünün varlıkları %948’lük bir artış göstermiştir. Katılım bankalarının sektördeki varlık payı 2005 yılında %2.44 iken, bu oran 2015'te %5.19’a yükselmiştir. (Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu, BDDK, 2015).

Katılım bankacılığında yaşanan bu gelişmeler, bu bankaların etkinliğini ve verimliliğini önemli bir konu haline getirmiştir. Bu çalışmada katılım bankacılığı, katılım bankalarının bankacılık sektörü içerisindeki büyüklüğü ve ülke ekonomilerinin kalkınmasındaki etkisine yer verilmiş ve Türkiye'de İslami bankacılığın etkinliği ve verimliliği dünya örnekleri ile mukayese edilmiştir. Türkiye’de faaliyet gösteren katılım bankalarının, diğer ülkelerdeki İslami bankalarla karşılaştırmasına yönelik literatürde yeterli düzeyde çalışmaların olmaması, çalışmanın önemini ortaya koymaktadır. Çalışmada öncelikle İslami bankacılığın tarihi ve gelişimi hakkında bilgi verilmiş, daha sonra İslami bankaların verimliliği üzerine bir literatür incelemesi sunulmuştur. Yöntem kısmında etkinliği ve verimliliği incelenen bankalar ve araştırmada kullanılan yöntem hakkında bilgi verilmiş, dördüncü bölümde elde edilen bulgular sunulmuştur. Son bölümde ise çalışma kapsamında ulaşılan sonuçlar değerlendirilmiştir.

2. LİTARETÜR TARAMASI

Literatürde, İslam bankalarının iki ayrı tipteki verimliliği ile ilgili karşılaştırmaları içeren çalışmalar görülmektedir. Aynı ülkedeki ticari bankaların ve İslami bankaların verimliliği veya farklı ülkeler ve bölgeleri karşılaştıran çalışmalar olduğu görülmektedir. Türkiye'de İslami bankaların verimliliği ve verimliliği üzerine çalışmalar bulunmaktadır. Bu çalışmalar, genel olarak, faizsiz bankaların ve geleneksel bankaların verimliliklerini karşılaştırmaktadır.

Türkiye'de bankacılık sektörü altında faaliyet gösteren Seküler ve Katılım Bankalarının etkinliklerini araştıran (Ada ve Dalkılıç, 2014); toplamda 22 bankanın 2009-2010-2011 dönemi için Türkiye'de faaliyet gösteren 4 Katılım bankası, Malezya'da faaliyet gösteren 18 İslami Bankayı incelemiştir. Araştırmada, ölçeğe göre değişken getirili VZA ve Malmquist Toplam Faktör Verimlilik Endeksi kullanılmıştır. Çalışmada toplam varlıklar ve toplam kaynakları girdi olarak kullanırken, toplam mevduat ve dönem net kâr/zararı çıktı değişkeni olarak kullanılmıştır. Çalışma sonucunda 2009 yılında Türk Bankalarının, Malezya'daki bankalara göre ölçek etkinliğinin yüksek olmasına karşın 2010 ve 2011 yıllarında ise düşük olduğu görülmüştür(Ada ve Dalkılıç (2014).

Moualhi (2015), 2006-2012 yılları arasında Birleşik Arap Emirlikleri, Kuveyt, Katar, Suudi Arabistan, Türkiye, Bahreyn, Ürdün, Yemen ve Mısır'da faaliyet gösteren toplam 33 İslami Bankanın etkinliğini ölçmüştür. Çalışmada 2 farklı girdi (Toplam Mevduat ve Toplam Varlıklar) ve 3 farklı çıktı (Toplam Krediler, Toplam Mevduat Gelirleri ile Yatırımlar Gelirleri) kullanılmıştır. CCR varsayımında katılım bankaları etkin bulunurken, BCC varsayımında ise katılım bankaları etkin olduğu tespit edilmiştir.

Er ve Uysal (2012), Türkiye'de faaliyet gösteren 4 Katılım Bankası, 26 Mevduat bankası olmak üzere toplamda 30 bankanın etkinliğini Ölçeğe göre sabit getiri (CCR) ve ölçeğe göre değişken getiri (BCC) varsayımı altında girdi odaklı VZA kullanarak araştırmıştır. Personel sayısı, sermaye ve Toplam Aktifler girdi olarak alınırken, toplam mevduat/toplam fonlar, toplam krediler/Kullandırılan fonlar ve net kâr çıktı olarak alınmıştır. CCR varsayımında 2 katılım bankası 11 mevduat bankasını etkin bulunmuş, BCC varsayımında ise 3 katılım bankası ve 16 mevduat bankası etkin olarak tespit edilmiştir.

Buğan (2015), yaptığı araştırmada Türkiye'de faaliyet gösteren 4 katılım bankası ile 21 adet mevduat bankasının 2006-2012 yılları arasındaki verilerini kullanmıştır. Çalışmada toplam mevduat tutarları, faiz dışı gelirler ve faiz gelirleri girdi olarak kullanılırken kredi ve alacaklar, faiz gelirleri ve faiz dışı gelirler ise çıktı olarak değerlendirilmiştir. Çalışmada VZA ve Malmquist Toplam Faktör Verimliliği Endeksi yöntem olarak kullanılmıştır. Katılım bankalarının konvansiyonel bankalara göre daha sınırlı kaynak yapısına sahip olduğu, yıllara yaygın şekilde katılım bankalarının büyüme trendinde olduğu fakat halen konvansiyonel bankalara göre istenilen seviyede olmadığı belirtilmiştir.

Malezya, tek bir İslam ülkesi için yapılan literatürde bulunan çalışmalar için en yaygın durumdur. Norbaizura, Rosmanira, Mohd (2014), Ahmad ve Abdul-Rahman (2012), Ahmad Mokhtar ve ark. (2008), Kamaruddin ve ark. (2008), Sufian (2007), Mokhtar, Abdullah ve al-Habsh (2006), Ahmad Mokhtar ve ark. (2006) Malezya'da faaliyet gösteren İslami bankaları çalışmalarına dahil etmiştir.

Norbaizura, Rosmanira, Mohd (2014) DEA yöntemini kullanarak 2011 yılında Malezya'da faaliyet gösteren 10 İslami bankanın verimliliğini ölçmüştür. Ahmad ve Abdul-Rahman (2012), 2003 ve 2007 yılları arasında DEA yöntemini kullanarak Malezya'da faaliyet gösteren İslami ve geleneksel bankaların verimliliğini analiz etmiştir. Geleneksel bankaların yönetim verimliliği ve teknolojik gelişmeler açısından İslami bankalardan daha verimli olduğu tespit edilmiştir. Ahmad Mokhtar ve ark. (2008) 1997 ve 2003 yılları arasında DEA yöntemini kullanarak Malezya'da faaliyet gösteren İslami bankaların verimliliğini analiz etmiştir. İslami bankaların geleneksel bankalardan daha az verimli olduğu tespit edilmiştir. Kamaruddin ve ark. (2008) 1998 ve 2004 yılları arasında DEA yöntemini kullanarak Malezya'da faaliyet gösteren yerel ve uluslararası İslami bankaların verimliliğini analiz etmiştir. Sufian (2007), 2001 ve 2005 yılları arasında DEA yöntemini kullanarak Malezya'da faaliyet gösteren İslami bankaların verimliliğini analiz etmiştir. Malezya'da faaliyet gösteren İslami bankaların yetersiz ölçek verimliliği gösterdiği tespit edilmiştir. Mokhtar, Abdullah ve al-Habsh (2006) Malezya'da faaliyet gösteren İslami ve geleneksel

bankaların verimliliğini analiz etmişlerdir. İslam bankalarının verimlilik seviyesinin geleneksel bankaların seviyesinden daha düşük olduğu bildirilmiştir. Ahmad Mokhtar ve Ark. (2008) 1997 ve 2003 yılları arasında DEA yöntemini kullanarak Malezya'da faaliyet gösteren İslami bankaların verimliliğini analiz etmiştir.

Sufian ve ark. (2013) 2007 ve 2011 yılları arasında DEA yöntemini kullanarak Pakistan'da faaliyet gösteren İslami ve geleneksel bankaların verimliliğini analiz etmiştir. Bu çalışma, geleneksel bankaların İslami bankalardan daha iyi performans gösterdiğini ortaya koymuştur. Dedi Rachida ve Azza (2011) Mart 2010 ve Temmuz 2011 arasında toplanan verilere dayalı bir çalışmada DEA yöntemi kullanılarak Endonezya'da faaliyet gösteren İslami ve geleneksel bankaların verimliliği analiz edilmiştir. Bu çalışmada Malezya'da bulunan Islami bankacılığın seküler bankalara göre daha verimli olduğu gözlemlenmiştir. Al-Maghaireh (2005), 2000 ve 2004 yılları arasında DEA yöntemini kullanarak BAE' de faaliyet gösteren 3 İslami bankanın ve 5 geleneksel bankanın verimliliğini analiz etmiştir. Sonuçlar, İslami bankaların geleneksel bankalardan daha verimli olduğunu göstermiştir.

3. YÖNTEM

3.1. Veri Zarflama Analizi

Charnes ile arkadaşlarının geliştirdikleri ve karar verici birimler tarafından etkinlik ölçmek için kullanılan Veri Zarflama Analizi tekniği matematiksel programlama tekniğidir.(Bal ve diğerleri, 2010; Marbini ve diğerleri, 2011). İlk başlarda verimlilik analizi aracı olarak geliştirilen (VZA) daha sonra çok yaygın bir analiz yöntemi haline gelmiştir. Bu analiz tekniğinde girdi unsurları kullanılarak çıktı unsurları elde edilmeye çalışılmaktadır. Bu unsurlar da karar verici birimler olarak isimlendirilmektedir. VZA analiz yönteminde aynı anda birden çok girdi ve birden çok çıktı unsuru kullanılabilmektedir.(Sowlati ve diğerleri, 2005).

3.2. Veri Zarflama Analizi Süreci

Veri Zarflama Analizi, karar noktalarının seçimi, girdi ve çıktı faktörlerinin seçimi, modelin seçimi ve sonuçların yorumlanması olmak üzere dört aşamalı bir süreçten oluşmaktadır. Veri Zarflama Analizinde temel olarak üç yöntem kullanılmaktadır. Bu yöntemler;

- CCR (Charnes Cooper Rhodes) Yöntemi
- BCC (Banker Chaenes Cooper) Yöntemi
- Toplamsal Yöntemdir.

CCR yöntemi;

Ölçeğe göre sabit getiri varsayımına dayanmaktadır. Eğer j. karar biriminin etkinliği h_j ise amaç, bu değeri maksimize etmektir. Bu durumda amaç fonksiyonu girdi odaklılık varsayımı altında aşağıdaki formüldeki gibi ifade edilebilir (Özden, 2008):

$$Enbh_j = \frac{\sum_{r=1}^{n} u_r y_r}{\sum_{i=1}^{m} v_i x_i}$$

Kısıtlar ise aşağıdaki formüldeki gibi gösterilebilir.

$$\frac{\sum_{r=1}^{n} u_r y_r}{\sum_{i=1}^{m} v_i x_i} \leq 1$$

$$u_r \geq 0$$

$$v_i \geq 0$$

Yukarıda da değinildiği gibi kesirli programlama setinin çözümü doğrusal programlamaya göre güçtür. Yukarıdaki formüller doğrusal programlama mantığı ile ifade edildiğinde aşağıdaki formüller elde edilebilir.

$$Enbh_j = \sum_{r=1}^{n} u_r y_r \qquad \sum_{i=1}^{m} v_i x_i = 1 \qquad \sum_{r=1}^{n} u_r y_r - \sum_{i=1}^{m} v_i x_i \geq 0$$

$$u_r, v_i \geq 0$$

Yukarıdaki iki formül girdi odaklılık durumu için düzenlenmiştir. Çıktı odaklılık durumu için CCR yöntemi kullanıldığında doğrusal programlama modeli aşağıdaki formüllerdeki gibidir.

$$Enkg_j = \sum_{i=1}^{m} v_i x_i \qquad \sum_{r=1}^{n} u_r y_r = 1 \qquad -\sum_{r=1}^{n} u_r y_r + \sum_{i=1}^{m} v_i x_i \geq 0$$

$$u_r, v_i \geq 0$$

BCC yöntemi;

CCR modelinde yapılan değişiklikler sonucu elde edilen bu model, temelde ölçeğe göre değişken getiri varsayımına dayanmaktadır. Banker Charnes Cooper tarafından geliştirilen BCC modeli, tüm karar birimleri için ölçeğe göre getiri tipini belirlemektedir (Kaynar ve diğerleri, 2005).

Amaç fonksiyonu,

$$Enk\Theta_k$$

Kısıtlar,

$$\sum_{j=1}^{N} y_{rj}\lambda_{jk} \geq y_{rk} \qquad \Theta_k x_{ik} - \sum_{j=1}^{N} x_{ij}\lambda_{jk} \geq 0 \qquad \sum_{j=1}^{N} \lambda_j = 1$$

Toplamsal Yöntem;

Girdi ve çıktı odaklılığı beraber değerlendiren bir modeldir. Bu modelin temel amacı, girdi fazlası (s^+) ve çıktı eksikliğini (s^-) eş zamanlı olarak ele alıp etkinlik sınırı üzerinde etkinsiz karar birimine ulaşmaya çalışmaktır. Her iki değişkenin değerinin sıfır olması karar biriminin bu modele göre etkin olduğunu göstermektedir. Kullanılan yaklaşıma göre girdi-çıktı birimlerinde değişiklikler görülmektedir. (Bakırcı ve Babacan, 2010).

4. BULGULAR

Bu araştırma, verimlilik ölçümü için giriş ve çıkış odaklı yaklaşım kullanılmıştır. Saf teknik verimlilik ve ölçek verimliliği, teknik verimliliğin bileşenleri arasındadır. Saf teknik verimlilik, ölçeğe dönmek için herhangi bir varsayıma ihtiyaç duymadan teknik verimlilik değerini öngörür. Bu model her karar verme noktası için çözüldüğünde, her karar verme noktası için toplam verimlilik skorları alınacaktır. Bu önlemler, 1'e eşit olduğunda, verimliliği temsil ederken 1'den düşük olduğunda ise verimsizliği temsil etmektedir. Yıllar itibariyle CCR modeli analiz sonuçları Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1: *CCR modeli Etkinlik Sonuçları*

Ülkeler	2014	2015	2016	2017
MZ	1.000	1.000	1.000	1.000
TR	0.990	0.953	1.000	1.000
Ortalama etkinlik	0.995	0.976	1.000	1.000

Tablo 1'e göre, Türkiye'de faaliyet gösteren katılım bankalarının 2014 ve 2015 yıllarında ortalama etkinlik değeri 1'in altınadır. 2014 ve 2015 yıllarında etkin değilken 2016 ve 2017 yıllarında etkin olduğu görülmektedir. Etkin olmayan bir ülke, katılım bankalarının referans kümelerinde bulunan ve etkin katılım bankalarının oluşturduğu kuramsal birimlere benzetilerek ülkeler etkin hale dönüştürülebilir. CCR modeli sonucunda, etkin olmayan katılım bankaları, etkin olmaları açısından yönetim birimlerine fikir oluşturacak olan hedef değerlerini hesaplayabilmek için belirlenen referans kümeleri ve λ yoğunluk değerleri ile ifade edilmiştir.CCR Analizi sonucunda, ülkelerin katılım bankalarının daha etkin hale gelebilmeleri amacıyla hangi girdilerin ne kadar azaltılacağı ve hangi çıktıların ne kadar arttırılacağı ifade edilmiştir.

CCR`de etkin olmayan Türkiye katılım bankaları incelendiğinde, CCR modeli sonucu etkinlik değerinin 2014 senesi için 0.990, 2015 senesi için ise 0,953 olarak hesaplandığı görülmektedir. Burada Türkiye katılım bankalarının referans kümeleri Malezya katılım bankalarından oluşmaktadır. Referans kümesinde yer alan Malezya katılım bankalarına ait yoğunluk değerleri sırasıyla 2014 senesi için $\lambda 1=0.222$, 2015 senesi için ise $\lambda 2=0,218$ 'dir. Buna göre Türkiye katılım bankalarının etkin duruma gelebilmesi için gerekli girdi ve çıktı değerleri ile lambda değerleri çarpımı sonucu hesaplanabilir.

Çarpım sonucu ortaya çıkan rakamlar girdi veya çıktı bazında toplanarak elde edilen bu değer ilgili girdi/çıktı kalemi için hedef değeri oluşturmaktadır. Hedef değerle ele alınan birimin gerçekleşen girdi çıktı değerleri arasındaki fark olumlu olduğu durumda ilgili girdi/çıktının artırılması, fark olumsuz ise girdi veya çıktı kaleminin azaltılması önerilmektedir.

Tablo 2: Türkiye Katılım bankaları için 2014 senesi için Etkin Olmayan girdi ve çıktılar için VZA Modeliyle Elde Edilen Hedef Değerler
Teknik etkinlik:0.990,Lamda değeri: 0.222

Kalemler	Girdi/Çıktı	Gerçekleşen değer	Radyal Hareket	Slak (atıl) Hareket	Hedef değer	Hedef değişim %
Net Kar/Zarar	**Çıktı1**	391.00	3.96	711.79	1,106.75	183%
Toplam depozit	**Çıktı2**	73,465.00	743,6	-	74,208.61	1%
Toplam varlıklar	**Girdi1**	104,319.00		-	104,319.00	0%
Toplam sermaye	**Girdi2**	9,209.00	-	- 2,292.72	6,916.29	-25%
Banka sayısı	**Girdi3**	4.00	-	- 0.44	3.56	-11%
Şube sayısı	**Girdi4**	986.00	-	- 498.46	487.54	-51%
Personel sayısı	**Girdi5**	16,280.00	-	- 14,188.83	2,091.17	-87%

2014 yılı girdiler incelendiğin zaman sermayenin %25 oranında, şube sayısının %51 oranında olduğu ve personel sayısının ise %87 oranında olduğu görülmüştür. Personel sayısının azaltılması gerektiği öngörülmektedir.

Tablo 3: *Türkiye Katılım bankaları için 2015 senesi için Etkin Olmayan girdi ve çıktılar için VZA Modeliyle Elde Edilen Hedef Değerler*
Teknik etkinlik:0.953 - Lamda değeri: 0.218

Kalemler	Girdi/Çıktı	Gerçekleşen değer	Radyal Hareket	Slak (atıl) hareket	Hedef değer	Hedef değişim %
Net Kar/Zarar	**Çıktı1**	697.65	-	354.04	1,052.04	51%
Toplam depozit	**Çıktı2**	84,273.09	-	-	84,273.09	0%
Toplam varlıklar	**Girdi1**	120,182.94	- 5,383.67	-	114,499.33	-5%
Toplam sermaye	**Girdi2**	9,946.45	- 470.36	- 2,047.62	7,428.02	-25%
Banka sayısı	**Girdi3**	5.00	- 0.24	- 1.28	3.42	-32%
Şube sayısı	**Girdi4**	1,076.00	- 50.89	- 545.21	479.90	-55%
Personel sayısı	**Girdi5**	16,554.00	- 782.87	- 13,830.21	1,940.92	-88%

2015 yılı girdileri incelendiği zaman toplam sermayenin %25 oranında, şube sayısının %55 oranında, personel sayısının ise %88 oranında olduğu görülmüştür. Azaltılması gereken personel sayısının 2014 yılından farklı ve daha yüksek çıkmasının sebebi, şube sayısının %4 oranında artış göstermesidir. Tabii olarak yeni şubelere alınan personel sayısı sebebiyle bir önceki yıla göre %1 oranında yukarı yönlü değişime uğramıştır. Etkin olmayan katılım bankaları için CRS VZA Modeliyle her bir girdi ve çıktı için hedef değerler belirlenmiştir. Bu hedefe ulaşmak için Radyal ve Atıl değerler de yine herbir girdi ve çıktı

için ayrıca belirlenmiştir. İyileşme sütununda ise her bir değerin hedef değere ulaşmak için ne kadar artırılması veya eksiltilmesi gerektiği de ayrıca gösterilmektedir.

Malmquist toplam faktör etkinliği endeksi (ME) etkinliğin zaman boyutunda gelişimini ölçmek ve nedenlerini incelemek amacıyla kullanılan bir yöntemdir. Örneğin, teknolojik değişme endeksinin birden büyük olması, aynı girdi miktarıyla daha fazla çıktı üretildiği anlamına gelmektedir.

Tablo 4: *Malmquist (ME) Toplam Faktör Verimliliği Endeks Değerleri*

Yıllar	**Teknik etkinlik**	**Teknolojik değişme**	**Saf teknik etkinlik**	**Ölçek etkinliği**	**Malmquist etkinlik**
2014-2015	0.981	1.032	1.000	0.981	1.012
2015-2016	1.025	1.065	1.000	1.025	1.092
2016-2017	1.000	1.115	1.000	1.000	1.115
Ortalama etkinlik	1.002	1.070	1.000	1.002	1.072

Tablo 4'de sektör genelinde ME'nin gelişimi görülmektedir. Tablonun son sütununa göre, ME 2014-2015 döneminde, bir önceki döneme göre ortalama %1,2 artmıştır. Bu artışa teknik etkinlik %1,9 olumsuz katkı sağlarken (azalma olurken), teknolojik değişmenin %3,2'lük olumlu katkısı olmuştur. Teknik etkinliğinin bileşenleri incelendiğinde ise saf teknik etkinliğinde değişim olmadığından azalmanın tamamı ölçek etkinliğindeki azalmadan kaynaklanmaktadır. Ölçek etkinliğindeki azalıştan her iki ülkedeki katılım bankalarının kendilerine uygun ölçekte çalışmadığı anlaşılmaktadır. Bu yılda saf teknik etkinlikte ise değişim olmaması katılım bankalarının yönetsel etkinliğinde bir değişim olmadığı şeklinde yorumlanabilir. Teknolojideki pozitif yönlü gelişme ise, finans kurumlarının girdi-çıktı kompozisyonlarının olumlu yönde değiştiğini göstermektedir.

ME, 2014-2015 döneminde ise bir önceki yıla göre %9,2 artmıştır. Bu artışta teknolojinin % 6,5'lik olumlu katkısı, teknik değişmenin ise %2.5'lik katkısı söz konusudur. Bu yılda bankaların yönetsel etkinliğinde bir değişim olmamış, fakat ölçek etkinliği anlamında performanslarında %2,5'lik artış görülmektedir.

ME, 2014-2015 döneminde ise bir önceki yıla göre, %11,5 arttığı görülmektedir. Bu artışta teknolojinin %11,5 olumlu katkısı söz konusuyken, teknik etkinliğinde bir değişim olmamıştır.

Analiz döneminin tümü değerlendirildiğinde, ME'nin %7,2 arttığı görülmektedir. İfade edilen dönemde teknik etkinlikte %0,2 artış meydana gelirken, teknolojik değişme %7 artmıştır. Teknik etkinliğin bileşenlerine bakıldığında ölçek etkinliğinde %,02 artış olurken, saf teknik etkinlikte ise değişim olmadığı görülmektedir. Bu dönemde katılım bankaların yönetsel etkiliğinde bir değişim görülmemesine rağmen, ölçek etkinliği anlamında performanslarında %0,2'lik bir değişim görülmektedir.

Tablo 5: *Katılım bankalarının ülkeler üzere Malmquist Endeksleri*

Bankalar	Teknik Etkinlik	Teknolojik Değişme	Saf Teknik Etkinlik	Ölçek Etkinliği	Malmquist Etkinlik
Ortalama KSB	1,000	1,180	1,000	1,000	1,180
Ortalama ÖSB	1,008	1,119	1,004	1,003	1,128
Ortalama YSB	1,022	1,102	1,021	1,002	1,126

Ülkeler bazında Malmquistik endekslerine bakıldığında ise, 2014-2017 dönemi arasında her iki ülkenin katılım bankalarının ME'lerinde artış gözlemlenmiştir.

Tablo 6: *Ülkelere göre yıllık Malmquistik endeks özeti.*

Yıllar	Teknik etkinlik	Teknolojik değişme	Saf teknik etkinlik	Ölçek etkinliği	Malmquist etkinlik
2014-2015	0,981	1,032	1	0,981	1,012
2015-2016	1,025	1,065	1	1,025	1,092
2016-2017	1	1,115	1	1	1,115
Ortalama etkinlik	1,002	1,07	1	1,002	1,072
Ülkeler	Teknik etkinlik	Teknolojik değişme	Saf teknik etkinlik	Ölçek etkinliği	Malmquist etkinlik
Malaziya	1	1,054	1	1	1,054
Türkiye	1,003	1,087	1	1,003	1,091
Ortalama etkinlik	1,002	1,07	1	1,002	1,072

Türkiye katılım bankalarının Malmquist Etkinliğinde %9,1'lik artış gözlemlenirken, Malezya bankalarının Malmquist Etkinliğinde %5,4'lik artış olduğu görülmüştür.

Türkiye katılım bankalarındaki artışın %8,7'si teknolojik değimeden, %3'ü ise teknik etkinlikten kaynaklanmaktadır. Bu durum Türkiye'de katılım bankacılığının teknolojik araçları etkin kullandığı anlamına gelmektedir. Teknik etkinlikteki %3'lük artışın kaynağı ise, ölçek etkinliğinden kaynaklanmaktadır. Saf teknik etkinlikte ise değişim olmamasının nedeni ise yönetsel olarak değişim olmamasının ifadesidir. Malezya katılım bankalarının etkinliğinde %5,4'lük artışın kaynağı ise teknolojik değişmeden kaynaklanmaktadır. Teknik etkinlikte ise herhangi bir değişim olmamıştır.

5. SONUÇLAR

Finansal sistemde önemli bir paya sahip olan İslami bankaların verimli çalışması, birçok ülkenin ekonomilerinin sağlıklı gelişimi için büyük önem taşımaktadır. Çalışmada Türkiye ve Malezya'daki İslami bankaların verimliliği karşılaştırılmış ve etkinlikleri incelenmiştir. Çalışma sonucunda, Malezya katılım bankalarının incelenen tüm dönemlerde etkin olduğu, bu karşın Türkiye katılım bankalarının 2016 ve 2017 yıllarında etkin olduğu tespit edilmiştir. 2014 ve 2015 yıllarında Türkiye katılım bankalarının etkin

olmaması, Türkiye'de katılım bankacılığı sektörünün gelişim ve değişim içinde olmasından kaynaklandığı düşünülmektedir. Özellikle kamu sermayeli katılım bankalarının kuruluş döneminde olması ve sektör oyuncularından bir bankanın faaliyetlerine son verilmesi toplam etkinlik skoru üzerinde etkili olduğu düşünülmektedir. Türkiye'de faaliyet gösteren katılım bankalarının, ürün ve hizmet alanlarını çeşitlendirmesi, olumsuz olan sermaye yapılarını, şube ve personel sayılarını mevcut durumda tutarak etkinliğe ulaşmalarına katkı sağlayacaktır. Ayrıca katılım bankalarında çalışanların daha etkin hale getirilmesi için yöntemler geliştirilebilir. Katılım bankaların etkinliğinde Teknik etkinlik, saf teknik etkinlik ve ölçek etkinliğine kıyasla teknolojik gelişim daha önemli bir paya sahiptir. İnceleme döneminde bankaların etkinliğinin artmasında en önemli rolün, teknolojik gelişimi üstlenmeleri olduğu tespit edilmiştir. Türkiye'de faaliyet gösteren katılım bankaların teknolojik yönden gelişimi, Malezya katılım bankalarında göre daha yüksek bir artış göstermiştir.

Çalışmanın Türkiye'de ve Malezya'da bulunan katılım bankaları ile sınırlı olması bir kısıt olarak gösterilebilir. Araştırmacılara farklı ülkelerde faaliyet gösteren İslami bankalar üzerine çalışmalar yapılması önerilebilir. Ayrıca geleceğe yönelik olarak farklı girdi ve çıktıları esas alan VZA modelleri veya etkinlik-verimlilik ölçen farklı analiz yöntemleri ile araştırmalar yapılması tavsiye edilmektedir.

6. KAYNAKÇA

AHMAD MOKHTAR, H. S., ABDULLAH, N. & ALHABSHİ, S.M. (2008). Efficiency and Competition of Islamic Banking in Malaysia, Humanomics, 24(1), 28-48.

ADA, A. A., DALKILIÇ, N. (2014). Efficiency Analysis in Islamic Banks: A Study for Malaysia and Turkey, BDDK Bankacılık ve Finansal Piyasalar, Cilt: 8, Sayı: 1.

ARSLAN, B.G. AND ERGEÇ, E.H.. (2010). The Efficiency of Participation and Conventional Banks in Turkey: Using Data Envelopment Analysis. International Research Journal of Finance and Economics, 57, 156-168.

AHMAD, S., ABDUL-RAHMAN, A.R., (2012). The efficiency of Islamic and conventional commercial banks in Malaysia. Int. J. Islam. Middle East. Finance Manage. 5 (3), 241–263.

AHMAD MOKHTAR, H. S., ABDULLAH, N. & ALHABSHI, S.M. (2006). Efficiency of Islamic Banking in Malaysia: A Stochastic Frontier Approach, Journal of Economic Corporation, 22 (2), 37-30.

AL-MAGHAİREH, (2005). A. Comparative Financial Performance of Islamic Banks vis-à-vis Conventional Banks in the UAE. Working Paper. Dept. of Economics and Finance, UAE University. Al-Ain. 2005.

BDDK, www.bddk.org.tr. Available; athttp://www.bddk.org.tr/WebSitesi/default.aspx.

BUĞAN (2015), "Katılım Bankaları Ġle Konvansiyonel Bankaların Etkinliklerinin VZA ve Malmquist TFV Endeksi Ġle KarĢılaĢtırması" YayınlanmamıĢ Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep.

BAKIRCI, F., BABACAN, A.,(2010), Türkiye'deki Kamu Üniversitelerinde CCR Etkinliği-Ölçek Etkinliği Analizi: DEA Tekniği Uygulaması, Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt: 24, Sayı: 2.

BAKIRCI, F. VE BABACAN, A. (2010). "İktisadi ve İdari Bilimler Fakültelerinde Ekonomik Etkinlik", Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 24 (2): 215-234.

CHONG, BENG SOON AND LİU, MİNG-HUA. (2009). “Islamic Banking: Interest-Free or Interest- Based?” Pacific-Basin Finance Journal 17, pp. 125–144.

ER, B. VE UYSAL, M. (2012), “Türkiye’deki Ticari Bankalar ve Katılım Bankalarının KarĢılaĢtırmalı Etkinlik Analizi:2005-2010 Dönemi Değerlendirmesi” Atatürk Üniversitesi Ġktisadi ve Ġdari Bilimler Dergisi, Cilt 26, Sayı 3-4, 365-385, Erzurum.

KAMARUDDİN, B.H., SAFA, M.S., AND MOHD, R. (2008). Assessing production efficiency of Islamic banks and conventional bank Islamic windows in Malaysia, International Journal of Business and Management Research, 1 (1) pp. 31-48

MOUALHI, M. (2015), “Efficiency in Islamic Banking: Evidence From Mena Region” International Journal Of Islamic Economics and Finance Studie, Yıl 1, Volume 1, Number 2, Ġstanbul.

NORBAİZURA, K., ROSMANİRA, I. W., MOHD, M.A. (2014). Assessing Efficiency and Effectiveness of Malaysian Islamic Banks: A Two Stage DEA Analysis, Proceedings Of The 3rd International Conference On Mathematical Sciences Book Series: Aip Conference Proceedings Volume: 1602 Pages: 934-938.

ÖZDEN, Ü. H. (2008). “Veri zarflama analizi (VZA) ile Türkiye’deki Vakıf Üniversitelerinin Etkinliğinin Ölçülmesi”, İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi, 37 (2): 167-185.

SHAİKH, SALMAN AHMED AND JALBANİ, AMANAT ALİ (2009). “Risk Management in Islamic and Conventional Banks: A Differential Analysis”, Journal of Independent Studies & Research-MSSE, Vol:7, No:2, pp:67-79.

SAID, J., RACHIDA, B.J., AZZA, Z. (2011). Efficiency and effectiveness comparison of Islamic and conventional banking: case of Indonesia, Online at http://mpra.ub.uni-muenchen.de/57551/ MPRA Paper No. 57551 posted 24.Al-Maghaireh (2005)

SUFİAN, F. (2007). The Efficiency of Islamıc Banking Industry: A Non-Parametric Analysis with Non-Discretionary Input Variable. Islamic Economic Studies, 14(1& 2), 53-87.

SUFİAN, S., FARMAN, A., BABER, A., MUHAMMAD, H. (2013). Examining Efficiency of Islamic and Conventional Banks in Pakistan: Using Data Envelopment Analysis, Global Journal of Management and Business Research Volume 13 Issue 10.